

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
FILIALA IAȘI

BIBLIOTECA
ISTORIE

ИУАКУ

ANUARUL

INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE
„A. D. XENOPOL“

IV
1967

IAȘI

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

1st. 2/10

COMITETUL DE REDACȚIE :

Redactor responsabil :

VAL. POPOVICI

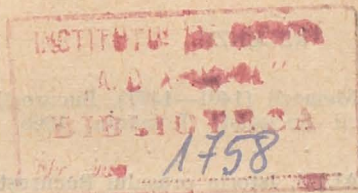
Membri :

CONST. C. ANGELESCU, J. BENDITER, D. BERLESCU,
L. BOICU, C. CIHODARU, N. CORIVAN, M. PETRESCU-
DÎMBOVIȚA

Secretar științific de redacție :

I. CAPROȘU

Adresa redacției : Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” al Academiei
Republicii Socialiste România, Filiala Iași, str. Karl Marx nr. 15

S U M A R

STUDII

GH. BUZATU, N. Iorga și răscoala țăranilor din 1907	5
N. GRIGORAȘ, Robia în Moldova (De la întemeierea statului pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea) (I)	31
L. BOICU, Căile de comunicație terestre în Moldova între 1834—1848 (I)	81
D. ȘANDRU și I. SAIZU, Unele aspecte privind consecințele economice ale prezenței trupelor germane în România (1940—1944)	117
A. LOGHIN și A. KAREŢKI, Comitetele țăărănești, forme noi de exercitare a puterii maselor, în lupta pentru instaurarea primului guvern democrat (23 August 1944—6 martie 1945)	147

COMUNICĂRI ȘI NOTE

D. VITCU, M. Kogălniceanu și evenimentele din martie 1848 de la Iași	161
Al. ZUB, Scrieri necunoscute ale lui M. Kogălniceanu din 1869 (Colaborarea la ziarul „Adunarea Națională”)	171
N. CORIVAN, Cîteva precizări cu privire la alegerea lui Alexandru Cuza ca domn al Moldovei	181
D. CIUREA, „Io” din intitulajia documentelor românești (cîteva noi sublinieri)	187

STUDII DOCUMENTARE

V. CRISTIAN, Istoria României în recente lucrări de sinteză apărute în Franța	191
---	-----

Est. 210

I. CAPROȘU, Documente moldovenești din secolele al XV-lea— al XVII-lea	203
M. JEMNA, Studenți transilvăneni către Mihail Kogălniceanu (© scri- soare inedită din 1860)	215

RECENZII

GEORGIOS SPHRANTZES, Memorii (1401—1477), București, Editura Aca- demiei Republicii Socialiste România, 1966, XVII + 618 p. (<i>T. Gemil</i>)	219
FLORIAN GEORGESCU ȘI ALȚII, Istoria orașului București, vol. I, Bucu- rești, 1965, 482 p. (<i>I. Caproșu</i>)	221
N. STOICESCU, Bibliografie privind monumentele feudale din Moldova. Iași, în „Mitropolia Olteniei”, Anul XVIII, 1966, nr. 5—6, p. 549—607 (<i>I. Caproșu</i>)	225
O prețioasă culegere de documente externe moldovenești (<i>Const. A. Stoide</i>)	227
DIRECȚIA GENERALĂ A ARHIVELOR STATULUI, Secretariatul de Stat al Moldovei, 1832—1862. Inventar arhivistic, București, 1966, 491 p. (<i>Corneliu Istrati</i>)	234
V. MACIU, Un proiect din 1857 al lui Mihail Sturdza pentru organizarea Principatelor Române, în „Studii. Revistă de istorie”, Tomul 19, 1966, nr. 1, p. 59—91 (<i>N. Corivan</i>)	238
* * * Gîndirea social-politică despre Unire (1859), București, Editura Politică, 1966, 358 p. (<i>L. Șimanschi</i>)	239
PERICLE MARTINESCU, Costache Negri, București, Editura Tineretului, 1966, 291 p. (<i>D. Agache</i>)	241
HANS-ADOLF IACOBSEN, Der Zweite Weltkrieg. Grundzüge der Politik und Strategie in Dokumenten, Frankfurt am Main, 1965, 498 p. (<i>J. Benditer</i>)	242
JOSEPH MATL, Historische Grundlagen der Agrarsozialen Verhältnisse auf dem Balkan, în „Vierteljahrsschrift für Sozial- und Wirt- schaftsgeschichte” 52, Bd., Heft 2, Jahr 1965, p. 145—167 (<i>D. Ciurea</i>)	244

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

A IX-a Adunare generală a „Consiliului Internațional de filozofie și științe umane” (C.I.P.S.H.) (<i>N. Corivan</i>)	247
Sărbătorirea a 150 de ani de la nașterea lui Mihail Kogălniceanu (<i>D. Vitcu</i>)	249
Activitatea Institutului de istorie și arheologie din Iași în anul 1967 (<i>A. Macovei</i>)	251
* * *	
C. Cihodaru la 60 de ani	255
Cărți străine intrate în biblioteca Institutului	257

S O M M A I R E

ÉTUDES

G. BUZATU, Nicolas Iorga et la révolte des paysans en 1907	5
N. GRIGORAŞ, L'esclavage en Moldavie (De la création de l'Etat moldave jusqu'au milieu du XVIII ^e siècle (1)	31
L. BOICU, Les voies de communication terrestre en Moldavie de 1834 à 1848 (I)	81
D. ŞANDRU et J. SAIZU, Quelques aspects des conséquences économiques de la présence de l'armée allemande en Roumanie (1940—1944)	117
A. LOGHIN et A. KAREŢKI, Les comités paysans, formes nouvelles de l'exercice de la force des masses, dans la lutte pour l'instauration du premier gouvernement démocrate (23 août 1944—6 mars 1945)	147

COMMUNICATIONS ET NOTES

D. VITCU, Michel Kogălniceanu et les événements de Jassy de mars 1848	161
AL. ZUB, La collaboration de Michel Kogălniceanu au journal „L'Assemblée Nationale“ en 1869	171
N. CORIVAN, Quelques précisions concernant l'élection d'Alexandre Jean Couza comme prince de Moldavie	181
D. CIUREA, Nouvelles considérations concernant le terme „Io“ dans la diplomatie roumaine	187

ÉTUDES DOCUMENTAIRES

V. CRISTIAN, L'histoire de la Roumanie dans des ouvrages récents de synthèse parus en France	191
--	-----

DOCUMENTS

I. CAPROȘU, Documents moldaves des XV ^e —XVII ^e siècles	203
M. JEMNA, Une lettre envoyée par des étudiants de Transylvanie à Michel Kogălniceanu en 1860	215

COMPTES-RENDUS

GEORGIOS SPHRANTZES, Mémoires (1401—1477), Bucarest, Éditions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1966, XVII+618 pages (<i>T. Gemil</i>)	219
FLORIAN GEORGESCO et al., Histoire de la ville de Bucarest, Tome I, Bucarest, 1965, 482 pages (<i>I. Caproșu</i>)	221
N. STOICESCO, Bibliographie relative aux monuments de Moldavie publiée dans la revue „L'Archevêché d'Olténie“, XVIII ^e année, 1966, No. 5—6, p. 549—657 (<i>I. Caproșu</i>)	225
Un recueil précieux de documents externes moldaves (<i>Constantin A. Stoide</i>)	227
DIRECTION GÉNÉRALE DES ARCHIVES DE L'ÉTAT, Secrétariat de l'État Moldave, 1832—1862, Inventaire des archives, Bucarest, 1966, 491 pages (<i>Corneliu Istrati</i>)	234
BASILE MACIU, Un projet de 1857 du prince Michel Stourdza pour l'organisation des Principautés Roumaines, „Études, Revue d'Histoire“, Tome XIX, 1966, No. 1, p. 59—91 (<i>N. Corivan</i>)	238
* * * La pensée sociale-politique relative à l'Union des Principautés Roumaines (1859), Bucarest, 1966, 358 pages (<i>L. Șimanschi</i>)	239
PERICLÈS MARTINESCO, Constantin Negri, Bucarest, Éditions de la Jeunesse 1966, 291 pages (<i>D. Agache</i>)	241
HANS-ADOLF JACOBSON, Der zweite Weltkrieg, Grundzüge der Politik und Strategie in Dokumenten, Frankfurt am Main, 1965, 498 pages (<i>J. Benditer</i>)	242
JOSEPH MATL, Historische Grundlagen der agrarsozialen Verhältnisse auf dem Balkan, „Vierteljahrsschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte“, 52. Bd., Heft 2, Juli 1965, p. 145—167 (<i>D. Ciurea</i>)	244

LA VIE SCIENTIFIQUE

Le IX ^e Assemblée générale du „Conseil International de Philosophie et Sciences Humaines“ (C.I.P.S.H.) (<i>N. Corivan</i>)	247
Le 150 ^e anniversaire de la naissance de Michel Kogălniceanu (<i>D. Vilcu</i>)	249
L'activité de l'Institut d'Histoire et d'Archéologie de Iassy en 1967 (<i>A. Macovei</i>)	251
* * *	
L'oeuvre du professeur Constantin Ciuhodaru (article écrit à l'occasion de son 60 ^e anniversaire)	255
Livres étrangers dans la Bibliothèque de l'Institut	257

N. IORGA ȘI RĂSCOALA ȚĂRANILOR DIN 1907 *

DE

GH. BUZATU

Viața și opera lui Nicolae Iorga sînt străbătute de la un capăt la altul de ideea despre înalta menire a istoricului și, în genere, a studiilor istorice în societate. În discursul de recepție la Academia Română (1911), Iorga mărturisea că nu poate concepe ca istoricul să stea retras ca într-un „turn de fildeș”, străin de durerile și aspirațiile neamului său. „Istoricul — spunea atunci tînărul savant — e un bătrîn prin experiență al nației sale. Dacă nu-l întreabă alții, el e dator să vorbească...”¹. Cu alt prilej, Iorga avea să formuleze în termeni clari caracterul militant al istoriei, care trebuie să participe activ la „marea luptă pe care o duce omenirea pentru drept, și unele popoare pentru existența lor”².

Acționînd potrivit acestor convingeri, N. Iorga a întruchipat, de-a lungul vieții sale, tipul istoricului militant. În decursul celor aproape cinci decenii de activitate neînteruptă, publică și științifică, îl întilnim ca participant direct la evenimentele cardinale ale epocii. Astfel, marele istoric a fost un aprig luptător pentru desăvîrșirea unității noastre naționale, a militat pentru soluționarea problemei agrare și pentru acordarea votului universal, iar după 1918 a acționat în sensul consolidării unității naționale și, apoi, pentru apărarea independenței țării amenințată de cîmpitorii hitleristi.

Înainte de 1918, N. Iorga și-a îndreptat toate eforturile pe linia luptei pentru făurirea unității naționale. El însuși avea să scrie, mai tîrziu, că „ideea unității naționale m-a preocupat toată viața”³. Într-a-

* Acest studiu a fost prezentat în ședința de comunicări organizată de Institutul de istorie și arheologie din Iași cu prilejul împlinirii a 60 de ani de la marea răscoală a țăranilor din 1907 (23 februarie 1967).

¹ N. Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*, ed. a III-a, București, 1944, p. 97.

² *Ibidem*, p. 259.

³ Cf. N. Iorga, *Memorii*, vol. I, București, Ed. Națională S. Ciornei, f.a., p. 7.

devăr, pină la sfîrșitul primului război mondial istoricul a activat consecvent în acest sens. Un mare merit care-i revine constă în aceea că nu a rupt idealul unității naționale de realitățile social-politice din România. Atent la evenimentele, faptele sau condițiile care puteau să apropie ori să întîrzie ziua unirii românilor, Iorga a stabilit o strînsă legătură între cele două probleme fundamentale care frămîntau România la începutul secolului al XX-lea: națională și agrară. Istoricul a sesizat interdependența existentă între aceste probleme și a subliniat, în nenumărate rînduri, că idealul unității naționale este irealizabil fără soluționarea grabnică a chestiunii agrare. El era convins că nici un fel de speranțe nu pot fi legate de țărănimia română, atîta timp cît ea era lăsată să se zbată în starea de mizerie în care se afla la începutul acestui veac. Iorga era perfect îndreptățit să afirme că „viitorul României nu se poate răzîma — după cum nu se poate răzîma viitorul niciunei țări, — decît pe mulțămirea celei mai mari părți dintre locuitorii pămîntului național, pe conștiința care unește pe cea mai mare parte dintre locuitorii acestui pămînt”⁴.

Privită în acest context, ne apare pe deplin explicabilă intensă activitate desfășurată de istoricul patriot pentru rezolvarea problemei agrare în primele decenii ale secolului al XX-lea. În tot acest timp, el a fost un observator atent al satului românesc și a militat necontenit pentru îmbunătățirea soartei milioanei de țărani deveniți „robii albi ai pămîntului”, care le lipsea atît de mult. Istoricul a pretins, în interesul viitorului țării, satisfacerea cererilor juste ale țărănimii, pronunțîndu-se pentru transformarea țaranului român într-un adevărat cetățean al patriei sale, liber și stăpîn pe o bucată a lui de pămînt. Toată simpatia istoricului s-a revărsat asupra țărănimii, iar acțiunile lui au fost îndreptate în apărarea drepturilor și intereselor ei. Acest lucru a ieșit la iveală îndeosebi cu prilejul marii răscoale a țaranilor din anul 1907. Atunci, asemenea altor personalități marcante ale timpului (Spiru Haret, A. D. Xenopol, V. M. Kogălniceanu, dr. I. Cantacuzino, V. Babeș, N. Titulescu ș.a.), N. Iorga a sprijinit și justificat luptele țaranilor pentru dreptate⁵. Așa după cum s-a remarcat, acțiunile tină-

⁴ Cf. N. Iorga, *În era „Reformelor”. Discursuri politice rostite în Camera Deputaților. 1907--1909*, Vălenii de Munte, 1909, p. 60.

⁵ Dintre studiile apărute pînă acum referitoare la atitudinea lui N. Iorga față de răscoala din 1907, amintim în primul rînd pe acela datorat acad. A. Ojeștea — *Răscoala din 1907 în istoriografia românească*, în „Studii și referate privind răscoalele țărănești din 1907”, București, 1957, p. 90--97. Vezi, de asemenea, V. Maciu, *Poziția păturilor sociale față de răscoala țărănească din 1907 din România*, în aceeași culegere, p. 126--131; T. Vianu, *1907 în literatură și artă*, în aceeași culegere, p. 103--105; G. Zane, *N. Iorga et les problèmes sociaux de son époque. La question agraire en Roumanie*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, nr. 6 (1965), p. 1189--1199; Șt. Ștefănescu, *N. Iorga — istoric al raporturilor agrare din țările române*, în „Studii”, nr. 6 (1965), p. 1334--1335; D. Hurezeanu, *Cu privire la concepțiile social-ideologice ale lui N. Iorga la începutul secolului al XX-lea*, în „Revista de filozofie”, nr. 4 (1965), p. 497--506.

rului istoric din acea vreme vor constitui întotdeauna un „titlu de glorie” pentru el, făcînd „să reiasă mai bine în evidență umanismul și patriotismul său, concepțiile sale democratice”⁶.

În studiul nostru ne propunem să examinăm activitatea lui N. Iorga în vremea răscoalei țăranilor din 1907. Vom căuta să desprindem o serie de aspecte privind mai cu seamă: atitudinea istoricului față de mișcarea țăranilor, condamnarea represiunilor sîngeroase din martie 1907, acțiunile de sprijinire a victimelor răscoalei, lupta pentru înlăturarea reformelor absolut necesare în vederea îmbunătățirii neîntîrziate a situației păturilor rurale etc. Cercetarea noastră se bazează în mare parte pe materiale inedite, provenite din arhiva personală a lui N. Iorga, care ne furnizează elemente interesante pe marginea activității istoricului în perioada respectivă. Arhiva istoricului, aflată în păstrare la Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, cuprinde pentru anii 1906—1907 aproximativ 50 de volume masive⁷. În aceste volume a fost strînsă corespondența trimisă din țară sau de peste hotare lui Iorga personal sau redacției „Neamului Românesc”. În majoritatea cazurilor, întîlnim aici scrisori, cărți poștale, plîngerii, reclamații ori articole întocmite pentru ziarul îndrumat de Iorga. Printre corespondenții lui Iorga se numărau scriitori, preoți și învățători, săteni etc.

Pină în prezent, analiza corespondenței lui Iorga — de mare importanță pentru aprecierea poziției sale — a scăpat atenției cercetătorilor care s-au ocupat de activitatea istoricului în timpul răscoalei din 1907*. S-a pornit de la considerentul că materialele apărute în „Neamul Românesc”, alături de alte lucrări de-ale lui Iorga, oferă — în genere — o bază suficientă de interpretare. Într-adevăr, Iorga a dispus tipărirea în paginile revistei sale a numeroase materiale din cele primite de la colaboratori, care în multe cazuri proveneau din rîndurile intelectualității satelor. De asemenea, rubrica *Chestia țărănească* din cadrul cronicii revistei cuprîndea nenumărate știri transmise chiar de către săteni lui Iorga și care se referă la ingerințele proprietarilor sau ale arendașilor, ori relatează condițiile înrobitoare ale învoielilor agricole etc. Dar, cum este și natural, istoricul nu a putut tipări în „Neamul Românesc” toate materialele primite relativ la chestiunea țărănească. Fie pe motiv că nu-i permitea spațiul ce avea la îndemînă, fie din considerente politice, multe din articolele

⁶ C. Zane, *op. cit.*, p. 1190.

⁷ Această arhivă a fost cercetată, încă în timpul vieții lui N. Iorga, de către I. E. Torouțiu, care a dat la iveală mai multe tomuri. Preocupat însă de fenomenul literar, Torouțiu nu a procedat la publicarea integrală a arhivei istoricului, ci doar a corespondenței primite de la scriitori în perioada „Semănătorului”.

* Amintim că în vreme ce studiul nostru era sub tipar a apărut un articol în care găsim unele referiri la materialele aflate în arhiva lui N. Iorga de la Biblioteca Academiei (vezi T. Georgescu și I. Ilincioiu, *N. Iorga și răscoala țăranilor din 1907*, în „Studii”, nr. 2, 1967, p. 261—275).

sau corespondențele trimise pentru revistă au rămas nepublicate. Alte materiale nu întruneau toate condițiile necesare apariției lor într-o publicație. Cercetarea tuturor acestor materiale ne permite să definim mai bine rolul istoricului în complexul evenimentelor din 1907, oferindu-ne posibilitatea de a găsi explicații la multe din acțiunile lui în împrejurările de atunci.

Lăsînd deoparte faptul că materialele aflate în arhiva lui N. Iorga contribuie la elucidarea unor probleme legate de activitatea sa, ele alcătuiesc în același timp o importantă sursă de informare pentru cercetătorul preocupat cu studiul răscoalei țărănești din 1907.

*

Atitudinea lui Iorga de sprijinire a luptelor țărănimii în primăvara anului 1907 nu a fost de loc întâmplătoare, și cu atît mai puțin surprinzătoare. Poziția istoricului, azeziunea lui s-a conturat treptat, cu ani înainte de izbucnirea răscoalei. Așa după cum am arătat, atenția lui fusese mai demult atrasă de problema țărănească. S-a afirmat chiar că numai datorită lui Iorga chestiunea națională și cea țărănească, deopotrivă, care „ajunseră la un moment dat părăginite, aruncate la periferia conștiinței noastre publice”, au fost instalate „în mijlocul preocupărilor noastre generale”⁸. Desigur este inutil să subliniem în ce măsură această afirmație este reală, căci inversează raportul cauză-efect, însă nu putem trece cu vederea peste activitatea istoricului, înainte de 1907, în vederea ameliorării stării milioaneilor de țărani care alcătuiau majoritatea covârșitoare a populației României.

1. *Atitudinea lui N. Iorga față de problema agrară la începutul secolului al XX-lea (pînă în 1907)*. La începutul secolului nostru, ca rezultat direct al puternicei crize prin care trecea sistemul agrar de la noi, chestiunea țărănească se află în centrul atenției generale. Ea reține acum atenția partidelor politice și a oamenilor politici ai timpului. Ca urmare, apare o întreagă literatură consacrată exclusiv analizei problemei agrare sub cele mai diferite aspecte⁹. Printre autorii lucrărilor care s-au bucurat de cea mai largă răspîndire în acea perioadă, amintim pe V. M. Kogălniceanu, Spiru Haret, Radu Rosetti, A. D. Xenopol, C. Stere, G. D. Creangă, C. Garoflid, C. R. Gebleșcu, I. N. Lahovari, Gh. Panu ș.a.¹⁰. Punctele de vedere ale autorilor menționați nu erau identice. Atitudinea lor față de chestiunea țărănească, ca și soluțiile preconizate pentru rezolvarea ei, depindeau în primul rînd de

⁸ Cf. I. Petrovici, *N. Iorga — orator*, (1931), în I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, vol. VII, p. XL.

⁹ Vezi D. Hurezeanu, *Privire critică asupra studierii problemei agrare în România la începutul secolului al XX-lea*, în „Studii privind istoria economică a României”, vol. I, București, 1961, p. 47—137.

¹⁰ Cf. A. Frunzărescu, *Evoluția chestiunii agrare în România*, București, 1939, p. 62 și urm.

poziția lor socială, de apartenența politică și de concepțiile lor relativ la sistemul proprietății. Astfel, pe cînd conservatorii erau adepți ai menținerii intacte a regimului mării proprietăți, liberalii întrevădeau posibilitatea unei remedieri a situației prin crearea unei Case Rurale, vînzarea pămîntului statului la săteni etc.

Cum era și natural, problema țărănească a format obiectul preocupărilor socialiştilor români. Atitudinea lor a fost concretizată în cunoscutul manifest al cercului „România Muncitoare” intitulat *Patruzeci de ani de sărăcie, de robie și rușine* (1906), care dezvăluia starea de mizerie în care se afla țărăimea. De asemenea, în cursul răscoalei din 1907, socialiștii s-au pronunțat ferm în apărarea păturilor rurale, militînd pentru solidarizarea muncitorimii cu țărăimea.

În tot acest timp, N. Iorga a participat îndeaproape la discuțiile purtate în jurul problemei agrare, venind și cu propuneri concrete. Încă din anul 1899, cînd a publicat primele articole politice în „L'Indépendance Roumaine”, el a atras atenția asupra mizeriei materiale și a înapoierii culturale în care trăia țăranul român¹¹. Mai apoi, istoricul avea să deplîngă situația „miilor de mii [care] se sting în mizerie și în întunecimea minții”¹².

Tratată doar tangențial la început de către Iorga, chestiunea țărănească va forma obiectul unor cercetări speciale ale istoricului în vremea colaborării sale la ziarul conservator „Epoca”. Iorga a rezervat un loc special examinării acestei probleme în cunoscutele *Studii asupra Partidului Liberal*, unde propune înfăptuirea unei „mari opere de reforme”, cuprinzînd în primul rînd „reforme pentru țărani” și votul universal¹³. În anii 1903—1906, cît timp a activat ca director al „Semănătorului”, eforturile lui Iorga s-au concentrat — după cum însuși avea să arate — pe terenul „luptei literare”. Totuși, problema agrară nu a scăpat observației lui nici în acest răstimp¹⁴. Trebuie subliniat că în atitudinea istoricului se remarcă multe aspecte contradictorii. Astfel, el afirma în 1904 că în domeniul relațiilor agrare se impun măsuri „multe, hotărîtoare și repezi”¹⁵. Ajungînd însă la fondul schimbărilor, el cerea să se pornească cu îmbunătățirea educației culturale a țărănimii și a administrației¹⁶. Insistînd, altădată, asupra esenței chestiunii țărănești, Iorga declara fără rezerve că ea constituie „înainte de toate o chestie culturală (subl. lui Iorga — n.n.)”¹⁷. Cu toate

¹¹ N. Iorga, *Opinions sincères. La vie intellectuelle des Roumains en 1899*, București, 1899, p. 178.

¹² N. Iorga, *D. Frédéric Damé și Istoria României contemporane*, București, 1900, p. 61.

¹³ *Idem, Cuvinte adevărate*, București, 1905, p. 310—311.

¹⁴ Vezi D. Hurezeanu, *Cu privire la concepțiile social-ideologice ale lui N. Iorga la începutul secolului al XX-lea*, p. 499—501.

¹⁵ Cf. „Semănătorul” din 25.VII.1904, p. 465.

¹⁶ *Ibidem*; „Semănătorul” din 15.V.1905, p. 340.

¹⁷ „Semănătorul” din 13.XI.1905, p. 856.

acestea, istoricul nu va pierde din vedere caracterul social și economic al reformelor ce trebuiau realizate în domeniul relațiilor agrare și va milita în acest scop. Apariția, în mai 1906, a revistei „Neamul Românesc” marchează o nouă etapă în activitatea istoricului.

Noua revistă avea menirea să contribuie la dezbaterea celor două probleme mari care frământau viața social-politică a României la începutul acestui secol — națională și țărănească. Așa după cum reieșea și din titlul ei, era o revistă *pentru și despre* neamul românesc. Nu era, cum sublinia Iorga în cuvântul său *Către cititori*, o revistă ocazională sau de partid. Îndrumătorul ei își propunea să vorbească despre „lucrurile cele mari ale neamului meu, despre nevoile lui adinci, despre suferințele lui vechi și sfinte, despre țintele lui înalte și grele de ajuns...”¹⁸. Mai târziu, Iorga arăta că „Neamul Românesc” urmărea să dezvăluie „toate nedreptățile”, „toate păcatele” și, de asemenea, să proclame „toate lipsurile și sirguința cinstită de a găsi o îndreptare care să ne asigure o viață vrednică”¹⁹.

Potrivit țelurilor propuse, revista a acordat în primii ani după apariție cea mai mare atenție dezbaterii problemei agrare — cea dintâi, spunea Iorga, între „chestiile mari care nu pot fi ignorate”²⁰. În acest cadru, începând cu numărul al doilea al publicației, Iorga a creat o rubrică specială a „cronicii interne” intitulată *Chestia țărănească*²¹. Această rubrică va fi nelipsită ani de-a rândul din paginile „Neamului Românesc”. Ea cuprindea știri privitoare la situația țărănimii, extrase din scrisori de-ale sătenilor, scurte note de-ale lui Iorga exprimând opinia sa asupra problemei agrare etc. În mai multe articole apărute în perioada mai 1906—ianuarie 1907, istoricul a supus unei examinări temeinice raporturile agrare din România. Nu au lipsit nici propunerile pentru reglementarea situației, care capătă un caracter tot mai concret pe măsură ce ne apropiem de momentul izbucnirii răscoalei țărănilor. Astfel, în mai 1906 el insista pentru aplicarea următoarelor măsuri: restricții impuse trusturilor la arendarea moșiilor, legi ocrotitoare pentru țărani, stabilirea unui preț maximal pentru pământurile arendate ș.a. Spre sfârșitul anului 1906, când semnele viitoarei răscoale erau tot mai evidente, Iorga a cerut să se treacă de urgență la satisfacerea nevoilor țărănimii. El aprecia că „o primejdie strașnică” poate lua naștere, dacă țărăniile „nu vor fi aduși la locul economic, la locul cultural și la locul politic ce li se cuvine”²². În acest scop, istoricul cerea deschis ca țărănilor să li se dea „pământ, carte și drepturi”, și aceasta „cît se poate mai răpede, cu înțelepciune, dar fără zăbavă”²³.

¹⁸ Vezi „Neamul Românesc” din 10.V.1906, p. 2.

¹⁹ N. Iorga, *Jumătate de an de muncă*, în „Neamul Românesc” din 9.XI.1906, p. 809.

²⁰ Idem, *Trezirea chestiei țărănești*, în „Neamul Românesc” din 21.V.1906, p. 53.

²¹ Vezi „Neamul Românesc” din 14.V.1906, p. 22.

²² Vezi „Neamul Românesc” din 29.X.1906, p. 820.

²³ *Ibidem*.

Activitatea desfășurată de către N. Iorga la „Neamul Românesc” nu s-a limitat numai la propriile articole tipărite în paginile revistei. Ca director al publicației, istoricul se îngrijea îndeaproape de tipărirea materialelor primite de la diverși colaboratori, de stabilirea profilului revistei. Parcurgînd „Neamul Românesc” din anii 1906—1907 se poate observa preferința netăgăduită a istoricului pentru publicarea materialelor referitoare la chestia agrară. Mai multe articole pe această temă, datorate colaboratorilor revistei, apar în 1906²⁴. În ianuarie 1907 vede lumina tiparului un articol de-a dreptul alarmant și care anticipa evenimentele ce aveau să urmeze. În acest articol se arăta că țăranul român nu mai poate răbda, că „putregaiul” care a cuprins societatea românească trebuie înlăturat fără întârziere. Autorul avertiza, în încheiere, că „pericolul se apropie” și, în curînd, „pămîntul se va cutremura”²⁵. Tipărirea acestor rînduri, care au precedat doar cu o lună de zile marea răscoală țărănească, arată că Iorga a înțeles la timp toată gravitatea situației, constituind un act de curaj din partea lui.

În aceste condiții își găsesc explicație insistențele lui Iorga pentru rezolvarea chestiunii țărănești în 1906—1907. Fără îndoială, atitudinea lui a fost determinată într-o largă măsură de dragostea lui sinceră pentru țărănimie. În același timp, nu pot fi neglijate legăturile directe ale istoricului cu lumea satelor, evidențiate cu prisosință de materialele din arhiva lui personală. Prin intermediul a zeci și zeci de corespondenți, Iorga a fost în permanență la curent cu ceea ce se petrecea la sate. Corespondențele trimise istoricului în ajunul răscoalelor semnaleză starea de nemulțumire generală a țărănimii, provocată de multiple cauze social-economice²⁶.

Toate materialele primite de Iorga la sfîrșitul anului 1906 — începutul lui 1907 se referă la situația insuportabilă în care se zbăteau milioanele de țărani. În ceea ce privește revendicările formulate, acestea erau din cele mai diverse. Astfel întîlnim cereri relativ la desființarea trusturilor arendășești din Moldova, la revizuirea legii tocmelilor agricole, la respectarea legii așezării străinilor la sate, la crearea Casei Rurale etc.²⁷. Cererea generală însă era aceea de a se acorda pămînt țăranilor, iar N. Iorga cînd s-a pronunțat pentru aceasta, la 29 octombrie 1906, dădea glas tocmai acestei revendicări a țărănimii. Singura

²⁴ Vezi L. Măricaș, *Trajul țăranilor*, în „Neamul Românesc” din 15.VI.1906, p. 169—171; V. Morariu, *Chestia țărănească și îndeosebi a proprietății* în „Neamul Românesc” din 20.VII.1906, p. 325—330; G. Munteanu, *În chestia țărănească*, în „Neamul Românesc” din 1.VI.1906, p. 101—102.

²⁵ Cf. I. Dorin, *Marii proprietari și chestia țărănească*, în „Neamul Românesc” din 7.I.1907, p. 263.

²⁶ Vezi Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, *Corespondența N. Iorga*, vol. 92, nepaginată (În continuare se va cita Bibl. Acad., *Corespondența N. Iorga*).

²⁷ *Ibidem*.

soluție pentru rezolvarea chestiei agrare — îi scria lui Iorga un corespondent din Ploiești — este împroprietărirea fiecărui țăran²⁸. Împroprietărirea ar fi putut preveni și un eventual conflict social, căci dacă țărani „acum (ianuarie 1907 — n.n.) murmură pe tăcute — împreună cu poetul — «Noi vrem pământ», nimeni nu poate garanta că nu va veni un timp când suferința cîinească îi va face să cînte cîntecul de răzbunare : «Să nu dea Dumnezeu să vrem noi...» Oh ! nu pot continua, mă îngrozesc numai gîndind”²⁹. Alături de cererile de împroprietărire³⁰, se credea că situația țărănimii s-ar putea schimba și prin acordarea votului universal. Un colaborator al „Neamului Românesc” scria că problema țărănească va fi soluționată dacă reprezentanții țărănimii trimiși în parlament vor trece grabnic la votarea reformelor³¹. Ideea acordării votului universal revine și în alte articole primite la redacția revistei lui Iorga³².

Știrile tot mai alarmante primite de către istoric la începutul anului 1907 indicau că furtuna este aproape, inevitabilă. Astfel, A. A. Naum scria că în cele din urmă problema țărănească va fi rezolvată. Dar dacă nu se vor lua măsuri din timp, atunci viitorul ne rezervă — continua el — răscoala țărănimii : „Da, viitorul are s-o aducă căci acest popor are dreptul la răscoală. El va cere să aibă în minele lui ramurile de bogăție... El va cere ca Libertatea dată lui de constituție să devie o libertate de fapt iar nu o subjugare”³³. La 4 martie 1907, atunci când răscoala cuprinsese deja nordul Moldovei, un abonat din București al „Neamului Românesc” îi comunica lui Iorga : „Un vînt de grea primjdie suflă peste biata noastră țară ; acuși vîntul va urla cu cea mai groaznică furtună, vom fi martorii unor cumplite vărsări de sînge care se vor face sub pretextul rațiunei ordinei de stat...”³⁴. Evenimentele ce se anunțau cereau un om pe măsura lor, iar concluzia ce se degaja din scrisoarea amintită era implacabilă : „Ne-ar trebui, zău, un Robespierre care să nu prea aleagă...”³⁵. O altă corespondență, expediată pe adresa lui Iorga la 1 martie 1907, îl prevenea asupra evenimentelor ce vor urma : „O răscoală țărănească, domnule Iorga, începe a lua naștere în acest colț pierdut al Moldovei, o răscoală a acelor martiri ai neamului nostru care măcar că de sute de ani de-a rîndul au stropit și udat cu sîngele lor brazda... acum se văd nevoiți ca prin gloanțe și fumul puștilor soldățești să-și cîstige dreptul la viață și la pămîntul lor”³⁶.

²⁸ Vezi Bibl. Acad., *Corespondența N. Iorga*, vol. 53, f. 269.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Idem*, vol. 61, f. 3.

³¹ *Idem*, vol. 54, f. 838—841.

³² *Ibidem*, f. 622—623.

³³ *Ibidem*, f. 355.

³⁴ *Idem*, vol. 72, nr. 108.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Ibidem*, nr. 117.

2. *N. Iorga despre cauzele răscoalei țărănilor din 1907.* Când în nordul Moldovei s-au aprins flăcările marii răscoale, N. Iorga a aprobat din primul moment mișcarea țărănimii. Toate antecedentele activității sale lăsau să se întrevadă că simpatia istoricului, eforturile sale vor fi canalizate în direcția sprijinirii luptei drepte a maselor rurale. Printre acțiunile — numeroase — ale intelectualilor timpului de apărare a țărănimii, aceea a lui N. Iorga se distinge în chip deosebit. El a împărtășit durerile și suferințele celei mai mari părți a poporului român. Istoricul a înțeles că răbdarea țăranului român nu este fără margini și a arătat că era de așteptat ca țărănimia să se ridice la luptă. La acest lucru se referea Iorga, când în martie 1907 afirma despre izbucnirea răscoalelor că „orice om cu mintea la cap le prevedea — de ani de zile!”³⁷. Această afirmație a istoricului se baza pe cunoașterea situației de la sate, a lipsurilor și nevoilor țărănimii. Oricine dispunea — ca Iorga — de informații cât de cât reale asupra stării țărănimii, își putea da seama că mișcările țărănești au avut la originea lor profunde cauze social-economice, fiind izvorite în primul rînd din lipsa de pămînt a populației rurale. Acesta este, de altfel, punctul de vedere asupra căruia istoricul a insistat în repetate rînduri în diverse articole și lucrări ale sale. Astfel, într-o schiță a istoriei României contemporane dintre 1904—1930 el va consacra un capitol aparte analizei „crizei sociale” în care se afla țara la începutul secolului al XX-lea³⁸; aici autorul spune că țăranul român — fără pămînt, fără drepturi politice și fără cultură — a făcut în 1907 o „revoluție agrară”³⁹. Tot în legătură cu aceasta, istoricul va consemna în amintirile sale că ceea ce l-a determinat, în 1899, să publice primele articole politice a fost credința că ceva trebuia schimbat în țara noastră, că „era imposibil să se trăiască mai departe cu milioane de țărani fără pămînt”⁴⁰. De asemenea, în ultimul volum din monumentală *Istorie a Românilor* Iorga se va opri îndeaproape asupra situației nedrepte a repartiției proprietății în ajunul anului 1907. El constată că pe cînd 7 300 de mari proprietari stăpîneau, în 1905, 3 milioane de hectare, o suprafață ceva mai întinsă trebuia să îndestuleze cîteva milioane de țărani⁴¹.

În preajma și în cursul anului 1907, Iorga a publicat mai multe articole relativ la cauzele care au silit țărănimia să se ridice la luptă. Relevînd cauzele profunde ale răscoalei țăranilor, istoricul a respins totodată aserțiunile unor cercuri politice de la București care-l calificau „instigator”. Această învinuire, întilnită curent în ziarele din țară, s-a urmărit a fi acreditată și în paginile presei străine. Pe această temă a apărut, la 27 martie 1907, un articol în ziarul francez „Le Temps”

³⁷ „Neamul Românesc” din 12.III.1907, p. 556.

³⁸ Cf. N. Iorga, *Supt trei regi*, București, 1932, p. 22—31.

³⁹ *Ibidem*, p. 27.

⁴⁰ *Idem*, *O viață de om așa cum a fost*, vol. II, București, 1934, p. 1.

⁴¹ N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. X, București, 1939, p. 305.

consacrat răscoalei țăranilor din România⁴²; după indicații din București, scrie Iorga, articolul respectiv îl declara pe istoric „răspunzătorul moral pentru tulburări”⁴³.

Urmărind să informeze opinia publică europeană asupra cauzelor reale ale răscoalei, Iorga a trimis imediat un articol ziarului francez „Le Courrier Européen”. Acest articol, purtând titlul semnificativ. *La cause des troubles agraires roumaines*, a apărut la 9 aprilie 1907⁴⁴. După ce face un tablou succint al situației grele în care trăia țărănimea, Iorga conchidea — pe bună dreptate — că țăranul român a fost împins la răscoală de mizerie, că el „a acumulat de-a lungul anilor o ură imensă care se revarsă astăzi”⁴⁵. Nu se poate spune că articolul menționat a rămas fără ecou. Într-o notiță care preceda articolul lui Iorga, adăugată de redacția ziarului, se spunea că nici istoricul, nici V. M. Kogălniceanu nu pot fi priviți ca „instigatori” ai răscoalei, ea fiind „rezultatul condițiilor sociale... din România”⁴⁶.

Aprecierile lui Iorga potrivit cărora marea răscoală a țăranilor a fost determinată de condițiile obiective existente în țară aveau la bază o profundă cunoaștere a relațiilor dominante la sate în ajunul lui 1907. Informații interesante în această privință a primit istoricul de la numeroșii săi corespondenți din toate unghiurile țării. Parcurgând zecile de scrisori și articole sosite la redacția „Neamului Românesc”, pentru Iorga era cît se poate de clar faptul că lipsa de pămînt a constituit principala cauză a nemulțumirilor țăranimii⁴⁷. Un articol expedit „Neamului Românesc” în martie 1907, de către „Un ardelean”, explica fără echivoc scopul luptei țăranilor: „Pămînt! Dați-ne pămînt!”⁴⁸. Dacă aceste rînduri nu au putut apare în toiul răscoalei în paginile revistei, amenințată în permanență cu suprimarea, Iorga va tipări totuși unele articole în care era denunțată mizeria ce i-a îndemnat pe țărani la luptă. Din acest punct de vedere, este tipic cazul unui articol trimis „Neamului Românesc” de către un funcționar al Ministerului de Justiție, care semna cu numele Pîrvu Răzășul. Autorul își întemeia afirmațiile pe concluziile unui raport consacrat analizei situației țăranilor din Moldova și care fusese încheiat în decembrie 1906 de către procurorul general al Regatului. Informațiile cuprinse în raportul în discuție erau concludente pentru cunoașterea stării de spirit a țăranilor, iar Pîrvu Răzășul dezvăluia că încheierea ce se degaja era aceea că „de nu se va grăbi curmarea răului, se va aprinde răscoală mare, care nu se va stinge decît cu sînge mult”⁴⁹. Iorga a primit cu

⁴² Bibl. Acad., *Corespondența N. Iorga*, vol. 69, nepaginat.

⁴³ N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, vol. II, p. 158.

⁴⁴ Cf. Bibl. Acad., *Corespondența N. Iorga*, vol. 72, nr. 93.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Idem*, vol. 58, nepaginat.

⁴⁸ *Idem*, vol. 92, nepaginat.

⁴⁹ *Ibidem*.

interes acest material. El i-a fixat un titlu nou (*O contribuție la cunoașterea realității în răscoalele țărănești. După acte oficiale inedite*) și l-a publicat imediat în „Neamul Românesc”⁵⁰. Cuvintele reproduse de noi mai sus lipsesc în textul apărut.

În zilele răscoalei, N. Iorga a tipărit în „Neamul Românesc” și alte articole referitoare la cauzele mișcărilor țărănești. Într-unul din acestea, de pildă, se enumerau printre cauzele răscoalei: „neagra sărăcie”, lipsa de pământ, regimul muncilor de „nemaipomenită barbarie”, învoielile etc.⁵¹. Într-un articol, reprodus după o gazetă românească ce apărea la Șimlău, se arăta că rezolvarea problemei agrare este posibilă numai după împrumutarea țăranilor⁵².

Articolele colaboratorilor „Neamului Românesc”, admise în paginile revistei de către Iorga⁵³, sînt mai puțin numeroase decît cele sosite la redacție. Multe dintre articolele rămase nepublicate sînt interesante prin dezvoltările care le aduc cu privire la originile răscoalei țăranilor. Mai mulți corespondenți sînt de părere că, față de condițiile de trai ale țăranimii, răscoala nu putea să nu izbucnească. Așa, de pildă, într-un loc citim că „în general, mișcarea de revoltă a țăranimii e un eveniment social care trebuia să aibă loc prin forța lucrurilor”⁵⁴, iar în altă parte stă scris că „...ce-a fost prezis s-a întimplat! Nu mai putea să se amine, căci cuțitul ajunsese la os și suferințele nu-și mai găseau capăt”⁵⁵.

O descriere amplă a situației de la sate în ajunul răscoalei întîlnim în articolul *După răscoală*, semnat de către „Un fiu de țăran”. Analiza condițiilor de viață și de muncă ale țăranilor îl conduce pe autor la concluzia că răscoala era iminentă. Cauzele ei rezidă în: „...ura grozavă ce de veacuri ciocoi parveniți de tot felul au semănat și cultivat în sufletul aceluia ce-l hrănește... Apoi mai departe tratamentul vitreg și mai prost decît animalic, spoliarea cea mai neomenoasă și nerușinoasă, martirizarea împinsă la extrem din partea stăpînilor acestui sclav (țăranul), nedreptățile strigătoare la cer, săvîrșite fără mustrare de cuget și fără chip de îndreptare, iată adevăratele cauze ale dezlănțuirii urgiei poporului...”⁵⁶.

În genere, materialele aflate în arhiva personală a lui N. Iorga ne indică că răscoala a fost provocată de „viața cumplit de chinuită” a țăranimii⁵⁷, de „grozăviile” de la sate⁵⁸, că — în sfîrșit — „foamea a fost instigatorul răscoalei”⁵⁹. Deși toate aceste rînduri nu au văzut

⁵⁰ Cf. „Neamul Românesc” din 8.III.1907, p. 539—540.

⁵¹ „Neamul Românesc” din 15.III.1907, p. 573.

⁵² „Neamul Românesc” din 16.III.1907, p. 588.

⁵³ Vezi și „Neamul Românesc” din 26.IV.1907, p. 779 și 781—782.

⁵⁴ Bibl. Acad., *Correspondența N. Iorga*, vol. 67, f. 24.

⁵⁵ *Idem*, vol. 58, nepaginat.

⁵⁶ *Idem*, vol. 67, f. 52.

⁵⁷ *Idem*, vol. 72, nr. 66.

⁵⁸ *Idem*, vol. 89, nr. 1.

⁵⁹ *Idem*, vol. 68, f. 3.

lumina tiparului, nu putem spune că ele au rămas fără ecou. Strigătele acestea de durere ce se înălțau de pe tot cuprinsul țării au ajuns să fie totuși cunoscute prin scrierile și glasul lui N. Iorga. Istoricul, cu un talent inegalabil, a surprins într-o imagine atotcuprinzătoare o întreagă stare de lucruri din România, când scria că vinovații răscoalei nu trebuie căutați altundeva decât „în obișnuita exploatare fără de margini și fără de milă, în neconținută jignire a muritorilor de foame și, pe alături, în cea mai proastă administrație din lume...”⁶⁰. Iar numai peste câteva luni, în discursul inaugural la Cameră, Iorga avea să revină asupra condițiilor inumane de trai care l-au împins pe țăran la răscoală: „...Tărănimea noastră este cea din urmă dintre țărănimile din Europa, supt toate raporturile, în această privință nu poate să existe îndoială; în niciuna din țările Europei, nici chiar în Turcia, nici o țărănime nu a rămas înapoi ca țărănimea din Regatul român”⁶¹.

3. *Activitatea lui N. Iorga în vremea răscoalei țărănilor.* Este îndeobște cunoscut că Iorga nu era adeptul luptei de clasă. Acest lucru nu l-a împiedicat însă pe istoric, după izbucnirea răscoalei, să considere că lupta țărănimii române era dreaptă. El și-a dat seama de importanța evenimentelor petrecute, le-a urmărit cu interes și atenție, pronunțându-se totodată împotriva represiunilor și pentru ajutorarea victimelor răscoalei. Datorită strădaniilor istoricului, revista „Neamul Românesc” a devenit în februarie-martie 1907 o cronică fidelă a răscoalei, iar fiecare din etapele ei pot fi urmărite și stabilite cu precizie.

Prima știre apărută în „Neamul Românesc” pe marginea răscoalei datează din 15 februarie 1907. Ea amintește despre cei 300 de țărani care s-au răsculat în satul Flăminzi⁶². În numerele ulterioare ale revistei, înfilnim știri tot mai detaliate despre întinderea răscoalei în restul Moldovei⁶³, apoi în județele din Muntenia⁶⁴ și Oltenia⁶⁵. Informațiile publicate de istoric în „Neamul Românesc” cu privire la izbucnirea și desfășurarea răscoalei proveneau atit din datele furnizate de buletinele oficiale, cit și de nenumărate scrisori, cărți poștale trimise de către martori oculari ai evenimentelor. Așa, de pildă, încă din primele zile ale lunii martie 1907 Iorga este încunoștiințat despre cele petrecute în județul Botoșani⁶⁶. Concomitent, el primește vești din județul Iași, ale cărui sate fuseseră și ele cuprinse de flăcările răscoalei; armata care a fost trimisă contra răsculaților — se sublinia într-un loc — se dovedise „nesuficientă și neputincioasă”⁶⁷. Tot prin intermediul cola-

⁶⁰ Vezi N. Iorga, *Fiți drepti*, în „Neamul Românesc” din 18.III.1907, p. 595.

⁶¹ Idem, *În era „Reformelor”*, p. 10.

⁶² Vezi „Neamul Românesc” din 15.II.1907, p. 443.

⁶³ Vezi „Neamul Românesc”, anul 1907, p. 475, 491—492, 509, 523, 541—542.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 554—555, 577, 592.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 604.

⁶⁶ *Bibl. Acad., Corespondența N. Iorga*, vol. 72, nr. 62, 83.

⁶⁷ *Ibidem*, nr. 81.

boratorilor „Neamul Românesc”, istoricul a fost ținut în permanență la curent cu faptele întâmplate la Pașcani ⁶⁸, Roman ⁶⁹, Onești ⁷⁰, Ploiești ⁷¹, Craiova ⁷² sau în județele Dimbovița ⁷³ și Vilcea ⁷⁴.

Pe baza informațiilor primite, istoricul a publicat — la scurte intervale — mai multe „cronici adevărate” asupra răscoalei. Cea dintii, apărută la 4 martie 1907, se referă la tulburările din nordul Moldovei ⁷⁵. În acest moment, mișcările țărănești nu luaseră încă amploare, iar împotriva răsculaților nu fusese folosită armata. Istoricul își exprima convingerea că nici pe viitor „nu se vor găsi ucigași ai celor sărmani și nedreptățiți, ce pier de foame în țara lor, pe brazda străină” ⁷⁶.

În toiu răscoalei, la 15 martie 1907, Iorga tipărește o nouă *Cronică a mișcărilor țărănești* ⁷⁷. Aici autorul face o expunere largă asupra evenimentelor din țară. Celor care-l etichetau drept „instigator” al răscoalei, Iorga le răspunde arătând cauzele adevărate ale mișcărilor țărănești ⁷⁸. La 16 martie consacră alt articol evenimentelor petrecute în Vlașca și Oltenia. Autorul regretă actele sălbatice de represiune ordonate de guvernul liberal, în urma cărora au căzut „zeci, sute de morți și răniți” ⁷⁹.

Dar cele mai mișcătoare rinduri, prin care Iorga condamnă recurgerea la folosirea forței armate în scopul potolirii răscoalei, le întâlnim în cunoscutul articol *Dumnezeu să-i ierte*. Acest articol, scris la începutul lui martie 1907, când i-a parvenit știrea despre uciderea primilor țărani răsculați în Botoșani, a căpătat în curind o largă răspindire, circulând sub formă de foi volante la sate împreună cu poezia lui Coșbuc *Noi vrem pământ* ⁸⁰.

În a doua decadă a lunii martie, răscoala țăranilor atinge punctul culminant. Clasele conducătoare, care-și vedeau amenințate pozițiile, au început să caute pe așa-ziii „vinovați” de izbucnirea mișcărilor țărănești. Ele nu și-au îndreptat atenția asupra condițiilor social-economice în care trăia țărănimea, ci au pornit atacul împotriva lui V. M. Kogălniceanu, Spiru Haret, a studenților, care au fost calificați toți laolaltă drept „instigatori” ai țăranilor. Nicolae Iorga figura prin-

⁶⁸ Bibl. Acad., *Corespondența N. Iorga*, vol. 63, f. 132.

⁶⁹ *Ibidem*, f. 131.

⁷⁰ *Idem*, vol. 18, nepaginat.

⁷¹ *Idem*, vol. 63, f. 138.

⁷² *Idem*, vol. 69, f. 164.

⁷³ *Idem*, vol. 65, nepaginat.

⁷⁴ *Idem*, vol. 66, f. 10.

⁷⁵ Cf. N. Iorga, *Răscoale țărănești*, în „Neamul Românesc” din 4.III.1907, p. 522.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 522.

⁷⁷ *Vezi* „Neamul Românesc” din 15.III.1907, p. 566—570.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 566—567.

⁷⁹ *Vezi* „Neamul Românesc” din 16.III.1907, p. 583.

⁸⁰ Cf. A. Oțetea, *op. cit.*, p. 92.

tre principalii „instigatori” ai răscoalei⁸¹. Ca atare, era acuzat fățiș — în special de presa conservatoare — că prin articolele și conferințele sale a incitat masele la revoltă. Ziarul conservator „Patriotul”, spre pildă, mergea pînă acolo încît îl învinuia pe istoric de crima de „lèse-națiune” pentru faptul că publicase articolul *Dumnezeu să-i ierte*⁸².

În amintirile sale, tipărite la aproximativ 30 de ani după evenimintele la care ne referim, Iorga se oprește asupra amenințărilor și presiunilor exercitate asupra lui în timpul răscoalei. Astfel, el arată că era considerat drept „răspunzătorul moral” al răscoalei⁸³, că „scrisorile de amenințare cu moartea se îngrămădeau” asupra lui⁸⁴. În arhiva personală păstrată la Biblioteca Academiei se păstrează aceste scrisori despre care vorbește istoricul. În majoritatea lor, ele sînt semnate de către „mai mulți proprietari” și expediate din diferite colțuri ale țării — Teleorman⁸⁵, București⁸⁶, Craiova⁸⁷.

Față de primejdiile ce planau asupra lui Iorga, numeroși au fost aceia care și-au manifestat fățiș solidaritatea cu actele istoricului. Se știe, din mărturisirile lui Iorga, că în martie 1907 el a fost păzit zile întregi la locuința sa din București de către un grup de studenți⁸⁸. Tot acum, scrie Iorga „dormeam cu revolverul la căpătii”, iar timp de 30 de zile și-a întrerupt cursurile la Universitate⁸⁹. Istoricul a fost adesea informat prin scrisori asupra primejdiilor ce-l amenințau. Așa, de pildă, la 16 martie 1907 un cititor al „Neamului Românesc” din Pitești se arată îngrijorat de soarta care-i era rezervată lui Iorga. Expeditorul scrisorii era însă convins că marii proprietari nu vor îndrăzni să-l suprimă pe Iorga, căci — continua el — „Dv. nu vă mai aparțineți. Sînteți al neamului”⁹⁰. În aceeași zi, Iorga era prevenit să se păzească cu atenție de către H. H. Stahl⁹¹.

Printr-o altă scrisoare, datînd probabil de la începutul lui martie 1907, Iorga era avertizat că în curînd se va introduce starea de asediu. Într-un cerc restrîns, generalul Crăiniceanu promisese că va proceda imediat după aceea la judecarea sumară a istoricului și că va obține condamnarea lui la moarte⁹². Această hotărîre a armatei — scria expeditorul, necunoscut — se baza pe faptul că la parchet se păstrau

⁸¹ Vezi N. Iorga, *Supt trei regi*, p. 29; Idem, *O viață de om așa cum a fost*, vol. II, p. 157.

⁸² Cf. *Răscoala țărănilor din 1907. Documente*, vol. III, București, 1949, p. 51.

⁸³ N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, vol. II, p. 158.

⁸⁴ *Ibidem*.

⁸⁵ Bibl. Acad., *Corespondența N. Iorga*, vol. 63, f. 186.

⁸⁶ *Idem*, vol. 68, f. 49.

⁸⁷ *Idem*, vol. 91, nr. 8—9.

⁸⁸ Vezi N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, vol. II, p. 153.

⁸⁹ *Ibidem*.

⁹⁰ Bibl. Acad., *Corespondența N. Iorga*, vol. 65, nepaginat.

⁹¹ *Ibidem*.

⁹² *Idem*, vol. 91, nr. 1.

mai multe scrisori „compromițătoare” pentru istoric; acestea proveneau de la preoți și învățători care arătau că, răsculându-se, au urmat îndemnul lui Iorga. Față de toate aceste fapte, Iorga era sfătuit să fugă peste graniță⁹³. Că primejdia ce plana asupra istoricului era reală, rezultă și din alte mărturii. Într-o scrisoare primită la 12 martie, semnată de „un binevoitor”, se arăta de asemenea că armata a plănuit asasinarea istoricului, deoarece numai astfel s-ar fi putut „potoli studenții și răscoalele”⁹⁴.

Aceleași sentimente de îngrijorare pentru soarta lui Iorga le manifestă și un alt cititor al „Neamului Românesc”. Într-o scrisoare trimisă istoricului la 15 martie, acesta respingea acuzația de instigare la răscoală care i se imputa. Expeditorul sublinia că țaranii s-au răsculat datorită mizeriei. În ce-l privește pe Iorga, el a adus mari servicii țării, căci „ne-a arătat în cuvinte calde mizeria ce înăbușe poporul, ne-a dus în trecutul mîndru al gînteii și de acolo, din întunericul acela misterios și pînă în ziua de azi a tras o diră luminoasă, care circumscrie clasa țărănească ca depozitară, ca talpă, ca obîrșie a românilor”⁹⁵.

Minia claselor exploatoare nu se îndrepta numai asupra istoricului. Revista „Neamul Românesc” — care reprezenta în acele zile o „foaie de aprinsă apărare a drepturilor țărănești”⁹⁶ — era și ea direct vizată. De mai multe ori, în vremea răscoalei, Iorga a fost informat că revista nu ajungea la destinație, în special la sate. Astfel, la un moment dat revista nu sosea la Roman⁹⁷, altădată în satele județului Baia⁹⁸, iar la 17 și 25 martie era confiscată la Iași⁹⁹. Istoricului i s-a cerut chiar „să-și întrerupă publicația”, ceea ce el n-a consimțit¹⁰⁰. Restricțiile care au fost introduse de către autorități în domeniul presei, cu privire la conținutul știrilor și al comentariilor asupra răscoalei, s-au aplicat și „Neamului Românesc”. La 10 martie Iorga era deja anunțat că acele ziare și reviste care conțin „anumite articole” nu vor mai fi difuzate¹⁰¹. Asupra acestui fapt insistă și Iorga în autobiografia sa, cînd notează că a fost rugat de autorități să țină „samă în redactarea *Neamului Românesc* de catastrofa care intervenise”¹⁰².

Este greu de precizat în ce măsură amenințările și campania purtată împotriva lui N. Iorga au reușit să-l intimideze. Istoricul era convins de justetea cererilor țărănimii și nu se îndoia de faptul că,

⁹³ Bibl. Acad., *Corespondența N. Iorga*, vol. 91, nr. 1.

⁹⁴ *Idem*, vol. 66, f. 11.

⁹⁵ *Idem*, vol. 65, f. 140.

⁹⁶ Cf. N. Iorga, *Supt trei regi*, p. 29.

⁹⁷ Bibl. Acad., *Corespondența N. Iorga*, vol. 69, f. 153.

⁹⁸ *Ibidem*, f. 160.

⁹⁹ *Idem*, vol. 63, f. 126, 155.

¹⁰⁰ N. Iorga, *Supt trei regi*, p. 30.

¹⁰¹ Bibl. Acad., *Corespondența N. Iorga*, vol. 72, nr. 156.

¹⁰² N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, vol. II, p. 157.

mai devreme sau mai târziu, ele vor fi satisfăcute. Sint elocvente în această privință cuvintele adresate conservatorilor în toiul răscoalei. Iorga prezicea că problema agrară în România va fi rezolvată, aceasta „cu toată incapacitatea voastră și în ciuda intereselor voastre de exploatare ai statului și ai țării”¹⁰³.

4. *Atitudinea lui N. Iorga față de represiunile din martie 1907. Organizarea listelor publice de subscripție pentru ajutorarea victimelor răscoalei.* Iorga a condamnat de la bun început represiunea singeroasă la care au recurs clasele dominante în vederea înăbușirii răscoalei țărănești. Ne amintim că dupăuciderea, la Botoșani, a primilor răsculați, Iorga a publicat articolul *Dumnezeu să-i ierte*, care cuprinde cele mai emoționante cuvinte ce s-au scris atunci în apărarea țărănimii și un blestem împotriva guvernanților și a tuturor celor care ordonaseră armatei să tragă în țărani. Peste alte câteva zile, când — din ură de clasă și din dorința de răzbunare — un adevărat război fusese declanșat contra răsculaților, istoricul a tipărit un nou articol — *Fiiți drepți!*¹⁰⁴ Cu acest prilej, Iorga cerea factorilor conducători să dea dovadă de luciditate, căci mînia răzbunătoare nu este folositoare: „Nu e acuma ceasul învinuirilor zădarnice, al bănuielilor nedreptățite, al răzbunării samavolnice. Oricît ar fi de mare durerea oricui pentru pierderea avutului său, pentru suferințele sale ori ale familiei sale, el trebuie să aibă curajul de a înlătura friul mîniei și de a cerceta pricinile adevărate ale grozăviilor ce s-au întimplat...”¹⁰⁵. Apelurile istoricului au fost însă zădarnice, iar represiunile care au continuat s-au soldat cu mii și mii de morți.

În cursul răscoalei, Iorga a inserat adesea în paginile „Neamului Românesc” informații despre actele singeroase săvîrșite de armată pentru a înăbuși lupta țărănimii. Astfel găsim știri despre cele petrecute la Vaslui, în Vlașca, în Oltenia¹⁰⁶. La mijlocul lunii martie 1907, revista dezvăluia că în prima decadă fuseseră deja împușcați 350 de țărani¹⁰⁷. În majoritatea cazurilor, aceste știri proveneau de la martori oculari ai faptelor întimplate în diferite regiuni ale țării. Adresîndu-se lui Iorga, aceștia răspundeau doleanțelor istoricului, care ceruse la 12 martie să i se furnizeze date cît mai complete și exacte asupra evenimentelor din Moldova, iar — apoi — din restul țării¹⁰⁸. Totodată, apelînd la Iorga, corespondenții „Neamului Românesc” se adresau apărătorului consecvent al drepturilor țărănimii.

Corespondențele primite de Iorga, în zilele răscoalei și după aceea, dezaprobă actele brutale săvîrșite pentru reprimarea mișcărilor țără-

¹⁰³ N. Iorga, *Pentru „Conservatorul”*, în „Neamul Românesc” din 12.III.1907, p. 550.

¹⁰⁴ *Vezi* „Neamul Românesc” din 18.III.1907, p. 595—596.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 596.

¹⁰⁶ Cf. „Neamul Românesc”, anul 1907, p. 555, 568, 583, 605, 663—664.

¹⁰⁷ „Neamul Românesc” din 16.III.1907, p. 590.

¹⁰⁸ „Neamul Românesc” din 12.III.1907, p. 549.

nești. Astfel, „Un fiu de țăran” condamnă pe „politicianii” vremii care „îndoapă pe țărani cu gloanțe și trimit mereu trupe, «care să procedeze cu blîndețe, dar cu energie»”¹⁰⁹. Unele dintre scrisorile primite de Iorga cuprind relatări ample asupra sălbăticiilor comise de armată. Așa, de pildă, un student în teologie îi comunica istoricului că în satul Costești din jud. Tutova timp de o săptămînă „s-au petrecut schingiuri sălbatice, bătăi și vaiete nemaiauzite, încît lătrau și ciinii în sat și lumea țipa și plîngea”¹¹⁰. Cu aceeași sălbăticie s-a procedat și în satul Blegești din jud. Bacău. Iorga a considerat că cele întîmplate aici în cursul represiunilor constituie un exemplu tipic asupra modului barbar în care înțelegea să acționeze armata, și de aceea s-a oprit în două rînduri asupra „omorului dobitocesc” din Blegești¹¹¹. Faptele relatate de „Neamul Românesc” se bizuie pe o corespondență trimisă la 9 martie din Bacău de către un cititor al revistei și privesc un caz de nesupunere la ordinul ofițerului de a trage în răsculați¹¹². Expeditorul scrisorii nu-și putea ascunde minia față de cele întîmplate în satul amintit, unde soldați și țărani căzuseră pradă gloanțelor. El încheia cu același blestem cuprins în *Dumnezeu să-i ierte*: „Cînd am auzit trista veste mi-am adus aminte de cuvintele Dv.: Să-i ierte Dumnezeu pe cei care au cerut pine și au primit gloanțe, în veci însă să nu-l ierte pe ucigașul lor”¹¹³.

Un adevărat rechizitoriu împotriva actelor ordonate de guvern face un colaborator statornic al „Neamului Românesc” — V. Ploieșteanu — în articolul intitulat *Represiune sau răzbunare?* Iată tabloul crunt al represiunii, înfăptuită de la un capăt la altul al țării cu cele mai drastice „mijloace tătărăști”: „Se spinzură oamenii fără multă vorbă și alegere, se jefuiesc și se rad de la pămînt satele, cu vite, cu femei și copii, nelăsînd pe nimenea să iasă din ele, se spintecă cu baionete în carne vie, se împușcă din buza puștei moșnegi ingenuchiați... Sînt aduși sute de săteni legați în lanțuri și trîniți în beciuri și închisori, unde-i schingiuite jandarmii... Pe alocurea... cetele de soldați... îi trimit de-a dreptul acolo (la moarte — n.n.), fără vreo cercetare, fără vreo judecată, pe temeiul unui simplu denunț nelegiuit. Și astfel, fără să fie stare de război, fără să fie vreo tulburare chiar, uneori fără ca sătenii să se fi mișcat măcar, sînt împușcați cu grămada, cum nu se împușcă nici prinșii de război, cum nu se împușcă nici robii, nici vitele”¹¹⁴.

Represiunile din martie 1907 au fost dezaprobrate și de alți corespondenți ai „Neamului Românesc”. Unul din ei, de pildă, considera că represiunile constituie „o mare rușine”, că „la răzbunările și chinurile

¹⁰⁹ Cf. Bibl. Acad., *Corespondența N. Iorga*, vol. 60, f. 685.

¹¹⁰ *Idem*, vol. 66, f. 5.

¹¹¹ Vezi „Neamul Românesc” din 12. III. 1907, p. 549 și 555.

¹¹² Bibl. Acad., *Corespondența N. Iorga*, vol. 72, nr. 123.

¹¹³ *Ibidem*.

¹¹⁴ *Idem*, vol. 53, f. 281—282.

mai sălbatică decât ale sălbaticilor, pornite din partea unei clase de oameni, care pretinde că de jumătate de veac stă în atingere cu civilizația, nu ne așteptam nici noi, nici Europa" ¹¹⁵.

Problema asasinatelor din martie l-a preocupat pe Iorga încă mult timp după potolirea răscoalei. Ca o mărturie stă faptul că istoricul a dispus, după răscoală, publicarea în paginile „Neamului Românesc” a numeroase relatări transmise de corespondenții revistei despre ororile comise de armată contra răsculaților ¹¹⁶. Dacă unele din materialele primite de Iorga pe tema represiunilor au fost tipărite, altele au fost păstrate de istoric în arhiva lui. El intenționa să le includă în dosarul pe care a anunțat în iunie 1907 că-l va prezenta atunci cînd se va proceda la deschiderea unei anchete pe marginea asasinatelor ¹¹⁷. Acest dosar cuprindea mărturii revelatoare despre crimele din 1907. Aici se arăta, de pildă, că Ionel Brătianu ordonase prefectului de Vlașca: „Să potolești răscoala, chiar făcînd crimă” ¹¹⁸. Tot pe tema anchetei, promișă de guvernul liberal la cererea lui Iorga, un student din București trimite istoricului o scrisoare despre evenimentele din Gorj. În cele mai multe sate din acest județ țărani nu se răsculară, dar armata a acționat din plin în localitățile Cărbunefi, Bengesti, Bibesti ș.a. ¹¹⁹. Expeditorul dezvăluie și numele ofițerilor și ale arendașilor care au condus represiunile. Numele celor vinovați n-au apărut în notița publicată în „Neamul Românesc” pe marginea faptelor din Gorj. Un alt caz îi este semnalat lui Iorga de către prietenul său H. Frolo la 8 septembrie 1907. Acesta din urmă relatează că într-un sat de lângă Craiova îndemnul la represiune a pornit chiar din partea procurorului, care — voind să se răzbune pentru arderea conacului tatălui său — „a luat pușca din mîinile unui soldat, spre a trage la țintă în rebeli, aceasta pentru a simți mai bine și mai direct satisfacția dreptății răzbuătoare” ¹²⁰.

După înăbușirea în sînge a răscoalei țărănești, N. Iorga va aborda adesea problema represiunilor din martie 1907. În articolele și în cuvîntările sale în parlament, el va insista asupra acestui episod tragic, cerînd dezvăluiri complete în privința numărului celor uciși pe nedrept și pedepsirea celor vinovați de omor ca criminali de drept comun ¹²¹. Istoricul îi va califica, printre cei dintii și fără menajamente, ca ucigași pe cei care au ordonat și condus represiunile, el va vorbi cu durere despre „România jubileului, scaldată în sînge” ¹²²,

¹¹⁵ Bibl. Acad., *Corespondența N. Iorga*, vol. 53, f. 283—284.

¹¹⁶ Vezi „Neamul Românesc”, an. II (1907—1908), p. 23—25, 88—90, 229—230, 613—614, 634—637, 678—679, 860—861, 984—985, 1082—1084.

¹¹⁷ Cf. N. Iorga, *În era „Reformelor”*, p. 81—82.

¹¹⁸ Bibl. Acad., *Corespondența N. Iorga*, vol. 78, nr. 159.

¹¹⁹ *Idem*, vol. 79, nr. 22.

¹²⁰ *Ibidem*, nr. 52.

¹²¹ N. Iorga, *În era „Reformelor”*, p. 51.

¹²² Vezi „Neamul Românesc” din 10.VI.1907, p. 161.

va arăta deschis că în 1907 s-au ucis „mii de oameni... din barbarul instinct de clasă amenințată în drepturile ei nelegiuite”¹²³. De asemenea, istoricul îi va numi pe asasinii țăranilor „Neroni”¹²⁴ și va susține cu tărie că singele vărsat în martie nu poate fi răscumpărat în niciun fel, căci „singele acesta nevinovat strigă, învinuiește, aruncă osindă, și ea ajunge sus, pînă la aurul stropit de sînge al treselor acelor ce au asasinat și n-au fost degradați și nu zac în ocnă”¹²⁵. În decembrie 1907, istoricul va publica în „Neamul Românesc” un neobișnuit *Articol fără cuvinte (și fără dedicație)*. Este vorba de o fotografie înfățișînd zeci de cruci înfipte în pămînt reprezentînd mormintele tot atîtor țărani asasinați din Rojiște, Dolj. Această fotografie nu e însoțită de nici un comentariu, imaginea prin sine însăși fiind acuzatoare¹²⁶.

Iorga a ridicat chestiunea asasinatelor și în parlamentul țării. El a fost primul deputat din Cameră care a cerut deschiderea unei anchete oficiale asupra represiunilor¹²⁷ și a pretins în repetate rînduri ca guvernul să-și respecte promisiunea. La doi ani după răscoală, Iorga s-a oprit din nou asupra măcelurilor din 1907. Într-o suită de articole tipărite în „Neamul Românesc”¹²⁸, istoricul a denunțat pe generalii care au condus represiunile (Averescu, Năsturel, Gigurtu) și a pretins pedepsirea lor, deoarece se făcuseră culpabili de „uciderea fără judecată și în plină «domnie a legilor» a mai multor mii de oameni săraci, plugari, învățători, preoți, cetățeni români trăind, nu în țara zulușilor între antropofagi, ci în patria lor România”¹²⁹. Ecoul crimelor nelegiuite făptuite în martie 1907 străbate, peste ani, și în paginile mării lucrări de sinteză închinată *Istoriei Românilor*¹³⁰.

Un alt aspect al atitudinii reprobatoare adoptată de către Iorga față de represiunile din 1907, îl constituie inițiativa istoricului de a deschide o listă publică de subscripții pentru ajutorarea orfanilor și a văduvelor celor căzuți în răscoală. Prin aceasta, istoricul dovedea că dezaproabă total crimele din martie și răspundea cererilor formulate de unele ziare reacționare care îndemneau la sprijinirea... armatei în urma răscoalei! Lista publică a fost deschisă la 25 martie 1907, iar istoricul a dat el însuși un frumos exemplu atunci cînd anunța că — primul — depune 1 000 lei pentru sprijinirea familiilor celor uciși sau răniți din

¹²³ Vezi „Neamul Românesc” din 27.IX.1907, p. 657.

¹²⁴ Vezi „Neamul Românesc” din 2.IX.1907, p. 545.

¹²⁵ Vezi „Neamul Românesc” din 2.IX.1907, p. 546—547.

¹²⁶ Vezi „Neamul Românesc” din 2.XII.1907, p. 964.

¹²⁷ Vezi „Neamul Românesc” din 17.VI.1907, p. 198.

¹²⁸ Vezi articolele publicate de Iorga în „Neamul Românesc”, an. IV (1909—1910): *Cine are de vorbit să vorbească* (p. 649—651); *Cu privire la măcelurile criminale ale țăranilor în Mart 1907* (p. 669—670); *Răspunsul generalului Averescu* (p. 704—705).

¹²⁹ N. Iorga, *Cine are de vorbit să vorbească*, p. 650.

¹³⁰ Idem, *Istoria Românilor*, vol. X, p. 305.

județele Botoșani și Vaslui¹³¹. Acești bani au fost distribuiți în cel mai scurt timp¹³². Campania lui Iorga, dusă prin mijlocirea „Neamului Românesc”, a avut un larg răsunet atît în țară cit și în rîndul românilor de peste hotare. Deja la 4 aprilie 1907, „Neamul Românesc” publica prima listă de subscripție (199 lei), care pînă la sfîrșitul anului s-a ridicat la suma de 6 362 lei¹³³.

Strîngerea acestei sume a oferit prilejul pentru manifestarea unei depline aprobări a acțiunilor întreprinse de Iorga, dovedind o profundă compasiune pentru soarta celor năpăstuiți. Între cei care au subscris pe lista „Neamului Românesc” figurează studenți¹³⁴, muncitori cefe-rîști¹³⁵, săteni îngrijorați de suferințele semenilor lor¹³⁶, elevi ai școlilor primare sau secundare¹³⁷ și ofițeri¹³⁸. Sumele trimise de către toți aceștia pe adresa „Neamului Românesc” erau uneori relativ mici (1,50—2 lei), altele se ridicau chiar la 2—300 lei, după posibilitățile fiecăruia¹³⁹. Extrem de interesante sînt rîndurile înscrise de subscri-itori pe cupoanele formularelor de expediere a banilor prin poștă. Se specifică, astfel, că banii sînt destinați „pentru țărani”, „pentru fam-iliile celor uciși în răscoale și pentru răniți”, „în folosul văduvelor și orfanilor țărănilor uciși la răscoale”, „pentru victimele răscoalelor”¹⁴⁰. Iar mai mulți săteni și învățători din Lucăcești, Bacău, îl a-nunțau pe Iorga la 10 iunie 1907, printr-o carte poștală, că au reu-șit să adune 17,80 lei pentru „familiile mucenicilor fără nume, cărora nu li s-a făcut și nu li se va face nicicînd, nici slavă, nici statui, nici părăzi, ba, poate, nici veșnica pomenire”¹⁴¹. De asemenea, la sfîrșitul anului 1907 Iorga primea „cîțiva lei” din Dorohoi, adunați de „cîțiva profesori și elevi ai gimnaziului local, pentru alinarea unui pic din suferințele nenorociților rămași pe drumuri în urma răscoalelor”¹⁴².

Printre subscriitorii de pe listele „Neamului Românesc” figu-rează și mulți români din Transilvania și Bucovina¹⁴³, care în vremea răscoalei au privit cu durere la cele întîmplate în România, ce rămî-neau în sufletul tuturor „țara unde răsare soarele speranțelor noastre”¹⁴⁴.

¹³¹ Vezi „Neamul Românesc” din 25.III.1907, p. 635.

¹³² Bibl. Acad., *Corespondența N. Iorga*, vol. 70, nr. 27, 70.

¹³³ Vezi „Neamul Românesc” din 16.XII.1907, p. 1036.

¹³⁴ Vezi Bibl. Acad., *Corespondența N. Iorga*, vol. 71, passim.

¹³⁵ *Idem*, vol. 70, nr. 84.

¹³⁶ *Idem*, vol. 73, nr. 5.

¹³⁷ *Ibidem*, nr. 31, 40; *Idem*, vol. 58, nepaginat.

¹³⁸ *Idem*, vol. 73, nr. 21.

¹³⁹ *Idem*, vol. 71, passim; *Idem*, vol. 75, passim.

¹⁴⁰ *Ibidem*.

¹⁴¹ *Idem*, vol. 73, nr. 5.

¹⁴² *Idem*, vol. 81, nr. 76.

¹⁴³ *Idem*, vol. 73, passim.

¹⁴⁴ *Idem*, vol. 67, f. 58 (Vezi și „Neamul Românesc” din 29.III.1907, p. 648).

Distribuirea banilor adunați pe listele de subscripție a fost urmărită personal de către Iorga. S-a arătat că primele sume au fost destinate familiilor victimelor din Botoșani și Vaslui. Au mai beneficiat, din sumele adunate de „Neamul Românesc”, familiile nevoiașe din Vlașca¹⁴⁵, Mehedinți¹⁴⁶, Dolj¹⁴⁷ ș.a. Amintim, de asemenea, că Iorga a fost primul care a venit în ajutorul familiilor „scăpătate” din cătunul Vieru (comuna Hodivoaia, Vlașca), la câteva zile numai după bombardarea lui de către armată¹⁴⁸.

Este greu de presupus că sumele împărțite de Iorga au putut contribui substanțial la ameliorarea situației familiilor victimelor căzute în răsccoală. Indiferent însă de acest lucru, acțiunea desfășurată în 1907 pentru sprijinirea familiilor răscuțaților prezintă o semnificație cu totul aparte, care scoate mai mult în evidență rolul lui Iorga ca apărător al țărănimii.

5. *Acțiunile lui N. Iorga pentru apărarea intereselor țărănimii după răsccoală.* După înăbușirea răscoalei, acțiunile lui Iorga pe linia apărării intereselor țărănimii au urmărit cu precădere obținerea reformelor anunțate de rege și guvern în martie. Istoricul a crezut la început că legile promise vor fi promulgate imediat¹⁴⁹, ceea ce nu s-a întâmplat. În curînd el a înțeles că adoptarea noii legislații agrare întîmpină piedici serioase, atît din partea marilor proprietari, cît și a liberalilor care se dovedeau „nehotăriți”¹⁵⁰. Cu toate acestea, Iorga nu a dezarmat și a continuat lupta pentru reforme. Sub acest semn s-a desfășurat campania lui pentru prima alegere în parlament.

Înainte de alegerile liberale, stabilite pentru sfîrșitul lunii mai 1907, Iorga a subliniat în ce consta șarcina viitoarei Camere. El era de părere că trebuie să fie o Cameră „de muncă pentru reforme, făcînd dintr-un vis nobil o realitate vie”¹⁵¹. Iorga mai credea că din viitorul parlament nu vor putea lipsi reprezentanții nemijlociți ai țărănimii, care erau chemați „să spuie de-a dreptul suferințele vechi și dorul nou al celor 5 000 000 de «revoltați» și «suprimați»”¹⁵².

La alegerile din 1907, Iorga a candidat la colegiul al II-lea din Iași, unde a fost ales cu 1 157 voturi¹⁵³. Deși campania electorală a necesitat o acțiune dirijată în acest sens¹⁵⁴, victoria istoricului s-a

¹⁴⁵ Bibl. Acad., *Corespondența N. Iorga*, vol. 70, nr. 4.

¹⁴⁶ *Idem*, vol. 95, nr. 80.

¹⁴⁷ *Ibidem*.

¹⁴⁸ *Idem*, vol. 97, nepăgînat.

¹⁴⁹ Vezi N. Iorga, *13 Mart 1907 în România și 14 August 1789 în Franța*, în „*Neamul Românesc*” din 1.IV.1907, p. 660.

¹⁵⁰ Vezi „*Neamul Românesc*” din 3.V.1907, p. 803.

¹⁵¹ Vezi „*Neamul Românesc*” din 31.V.1907, p. 113.

¹⁵² *Idem*, *Noul Parlament. Ce este și ce poate fi* în „*Neamul Românesc*” din 10.VI.1907, p. 162.

¹⁵³ Bibl. Acad., *Corespondența N. Iorga*, vol. 86, p. 10.

¹⁵⁴ *Idem*, vol. 90, *passim*; *Idem*, vol. 95, nr. 36.

datorat netăgăduit prestigiului de care se bucura ca urmare a atitudinii adoptată în vremea răscoalei. Numeroasele telegrame și scrisori de felicitare care i-au parvenit în urma succesului în alegerile parlamentare evidențiază faptul că el trecea în ochii opiniei publice drept un neobosit luptător pentru apărarea drepturilor țărănimii. Astfel, foarte mulți dintre corespondenții lui Iorga salutau izbînda „neîntrecutului apărător al drepturilor țărănimii”¹⁵⁵, a „ocrotitorului țărănimii”¹⁵⁶, a „protectorului și apărătorului drepturilor de viață ale celor cinci milioane de plugari”¹⁵⁷. În același timp, O. Goga, Oct. Tăslăoanu și I. Lupaș, din Sibiu, îl felicitau pe „aprigul apărător al țărănimii”¹⁵⁸, iar alegătorii satelor din Muscel considerau că, deși ales la colegiul al II-lea, Iorga era deputat „mai ales al țăranilor”¹⁵⁹. Mulți dintre expeditorii telegramelor și scrisorilor de felicitare îl îndemnau pe Iorga să continue mai departe lupta pentru apărarea țărănimii; istoricul era chemat să lucreze „pentru dezrobirea țăranilor economiceste și ridicarea neamului românesc”¹⁶⁰, pentru „apărarea celor năpăstuiți”¹⁶¹, pentru „fericirea poporului oropsit”¹⁶² și „binele neamului”¹⁶³. O telegramă din Constanța îi cerea să activeze în parlament conform „legitimelor speranțe ale asupritei populații țărănești, care așteaptă nerăbdătoare ora mintuirii sale”¹⁶⁴, în timp ce un cititor al „Neamului Românesc” îi ura să ducă la bun sfîrșit „lupta pentru dezrobirea țăranului român, producătorul neobosit al țării acesteia”¹⁶⁵.

Prin întreaga activitate depusă în parlament în anii 1907—1908, Iorga a căutat să justifice speranțele puse în el de păturile largi ale opiniei publice. În mai puțin de un an (iunie 1907—martie 1908), el a ținut zece discursuri referitoare la chestia agrară. Multe dintre acestea au rămas pînă astăzi nu numai ca un model al elocinței parlamentare (*Vezi în chestia amnistiei răsculaților țărani, Partidele și țara*), ci și ca veritabile documente asupra unei frământate perioade istorice. Ca în atîtea alte împrejurări din viața sa, omul politic Iorga — dublat de istoric — a făcut atunci dovada unei excepționale capacități de a surprinde fapte și fenomene specifice și de a le prezenta într-o formă adecvată. În discursurile rostite în această perioadă, Iorga a reușit să dea cele mai juste explicații la o serie întreagă de fenomene sociale contemporane lui, expuse într-o manieră

¹⁵⁵ Bibl. Acad., *Corespondența N. Iorga*, vol. 83, nr. 37.

¹⁵⁶ *Idem*, vol. 86, nr. 41.

¹⁵⁷ *Ibidem*, nr. 56.

¹⁵⁸ *Ibidem*, nr. 18.

¹⁵⁹ *Ibidem*, nr. 20.

¹⁶⁰ *Idem*, vol. 83, nr. 52.

¹⁶¹ *Ibidem*, nr. 97.

¹⁶² *Idem*, vol. 86, nr. 11.

¹⁶³ *Ibidem*, nr. 10.

¹⁶⁴ *Ibidem*, nr. 22.

¹⁶⁵ *Idem*, vol. 90, nr. 145.

cum vom mai întâlni în puține cazuri în tot restul operei sale. Astfel, istoricul a apreciat că la baza fenomenelor petrecute în 1907 s-au aflat factori economici, că răscoala a constituit o manifestare a luptei de clasă sau că legislația agrară anunțată purta un vădit caracter de clasă. Fără îndoială, la baza tuturor acestor recunoașteri din partea istoricului se află marea răscoală a țăranilor, care — după propriile cuvinte — l-a influențat atât de mult.

S-a amintit că istoricul a intuit rolul factorilor economici în complexul evenimentelor din 1907. În analiza cauzelor profunde ale răscoalei, istoricul pornea în genere de la prezentarea condițiilor materiale de trai ale țăranimii. Iorga nu avea îndoiele că țăranimea s-a ridicat la luptă datorită mizeriei crunte în care se zbătea. Despre situația țăranimii, el arăta în parlament că trăiește în „condiții... animalice și mai jos decât animalele chiar”¹⁶⁶. În ce privește răscoala, ea a reprezentat neîndoios „un strigăt de foame și de indignare” a satelor¹⁶⁷. Recunoașterea, din partea istoricului, a rolului factorilor economici în dezlănțuirea răscoalei a fost deplină, fără rezerve; după părerea lui, răscoala a fost cauzată „de motive economice, singurele care pot răscula mulțimea (subl. noastră), pentru că numai foamea pune arma în mîna omului sărac în contra celor bogați”¹⁶⁸.

Evenimentele din 1907 i-au permis, de asemenea, istoricului să înțeleagă că răscoala a semnificat un conflict iremediabil între clase sociale antagoniste. Deoparte se afla țăranimea, către care se îndreptau simpatiile lui Iorga, iar de cealaltă — clasa „cîrmuitoare” sau „stăpînitore”. Lui Iorga răscoala îi apărea ca un „nenorocit război civil”¹⁶⁹, ca o „lovitură strașnică” al cărei rost era să redea „vederea și auzul” clasei dominante de la noi¹⁷⁰. Pentru istoric era clar faptul că represuniile din martie au fost dictate tot din instinct de clasă și a relevat acest lucru. Numai așa se explică — declara el în parlament — că s-a ajuns la atrocitățile fără pereche din „primăvara roșie” a anului 1907, care rămîne indiscutabil „cel mai serios, cel mai tragic an pe care l-a trăit vreodată neamul nostru”¹⁷¹.

Activitatea desfășurată de Iorga la Cameră în 1907—1908 a avut drept țel legiferarea reformelor promise în zilele răscoalei. Iorga considera pe bună dreptate că aceste reforme prezentau doar minimumul necesar și nu s-a sfiit să declare că în fond el dorește măsuri mult mai eficace. El afirma că țăranimea era îndreptățită să aspire la schimbarea reală a stării ei, datorită sacrificiilor făcute în trecutul nostru și pe măsura rolului ei în prezentul și viitorul țării. Cere-

¹⁶⁶ N. Iorga, *În era „Reformelor”*, p. 128.

¹⁶⁷ *Ibidem*, p. 79.

¹⁶⁸ *Ibidem*, p. 12.

¹⁶⁹ *Ibidem*, p. 275.

¹⁷⁰ *Ibidem*, p. 56.

¹⁷¹ *Ibidem*, p. 84.

rile țărănimii erau justificate, mai ales după „jertfa de sînge” din răscoală. „Și a fost — spunea Iorga — o jertfă groaznică la noi în 1907, cînd țaranii au mers cu pieptul deschis înaintea armelor care apărau o stare de lucruri răzimată pe o veche nedreptate”. „Țărăni-mea a luptat pentru a obține — continua Iorga — nu pomana unei reforme parțiale, ci dreptul unei reforme generale... Căci nu pier mii și mii de oameni într-o țară, fără ca sîngele acesta vărsat să nu fie fecund. Și, dacă este ticăloasă țara care nu cruță sîngele fiilor săi atunci cînd poate să-l cruțe, este cu mult mai ticăloasă țara aceea care lasă ca acel sînge să curgă fără ca din el măcar să răsară sămă-nătura unui viitor mai fericit”¹⁷².

Referitor la întinderea reformelor preconizate de Iorga după răs-coală, el avea în vedere reforme cît mai largi, mult mai însemnate decît cele anunțate de liberali în martie 1907¹⁷³. El s-a pronunțat ade-sea în parlament pentru „prefacerea totală” a țării¹⁷⁴, prin votarea unor „reforme întregi, mîntuitoare”¹⁷⁵, pretinzînd concomitent ca ță-ranului român să i se acorde „dreptatea toată”¹⁷⁶, mergîndu-se pînă la „liberarea economică” a lui¹⁷⁷. În comparație cu legile „necom-plete” depuse de liberali pe biroul Camerei, măsurile întrevăzute de Iorga erau mult mai importante. Iorga avea în vedere acordarea vo-tului universal¹⁷⁸, schimbarea radicală a administrației abuzive¹⁷⁹. În fața unei Camere „îngrozite”¹⁸⁰, el a ridicat problema acordării de pămînt țăranilor. El a declarat că pămîntul trebuia să devină „ele-mentul prim” al unei „largi politici agrare”¹⁸¹. În decembrie 1908, Iorga s-a referit chiar la posibilitatea înfăptuirii unei exproprieri. Istoricul observa atunci că „și în alte țări se expropriează, întotdea-una pentru utilitate publică, și mi se pare că cea mai mare utilitate publică este aceea de a salva țara și neamul tău”¹⁸².

Față de reformele întrevăzute de Iorga, nu incapa îndoială că cele propuse de guvernul liberal erau simple paleative. Iorga s-a oprit nu o dată asupra caracterului limitat al reformelor liberale și a constatat că, pe măsură ce trecea timpul, ele au suferit restrîngerii tot mai sim-țitoare¹⁸³. Pe acest temei, Iorga a votat împotriva răspunsului la mesaj din 1907, a combătut legea învoielilor agricole și a subliniat neajun-

¹⁷² N. Iorga, *În era „Reformelor”,* p. 62—63.

¹⁷³ *Ibidem*, p. 65.

¹⁷⁴ *Ibidem*, p. 57.

¹⁷⁵ *Ibidem*, p. 64.

¹⁷⁶ *Ibidem*, p. 133.

¹⁷⁷ *Ibidem*, p. 191.

¹⁷⁸ *Ibidem*, p. 84.

¹⁷⁹ *Ibidem*, p. 77.

¹⁸⁰ *Ibidem*, p. 311.

¹⁸¹ *Ibidem*, p. 149.

¹⁸² *Ibidem*, p. 311.

¹⁸³ Idem, *Discuția legii agrare la Cameră*, în „Neamul Românesc” din 16.XII 1907, p. 1025—1026.

surile legilor Casei Rurale și a trusturilor și arendării moșiilor statului. În același timp, a fost singurul deputat din parlament care nu a votat legea jandarmeriei rurale și legea pentru despăgubirea cu 15 milioane lei a proprietarilor „păgubiți” în urma răscoalei. Relativ la această din urmă lege, istoricul a sesizat că ea pornește dintr-un „anumit interes de clasă”, fiind făcută „numai pentru clasa stăpînitoare”¹⁸⁴.

N. Iorga nu a putut obține, din partea unei Camere ostile¹⁸⁵, satisfacerea nici uneia din revendicările sale juste, care aveau în vedere îmbunătățirea sensibilă a situației țărănimii. Deși își dăduse seama, încă de la începutul activității parlamentare, de dificultățile ce le va întâmpina în împlinirea țelurilor propuse, istoricul nu a abandonat nici o clipă lupta pornită. Pe el optimismul nu l-a părăsit nici o clipă, întrucît avea convingerea fermă că — în ciuda tuturor împotrivirilor — clasele diriguitoare și „partidele de exploatare” din România¹⁸⁶ tot vor fi silite cîndva să vină cu reforme în folosul țărănimii¹⁸⁷, ceea ce s-a și întîmplat după primul război mondial. Statornic apărător al drepturilor și intereselor țărănești, pe N. Iorga îl vom găsi și atunci angajat în luptă, alături de cei mulți și nedreptățiți¹⁸⁸.

NICOLAS IORGA ET LA RÉVOLTE DES PAYSANS EN 1907

RÉSUMÉ

L'attitude du grand historien roumain Nicolas Iorga à l'égard de la révolte des paysans en 1907 a déjà fait l'objet d'études approfondies. Utilisant des matériaux inédits puisés dans l'archive personnelle de Nicolas Iorga, conservée à l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, l'auteur apporte de nouvelles contributions. Son exposé est divisé en cinq chapitres consacrés à : 1) Nicolas Iorga et la question agraire en Roumanie au début du XX-e siècle ; 2) Les causes de la révolte des paysans en 1907, selon Nicolas Iorga ; 3) L'activité déployée par Nicolas Iorga pendant la révolte des paysans ; 4) L'attitude de Nicolas Iorga à l'égard de la répression exercée en mars 1907 ; la souscription organisée par Nicolas Iorga en faveur des victimes de la répression ; 5) L'action entreprise par Nicolas Iorga pour la défense des intérêts des paysans après la révolte de 1907.

L'auteur met en évidence que bien avant les troubles agraires de 1907, Nicolas Iorga a été préoccupé par la question paysanne en Rou-

¹⁸⁴ N. Iorga, *În era „Reformelor”,* p. 179.

¹⁸⁵ Idem, *O viață de om așa cum a fost*, vol. II, p. 159—160.

¹⁸⁶ Idem, *Săptămîna tocmelilor*, în „*Neamul Românesc*” din 9.XII.1907, p. 994.

¹⁸⁷ Idem, *În era „Reformelor”,* p. 157.

¹⁸⁸ Cf. G. Zane, *op. cit.*, p. 1194 și urm.

manie et que le grand historien a noué de puissantes relations avec les intellectuels des villages, s'intéressant tout particulièrement à la vie rurale et dénonçant l'exploitation inhumaine dont les paysans étaient les victimes de la part des grands propriétaires fonciers et de leurs fermiers. Dès cette époque Nicolas Iorga a donc pris la défense de la classe paysanne. Lorsqu'en 1907 les troubles agraires ont eu lieu, Nicolas Iorga a soutenu que la lutte des paysans roumains était pleinement justifiée. Dans la revue *La nation roumaine (Neamul Românesc)* qui paraissait sous sa direction, il a, dans une série d'articles très éloquents et combatifs, développé ses idées. L'action entreprise par Nicolas Iorga lui a attiré la haine de la classe des exploités. Avec d'autres professeurs et écrivains de l'époque, il a été accusé d'inciter les masses à la révolte. Ses accusateurs ont prétendu qu'il a été un des grands „instigateurs” des troubles agraires. Il a même été menacé de mort.

Nicolas Iorga ne s'est pas laissé intimider. Il a dénoncé les causes réelles de la révolte des paysans. En mars 1907, il a énergiquement protesté contre la répression exercée par le gouvernement pour mettre fin aux troubles agraires. Il a même pris l'initiative de secourir les familles des victimes de la répression. Elu député aux élections générales de 1907, Nicolas Iorga soutiendra à la tribune de la Chambre la nécessité d'adopter des réformes efficaces pour améliorer la condition des paysans.

La conclusion de l'auteur est que l'action entreprise en 1907 par Nicolas Iorga met en évidence son caractère d'historien militant. Ce n'est qu'en tenant compte de ce trait caractéristique qu'on peut apprécier d'une juste manière l'activité du grand historien et patriote, qui durant cinq décennies a participé directement aux principaux événements contemporains, son influence sur le peuple roumain pour le faire progresser dans la voie de la civilisation ayant été décisive.

ROBIA ÎN MOLDOVA

(DE LA ÎNTEMEIEREA STATULUI PÎNĂ LA MIJLOCUL SECOLULUI AL XVIII-LEA) (I) *

DE

N. GRIGORAŞ

I. ORIGINEA ROBILOR ÎN ȚĂRILE ROMÂNE

Robia din statele românești a fost mai veche decît primele mențiuni documentare care o atestă, fără să aibă însă vreo legătură cu sclavia din timpul orînduirii sclavagiste. După cum se știe sclavii au fost eliberați datorită cauzelor care au dus la prăbușirea acelei orînduiri sociale¹; totuși sînt asemănări între sclavajul antic și robia feudală din Europa răsăriteană. Nu numai în țările române, însă nici chiar în Rusia robii n-au constituit baza producției, ca sclavii din timpul orînduirii sclavagiste, fiindcă în orînduirea feudală societatea s-a dezvoltat „în condiții în care locul principal în producție aparținea la început muncii libere a țăranului membru al obștii, iar mai tîrziu ace-luiași țăran, însă aservit”². „Vechea robie patriarhală slavă, robia casnică”, a continuat să existe și în statul chievean. Robii cnezilor, boierilor și mănăstirilor sînt amintiți încă din secolul al XI-lea³.

Instituția „holopilor” din Rusia a fost „pusă sub controlul puterii de stat”⁴, ca și în țările române, unde intrarea sau ieșirea unui rob în, sau din patrimoniul cuiva, trebuia atestată de un act domnesc.

* Partea a doua a acestei lucrări se va publica în tomul următor al *Anuarului Institutului de istorie și arheologie — Iași*.

¹ Marcel Emerit, *Sur la condition des esclaves dans l'ancienne Roumanie*, în „Revue du Sud-Est Européen”, an VII (1930), nr. 7—9, p. 129.

² B. D. Grecov, *Țăranii în Rusia* (traducere), București, 1952, p. 151.

³ *Ibidem*, p. 152.

⁴ *Ibidem*, p. 153. Pentru robia din Imperiul otoman vezi Mihai Dan și S. Belu, *Despre robi în Imperiul otoman (cu cîteva date privitoare la țările române)*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj”, tom. IV (1961), p. 6—67.

*

La noi robia este menționată documentar mai întâi în Țara Românească (sfârșitul secolului al XIV-lea) și ceva mai târziu (începutul secolului al XV-lea) în Moldova. Robii din țările noastre nu au fost autohtoni, ci străini. După informația documentară păstrată, primii pe care-i cunoaștem au fost recrutați dintre țigani și „tătari”. Documentar nu putem constata care dintre aceștia au fost robiți mai întâi. În Moldova, de exemplu, „tătarii”, sau mai bine zis populații robite de tătari și rămase în aceeași situație după retragerea lor, sînt menționați ca robi înaintea țiganilor, dar în Muntenia nu au fost decît robi țigani. Pentru a se înlătura însă anumite confuzii vom reveni asupra originii așa-zisilor robi „tătari” din Moldova.

Originea țiganilor de la noi și din alte țări, liberi sau robi, a dat loc la numeroase discuții. Astfel, primul care s-a ocupat de ei, Dimitrie Cantemir, a afirmat just, că trăiau „risipiți în toată țara” și că aproape nu era „boier care să n-aibă ca robi mai multe familii de țigani. *De unde și cînd au venit în Moldova* — continuă același — *nu știu nici eu și nu spun nici cronicile noastre*. Vorbesc o limbă comună tuturor țiganilor din părțile noastre, amestecată cu multe cuvinte curat grecești, multe chiar persane. Nu au alte meserii decît fierăria și lucrarea aramei”⁵. Observațiile lui, mai ales în ceea ce privește limba vorbită de țigani sînt juste. După D. Cantemir, Daniel Philippide credea, ca și istoricii din secolul al XX-lea, că țiganii ajunși la noi în situație de robi ar fi pornit mai întâi din Caucaz și rătăcind din loc în loc, sub conducerea unor șefi proprii, au ajuns în Moldova, unde-și cîștigau existența „din arămărie”, „strîngerea nisipului de aur”, din vînzarea catirilor și din „facerea de ciururi, site, albi, lopeți și din alte lucruri”. Fiind prea numeroși aici au trecut și în alte state, ajungînd pînă în Germania, Franța și Italia⁶.

Mihail Kogălniceanu credea că țiganii au pătruns în Moldova în timpul domniei lui Alexandru cel Bun, care le-ar fi dat — după cum se exprimă el — „aerul și pămîntul pentru a rătăci, focul și fierul pentru forjat”. În Moldova și în Muntenia, unde au avut același regim, au rămas în număr mai mare decît în oricare altă țară, dar și-au pierdut libertatea, numele de țigan devenind sinonim cu acela de „sclav”⁷.

Fiindcă cele afirmate de istoricii amintiți nu s-au putut baza pe izvoarele documentare pe care le avem astăzi, trebuie să punem din nou în discuție această problemă. Cei mai numeroși cercetători stră-

⁵ D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, trad. G. Adamescu, București, f.a., p. 122. Sublinierea noastră.

⁶ N. Bănescu, *Viața și opera lui Daniel (Dimitrie) Philippide*, în „Anuarul Institutului de istorie națională”, II (1933), Cluj, p. 164.

⁷ M. Kogălniceanu, *Esquisse sur l'histoire, les moeurs et la langue des Cigains, connus en France sous le nom de Bohémiens*, Berlin, 1837, în *Opere*, vol. I. *Scieri istorice*, publ. de A. Oțetea, București, 1946, p. 569.

ini și români sînt de acord că țiganii au venit în Europa din Hindustan și că limba lor este de origine arică, „înrudită cu vechea limbă sanscrită”⁸. Nu se poate ști cînd au plecat din India, dar drumul pe care l-au urmat pentru a ajunge în Europa a fost stabilit cu ajutorul filologiei comparate. S-a mai afirmat că după ce țiganii au ajuns în Asia Mică s-ar fi despărțit în două sau trei grupe. Astfel, după părerea unor cercetători, o parte din țigani s-ar fi îndreptat spre nordul Africii, iar alta către Colchida și Crimeea⁹, la care s-ar adăuga, după alți cercetători, un grup numeros care a trecut în Grecia¹⁰. N. Iorga, a susținut că din țiganii care au pătruns în Crimeea, robiți de tătari, ar proveni cei ajunși la noi¹¹. Prin urmare, calea de pătrundere a țiganilor în regiunile locuite de români ar fi fost — după N. Iorga — cea urmată de tătari¹².

Trebuie să recunoaștem că, după informațiile documentare pe care le avem, primii robi din Moldova sînt indicați ca fiind de origine tătară¹³. La 8 iulie 1428 sînt amintiți, pentru prima oară în Moldova, pe lângă robii „tătari” și țigani¹⁴. Prin urmare, la începutul secolului al XV-lea, atît „tătarii” cît și țiganii din Moldova aveau aceeași condiție juridică. Distincția dintre așa-ziiși robi tătari și țigani din Moldova cu timpul a dispărut. Pe măsură ce au fost aduși sau au pătruns în Moldova țiganii se fac danii și dintre unii și dintre alții¹⁵. Concludent în acest sens ni se pare și faptul, menționat documentar la 1 noiembrie 1487, că pentru un „tătar” rob al mănăstirii Neamț, omorît de țiganii robi ai mănăstirii Bistrița, s-a dat în schimb un țigan¹⁶. Apoi, cînd sînt indicați robii „tătari” și țigani vedem că se cumpără și unii și alții, iar deosebirile de prețuri nu pot duce la concluzia că ar fi avut o origine etnică deosebită și deci un regim juridic distinct¹⁷.

Denumirea de „tătari”, ca robi, dispare către mijlocul secolului al XV-lea, menținîndu-se numai aceea de țigani¹⁸. Considerăm inte-

⁸ I. Chelcea, *Țiganii din România*, București, 1944, p. 9 și urm., unde dă întreaga bibliografie. Vezi de asemenea și G. Potra, *Contribuțiuni la istoricul țiganilor din România*, București, 1939, p. 11.

⁹ G. Potra, *loc. cit.*

¹⁰ I. Chelcea, *loc. cit.*; Miklosich crede însă că țiganii au pătruns în Europa pe o singură cale (*Ueber die Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner Europas*, Wien, 1872, p. 25).

¹¹ N. Iorga, *Anciens documents de droit roumain*, tom. I, Paris-București, 1930, p. 22.

¹² G. Bănescu, *loc. cit.*

¹³ *Documente privind istoria României*, A, *Moldova* (în continuare se va cita *DIRA*), sec. XIV, XV, tom. I, nr. 16 (31 octombrie 1402), nr. 32, 33, 61, 124 și 167.

¹⁴ *Ibidem*, nr. 76.

¹⁵ *Ibidem*, nr. 310, 386; sec. XV, tom. II, nr. 23, 91.

¹⁶ *Ibidem*, tom. II, nr. 75.

¹⁷ *Ibidem*, nr. 23.

¹⁸ *Ibidem*, sec. XVI, tom. II, nr. 67 (1551 martie 31).

resant faptul că de la începutul secolului al XVI-lea nu mai avem documente care să se refere la confirmarea vechilor dăni de robi „tătari”, făcută la începutul secolului al XV-lea, este dintre cei care sau de altă natură, au primit aceeași denumire. Unii cercetători au observat just că țiganii din Danemarca, Suedia, Finlanda și din unele regiuni ale Germaniei „se numesc pînă astăzi „tătari”, iar în Moldova se numeau „Tătărași”, suburbiile locuite de țigani ale unor ținuturi¹⁹.

Deci vechimea robilor așa-ziși „tătari”, care ca origine etnică sînt tot țigani, însă aduși în Moldova de tătari, nu poate fi decît din epoca de luptă a populației românești de la est de Carpați împotriva tătarilor. Considerăm semnificativ și faptul că prima danie de robi „tătari”, făcută la începutul secolului al XV-lea, este dintre cei care locuiau în Baia, deci din capitala unuia dintre primii voievozi moldoveni din secolul al XIV-lea.

Deși trebuie să admitem că au pătruns în țările noastre un număr redus de țigani din regiunile de la răsărit de Nistru, totuși marea lor majoritate a venit din alte părți. S-a afirmat just că cel mai mare număr din țiganii care se îndreptau prin Asia Mică spre Europa au trăit mult timp în Imperiul bizantin și în celelalte regiuni sud-dunărene, ca Bulgaria și Serbia, unde sînt menționați în număr mare la mijlocul secolului al XIV-lea²⁰. De aici ei au trecut în Țara Românească din cauză că în secolul al XIV-lea întreaga Peninsulă Balcanică devenise un teatru de luptă. Așadar și numeroșii țigani din Ungaria, care au fost colonizați și obișnuiți cu agricultura încă din timpul orinduirii feudale, nu provin din statele românești, ci dintre cei de la sudul Dunării.

În septembrie 1445 Vlad Dracul a trecut cu luntrele timp de 3 zile și 3 nopți, din Bulgaria în Țara Românească, 11 000—12 000 de persoane, fără bagaje și animale. Iehan de Wavrin susține că acești oameni semănau cu egiptenii²¹. Deci, este de crezut că aceștia n-au putut fi decît țigani. De asemenea, se știe că o perioadă îndelungată de timp numărul țiganilor robi din Țara Românească a fost cu mult mai mare decît cel din Moldova. Așa se și explică de ce la 20 mai 1388 Mircea cel Bătrîn a putut să dăruiască mănăstirii Cozia 300 de familii de robi țigani²². Nici un domn moldovean nu a avut posibilitatea să facă vreodată o danie similară. Alexandru cel Bun, la 8 iulie 1428, de-abia a reușit să doneze mănăstirii Bistrița 31 sălășe de țigani,

¹⁹ I. Nistor, *Istoria Basarabiei*, Cernăuți, 1923, p.290; G. Potra, *op. cit.*, p. 13—15.

²⁰ P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, București, 1944, p. 80.

²¹ N. Iorga, *Cronica lui Wavrin și românil*, în „Buletinul comisiei istorice a României”, vol. VI, București, 1927, p. 136. Iehan de Wavrin a obținut informațiile despre evenimentele din regiunile dunărene dintre anii 1443—1445 de la nepotul său Waleran, „seigneur de Wavrin”, care în anii 1444—1445 a comandat flota burgundă în Bosfor, Marea Neagră și pe Dunăre.

²² *Documente privind istoria României, B., Țara Românească* (Se va cita *D.I.R.*, B.), sec. XIII—XV, tom. I, nr. 26.

evident că din cei veniți sau aduși în Țara Românească și 12 bordeie de „tătari”²³, adică țigani aduși în Moldova de către tătari. Că cele 31 de sălașe de țigani au fost aduse sau au venit din Țara Românească o dovedește și numele unora dintre membrii lor, mai obișnuite în această vreme aici, ca: Vlad, Mircea, Cernat, Danciu.

Cronica breviter scripta menționează că la 7 martie 1471, Ștefan cel Mare ar fi transferat din Țara Românească în Moldova, luând „în robie”, 17 000 de țigani²⁴. Cifra am putea-o considera extrem de exagerată, dacă informațiile amintite nu ne-ar da indicațiile că în Țara Românească trecuseră în masă țiganii din regiunile sud-dunărene, în deplasarea lor spre nord. Aceeași cronică mai menționează că la 1 octombrie 1474 Ștefan cel Mare „cu multă oaste ajunse la o cetate ce se numește Teleajen și prinse pe pîrcălabi și le tăie capul și *luă cu el mulți țigani, care erau acolo, și puse să se taie mulți dintre țigani*”²⁵.

Am putea admite deci că în Țara Românească, în afară de țiganii care veniseră sau fuseseră aduși în secolul al XIV-lea de la sudul Dunării, au continuat să vină și alții în secolul următor, în număr din ce în ce mai mare. Aceștia, îndată ce intrau pe teritoriul Munteniei, erau trecuți în proprietatea domnului. Dintre ei domnii au făcut danii mănăstirilor și boierilor credincioși.

Uneori chiar numele robilor ne dau indicații asupra regiunilor de unde au venit sau au fost aduși ei sau înaintașii lor. La 26 iunie 1434 Ștefan al II-lea a dăruit mănăstirii Probota trei sălașe de robi în fruntea cărora se aflau: Slav Hirlovean, Costea ginerele lui Cernislav și Miculița²⁶. Asemenea nume arată că dacă nu ei, cu siguranță înaintașii lor au venit din regiuni cu populație slavă, adică de la sudul Dunării. De asemenea, un rob meseriaș al mănăstirii Doljești se numea Ioniță Munteanu²⁷, ceea ce arată că venise sau fusese adus din Muntenia.

În sprijinul tezei că marea majoritate a robilor din Moldova au fost aduși sau au venit din Țara Românească, unde au urmărit să se așeze mai întâi țiganii veniți de la sudul Dunării, avem și alte informații documentare. Ștefan cel Mare a confirmat, în anul 1473, în proprietatea paharnicului Hanco, robii lui „drepti și proprii”, dobîndiți „în Țara Basarabiei”²⁸. La 16 martie 1490 același domn a dăruit mănăstirii Putna 11 sălașe din robii proprii pe care i-a adus din „Țara Basarabilor”²⁹. Tot Ștefan cel Mare a întărit mănăstirii Putna, la 8

²³ D.I.R., A, sec. XIX, XV, tom. nr. 76.

²⁴ *Cronica lui Ștefan cel Mare*, ed. I. C. Chițimia, București, 1934, p. 40 (62).

²⁵ *Ibidem*, p. 43 (64). Sublinierea noastră.

²⁶ M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, tom. II, Iași, 1931, p. 392–393. Pentru felul cum au fost redată numele acestor robi vezi D.I.R., A, sec. XIV, XV, tom. I, nr. 135.

²⁷ Arh. St. Buc., M-rea Doljești, XX/38.

²⁸ D.I.R., A, vol. cit., nr. 468.

²⁹ *Ibidem*, sec. XV, tom. II, nr. 129.

septembrie 1503, un număr de robi chemați de egumen din „Țara Basarabilor”³⁰. La fel a procedat și egumenul mănăstirii Tazlău³¹.

Începînd din a doua jumătate a secolului al XVI-lea domniei, boierii, călugării și chiar negustorii moldoveni au cumpărat numeroși robi din Țara Românească. Asemenea tranzacții s-au făcut pînă la eliberarea robilor. Obișnuit boierii moldoveni cînd plecau din Țara Românească se întorceau acasă cu un număr de robi. La 22 martie 1560 Alexandru Lăpușneanu a întărit urmașilor logofătului Mateiaș robii de moștenire dintre care 29 de sălașe fuseseră cumpărate de la Mircea voievod „cînd au fugit la Făgăraș”³². Știind că domniei, boierii și călugării moldoveni căutau să cumpere robi, unii boieri munteni îi aduceau personal în Moldova ca să-i vîndă³³.

Cu ocazia reconstituirii documentelor distruse sau pierdute din cauza atacului tătărăsc din vara anului 1574 s-a constatat că mulți boieri moldoveni cumpăraseră robi din Țara Românească³⁴. De asemenea, cînd vreun boier moldovean se căsătorea cu o munteancă, aceasta primea ca zestre, după obicei, și robi³⁵. Boierii munteni dăruiau uneori rudelor pe care le aveau în Moldova robii care fugiseră aici, acesteia trebuind doar să-i caute unde erau „închinați” sau ascunși. Pentru asemenea operații domniei le puneau la dispoziție forța de care aveau nevoie³⁶.

O parte din țiganii liberi, probabil cei de curînd trecuți de la sudul Dunării în Țara Românească, și de aici, înainte de a fi robiți, în Moldova, se vindeau singuri ca robi, pentru a-și putea plăti datoriile, iar altora, din aceeași categorie, li se impunea condiția de robi cînd se căsătoreau cu roabe³⁷. Unii țigani veniți în Moldova din Muntenia erau obligați să declare în scris că au plecat de acolo din cauza foametei, a prădăciunilor turco-tătare și mai ales de teama de a nu fi robiți de tătari³⁸.

Deci, documentar se atestă o permanentă deplasare de țigani din Țara Românească — unde erau mai numeroși fiind aproape de principalul lor centru de emigrare, regiunile sud-dunărene — în Moldova. Sub diferite pretexte aici ei au fost robiți³⁹. Evident că acest curent a fost și invers, dar extrem de redus și cuprindea mai ales pe robii care voiau să scape de traiul greu și de maltrătarile stăpînilor.

³⁰ D.I.R., A, sec. XVI, tom. I, nr. 31.

³¹ Arh. St. Buc., M-rea Sf. Sava, XXXV/33. Prin „Țara Basarabilor” trebuie să înțeleagă Țara Românească.

³² D.I.R., A, sec. XVI, tom. II, nr. 125.

³³ *Ibidem*, sec. XVII, tom. I, nr. 326.

³⁴ *Ibidem*, sec. XVI, tom. III, nr. 143, sec. XVII, tom. I, nr. 43, 191, 197 etc.

³⁵ Arh. St. Buc., Achiziții noi, MDXXI/24.

³⁶ Bibl. Acad., XXXV/2.

³⁷ Arh. St. Buc., M-rea Doljești, XX bis/28.

³⁸ N. Iorga, *Studii și documente*, tom. V, p. 101.

³⁹ Arh. St. Buc., M-rea Doljești, XX/7; M-rea Sf. Sava, XXVII/17 etc.

Încă din prima jumătate a secolului al XVI-lea boierii moldoveni au cumpărat robi și din Transilvania⁴⁰. Unii dintre acești robi, cînd li se oferea ocazia, fugeau înapoi⁴¹, fiindcă, după condiția juridică pe care o avuseseră în Transilvania, vînzarea lor constituise un abuz. Totuși se menționează că la începutul secolului al XVI-lea cetatea Bran avea 1 500 de robi⁴². Din regiunile transilvănene care s-au aflat sub ascultarea temporară a lui Petru Rareș, în care probabil că se introduseseră normele juridice din Moldova, a început să se cumpere țigani. Chiar „bîrăul” Bistriței a vîndut lui Petru Rareș, pentru 50 zloți unguerești și un cal, o familie de țigani compusă din soț, soție, cinci băieți și o fată. Urmași ai lui Petru Rareș și boierii acestora, cu ocazia campaniilor, au robii țigani din cei care se aflau în Transilvania⁴³. Exodul țiganilor spre Moldova s-a intensificat mai ales după anul 1700 de cînd și în Transilvania au fost robiți⁴⁴. Totuși și robi din Moldova au continuat să treacă în Transilvania⁴⁵ ca să scape de stăpînii care voiau să-i pedepsească sau să-i predea autorităților pentru pagubele pricinuite.

Pe lângă țigani, chiar români din Transilvania, trecînd în Moldova și căsătorindu-se cu roabe, deveneau robi. Pentru a nu se prevala însă vreodată de fosta lor situație, boierii sau egumenii îi obligau să declare în scris că au acceptat de bunăvoie robirea, consecință a contractării căsătoriei⁴⁶.

În sprijinul afirmației că masa de robi din Țara Românească mai întii, din Transilvania și mai apoi din Moldova, a provenit din regiunile sud-dunărene, vine și faptul că unii boieri aduceau robi din „țara turcească” chiar în secolul al XVII-lea⁴⁷. Din diferite motive țiganii liberi din Imperiul otoman, adică de „peste Dunăre”, cum spuneau ei, treceau în țările române unde cu voia⁴⁸ sau fără voia lor erau robiți. Evident că și unii turci aduceau cu forța țigani la nord de Dunăre și-i vindeau⁴⁹.

O parte din țiganii care trăiau la sudul Dunării, înainte de a fi trecut la nord, obligați sau de bunăvoie, se convertiseră la mahomedanism. Ajunși în țările noastre, dacă voiau să se căsătorească trebuiau să treacă la creștinism. Dar numai acest act nu era suficient ca să-și poată cîștiga pîinea zilnică, ci trebuiau să se vîndă ca robi⁵⁰,

⁴⁰ D.I.R., A, sec. XVI, tom. I, nr. 196 (10 aprilie 1524).

⁴¹ N. Iorga, *Documente din Arhivele Bistriței*, II, p. 111—112.

⁴² Arh. St. Brașov, Fond privilegii, nr. 16.

⁴³ D.I.R., A, sec. XVI, tom. I, nr. 376 și tom. II, nr. 61 (5 mai 1554).

⁴⁴ Adalbert Gebora, *Situația juridică a țiganilor din Ardeal*. Teză, București, 1932, p. 73.

⁴⁵ Arh. St. Buc., M-rea Sf. Sava, XXXII/19.

⁴⁶ *Idem*, M-rea Neamt, CXVI/8; Ms. nr. 646, f. 59 v.; M-rea Sf. Sava, XXXII/19.

⁴⁷ N. Iorga, *Studii și documente*, tom. VII, p. 289, nr. 15.

⁴⁸ Arh. St. Buc., M-rea Dolj, XX/35 și 36.

⁴⁹ *Idem*, Achiziții noi, MDCCCLXI/3.

⁵⁰ N. Iorga, *op cit.*, p. 297—298, nr. 52.

altfel riscau să fie robiți cu forța și fără să primească nimic. Alți țigani se vindeau robi pentru a-și putea plăti datoriile făcute la turci. Se menționează documentar că un țigan din Țara Românească datoră unui turc un cal, 20 ocale de fier, o pereche de foale și un galben⁵¹.

Documentul din septembrie 1462, prin care Ștefan cel Mare confirmă mănăstirii Bistrița stăpînirea asupra proprietăților ei funciare și a robilor pe care-i avea, ar lăsa impresia că această mănăstire ar fi avut și robi bulgari. Deoarece nu avem documentul în original, nu ne putem pronunța asupra acestui fapt. Textul publicat de M. Costăchescu după o fotografie, cu întregirile pe care a înțeles să le facă, se referă la < оуци татарове > и цыгане, după care urmează numele lor⁵². Dar, în traducerea publicată în vol. I din *Documente privind istoria României* se dă < toți tătarii > < și bulgarii și > țigani⁵³. Deci, sigur nu este decît cuvîntul „țigani”. Bulgarii din textul documentului ar putea să se refere la satul Bulgari, aflat în proprietatea m-rii Bistrița. În orice caz, pînă nu se va putea cerceta originalul acestui document nu ne putem pronunța asupra existenței în Moldova a unor robi bulgari. Dar, chiar dacă textul documentului s-ar referi la „bulgari”, credem că aceștia nu pot fi decît țigani veniți sau aduși din Bulgaria.

În concluzie, nu putem fi de acord cu M. Haberlandt și alții, care au susținut că țările noastre au fost locurile de concentrare a țiganilor veniți din regiunile răsăritene, de unde ar fi trecut în Ungaria și chiar în statele de la sudul Dunării, ajungînd pînă în Grecia⁵⁴.

După cum s-a amintit, numărul robilor boierești și mănăstirești a crescut și prin căsătoriile unora dintre aceștia cu persoane libere. Aceasta a dat însă naștere la frămîntări, discuții și numeroase procese. Dar, atît mănăstirile cit și boierii n-au cedat nimic, ajungînd să-și impună punctul de vedere, care a însemnat adoptarea unei norme prin care se prevedea robirea persoanelor libere căsătorite cu robi⁵⁵. Mergînd pe această cale clerul înalt și boierimea Moldovei au intervenit pe lîngă domni ca să nu fie extrădați țiganii robi veniți din Muntenia. În susținerea acestui punct de vedere ei s-au prevalat de cuprinsul unei norme din obiceiul pămîntului, care ar fi prevăzut că asemenea țigani deveniți domnești, numai pentru că trecuseră în Moldova, puteau fi înapoiți stăpînilor lor, dar dacă fuseseră donați unor boieri sau

⁵¹ „Arhiva istorică”, I₂, p. 128 (doc. din anul 1622).

⁵² M. Costăchescu, *Documente de la Ștefan cel Mare*, Iași, 1948, p. 11.

⁵³ *D.I.R.*, A, sec. XIV, XV, tom. I, nr. 386.

⁵⁴ M. Haberlandt, A. Haberlandt, *Die Völker Europas und ihre volkstümliche Kultur*, Stuttgart, 1928, p. 297—298; *Vezi și Istoria României*, vol. II, Edit. Academiei, București, 1962, p. 307. Acest studiu a fost pus la dispoziția autorilor volumului al II-lea din *Istoria României*.

⁵⁵ Theodor Codrescu, *Uricariul*, tom. I, p. 161—168; tom. II, p. 82—90; tom. XVIII, p. 14—17.

mănăstiri, mai înainte de a se fi produs cererea de extrădare, trebuiau să rămână în proprietatea acestora⁵⁶.

Ce condiție juridică s-a creat țiganilor, care în deplasarea lor spre nord au reușit să treacă din Țara Românească în Transilvania? Țigarii din Transilvania, timp de peste 200 de ani, nu au fost robiți. Autoritatea de stat le-a impus o organizație proprie, o constituție, în care s-a prevăzut pentru ei o ocrotire legală. Încă din anul 1417 țiganilor din fiecare comitat li s-a numit câte un șef (agilis), subordonat lui „egregius”, care era numit în funcție de palatin⁵⁷. În anul 1423 împăratul Sigismund de Luxemburg a acordat țiganilor o nouă constituție în care s-a prevăzut că se puteau muta și bucura de toate drepturile persoanelor libere⁵⁸, dar nu li s-au acordat drepturi politice. Conducerea tuturor țiganilor din Transilvania a fost încredințată unuia dintre ei care purta titlul de „voievod”⁵⁹. Regele Matei Corvinul a interzis autorităților transilvănene ca să-i maltrateze sau să-i asuprească în vreun fel pe țigani. După un document din 1496 țigarii apar ca fiind sub tutela coroanei⁶⁰. Printr-o ordonanță regală din 1487 și confirmată în 1583 s-a prevăzut că aveau dreptul să se bucure de libertate deplină⁶¹.

Deci, în secolul al XV-lea țigarii din Transilvania au avut, cel puțin din punct de vedere juridic, o situație superioară celor din Muntenia și Moldova. În secolul al XVI-lea s-au produs prea puține schimbări în situația juridică a țiganilor din Transilvania, fiind doar obligați să plătească o taxă și să presteze anumite munci cu caracter public. Din secolul al XVII-lea s-au luat însă unele măsuri discriminatorii în sensul că li s-a limitat dreptul de așezare în anumite centre, precum și cel de a exercita orice meserie. Perioada dintre anii 1700—1785 este vremea robirii lor și în Transilvania și de aceea curentul de emigrare din Moldova și Țara Românească spre Transilvania⁶² se va reduce.

Prin urmare forțat, țigarii aduși sau veniți în țările noastre au fost coboriți într-o situație socială și juridică inferioară, fiind privați de condițiile omenești de existență. Astfel, cuvântul „țigan” a devenit sinonim cu acela de rob. Nici o prevedere legală nu limita munca pe care erau obligați s-o presteze stăpînitorilor. Deși robii din statele noastre au fost obligați să treacă la creștinism, totuși cei decedați se înmormîntau în afara cimitirelor⁶³.

În concluzie, încă din secolul al XIV-lea, în Moldova și Țara Românească este consemnată existența unui nou gen de exploatare a

⁵⁶ Arh. St. Buc., M-rea Secul, II/69; M-rea Sf. Sava, XXXII/40.

⁵⁷ Adalbert Gebora, *op. cit.*, p. 7.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 16.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 8—9.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 10—11, 15.

⁶¹ *Ibidem*, p. 14.

⁶² *Ibidem*, p. 15—17.

⁶³ Dimitrie Dan, *Țigarii din Bucovina*, Cernăuți, 1892, p. 17.

omului de către om, robia. Robii din statele românești au fost de origine străină. Spre deosebire de ce ar lăsa să se înțeleagă o anumită informație documentară, „tătarii” din Moldova, cunoscuți în situația de robi, sînt tot țigani, aduși însă de tătari. Dar cei mai numeroși robi au fost recrutați dintre țiganii aduși forțat sau veniți de bunăvoie din Peninsula Balcanică. Mulți dintre țiganii robi aflați în Moldova în a doua jumătate a secolului al XV-lea au fost luați din Muntenia ca pradă de război, în urma campaniilor lui Ștefan cel Mare.

Prin urmare, este inacceptabilă teoria că Moldova și Țara Românească au fost centrele de concentrare a țiganilor veniți din răsărit, de unde mai apoi au trecut în Peninsula Balcanică, precum și în celelalte state europene. Originea balcanică a țiganilor robi de la noi, în marea lor majoritate, o dovedește, de altfel, pe lângă informațiile documentare și marea număr de cuvinte grecești aflate în limba lor.

II. SITUAȚIA ECONOMICĂ, SOCIALĂ ȘI JURIDICĂ A ROBILOR

(Clasificarea robilor după apartenență — stăpîn)

Pină în anul 1470 în Moldova robii, orice proveniență ar fi avut, nu sînt indicați ca atare. În documentul dat de Ștefan cel Mare „tătarului Oană, fugar în Polonia, la 8 februarie 1470, se menționează că actul era destinat pentru „*Нашимъ татаринъ и холопъ*”, adică „tătarului și robului nostru”⁶⁴. Deci, documentul de mai sus indică în primul rînd originea etnică și apoi situația socială prin denumirea de *Холоп*. În vechile texte juridice rusești nu se întilnește cuvîntul *роб* ci totdeauna acela de *Холоп* pentru bărbați. În schimb femeile sînt numite *рока*⁶⁵. Dar robia, condiție juridică a unei persoane, ca atare, este amintită în Moldova la 30 septembrie 1445, cînd Ștefan al II-lea a dăruit episcopului de Roman un „tătar” din „sălaşurile domnești” de la Neamț. În actul de danie s-a prevăzut că episcopul putea să-l elibereze, să-l lase bisericii sau unei alte persoane. Dacă ar fi fost eliberat robul avea dreptul să trăiască în țară „slobod, după dreptul românesc (*на волоском законѣ*), iar pentru robie (*а по холопство*) nimeni să nu îndrăznească să-i amintească și să nu-l poată lua”⁶⁶.

Robii sînt menționați în documente și „cu numele aşezării lor materiale” curte (*Дворъ*), bordei (*Хижа*) sau sălaş (*Челѣдъ*). Deci, pînă la folosirea curentă a termenului de holop, din a doua jumătate

⁶⁴ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, tom. I, București, 1913, p. 140.

⁶⁵ B. Grecov, *op. cit.*, p. 160—163.

⁶⁶ M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, tom. II, Iași, 1932, p. 236.

a secolului al XVI-lea înainte, robii sînt indicați ca avînd această situație socială și juridică prin „numele etnic”⁶⁷. Foarte rar se întîlnește în documentele scrise în limba română și denumirea de rob, care înlocuiește pe aceea de holop. S-a folosit totuși foarte mult și termenul de șerb, șarbă, în locul celui de holop⁶⁸.

Alfred Poissonier îi împărțea pe țiganii din țările românești în două mari categorii, nomazi și sedentari⁶⁹. Dar, fie că erau nomazi, sau sedentari, după documentele scrise în limbile slavă sau română îi constatăm împărțiți în trei categorii și anume: robi domnești, robi mănăstirești și robi boierești. Această împărțire arată, în special dependența lor de stăpîni⁷⁰.

Prima categorie și cea mai numeroasă au format-o robii domnești. Numărul acestora a crescut mereu și datorită faptului că aproape toți țiganii liberi sau veniți în țară treceau de drept și obligatoriu în această categorie⁷¹. După robii domnești, categoria cea mai numeroasă au format-o robii mănăstirești, proveniți în cea mai mare parte din daniile domnilor și boierilor. Mănăstirile au cumpărat foarte rar robi. Totuși numărul robilor mănăstirești a crescut mereu, de la o domnie la alta⁷². A treia și ultima categorie de robi au format-o acei din proprietatea particulară, în special ai boierilor⁷³.

G. Potra susține că țiganii mănăstirești și boierești s-ar mai fi numit țigani vătreași⁷⁴, iar după serviciile pe care le prestau erau de două categorii: a) țigani căsași, de curte și b) de ogor (agricultori, grădinari, pădurari). Țiganii de ogor ar fi format cea mai numeroasă pătură. Țiganii căsași, care îndeplineau multiplele servicii de la curtea boierească, aveau o situație mai bună decît a celor de ogor. De un trai, oarecum mai bun față de al celorlalți, se bucurau robii meseriași⁷⁵.

Între țiganii robi o categorie distinctă o formau căutătorii de aur, cărora domniile le ofereau „chiar libertatea în schimbul unei cantități de aur”⁷⁶. Ei ar fi dus „o viață cu mult mai bună decît frații lor vătreași avînd numai obligația de a da anual o anumită cantitate de aur”⁷⁷. După cum observa însă, just, I. Chelcea, țiganii n-au format un tot omogen⁷⁸.

⁶⁷ I. R. Mircea, *Termenii rob, șerb și holop în documentele slave și române*, în „Studii și cercetări științifice”, vol. I (1950), Iași, fasc. 2, p. 360—362.

⁶⁸ D.I.R., A, sec. XIV, XV, tom. I, nr. 32 și 76.

⁶⁹ Alfred Poissonier, *Notices historiques sur les Tsiganes*, p. 68.

⁷⁰ I. Chelcea, *op. cit.*, p. 23; G. Potra, *Țiganii domnești, mănăstirești și boierești*, în „Revista istorică română”, an. V—VI (1935—1936), p. 296—319.

⁷¹ G. Potra, *op. cit.*, p. 297.

⁷² *Ibidem*, p. 303 și 305.

⁷³ *Ibidem*, p. 310—312.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 296.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 317—319.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 299.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 300. Discuțiile asupra categoriilor de țigani, după diferite criterii, sînt prezentate de I. Chelcea, în *op. cit.*, p. 22—62.

⁷⁸ I. Chelcea, *op. cit.*, p. 44.

Mihail Kogălniceanu, referindu-se la o situație pe care o cunoștea, ne informează că țiganii robi din proprietatea mănăstirilor și boierilor se împărțeau în două categorii: lăieșii și vătrașii. Lăieșii particulari, ca și cei domnești, umblau în voie prin țară cu obligația de a plăti stăpînului o sumă de bani. Cînd stăpînii aveau însă de construit vreun edificiu îi foloseau ca lucrători zidari⁷⁹. Și alți cercetători au susținut că robii țigani boierești și mănăstirești, vătrași, formau două grupe, și anume cei de curte și cei de cîmp. Țiganii de curte erau meseriași, fierari, lăcătuși, lemnari, zidari etc. O parte din ei formau copul slugilor. Cei mai numeroși însă dintre acești țigani îi formau cei de ogor⁸⁰.

Oricum ar fi fost categorisiți, se pare însă că mai numeroși au fost robii stabiliți pe moșii și la curți, care îndeplineau o funcție economică. Ei erau legați de stăpîn, de casa și moșia lui, din generație în generație. Cei așezați pe moșii își construiau singuri bordeiele. Cu acești robi își lucrau boierii și mănăstirile o parte din rezervele de pămînt, pe care le aveau la dispoziție.

În concluzie, categoriile amintite de robi s-au format datorită daniilor și confirmărilor domnești. La acestea s-ar mai putea adăuga încă o categorie și anume aceea a țiganilor doamnei, adică ai soției domnului, care au avut, oarecum, un regim distinct de al robilor domnești.

a. *Robii domnești*. În general, oricui i-ar fi aparținut, domnului, mănăstirilor sau boierilor, robul a fost considerat ca un animal domestic, aflat oricînd la discreția stăpînului, putînd fi supus oricărei maltratări și privații, dar nu putea fi ucis. Clasa dominantă din timpul orînduirii feudale a considerat robia ca o instituție stabilă, inviolabilă. Stăpînii de robi au fost foarte atenți la menținerea ei și reacționau viguros împotriva oricărei intervenții care le-ar fi zdruncinat sau contestat dreptul de stăpînire asupra robilor. De aceea, au căutat să-și atragă de partea lor și biserica, care le-ar fi putut contesta dreptul de stăpînire asupra robilor, dotînd-o, în schimb, și pe ea, cu un mare număr de robi.

Ansamblul de mijloace puse la dispoziția stăpînului de robi urmărea apărarea drepturilor și intereselor lui. Aceasta s-a datorat, în primul rînd, poziției lui sociale. Actul prin care o persoană devenea proprietar de robi era legat de anumite forme, ca recunoașterea din partea domnului, asistența altor persoane oficiale și a unor martori⁸¹. Actul de donație, sau vindere-cumpărare de robi, era un act solemn⁸²,

⁷⁹ M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 575.

⁸⁰ B. Scurtulencu, *Situația juridico-economică a țiganilor din Principatele Române*, Iași, f.a., p. 18.

⁸¹ Adalbert Gebora, *op. cit.*, p. 38.

⁸² *Ibidem*, p. 40.

întru nimic deosebit de cel care se referea la donația, vinderea sau cumpărarea unor proprietăți funciare.

Robii domnești trebuiau să presteze orice munci ordonate. Numărul acestora creștea și prin preluarea oricărui țigan fără stăpin. Evident că în astfel de ocazii se făceau abuzuri de către dregătorii delegați cu asemenea atribuții⁸³. Cea mai mare parte din acești robi își exercitau meseriile prin țară, în afară de cei obligați să lucreze efectiv la curtea domnească.

Primii robi menționați în documentele interne moldovenesti, ca cel din 31 octombrie 1402, sint amintiți că lucrau în orașul Baia și că erau obligați să facă slujbe domnești sub supravegherea unor anumiți dregători⁸⁴. Și în Țara Românească erau robi care locuiau în orașe. Mănăstirea Cozia avea 50 de familii de țigani cu locuințele în „ulița de la Rîmnic”⁸⁵. După documentul de la 25 august 1453 robii din Baia se ocupau cu negoțul⁸⁶. Deci în secolul al XV-lea, ca ocupație, robii se pot împărți în două categorii și anume, cei care se ocupau cu negoțul și cei folosiți în muncile agricole. Aceștia din urmă locuiau în sate. Sint mai multe informații care arată că regiunea Neamțului și a Băii era locuită de numeroși robi⁸⁷ din care domniile făceau danii, în special mănăstirilor⁸⁸. Prin urmare, în aceste regiuni învecinate, se aflau concentrați, în prima jumătate a secolului al XV-lea, cei mai mulți, dacă nu majoritatea robilor domnești din care s-au făcut danii mănăstirilor și boierilor.

Țiganii veniți în Moldova prin Țara Românească au fost mai numeroși decît cei aduși sau veniți o dată cu tătarii. După cum arată documentul din 8 iulie 1428, dintre aceștia, Alexandru cel Bun a dăruit mănăstirii Bistrița 31 sălașe⁸⁹. Mai tîrziu, asemenea danii se înmulțesc⁹⁰. În documente se menționează uneori ce fel de țigani se dăruiau, precum și proveniența lor. Astfel, Ștefan cel Mare, la 16 martie 1490, a dăruit mănăstirii Putna 11 sălașe de țigani din „țigani” săi proprii⁹¹. Din a doua jumătate a secolului al XVI-lea începe să se întilnească expresia de țigani domnești, țigani robi domnești, pe lîngă aceea de „țigani noștri”⁹², „drept țigani domnești”⁹³, sau „țigani domniei”⁹⁴.

⁸³ G. Potra, *op. cit.*, p. 297.

⁸⁴ *D.I.R.*, A, sec. XIV—XV, tom. I, nr. 16.

⁸⁵ P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești*, I, București, 1938, p. 202 (1443 ianuarie 9).

⁸⁶ *D.I.R.*, A, vol. cit., nr. 325.

⁸⁷ M. Costăchescu, *op. cit.*, tom. II, nr. 65, 126; *D.I.R.*, A, vol. cit., nr. 411 și 417.

⁸⁸ M. Costăchescu, *op. cit.*, nr. 126.

⁸⁹ *Ibidem*, tom. I, nr. 71.

⁹⁰ *Ibidem*, nr. 126, 127; tom. II, nr. 38, 54, 121 etc.

⁹¹ *D.I.R.*, A, sec. XV, tom. II, nr. 129.

⁹² Gih. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, tom. XX, p. 12—13; *D.I.R.*, A, sec. XVI, tom. III, nr. 532.

⁹³ *D.I.R.*, A, sec. XVI, tom. IV, nr. 130 (1594 mai 12).

⁹⁴ *Ibidem*, nr. 148 (1595 mai 16).

Se pare că au fost anumite perioade în care robii domnești, având împrejurări favorabile, se împrăștiau, încit uneori chiar domni ca Ștefan Tomșa au fost nevoiți să cumpere robi pentru a face danii⁹⁵. Fuga și împrăștierea generală a robilor domnești din timpul primei domnii a lui Ștefan Tomșa (1611—1615) s-a datorat luptelor dintre el și Movilești, precum și campaniilor și jafurilor turco-tătărăști. În a doua domnie a lui Ștefan Tomșa (1621—1623), când luptele cu polonii au încetat, el a putut face mănăstirii Solca danii de robi țigani, din țigani domnești⁹⁶, ca și urmașii săi⁹⁷.

Din a doua jumătate a secolului al XVII-lea înainte, se pare că numărul robilor țigani domnești este din nou în creștere, fiindcă se înmulțesc numărul daniilor, care se fac mănăstirilor și boierilor⁹⁸. În vremuri de lipsă, de foamete, țigani domnești erau lăsați la voia întâmplării, nimeni nu se interesa dacă aveau sau nu cu ce se hrăni⁹⁹, totuși un foarte mare număr dintre robii particulari fugeau între cei domnești¹⁰⁰. Ca să poată cîștiga bani, o parte din țigani mănăstirești și poate chiar boierești, fugeau între robii domnești, care lucrau la ocnă¹⁰¹.

Țigani domnești dăruieți mănăstirilor sau boierilor nu acceptau atît de ușor noua situație și de aceea o parte dintre ei fugeau de la noii lor stăpîni, reîntorcîndu-se între „cetele” robilor domnești. Iată cuprinsul unei plîngerii din anul 1753 a unor robi domnești dăruieți mitropoliei: „Milostive doamne, jăluiesc mării tale pentru rîndul nostru, țigani gospod, dăm știre mării tale să vedem, este cu ștere mării tale, datu-ne-ai vlădecăi, că ne trage părintele mitropolitul și noi ne știm că sântem gospod. Moșii și strămoșii noștri aice la curte mării tale au îmbătrînit. De-i știre mării tale că ne-ai dăruit să știm, doamne! Ce fie mila mării tale să avem dreptate.

Robii mării tale, țigani gospod, muncitorii curții”¹⁰².

Daniile de robi, ca și cele de moșii, se făceau boierilor „pentru credincioasă slujbă”¹⁰³, pentru cai¹⁰⁴ și pentru servicii personale făcute domnilor¹⁰⁵.

⁹⁵ D.I.R., A, sec. XVII, tom. III, nr. 317, 321.

⁹⁶ Vartolomei Măzăreanu, *Condica M-rei Solca*, Suceava, 1902, p. 55.

⁹⁷ Bibl. Acad., VIII/227, CIII/157, CCCLVIII/4; Arh. St. Iași, CDXXVII/55; Muzeul Orașului Suceava, sub dată (1627, aprilie 30).

⁹⁸ Bibl. Acad., CII/166, Arh. St. Buc., M-rea Galata, XI/27; Ms. nr. 646, f. 59; nr. 578, f. 379 v; Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, tom. IV, p. 177.

⁹⁹ Bibl. Acad., LXXXIX/187. Domnul Constantin Duca a dăruit Saftei Racoviță (6 septembrie 1693) un rob domnesc pe care-l crescuse, îl hrănise în timpul foametei și-l însurase.

¹⁰⁰ Arh. St. Buc., M-rea Sf. Sava, XVIII/15; XXIX/16, XXX/2; N. Iorga, *Studii și documente*, tom. XVI, p. 313—314, nr. 49.

¹⁰¹ Arh. St. Buc., M-rea Precista Răducanu, XVII/27, 31, XVIII/4, 18.

¹⁰² „Ioan Neculce. Buletinul Muzeului Municipal Iași”, fasc. 2 (1922), p. 308.

¹⁰³ Bibl. Acad., CCCLVIII/5.

¹⁰⁴ *Idem*, Peciți, nr. 70 (1635 martie 10).

¹⁰⁵ *Idem*, CIII/12 (1644 aprilie 9).

Daniile domnești de robi se reduc mult în prima jumătate a secolului al XVIII-lea și pot fi considerate, ca adevărate excepții cele făcute mănăstirii Sf. Ion Gură de Aur din Iași, Mitropoliei și citorva boieri. Primei mănăstiri i s-a făcut dania motivându-se că nu avea nici un rob ¹⁰⁶, iar Mitropoliei fiindcă îi fuseseră luate documentele de proprietate de către poloni și astfel i se împrăștiaseră robii, trecînd în stăpînirea altora ¹⁰⁷.

Robii donați, ca și moșiile, în caz de viclenie intrau în proprietatea domnească. Confiscările de robi de la boierii vicleni sînt semnalate documentar în vremea lui Ștefăniță vodă. La 10 aprilie 1524 acest domnitor dăruia logofătului Toader robii logofătului Ivancu, pe care îi pierduse „în viclenie” ¹⁰⁸, iar la 15 mai 1546, Petru Rareș a dăruit Episcopiei de Roman un țigan, anume Badea, cu femeia și copiii lui, „pierdut de Petru Carabăț în viclenie, cînd s-a ridicat asupra nepotului” său Ștefan voievod cel Tinăr ¹⁰⁹.

Dar și țiganii domnești fugeau în alte țări, ceea ce arată că tratamentul la care erau supuși nu se deosebia prea mult de al celor boierești și mănăstirești. La 17 februarie 1707, Mihail Racoviță a dăruit marelui spătar Ilie Enache niște țigani domnești, cu țigăncile lor, care fugiseră de multă vreme în Țara Românească, deoarece îi adusesese de acolo „cu multă cheltuială”, cînd fusese „în pribegie” ¹¹⁰.

Țiganii robi domnești și cei particulari se amestecau deseori, mai ales cu ocazia căsătoriilor contractate fără voia stăpînilor. Acestea au dat naștere la multe discuții între dregătorii domnești, boieri și mănăstiri. Obișnuit se urmărea anularea unor asemenea căsătorii, sau să se facă schimburi compensatoare. La 18 mai 1617 Radu Mihnea făcea cunoscut că o țigancă a lui Dumitrașcu Ștefan se căsătorise cu un țigan domnesc. Boierul a fost nevoit să dea, în schimb, domnului, o roabă țigancă ¹¹¹. Este însă interesant faptul că în acest document se arată că țiganca dată de Dumitrașco Ștefan era fata „lui Ventilă, ce iaste după Toader țiganul de la vistearul domniei meale de la ocnă” ¹¹². Ce funcție sau ce fel de muncă îndeplinea acest țigan la „vistiarul domniei de la ocnă”? Muncea oare la scos sare sau avea alte atribuții? Și într-un document din 18 decembrie 1743 se arată că Nastasia țiganca fusese soția „Ursului de vistierie, fata lui Trohin țiganul” ¹¹³.

Cele mai multe acte, care se referă la căsătoriile dintre robi domnești și particulari, mai ales din secolul al XVIII-lea, arată că pro-

¹⁰⁶ Arh. St. Buc., M-rea Zlataust, XXIV/1, 2.

¹⁰⁷ C. Erbiceanu, *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, București, 1888, p. 29.

¹⁰⁸ *D.I.R.*, A, sec. XVI, tom. I, nr. 196.

¹⁰⁹ Melchisedec, *Cronica Romanului*, I, București, 1874, p. 170; vezi și *D.I.R.*, A., sec. XVI, tom. II, nr. 183; tom. III, nr. 335 etc.

¹¹⁰ Arh. St. Buc., Ms. nr. 572, f. 158—158 v.

¹¹¹ *D.I.R.*, A, sec. XVII, tom. IV, nr. 202.

¹¹² *Ibidem*.

¹¹³ B. Scurtulencu, *op. cit.*, anexa XXIII, p. XXXII—XXXIII.

prietarii foștilor robi¹¹⁴ și juzii domnești¹¹⁵, împărțeau copiii rezultați din asemenea căsătorii, fără a ține seama de asentimentul părinților¹¹⁶. Dacă robii domnești se rătăciseră printre cei mănăstirești sau boieriești juzii primeau ordine și împuterniciri ca să-i ia și să-i ducă „în ceteli țiganilor gospod”¹¹⁷.

Țigani domnești, mai numeroși, nefiind supravegheați atât de atent ca cei de pe moșiile mănăstirilor sau boierilor, se puteau deda mai ușor la acțiuni împotriva exploataților. Spre exemplu, în vremea domniei lui Gașpar Grațiani (1619—1620), după cum relatea hatmanul Dumitrașcu Duca, niște „țigani domnești” au prădat satul Oșești. Fiind urmăriți, prinși și judecați au fost dați celor care îi răscumpăraseră de la moarte¹¹⁸.

Se considerau ca abuzive măsurile luate de dregătorii hătmăniei care-i obligau pe țigani mănăstirilor¹¹⁹ la aceleași munci, ca și pe cei domnești.

Domnii acordau o atenție deosebită robilor meseriași, din numărul cărora făceau cu mult mai greu donații. Uneori chiar anulau daniile de meseriași robi făcute boierilor¹²⁰.

Robii meseriași buni se bucurau de un regim deosebit, de un tratament oarecum privilegiat față de al celorlalți. Despre un asemenea caz sîntem informați dintr-un document din 15 iulie 1747, cînd Grigore Ghica da o carte specială lui Ivan țiganul, „lăcătușul gospod” din Iași, ca să se apere de „giuzii gospod și de giuzii de toiag și de toți boierii”. Robul se plînsese că era străin, venit din Țara Românească și așezîndu-se în Iași i se impuseseră alte obligații, deși era folosit la „triaba lucrului gospod”. Domnul a dispus „ca să fie numai pentru triaba lucrului gospod” și scutit de alte munci¹²¹.

Un grup aparte de robi îl formau lingurarii, conduși de juzi, al căror șef, denumit bulibaș, era numit în funcție de domn. Lingurarii fiind înscriși în izvoadele sau „tabla gospod”, cînd fugeau din cetele

¹¹⁴ Arh. St. Buc., M-rea Doljești, XX/6.

¹¹⁵ *Ibidem*, XX bis/128.

¹¹⁶ *Ibidem*, XX bis/46; B. Scurtulencu, *op. cit.*, anexa XXIV, XXXIII.

¹¹⁷ Arh. St. Buc., M-rea Secul, III/112 (1781 aprilie 13).

¹¹⁸ Bibl. Acad., CV/76 (1621).

¹¹⁹ *Ibidem*, LXXXIV/161.

¹²⁰ Arh. St. Buc., M-rea Sf. Sava, XXXIII/38. La 30 iunie 1719 Mihail Racoviță, referindu-se la Nicolae țiganul, fiul lui Bărgău, țiganul zătar, arăta că era „țigan domnesc trebuitor curții domnești”, fiindcă lucra la „bolduri de rădvane domnești și la cocii ce să fac pentru triaba măriilor sale hanilor și altor aghi și spoiesti hierlii”. Domnul a mai arătat că acest rob din greșală a fost dăruit vornicului Manolachi Ruset. Aceasta s-ar fi datorat și faptului că nu s-a știut că a fost „pururea lucrător la grajdul domnesc și meșter bun”. Considerîndu-l ca un meșter indispensabil curții domnești, l-a luat înapoi, „ca să fie tot țigan domnesc de triaba grajdului... în viaci domnescu... stătători în veaci”.

¹²¹ *Ibidem*, XXVII/17.

respective erau aduși cu forța înapoi. Acești robi aveau dreptul să umble în cete prin țară, să se hrănească „cu dreptate”, fără să fie supărați cu ceva de către dregătorii de stat¹²².

Vornicii „de țigani gospod” și juzii pierdeau mult timp căutând robii și roabele domnești căsătorite cu robi sau roabe din proprietatea mănăstirilor și boierilor. Când erau găsiți se predau juzilor gospod, care-i așezau din nou „la tabla de țigani gospod”, după ce, în prealabil, dacă era cazul, făcuseră împărțirea copiilor după normele obiceiului pământului¹²³.

Țiganii străini, înscriși ca domnești, se puteau așeza oriunde în țară, însă domnii îi puteau dona¹²⁴. S-a amintit că, de îndată ce treceau în Moldova, țiganii din Țara Românească erau considerați robi domnești. O adevărată excepție a făcut Ioan Mavrocordat, la 4 februarie 1746, cu beizadeaua Ioan Cantemir, căruia i-a dat voie ca să stringă țiganii cumnatului său Dudescu și să-i stăpânească, ca drepti robi ai lui. În aprobarea dată, totuși, Ioan Mavrocordat a precizat că „măcar că țiganii străini, ce se află veniți aici în țară este obiceiul a rămîne în sama domniei. Iar cit pentru aceasta am socotit, cu mila noastră, de i-am dat în sama dumisale fiind și în cele de vreme ce sintu a cumnatului dumisali”¹²⁵.

Uneori robii domnești dăruși boierilor sau mănăstirilor încercau să scape de noii lor stăpîni scoțindu-și chiar cărți „gospod” de apărare. Dacă totuși domnul nu anula dania, porunca armașilor sau altor dregători ca să le ia acele cărți¹²⁶.

Este interesant de menționat și faptul că pentru familiile formate din țigani robi domnești căsătoriți cu roabe ale altor proprietari, sau invers, cînd se făcea împărțirea copiilor, proprietarului roabei i se cuvenea un copil mai mult, „pentru slujba țigancei”¹²⁷.

Tratamentul aplicat familiilor de robi, prin practicarea împărțirii copiilor, a dat naștere la neînțelegeri și nemulțumiri, care puteau declanșa tulburări. De aceea, în septembrie 1785, „sfatul țării” a propus și domnul a aprobat, ca să nu se mai facă împărțirea copiilor de robi, ci stăpînul țiganului să dea o altă țigancă în locul celei măritate, ca să rămînă la același stăpîn sălașul întreg. Dacă n-ar fi avut o țigancă de dat în schimb, trebuia să plătească 50 de lei, iar dacă n-ar fi acceptat aceasta trebuia să dea stăpînul țigancei 70 de lei pentru țigan¹²⁸.

¹²² „Revista istorică”, an. III (1917), p. 15—16; N. Iorga, *Anciens documents de droit roumain*, tom. II, București, 1931, p. 524—525.

¹²³ Th. Codrescu, *op. cit.*, tom. XXI, p. 400—403.

¹²⁴ „Theodor Codrescu”, an. III, p. 103.

¹²⁵ *Ibidem*, an. V, nr. 3, p. 40.

¹²⁶ Bibl. Acad., CLXXXVIII/227.

¹²⁷ Theodor Codrescu, *op. cit.*, tom. XXI, p. 405—407.

¹²⁸ *Ibidem*, tom. I, p. 161—168, 169 și tom. II, p. 82—90.

Se pare că robii domnești nu se eliberau, dar puteau fi eliberați de stăpînii cărora le fuseseră vînduți sau donați, deși asemenea acte, față de marele număr de robi existent, au fost extrem de rare. Chiar dacă se eliberau, robii nu puteau rezista mult în această situație. Marele număr de dregători domnești și boierești îi urmăreau în permanență și căutau să-i aducă din nou în stare de robie.

Robii domnești, al căror număr era destul de ridicat, aduceau domniei venituri însemnate prin meseriile pe care le practicau și impozitele pe care erau obligați să le plătească.

b. *Robii doamnei*. După normele orînduirii feudale și soția domnului moldovean a avut domenii, bunuri și venituri administrate separat. Ca atare, ea a avut și robi proprii. O primă mențiune în acest sens avem din 10 februarie 1429, cînd Alexandru cel Bun a dăruit soției sale Marina, între altele, și un număr de robi țigani¹²⁹. Din secolul al XVI-lea și prima jumătate al secolului al XVII-lea nu avem nici o informație despre existența acestei categorii de robi și asupra regimului lor, care, evident, trebuie să fi fost oarecum distinct de al celor mănăstirești și boierești. La 31 mai 1656 soția domnului Gheorghe Ștefan scria personal la „toate slugile” domnești, vatavilor și juzilor de țigani, care aveau să „îmble cu toate trebele și cu toate slujbele la țiganii care sînt ai domniei noastre”¹³⁰, adică ai ei.

Doamna putea dona robii săi, cu sau fără aprobarea soțului. Astfel Maria, soția lui Ștefan Petriceicu, de comun acord cu soțul său, a dăruit, la 27 martie 1673, lui Iane postelnicul un sălaș de țigani, pentru „dreaptă și credincioasă slujbă”, din „țiganii ce se cheamă a doamnei”¹³¹. La 6 ianuarie 1711 soția lui Dmitrie Cantemir scria judeului Constantin ca să fie volnic „a strînge” cit mai repede „dajde de pe țiganii ce-s la ceata lui”, cite doi ughi de țigan, „însă carii ar fi mai cu prilej (mai înstăriți) să dea mai mult, iar carii ar fi mai săraci să dea mai puțin”¹³². Mai avem documente și de la soțiile lui Eustratie Dabija¹³³ și Gheorghe Duca¹³⁴ din care se constată că acestea au făcut danii de robi.

Deci, se poate afirma că soția domnului putea dispune de robii ei, în sensul că putea să-i doneze sau să-i vîndă. Acești robi aveau o organizare proprie, deși poate că uneori erau înglobați în cetele domnești

¹²⁹ „И ЦИГАНИ”. M. Costăchescu, *op. cit.*, tom. I, nr. 81.

¹³⁰ Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, tom. VIII, p. 305; Bibl. Acad., LXXXIX/149. Sublinierea noastră.

¹³¹ Arh. St. Buc., M-rea Sf. Sava, XXXV/30. Altă danie, similară, e făcută de același domn la 5 august 1673.

¹³² Melchisedec, *Cronica Hușilor*, București, 1869, p. 80.

¹³³ P. Mihailovici, *Documente moldovenești găsite la Constantinopol*, în „Cercetări istorice”, an. X—XII (1934—1936), nr. 2, p. 165—167; Arh. St. Buc., Ms. nr. 646, f. 59.

¹³⁴ Arh. St. Buc., Ms. nr. 646, f. 59 și 70 (1695 iunie 3).

și în unele cazuri supuși aceleiași administrații¹³⁵. N-ar fi exclus însă ca ei să fi depins de așa-numții vornici ai doamnei, care după cum se știe îi administrau bunurile personale.

c. *Robii mănăstirești*. Grupul cel mai numeros dintre robii particulari l-au format cei mănăstirești, proveniți în cea mai mare parte din donații domnești și bisericești. Biserica a popularizat și susținut ideea legitimității robiei, a robului bun, credincios și harnic.

Robii mănăstirești au avut un regim juridic și de viață deosebit de al robilor domnești. Primii robi proveniți din donații domnești, menționați în proprietatea mănăstirilor, sînt ai mănăstirii Moldovița (31 octombrie 1402)¹³⁶. Inițial, îndată ce sistemul dăruirii unor brațe de muncă gratuită a fost aplicat, trebuia extins și la celelalte mănăstiri, pentru a nu le pune într-o stare de inferioritate. De aceea, tot Alexandru cel Bun, s-ar părea primul domn care a introdus și aplicat în Moldova regimul juridic al robiei, a donat cite un număr de robi și mănăstirilor Probota¹³⁷, Bistrița¹³⁸ și Neamț¹³⁹. Urmașii lui Alexandru cel Bun au întărit și sporit numărul de robi mănăstirilor amintite¹⁴⁰.

Față de Țara Românească numărul robilor dăruți de domnii moldoveni mănăstirilor, în secolul al XV-lea, este redus. După dania lui Alexandru cel Bun din 8 iulie 1428, care este cea mai mare, următoarele făcute mănăstirilor Probota¹⁴¹ și Moldovița¹⁴² cuprind de la două pînă la patru sălașe. Numai Ștefan cel Mare a făcut o danie, la 16 martie 1490, mănăstirii Putna de 11 sălașe de robi¹⁴³. Nici în secolul al XVI-lea daniile de robi făcute de domnii moldoveni mănăstirilor nu sînt prea mari, variind între unul și zece sălașe¹⁴⁴. Trebuie menționat însă că numărul robilor acestor mănăstiri creștea repede datorită și daniilor făcute de boieri, precum și înmulțirii lor prin nașteri. Femei roabe, probabil văduve, fără familii, sînt amintite, la 8 septembrie 1503 în proprietatea mănăstirii Putna¹⁴⁵.

În secolele al XIV și al XV-ela robii reprezentau mina de lucru cea mai ieftină și cea mai sigură, fiind legați prin actele de danie de moșia și persoana proprietarului. De aceea, erau foarte căutați mai ales că în această epocă, o mare parte din țigani se puteau încă muta de pe o moșie pe alta. Depinzînd de stăpîn, fiind legați de sate sau de curți (ne referim la mănăstiri), libertatea de mișcare a robilor era

¹³⁵ Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, tom. VIII, pp. 323--324 (1689 mai 6).

¹³⁶ D.I.R., A, sec. XIV, XV, tom. I, nr. 16.

¹³⁷ *Ibidem*, nr. 32 (22 septembrie 1411).

¹³⁸ *Ibidem*, nr. 76 (8 iulie 1428).

¹³⁹ *Ibidem*, nr. 167.

¹⁴⁰ *Ibidem*, nr. 225, 310, 314, 319, 411, 417, 350.

¹⁴¹ *Ibidem*, nr. 76, 135, 223, 240.

¹⁴² *Ibidem*, nr. 136.

¹⁴³ *Ibidem*, sec. XV, t. II, nr. 129.

¹⁴⁴ *Ibidem*, sec. XVI, tom. II, nr. 376; tom. III, nr. 133, 532; tom. IV, nr. 130.

¹⁴⁵ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, tom. II, p. 127.

foarte restrinsă și controlată îndeaproape. A fost o perioadă de timp cind o parte din rezervele de pământ ale mănăstirilor erau lucrate numai de robi¹⁴⁶. Cantitatea de muncă cerută robilor depindea numai de pretențiile stăpînului. N-a existat nici un fel de prevedere legală care să le fixeze îndatoririle în muncă¹⁴⁷. Așadar, legal, robul depindea numai de stăpîn, deși în anumite cazuri, după cum vom vedea, putea să aibă bunuri proprii și chiar se apăra în fața instanțelor de judecată¹⁴⁸.

Biserica a tras foloase și de pe urma „hicleniei”, boierilor, fiindcă unii dintre robii acestora, preluați de domni, erau dăruți episcopilor sau mănăstirilor¹⁴⁹. Motivarea de bază a daniilor domnești de robi mănăstirilor era ca egumenul și călugării să le facă pomeniri anuale și să se roage pentru ei, pentru înaintașii și urmașii lor¹⁵⁰. Pe orice cale, din orice surse, chiar cumpărînd, domnii moldoveni, în tot cursul secolelor al XVI-lea, al XVII și al XVIII-lea, au făcut mereu danii de robi mănăstirilor¹⁵¹. Nicolae Mavrocordat, la 30 iunie 1712, cind a dăruit mănăstirii Trei Ierarhi un sălaș de țigani preciza că „s-au scos din ceata lui Ganea giudele”¹⁵².

Domnii dăruiau mănăstirii chiar și țigani veniți din alte țări¹⁵³. În secolul al XVIII-lea, domnii se interesau mai ales de mănăstirile care n-aveau robi „pentru poslușanie” și atunci se grăbeau să le acopere nevoia de brațe de muncă prin danii noi¹⁵⁴. Dacă mănăstirile aveau nevoie, domnii le donau și robi meseriași, ca fierari, potcovari¹⁵⁵ etc. Cînd, datorită unor împrejurări excepționale, unele mănăstiri își pierduseră toți robii, domnii le dăruiau alții. Într-o asemenea situație a ajuns chiar Mitropolia Moldovei, înainte de 5 octombrie 1762¹⁵⁶.

Ca să-și poată stăpîni robii și ca să se poată folosi de munca lor, mănăstirile au cerut aproape fiecărui domnitor acte de întărire, în care se consemna, cu detalii, proveniența robilor, numele lor, al femeilor și copiilor pe care-i aveau, meseria și chiar eventualele procese avute cîndva pentru ei¹⁵⁷. S-au acordat mănăstirilor un mare număr de documente de întărire pentru robi, deoarece cele anterioare le

¹⁴⁶ B. Scurtulencu, *op. cit.*, p. 54.

¹⁴⁷ G. Potra, *Contribuții la istoricul țiganilor din România*, p. 74.

¹⁴⁸ B. Scurtulencu, *op. cit.*, p. 14.

¹⁴⁹ Melchisedec, *Cronica Romanului*, p. 170—173.

¹⁵⁰ *D.I.R.*, A, sec. XVI, tom. II, nr. 39.

¹⁵¹ *Ibidem*, sec. XVII, tom. III, nr. 317.

¹⁵² Arh. St. Buc., Ms. nr. 578, f. 380.

¹⁵³ *Ibidem*, Ms. nr. 646, f. 59 v.

¹⁵⁴ Arh. St. Buc., M-rea Zlataust, XXIV/1.

¹⁵⁵ *Idem*, M-rea Doljești, XVI/51.

¹⁵⁶ C. Erbiceanu, *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, p. 29.

¹⁵⁷ Există un atît de mare număr de documente de acest fel încît se consideră inutil a mai fi citate.

pierduseră din cauza unor evenimente excepționale, ca : luptele cu turcii, polonii, jafurile tătarăști etc.¹⁵⁸.

Daniile de robi făcute mănăstirilor de către boieri, în general, au depășit și pe cele domnești. Boierii dăruiau mănăstirilor robi pentru aceleași motive ca și domnii. Se citează, de exemplu, că în mănăstirile dăruite cu robi erau înmormîntați unii dintre membrii decedați ai familiei boierului donator, sau că el voia să fie înmormîntat acolo, sau ca să fie pomenit și să i se facă slujbe speciale¹⁵⁹. La 10 martie 1693 Alexandra Buhușoiaia dăruise mănăstirii Răducanu de la Ocnă un sălaș de țigani, fiindcă egumenul făcuse pietre pentru mormîntul fetelor ei înmormîntate acolo¹⁶⁰.

Ca să fie pomeniți, sau numai pentru că unii din membrii familiei boierești se călugăriseră sau decedaseră în vreo mănăstire, urmașii acestora le dăruiau și cite un număr de robi¹⁶¹. Alți boieri sau membri ai familiilor lor făceau danii de robi mănăstirilor pentru a fi considerați ctitori și ca atare să fie pomeniți sau să li se facă slujbe speciale¹⁶². Adeseori boieroaicele văduve dăruiau robi mănăstirilor și alte bunuri, pentru pomenirea soților și ai altor membri de familie decedați¹⁶³. Boierii au dăruit mănăstirilor chiar robi meșteșugari¹⁶⁴.

Se întimpla ca unii boieri să renunțe în favoarea mănăstirii la robii lor, căsătoriți cu roabe mănăstirești¹⁶⁵, sau la copiii care li se cuveneau, proveniți din asemenea căsătorii¹⁶⁶. Deci, pe diverse căi, mănăstirile au ajuns să stăpînească un număr foarte mare de robi, pe care îi foloseau la munca pămîntului, ca meseriași și oameni de serviciu sau cînd lucrau în alte părți încasau de la ei sume de bani¹⁶⁷.

Fiecare mănăstire avea izvoade sau condici, în care erau trecuți robii cu femeile și copiii lor, cu specificarea provenienței, și dacă era cazul, a meșteșugului pe care-l cunoșteau. În izvoade se indica și numele soției robului, de unde provenea și dacă aparținea sau nu altui proprietar¹⁶⁸.

Fiindcă majoritatea robilor mănăstirești proveneau din danii, egumenii nu-i puteau vinde decît în cazuri excepționale. De exemplu, egumenul mănăstirii Dragomirna, înainte de 30 august 1671, vinduse

¹⁵⁸ D.I.R., A, sec. XVI, tom. III, nr. 265; Bibl. Acad., LXXVII/94; LXXXIV/200 etc.

¹⁵⁹ D.I.R., A, vol. cit., nr. 284; sec. XVII, IV, nr. 217; Arh. St. Buc., M-rea Neamț, CXIII/9; LXVI/2.

¹⁶⁰ Arh. St. Buc., M-rea Precista Răducanu, XVII/4.

¹⁶¹ *Idem*, Mitropolia Moldovei, VIII/24.

¹⁶² *Idem*, M-rea Doljești, XX/152.

¹⁶³ *Ibidem*, XX/34.

¹⁶⁴ *Ibidem*, XX/122.

¹⁶⁵ *Idem*, M-rea Precista Răducanu, XVII/7.

¹⁶⁶ N. Iorga, *Anciens documents de droit roumain*, tom. II, p. 247.

¹⁶⁷ Arh. St. Buc., M-rea Sf. Sava, XXVII/13.

¹⁶⁸ Vartolomei Măzăreanu, *Condica M-rii Solca*, publ. de Simion Fl. Marian, Suceava, 1902, p. 71—74; *idem*, *Condica M-rii Voroneș*, Suceava, 1900, p. 108—112.

o „oardă” din țigani donăți de logofătul Stroici lui Iordache vistiernicul, pentru 10 vaci și 80 de oi, ca să restaureze mănăstirea ce fusese prădată. Însă soborul mănăstirii a reclamat pe egumen că a „vîndut fără preț acei robi”. Cumpărătorul temîndu-se „de păcat” s-a tocmnit din nou cu egumenul și soborul și a mai reparat un iaz și alte acareturi ale mănăstirii ¹⁶⁹.

Mănăstirile aveau deseori încurcături cu robii proveniți din daniile domnești sau boierești deoarece fugeau la urmă, ca și cu robii străini, așezați între cei mănăstirești, și care erau ceruți de către stăpîni lor. Cîteodată domnii încălcau convențiile și obiceiurile dînd dreptate mănăstirilor care nu voiau să restituie asemenea robi.

Mănăstirile își puteau schimba robii dînd pe unii în locul altora sau împărțindu-i, cînd era cazul. Schimburile cele mai numeroase se făceau cu ocazia căsătoriilor dintre robii lor cu cei boierești sau domnești. Egumenii mănăstirilor sau oamenii lor căutau aproape totdeauna ca să împartă cu ceilalți proprietari copiii născuți din asemenea căsătorii. Cînd se făceau schimburi, egumenii încercau să obțină robi în putere, buni de muncă, nu bătrîni și neputincioși ¹⁷⁰.

Dreptul de stăpînire și exploatare a muncii unui rob, conferit de normele obiceiului pămîntului, cu detalii interesante, este arătat de un document din 1742—1743 (n-are data de lună și zi). În rezumat, documentul menționează că un oarecare Anton Strătilă s-a înțeles cu egumenul de la mănăstirea Rîșca pentru un rob rătăcit de cîțiva ani. Robul, care dăduse foc la o arie fusese dat în judecată și condamnat, să plătească o despăgubire în sumă de 40 lei. Neavînd cu ce plăti el a fost închis în temniță. Anton Strătilă, neștiind că țiganul era rob mănăstiresc, a plătit cei 40 de lei și l-a luat el. Ceva mai tîrziu egumenul aflînd robul, ca să-l poată prelua, în loc să-i restituie lui Anton Strătilă 40 lei, i l-a lăsat să muncească 4 ani. Și „eu — scrie Anton Strătilă — să rabdu de acei 40 lei. Și pentru boerescu i-am dat sfînției sale 4 lei. Iar cîndu s-ar plini patru ai să-i dau țiganul cu toți copiii lui, iar de s-ar tămpla să fugă țiganul într-acești patru ani, să aibu eu a da la mănăstire pe țigan” ¹⁷¹.

Numărul robilor mănăstirești a crescut și prin căsătoria oamenilor liberi cu țigănci roabe și invers. Înrobirea prin intermediul căsătoriei a fost un procedeu des uzitat în timpul orînduirii feudale. În asemenea situații oamenii liberi dădeau scrisori la mîna egumenilor că acceptă de bunăvoie noua situație, că vor munci la fel cu ceilalți robi, că nu vor umbla niciodată să-și recapete situația juridică anterioară, făcînd apel la justiție. De asemenea, rămîneau robi și copiii proveniți din aceste căsătorii ¹⁷². Interesant este că nu numai oamenii

¹⁶⁹ Arh. St. Bacău, XXIII/7.

¹⁷⁰ N. Iorga, *Studii și documente*, tom. XVI, p. 325, nr. 80.

¹⁷¹ Arh. St. Buc., M-rea Rîșca, XVIII/7.

¹⁷² *Idem*, M-rea Neamt, CXVI/8.

„fără căpătii” ci chiar și unii care aveau o oarecare situație acceptau să intre în categoria robilor prin asemenea căsătorii. Un oarecare Vasile țimirașul, la 14 noiembrie 1755, a dat un zapis egumenului de la mănăstirea Neamț, prin care declara că s-a „învoit” de bună voie să se căsătorească cu o fată a lui Găgea țiganul, „țigancă dreaptă a mănăstirii”, pentru care s-a dat „rob mănăstirii ca și din-sa”. Și mai adăuga că nu numai el dar și feciorii și nepoții săi aveau să rămână robi în veci ai mănăstirii ¹⁷³.

Călugării erau foarte atenți și se plîngeau mereu că din cauza căsătoriei roabelor mănăstirești cu moldovenii erau lipsiți „de slujba lor”. Din cauza unor numeroase și susținute reclamații s-a hotărât, încâlcindu-se probabil vechi norme ale obiceiului pămîntului, ca persoanele libere, căsătorite cu roabe, să devină robi ¹⁷⁴. Fiindcă aceste căsătorii produceau încurcături serioase mănăstirilor, cărora li se putea contesta stăpînirea deplină asupra robilor proveniți din oameni liberi, egumenii căutau să-și procure acte cu care să poată dovedi că aceștia renunțaseră de bună voie la situația lor anterioară. De aceea, egumenul mănăstirii Probota a cerut lui Ioniță Bejan, tatăl unei fete care fugise după un țigan, un act prin care se obliga să nu o ia de la mănăstire ¹⁷⁵.

Totuși se întimpla, evident că destul de rar, ca un rob căsătorit cu o persoană liberă să aibă situația acesteia. Dar, pentru că stăpînii puteau reclama oricînd ca robul căsătorit cu un om liber să revină în situația anterioară, se întimplau adevărate drame în viața acestora. Un exemplu interesant ne relatează, la 20 decembrie 1761, egumenul mănăstirii Doljești. Un oarecare Vasile Cereguță, „moldovan”, se căsătorise cu Maria, fata unui țigan. După obiceiul țării și după „testament”, el trebuia să devină rob. Dar fiindcă tatăl țigancii îl slujise cu credință pe egumen și fiindcă îl rugase și Vasile Cereguță, ca să-i ierte „seminția” lui de „țigănie și de vecinătate”, și după ce ei și-au luat angajamentul că vor sluji mănăstirii cu toată silința, la orice i-ar pune, i s-a dat o scrisoare prin care au fost „ierțați și slobozi în veci cu toată semenția lor” ¹⁷⁶.

Un caz mai interesant, ajuns pînă în fața domnului, ne relatează un document din 26 ianuarie 1766, cînd un anume Ursul, fiul lui Toader Alexa, fost țigan, s-a plîns „că atît pe dînsul cît și pe frații lui”

¹⁷³ Arh. St. Buc., M-rea Neamț, CXVII/5.

¹⁷⁴ *Idem*, M-rea Secul, II/69; Ms. nr. 646, f. 59 v.; M-rea Sf. Sava, XXXII/40.

¹⁷⁵ *Idem*, M-rea Sf. Sava, XXVIII/43. Iată această scrisoare, deosebit de interesantă: „Adică eu Ioniță Bejan avîndu eu o fată a mea, dreaptă din trupul meu, am învățat-o ca să-și poarte cîntea precum să cade. E nu m-au ascultat pe mine și au fugit cu un țigan și n-au ascultat precum am învățat-o eu. Și vîzîndu și eu c-au făcut așe eu încă m-am lepădat de dînsa, cum ș-au cercat așe trăiască. Dinspre mine au paci, nici pe la giudecăți pentru dînsa n-oi imbla... nici n-oi pîri pe țigan c-au luat-o, nici pe stăpînul țiganului. Au di m-aș scula la pără vreodată să viu eu de mare certare și pedeapsă”.

¹⁷⁶ *Idem*, M-rea Doljești, XX/49.

„ii trăgea egumenul de la mănăstirea Voroneț ca pe niște țigani, la slujba mănăstirii“. După ancheta făcută la fața locului de o comisie de boieri s-a dovedit că într-adevăr Toader Alexa fusese rob al mănăstirii Voroneț și că se însurase cu o țigancă a mănăstirii Moldovița. Ursul, fiul său, se căsătorise însă cu o moldoveancă și primise carte domnească ca să muncească slobod, iar soția lui să nu fie su-părată cu slujba la mănăstire. În schimb pe Ursul, ori unde s-ar fi mutat, egumenul avea dreptul să-l aducă „de grumazi la mănăstire“. Prin munca sa trebuia să obțină răscumpărarea de robie a copiilor ¹⁷⁷.

Robii mănăstirești erau împărțiți în două mari categorii și anume: buni de slujbă, adică cei care puteau munci și copiii „mici“. Robii buni de slujbă aveau un anumit preț, iar ceilalți jumătate din valoarea celor dintii. Dacă pentru un rob din categoria întâia se plătea 30 lei, unul din a doua costa 15 lei ¹⁷⁸.

Numeroși țigani liberi s-au dat ca robi mănăstirilor din cauză că nu aveau posibilitatea de a-și câștiga altfel mijloacele de existență. În actele încheiate cu această ocazie ei declarau că renunță la libertate în speranța că vor trăi mai bine, precum și datorită unor cadouri pe care le promisera de la egumei ¹⁷⁹.

Să nu se creadă însă că mănăstirile își puteau exploata așa de ușor robii. Un mare număr de „cărți domnești“, păstrate în arhivele mănăstirilor, arată că foarte mulți robi mănăstirești fugeau. Egumenii reclamau această situație și cereau concursul autorităților pentru a-și readuce robii la urmă ¹⁸⁰. Astfel de „cărți“ se acordau egumenilor și juzilor de țigani ai mănăstirilor. Înarmați cu ele aceștia puteau să caute și să „cerce“ prin țară, pe „șerbii țigani di moșie“ ai mănăstirilor și oriunde i-ar fi aflat să-i ia de „grumazi“, cu tot ce ar fi avut și să-i ducă „unde va fi învățătura“ egumenilor ¹⁸¹. Când călugării nu aveau încredere în juzii lor puteau trimite alte persoane, înarmate cu „cărțile“ domnești, în căutarea robilor împrăștiați. În unele „cărți“ se preciza că robii fugari trebuiau aduși la mănăstire împreună cu femeile și copiii ¹⁸², ca să slujească „precum au slujit mai înainte“ ¹⁸³.

La cererile călugărilor, un mare număr de porunci domnești erau adresate direct autorităților sau unor dregători locali, cărora li se ordona să prindă și să ducă la mănăstiri robii împrăștiați sau fugiți. Când cineva ar fi avut vreo pretenție asupra unor asemenea robi

¹⁷⁷ Vartolomei Măzăreanu, *Condica M-rei Voroneț*, pp. 102—103.

¹⁷⁸ Bibl. Acad., LXV/161.

¹⁷⁹ Arh. St. Buc., *M-rea Doljești*, XX/35, 36.

¹⁸⁰ *Idem*, *M-rea Sf. Sava*, XXXIII/16.

¹⁸¹ *Idem*, Ms. nr. 578, f. 379 v.

¹⁸² *Idem*, *M-rea Sf. Sava*, XXXII/23.

¹⁸³ *Ibidem*, XXXII/25.

trebuia să vie și „să stea de față” la divan, cu documentele de proprietate¹⁸⁴.

Dregătorii locali sau cei însărcinați anume cu asemenea misiuni erau însoțiți ori de egumeni, ori de un om de încredere al mănăstirii. Dregătorul sau omul domnesc prindea sau lua imediat pe robii indicați de acesta¹⁸⁵. Când robii mănăstirești se aflau la boieri, care nu voiau să-i restituie de bună voie, se trimiteau la fața locului chiar armași. Cîteodată însă boierii nu ascultau nici de aceștia¹⁸⁶. Egumenii se plîngeau deseori domnilor că robii fugari „lipseau de la poslușaniile mănăstirii”¹⁸⁷.

Deoarece mai ales în prima jumătate a secolului al XVIII-lea foarte mulți robi mănăstirești erau împrăstiați prin țară, căutarea și trimiterea lor la urmă a intrat în sarcina ispravnicilor. Aceștia trebuiau să pună la dispoziția delegaților mănăstirești forța necesară cu ajutorul căreia să poată prinde și duce la urmă pe fugari¹⁸⁸. Pentru a găsi robii fugiți, ispravnicii și pîrcălabii erau obligați să facă cercetări în tot ținutul administrat de ei¹⁸⁹. Chiar armașii, delegați cu asemenea misiuni, trebuiau să strîngă robii fugari „prin marafetul ispravnicilor de ținuturi”¹⁹⁰, sau cu știrea lor¹⁹¹.

Dregătorii delegați să caute prin țară robii fugari de la mănăstiri primeau un „izvod” cu numele lor¹⁹². Adeseori, în prealabil, egumenii sau oamenii lor se interesau unde li se aflau robii și numai după aceea solicitau „om domnesc”, căruia îi indicau localitatea¹⁹³. Alteori era nevoie de o procedură mai complicată. Dacă robii fugiți de la o mănăstire erau meseriași buni, de care aveau nevoie alte mănăstiri sau boieri, aceștia îi tănuiau, astfel încît se putea afla cu greu unde sau la cine sînt. Într-o asemenea situație egumenii păgubași scoteau cărți de blestem împotriva celor care le țineau sau tănuiau robii, iar domnii porunceau ispravnicilor să „cheme de față” pe cei indicați de egumenii păgubași. Ispravnicii trebuiau să le citească acestora „cartea de blestem”. Cîteodată cei care țineau robi străini, impresionați de blestem, recunoșteau fapta și îi restituiau mănăstirii¹⁹⁴.

Cînd se constata, în urma unor cercetări prealabile, că se vînduseră robi mănăstirești de cei care nu erau în drept, ispravnicii aveau dispoziții ca să-i ia de la cumpărători și să-i predea mănăsti-

¹⁸⁴ Arh. St. Buc., M-rea Sf. Sava, XXX/28.

¹⁸⁵ *Ibidem*, XVIII/52.

¹⁸⁶ *Ibidem*, XXXII/30.

¹⁸⁷ *Ibidem*, XVIII/27.

¹⁸⁸ *Idem*, M-rea Secul, II/62.

¹⁸⁹ *Idem*, M-rea Neamț, XLV/3.

¹⁹⁰ *Idem*, M-rea Sf. Sava, XXVI/10.

¹⁹¹ *Idem*, M-rea Neamț, XLV/7.

¹⁹² *Ibidem*, XLV/5.

¹⁹³ *Ibidem*, XLV/6; M-rea Sf. Sava, XXIX/44 etc.

¹⁹⁴ *Idem*, M-rea Sf. Sava, XVIII/37.

rilor¹⁹⁵. Pravila lui Vasile Lupu prevedea că „cela ce va vinde... robul altuia, ... de va fi boieriu să-l bage în ocnă, iară de va fi slugă, ce să fie om mai de gios, dentăi să-l poarte de coadele cailor decit să-l spînzure, iară de va fi om de a firea atunci să-i tae capul“. În plus aceeași pravilă mai prevedea ca să se restituie și prețul îndoit al valorii robului¹⁹⁶. Aceste prevederi, după cum arată documentele interne, nu au avut nici o aplicare, ca și altele din sus-zisa pravilă.

Mănăstirile aveau un aparat dezvoltat de informare și îndată ce aflau că foștii fugari s-au întors în țară, solicitau imediat „carte domnească“ și sprijinul autorităților pentru a-i aduce la urmă¹⁹⁷. Ca să-și poată stăpîni robii cumpărați recent sau aduși din altă parte, și ca să nu-i ia vreun boier, mănăstirea respectivă era deseori nevoită să facă apel la autoritatea centrală de stat¹⁹⁸.

Uneori robii fugeau de la mănăstiri și munceau în altă parte „cu hac“, adică cu leafă, ca la ocnă, de exemplu, împreună cu robii domnești care lucrau acolo. Numai dacă egumenul n-ar fi avut la ce munci să-i pună, atunci ei trebuiau să se înțeleagă cu el și să-i plătească cît „va socoti“¹⁹⁹. Cu toată învoiala dintre egumen și robi, obișnuit nu se înțelegeau, pentru că primii voiau, cînd aveau nevoie, să-și ia robii de la ocnă pentru a-i pune să muncească mănăstirii, sau fiindcă aceștia nu voiau să plătească după învoială. Se opuneau uneori chiar cămărașii de la ocnă ca să fie luați robii de la lucru. Aceste acțiuni dau naștere la reclamații și anchete la fața locului²⁰⁰. Robii nu voiau să se întorcă la mănăstiri fiindcă la ocnă aveau situație de oameni quasi-liberi, putîndu-și exercita liberi meseriile pe care le cunoșteau, fără a da seama cuiva²⁰¹.

Din cauza exploatării și a mizeriei în care erau nevoiți să trăiască, robii își însușeau, risipeau sau distrugeau bunurile mănăstirilor. Pentru astfel de fapte și acțiuni erau pedepsiți cu închisoarea. Fiindcă mai niciodată nu aveau cu ce plăti pagubele cauzate erau eliberați chiar de către stăpînii lor²⁰² care, în plus, erau nevoiți să plătească și cheltuielile de judecată.

Nu este mai puțin adevărat că și argații mănăstirilor, din cauza unor preținse daune puse în seama lor, și neavînd cu ce le plăti, erau nevoiți să se dea robi. Este interesant cazul pe care ni-l relevă zapisul din 10 februarie 1706 dat egumenului mănăstirii Precista Răducanu de către Radu Țiganul. Acesta a declarat că îngrijind caii mănăs-

¹⁹⁵ Arh. St. Buc., M-rea Neamț, XLV/10.

¹⁹⁶ *Pravila lui Vasile Lupu*, Edit. Academiei, București, 1961, p. 67.

¹⁹⁷ Arh. St. Buc., M-rea Doljestei, XX bis/120.

¹⁹⁸ *Idem*, M-rea Sf. Sava, XXX/33; XXXI/42 etc.

¹⁹⁹ *Idem*, M-rea Precista Răducanu, XVIII/4, 15, 16, 18, 20.

²⁰⁰ *Ibidem*, XVII/27.

²⁰¹ *Ibidem*, XVII/31, 45, 46.

²⁰² *Ibidem*, XVII/6.

tirii „au pierit un cal” prețuit la 40 de lei. „Deci timplindu-se de au pierit acel cal m-au apucat părintele să plătesc calul mănăstirii, deci eu neavînd nici o putere să plătesc calul, m-am dat vecin mănăstirii”²⁰³. Acest Radu se pare că fusese un țigan liber, dar a fost nevoit să renunțe la libertate în schimbul sumei pretinsă de egumen pentru calul mort. Prin „vecin” trebuie să înțelegem rob, pentru că la această dată începe a nu se mai face o distincție clară între situația de rob și vecin, ambele confundîndu-se.

Robii mănăstirești, care locuiau în jurul sau chiar în incinta mănăstirii, erau obligați să facă diferite munci speciale. Între ei erau meseriași, ca: fierari, lăcătuși, lemnari, zidari, iar alții îndeplineau serviciul de bucătări, servitori etc. Acești robi s-ar putea presupune că aveau o situație superioară celor din sate, de ogor, care trebuiau să îndeplinească munci mult mai grele, deși poate că se bucurau de mai multă libertate decît ceilalți²⁰⁴. S-ar părea că robii, care locuiau și munceau în satele și pe moșiile mănăstirilor se numeau „țigani de moșie”, deși prin această expresie se poate înțelege că erau robi proprii, moșteniți, sau obținuți prin danii și cumpărări anterioare²⁰⁵.

Slugile hătmănești căutau să scoată venituri și de la robii mănăstirilor, obligîndu-i să plătească anumite sume de bani sau să presteze diferite munci. La reclamațiile mănăstirilor hatmanul porunca subalternilor săi ca să fie lăsați în pace²⁰⁶. Abuzurile subalternilor hatmanului n-au putut fi însă stăvilite și de aceea s-a ajuns la un protest general al tuturor mănăstirilor împotriva acestor dregători. Din cauza aceasta Miron Barnovschi a fost nevoit să elibereze fiecărei mănăstiri proprietară de robi cîte un document solemn în care arăta că i s-au plîns călugării, „cu mare jalobă”, că nu-și puteau stăpîni robii, deoarece slugile hătmănești și juzii de țigani le luau „ciubote și gloabe și în fiecare an „îi duceau” la scaunul domniei”. Din cauza aceasta robii fugiseră prin alte țări. Miron Barnovschi, împreună cu episcopii și cu tot sfatul, a hotărît ca toți robii mănăstirilor să fie lăsați în pace, să nu aibă cu ei nici o treabă slugile hătmănești și vătavii de țigani, să nu le ia bir, ciubote, gloabe sau vreun alt venit hătmănesc²⁰⁷.

Această dispoziție a lui Miron Barnovschi n-a prea fost respectată de agenții hătmăniei, fiindcă se constată că și alți domni au dat ordine similare²⁰⁸. Într-un document de la Moise Movilă (25 iulie 1631) se arată că episcopii și egumenii se plînseseră din nou împo-

²⁰³ Arh. St. Buc., M-rea Precista Răducanu, XVIII/10.

²⁰⁴ G. Potra, *Țiganii domnești, boierești și mănăstirești*, în „Revista istorică română”, an. V—VI (1935—1936), p. 317—319; B. Scurtulencu, *op. cit.*, p. 18.

²⁵² *Idem*, M-rea Sf. Sava, XXXII/8, XXXV/9.

²⁰⁶ *Ibidem*, și nr. 649.

²⁰⁷ Bibl. Acad., LXXXII/144, LXXXIV/158, 159; Arh. St. Buc., M-rea Sf. Sava, XXXIII/13, XXXV/4 etc. Aceste documente sînt dintre 4—6 mai 1627.

²⁰⁸ Arh. St. Buc., M-rea Neamț, CXXXII/9.

triva pircălabilor de ținut precum și a slugilor hătmănești și juzilor de țigani fiindcă le învăluiau și prădau robii, din care cauză fugeau, ca și vecinii, în alte țări²⁰⁹. Și de la Vasile Lupu avem scrisori adreseate „slugilor” hătmănești, apozilor, vătavilor și juzilor de țigani, prin care li se poruncea ca să nu mai învăluiască și trimită la lucru, în Iași, să nu ciobotească și nici să globească robii mănăstirilor, fiindcă nu aveau asemenea „învățatură”²¹⁰.

Chiar domnitorul Antioh Cantemir făcea cunoscut, la 28 octombrie 1696, că episcopii țării, tot clerul și chiar boierii, nu-și mai puteau stăpîni robii din cauza impozitelor pe care le puneau asupra lor domnia, deosebit de cele pe care le încasa hatmanul²¹¹, iar dregătorii domnești le luau în plus cai de olac, îi obligau să facă podvoade, deși nu existau asemenea dispoziții, sau cum scrie în document „ei acel obicei n-au mai avut”²¹². Din cauza unor asemenea practici abuzive mănăstirile erau amenințate să rămână fără robi și de aceea domnitorii se străduiau să ia măsuri pentru curmarea lor²¹³.

De la robii mănăstirilor sau chiar ai mitropoliei, care se hrăneau din meșteșugurile lor umblind prin orașe și sate, juzii și staroștii de țigani, pretindeau, fără drept, diferite sume de bani. Trebuiau intervenții domnești ca să fie lăsați în pace²¹⁴. Egumenii se plîngeau cu diferiți dregători mergeau pe la mănăstiri și le luau țiganii, fără judecată, din „care pricină se sparie și fug”. După astfel de reclamații se da egumenului respectiv și oamenilor lui „volnicie”, adică imputernicire, „ca să-și apere țiganii, nimenea să nu puie mîna pe dînșii, să-i tragă fără judecată, macar cu cărți domnești de ar mergi sau și oameni domnești. Să nu dea pe țiganii pără nu vor veni la divan și stîndu de față, cun va alegei divanul așe vor urma”²¹⁵.

Pentru a-și putea apăra robii împotriva unor asemenea dregători dichiul Mitropoliei din Suceava a primit o „carte” de la Ioan Mavrocordat (10 ianuarie 1744)²¹⁶. Egumenii aveau însă și alte greutăți cu robii, mai ales cînd aceștia nu-i ascultau. În asemenea situații se adresa sau tot autorității centrale de stat ca să-i sprijine pentru a fi ascultați²¹⁷.

²⁰⁹ I. Bianu, *Documente românești*, I, București, 1907, p. 190—191.

²¹⁰ Bibl. Acad., LXXXIV/68, 161; Arh. St. Buc., M-rea Secul, I/6. Documentele sînt dintre 11—13 ianuarie 1637. Un altul din 8 aprilie 1645 pentru M-rea Bistrița. Aceasta înseamnă că abuzurile au revenit la ordinea zilei și că ordinele anterioare au trebuit să fie repetate.

²¹¹ N. Iorga, *Studii și documente*, tom. V, p. 96—97, nr. 90.

²¹² Arh. St. Buc., M-rea Secul, I/20 (1708 august 20).

²¹³ „Buletinul Ioan Neculce”, fasc. 2 (1922), p. 305—307.

²¹⁴ N. Iorga, *op. cit.*, p. 109, nr. 140.

²¹⁵ Arh. St. Buc., M-rea Sf. Sava, XXVIII/39.

²¹⁶ Bibl. Acad., CLXXXVI/64.

²¹⁷ Vartolomei Măzăreanu, *Condica M-rii Voroneț*, p. 103—104. Egumenul mănăstirii Voroneț se plînsese domnitorului Grigore Al. Ghica (1767 ianuarie 21) că are încurcături grave cu „țiganii corciți”, care nu-l ascultau, nu voiau să lucreze, ba mai mult încă, au îndrăznit să sară la el cu gilceavă, l-au ocărit cum au voit și chiar au voit să-l bată.

Pe baza cărților domnești egumenii aveau dreptul să-și judece robii, să-i certe după faptele lor, în afară de cei vinovați de furturi și crime, care trebuiau trimiși la divan²¹⁸.

d. *Robii boierești*. Orice curte boierească avea un număr de robi, de ambe sexe și diferite vârste, folosiți ca meseriași și oameni de serviciu. Exploatarea acestora, ca și a țăranilor, se făcea numai în scopul satisfacerii cerințelor stăpînilor. Clasa dominantă avea tot interesul, după ce obținuse robi, să-i poată stăpîni și exploata. Atragerea de robi străini era dezaprobată și chiar pedepsită²¹⁹.

Robii boierești formau categoria a III-a sau a IV-a, dacă considerăm că robii doamnei erau distincți, ca organizare și regim de cei numiți domnești. În general, boierii și-au obținut robii prin danii domnești, cumpărări, moșteniri și ca pradă de război²²⁰. Aceștia din urmă însă au trebuit să le fie confirmați în proprietate printr-un act domnesc.

Știri deosebite, relative la boierii moldoveni proprietari de robi, găsim în documentul cu data de 22 septembrie 1411, cînd Șoldan Petru a fost miluit și cu satul de robi de pe Șomuz, numit Tamirtașeuții²²¹. Șoldan Petru este primul boier proprietar de robi cunoscut nouă pînă astăzi din Moldova și Țara Românească.

Plecînd de la informațiile date de acest document s-ar putea afirma că și alte sate, dăruite în secolul al XV-lea de domni, au putut fi locuite de robi. În sprijinul acestei afirmații vine documentul din 12 mai 1425 din care sîntem informați că boierul Ravas își pierduse, probabil din cauza unui act de violenție, satele și robii, pe care domnul, după obiceiul pămîntului le dăruise unui alt boier²²².

Primul boier din Țara Românească, mai bine zis din feuda Făgărașului, cunoscut ca proprietar de robi, a fost un oarecare Costea, căruia Mircea cel Bătrîn i-a dăruit 17 țigani corturari²²³. Documentul n-are dată, însă este foarte important pentru că amintește existența țiganilor corturari robiți.

Într-un document din anul 1463 sînt pomenite între robii „tătari” ai pîrcălabului Arbore și două femei²²⁴. S-ar părea că acestea erau văduve, fără familii, căci altfel ar fi fost amintite în sălășele soților lor.

Documentele moldovenești de danie repetă, unul după altul, sute de ani, că robii au fost dăruți de către domni boierilor, sau confirmați, „uric și cu tot venitul”, sau de „ocină și de ohabă”. Daniile de robi

²¹⁸ Arh. St. Buc., M-rea Sf. Sava, XXIX/38.

²¹⁹ *Ibidem*.

²²⁰ D.I.R., A, sec. XVI tom. II, nr. 61 (1554 mai).

²²¹ M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, tom. I, p. 92.

²²² *Ibidem*, p. 173—174.

²²³ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 113.

²²⁴ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, tom. I, p. 78.

făcute de domni, erau, în marea lor majoritate, legate obișnuit de sate, poieni²²⁵, bălți²²⁶ etc. Asemenea mențiuni indică precis că robii locuiau pe moșile și proprietățile dăruite de domni boierilor.

În secolele al XVI-lea și al XVII-lea, daniile domnești de robi au constituit, pentru boieri, principala sursă de brațe de muncă gratuită. Daniile au continuat să se facă dintre așa-ziii robi domnești sau din cei veniți în țară și considerați ca atare²²⁷. Asemenea danii primeau boierii care făcuseră domnului servicii deosebite, consemnate în documente sub formula: „pentru credincioasă slujbă”²²⁸. În actele de danie se consemna proveniența robilor donați, precizându-se că fuseseră robi „drepți de moștenire” ai domnului²²⁹, sau „din robii ce sînt drepți domnești”²³⁰, sau „dintre țiganii domnești”²³¹, sau din țiganii care „au fost domnești de moșie”²³², sau „dintre ai noștri drepți domnești țigani străini”²³³ etc.

Se obișnuia să se dăruiască boierilor și robi fugiți în Polonia²³⁴ sau, după cum preciza Mihail Racoviță, într-un document din 17 februarie 1707, dintre țiganii care fugiseră „de multă vreme” în Muntenia²³⁵. Boierii care reușeau, prin intervenții personale, să obțină extrădarea unor astfel de fugari, îi primeau în dar de la domni, care menționau aceasta. Domnii obișnuiau să dăruiască și robi infractori²³⁶ și chiar robi despre care nu știau unde se află. Boierul, căruia i se făcea o asemenea danie, primea și „o carte” specială ca să-i caute și să-i ducă unde ar fi voit²³⁷. În asemenea cazuri proprietarul se bucura de sprijinul autorităților locale, care i se acorda la cerere.

Se făceau și danii deghizate de robi, care pot fi considerate vânzări. De exemplu, Miron Barnovschi a dăruit lui Ionașcu Cehan un număr de țigani foști domnești, „pentru o slujbă ce făcuse și pentru un cal bun prețuit la 100 galbeni ungurești, bani buni”²³⁸.

²²⁵ M. Costăchescu, *op. cit.*, tom. II, p. 445.

²²⁶ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 238—239.

²²⁷ *D.I.R., A.*, sec. XVI, tom. II, nr. 183; tom. IV, nr. 334; Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, tom. XX, p. 12—13; D. Dan, *Mănăstirea Sucevița*, 1923, p. 131 etc.

²²⁸ *Bibl. Acad.*, CIII/12, CCCLVIII/5; *Arh. St. Buc.*, M-rea Sf. Sava, XXXV/15.

²²⁹ *Bibl. Acad.* VIII/227.

²³⁰ *Ibidem*, CIII/157.

²³¹ *Ibidem*, CIII/12.

²³² *Arh. St. Buc.*, M-rea Sf. Sava, XXXV/15.

²³³ D. Ciurea, *Documente moldovenești*, în „Cercetări istorice”, an. X—XII (1934—1936), nr. 2, p. 78.

²³⁴ Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, t. XIX, p. 123.

²³⁵ *Arh. St. Buc.*, Ms. nr. 572, f. 158.

²³⁶ *D.I.R., A.*, sec. XVI, tom IV, nr. 334. Ieremia Movilă a dăruit logofătului Drăghici Bogza un țigan anume „Ștefan Hițe și cu muierea lui și cu feciorii lor, care... au fost drepți domnești și au fost săpat casa unui popă și i-au luat toate ale lui”. Logofătul Drăghici a plătit popii toate pagubele înainte de a ajunge stăpînul robului.

²³⁷ Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, tom. XI, p. 59.

²³⁸ *Bibl. Acad.*, Peceti, nr. 70.

Numai daniile domnești nu puteau satisface însă cerințele boierilor, care urmăreau să aibă cât mai multe brațe de muncă gratuite. De aceea ei au căutat să-și procure un număr mai mare de robi prin cumpărare, atât din țară cât și de peste granițe. Din cauza aceasta ni s-a păstrat un mare număr de acte de vindere cumpărare de robi. Cu ocazia cumpărărilor se aminteau și membrii de familie ai robului²³⁹. În secolul al XV-lea, atât vânzătorii cât și cumpărătorii sînt mari boieri sau urmași de ai acestora, ca: portarul Arbore²⁴⁰, pîrcălabul de Neamț Dajbog²⁴¹, pîrcălabul Herman de Cetatea Albă²⁴², clucerul Duma²⁴³ etc.

Prețul robilor în secolul al XV-lea era ridicat, dacă ne gîndim la raritatea și valoarea monedelor aflate în circulație. Astfel, portarul Arbore a plătit pentru cinci robi „tătari”, cu feciorii lor și pentru două femei, 150 zloți turcești²⁴⁴, iar pîrcălabul Dajbog a plătit pentru doi țigani cu familiile lor, o sută de zloți tătărăști²⁴⁵. Mai precis este documentul din 29 august 1480, în care se arată că pîrcălabul Herman a plătit pentru un „tătar” 80 de zloți, iar pentru un țigan 70 de zloți tătărăști²⁴⁶. Ca să se poată face o comparație, pentru a se vedea cît de scumpi erau robii în secolul al XV-lea, amintim că pîrcălabul Dajbog a cumpărat, la 4 martie 1479, pe țiganul Manciu cu familia lui, cu 40 zloți tătărăști, iar pentru țiganul Pinteș și familia lui a plătit 60 de zloți tătărăști. Dajbog a mai cumpărat, în aceeași zi, o parte din satul Doljești de la Gura Albiiei cu 60 de zloți tătărăști²⁴⁷. Prețul robilor varia după vîrstă, meserie, numărul membrilor de familie etc.

Pentru robii cumpărați boierii trebuiau să obțină întăriri domnești în care se prevedea că treceau în stăpînirea cumpărătorului „uric cu tot venitul”, de „ocină” și de „ohabă”, „nestrîcați, cu tot venitul în veci” etc., ca și în cazul unei confirmări de proprietate funciară. De asemenea, totdeauna, actele de cumpărare prevedeau că regimul persoanelor robite se referea și la eventualii lor urmași.

Numărul boierilor cumpărători de robi crește în secolul al XVI-lea. Ei cumpărau robi de oriunde li se ofereau și de oriunde găseau²⁴⁸. Deși tranzacțiile de robi, în interiorul țării se înmulțesc, ceea ce arată că numărul lor a crescut considerabil, totuși prețurile lor rămîn, în continuare, extrem de ridicate²⁴⁹, datorită cererii în creștere. Pentru a ne face o idee de valoarea robilor și despre veniturile pe care le

²³⁹ *D.I.R., A*, sec. XIV, XV, tom. I, nr. 397; sec. XV, tom. II, nr. 8.

²⁴⁰ *Ibidem*, tom. I, nr. 397.

²⁴¹ *Ibidem*, tom. II, nr. 8.

²⁴² *Ibidem*, nr. 23.

²⁴³ *Ibidem*, nr. 25.

²⁴⁴ *Ibidem*, tom. I, nr. 397.

²⁴⁵ *Ibidem*, tom. II, nr. 8.

²⁴⁶ *Ibidem*, nr. 23.

²⁴⁷ *Ibidem*, nr. 8.

²⁴⁸ *Ibidem*, tom. II, nr. 125; tom. III, nr. 143; sec. XVI, tom. I, nr. 196.

²⁴⁹ *Ibidem*, tom. I, nr. 527; Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, tom. XIX, p. 195 (1586 iunie 12); o țigancă roabă vindută cu 600 aspri.

aduceau boierilor, amintim că Toma, logofătul lui Ștefan Lăcustă a scris bistrițenilor că în timpul campaniei turcești din anul 1538 i-au fugit în Transilvania niște țigani cumpărați tot de aici. Pentru a-i impresiona pe bistrițeni, le-a scris că pe lingă robi a pierdut tot ce a avut: „și case și sate și mori și bunuri și oi și albine și vase și haine și încălțăminte“. El le-a promis bistrițenilor că dacă aveau să-l ajute să reintre în proprietatea robilor fușiți le va face cadou un cal prețuit la 100 de zloți²⁵⁰.

În secolul al XVII-lea, boierii moldoveni au cumpărat foarte mulți țigani robi din Țara Românească, de la boieri mari ca banul Vintilă²⁵¹, dar mai ales de la diverși boierinași sau miți slujitori²⁵². Între vânzătorii de robi din Țara Românească este amintită și Soltana, „fiica lui Mircea voievod“²⁵³. În secolul al XVII-lea și turcii au făcut comerț cu robi²⁵⁴. Interesant este totuși faptul că Matei Basarab, pentru a înzestra mănăstirea Soveja, a cumpărat un mare număr de robi din Moldova deși Țara Românească era o piață bună pentru boierii moldoveni²⁵⁵.

Pină aproape de jumătatea secolului al XVII-lea, în tranzacțiile referitoare la robi, predomină încă moneda de aur, în care se calculează de altfel și obiectele sau alte bunuri, care se dădeau în locul banilor. În documente această monedă este numită „ughi galben“²⁵⁶, galbeni ungurești²⁵⁷, ughi roși²⁵⁸, sau simplu galbeni²⁵⁹. Din a doua jumătate a secolului al XVII-lea înainte cele mai numeroase tranzacții de robi se fac în lei²⁶⁰.

Pină la jumătatea secolului al XVIII-lea constatăm, în continuare, o adevărată goană a clasei exploatoare pentru obținerea de robi. Boierii au continuat să cumpere robi țigani, iar cei care îi vindeau nu făceau aceasta decît în cazuri extreme. Valoarea robilor țigani din această perioadă de timp, deși numărul lor a crescut foarte mult, e încă extrem de ridicată²⁶¹. În majoritatea cazurilor prețurile erau influențate categoric de situația internă a țării, de anii secetoși, de războaie²⁶² etc. După cum la orice transfer de proprietate trebuiau între-

²⁵⁰ N. Iorga, *Documentele Bistriței*, II, p. 111—112.

²⁵¹ *D.I.R., A, sec. XVII, tom. I, nr. 43.*

²⁵² *Idem, M-rea Sf. Sava XXXII/8, XXXV/9.*

²⁵³ *Arh. St. Iași, CDXXV/3.*

²⁵⁴ *Arh. St. Buc., Achiziții Noi, MDCCCLXI/3.*

²⁵⁵ *Idem, M-rea Sf. Sava, XXXII/8, XXXV/9.*

²⁵⁶ *D.I.R., A, sec. XVII, tom. III, nr. 225.*

²⁵⁷ *Bibl. Acad., IV/148.*

²⁵⁸ N. Iorga, *op. cit.*, p. 296—297, nr. 5.

²⁵⁹ *Bibl. Acad., CLXXIX/6.*

²⁶⁰ *Arh. St. Bacău, IX/1; Arh. St. Iași, CDXII/32; Arh. St. Buc., M-rea Precista Răducanu, XVIII/3.*

²⁶¹ *Arh. St. Buc., M-rea Doljești, XX bis/18; N. Iorga, op. cit., tom. XVI, p. 308—309, 310—311, 317.*

²⁶² *Ibidem, tom. V, p. 101 și p. 209—230.*

bate mai întâi rudele, care se bucurau de dreptul de preempțiune, la fel se proceda și cu robii când erau scoși la vânzare. Ei nu puteau fi vinduți persoanelor din afara familiei, pînă ce acestea nu erau întrebate dacă voiau să-i cumpere. Străinii nu puteau „încăpea” să cumpere înaintea rudelor²⁶³, sau cum se precizează într-un document din 15 mai 1711, „căci i s-au căzut dumisale să-l cumpere fiindu-mi nepoată de vară primară”²⁶⁴. Astfel că înainte de a se face o vânzare de robi trebuiau întrebate neapărat întii „rudele de mai aproape”²⁶⁵ și numai dacă acestea refuzau să cumpere, robii puteau să fie vinduți și altor persoane.

Ca și celelalte bunuri, urmînd normele obiceiului pămîntului, și robii se împărțeau între urmașii proprietarilor decedați. Împrățirile, vînzările și cumpărările se întăreau de către domni. Cele mai interesante norme de împărțire se referă în special la soțul supraviețuitor și copii, cînd existau, sau între cei dintii și rudele soțului decedat, cînd nu avuseseră copii. La 30 martie 1587 Petru Șchiopul anunța pe fostul pîrcălab Miron că s-au împărțit bunurile răposatului Dinga fost hatman între soție și cei trei copii ai săi. Referindu-se la robii țigani, domnul hotărîse ca să-i împartă în două. „O parte să fie la jupineasă, ca să se folosească cu dinșii, pînă cînd va fi ea vie, și o parte să se împartă în trei părți, cu Ionașcu și cu fratele lui Gligorie și cu sora lor Tudosia²⁶⁶. La plîngerea Antemiei, soția răposatului vornic Bucium, Eremia Movilă i-a împărțit și robii. Mai întii a despărțit robii soției de ai soțului, care s-au împărțit apoi între copii. În partea soției au revenit șase sălașe, iar în a soțului 21 de sălașe. Între aceștia erau trei lăutari, un sitar și un bucătar²⁶⁷. Fiecărui copil îi revenea un număr egal de robi.

Se ținea seama, împărțindu-se separat, dacă erau robi de vatră sau meseriași²⁶⁸. De multe ori aceste împărțiri erau urmate de procese, deși se făcuseră în fața unei autorități publice. Pentru a nu se apela la altă instanță cei în cauză își luau angajamentul că dacă vor „mai scorni piră... să fie foarte de certare mare și de gloabă denaintea măriei sale lui vodă”²⁶⁹.

Se întîmpinau greutăți mari cînd partajul se făcea între rude mai îndepărtate și cînd robii nu se găseau „de față”, adică erau împrăștiați prin țară. Atunci se scoteau toate documentele de proprietate asupra robilor și după ce-i afla unde se găsesc, îi strîngeau la un loc, după care se trecea la împărțire²⁷⁰. Stringerea robilor împrăștiați

²⁶³ Arh. St. Buc., M-rea Sf. Sava, XXXV/7.

²⁶⁴ N. Iorga, *op. cit.*, tom. XVI, p. 308—311.

²⁶⁵ *Ibidem*, p. 317.

²⁶⁶ D.I.R., A, sec. XVI, tom. III, nr. 422.

²⁶⁷ A. Sava, *Documente privitoare la ținutul și tirgul Orheiului, București, 1944*, p. 28—29 (1602 februarie 24).

²⁶⁸ *Ibidem*; Bibl. Acad., Ms. nr. 3380, f. 94 (1622 ianuarie 13).

²⁶⁹ Bibl. Acad., IX/57.

²⁷⁰ Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, tom. VII, p. 7—8.

li costa de obicei mulți bani pe moștenitori, mai ales că, în unele cazuri, erau nevoiți să apeleze la agenții puterii de stat, centrale sau locale. Acestor agenți li se plăteau așa-zisele ciubote, iar dacă cei în cauză nu aveau bani, le dădeau în schimb câte un copil de țigan²⁷¹.

Cele mai numeroase împărțiri de robi, în special de copii, se întâmplau din cauza căsătoriilor dintre robii a diferiți stăpîni. Boierii nu s-au dat în lături să despărță familiile și să-și împartă copii, chiar cînd aceștia aveau încă nevoie de îngrijirea părinților. Citeodată se înțelegeau, dînd în loc alți robi sau roabe, sau plătind o sumă de bani pentru robul care nu le aparținea²⁷², pentru a nu se despărță familiile.

Încurcături se produceau cînd în familiile care trebuiau împărțite între doi stăpîni numărul copiilor de robi era fără soț. Atunci, sau una din părți renunța la jumătatea de rob discutabilă, sau o plătea²⁷³. Într-un document din 18 martie 1734 se arată că după o împărțire de robi între doi stăpîni rămăsese în discuție o copilă. Domnul a dispus ca cei doi boieri să se înțeleagă pentru ca fetița să rămînă la unul²⁷⁴.

Împărțirile de robi se complicau cînd se făcea distincția între robii maturi și copii, fiindcă o jumătate de rob matur valora mai mult ca o jumătate de copil rob, deși la un loc făceau „un suflet”²⁷⁵. Cînd însă unul din stăpîni nu voia să renunțe la jumătatea de rob în discuție, celălalt trebuia s-o plătească²⁷⁶.

Este interesant de relevat faptul că la împărțirea copiilor unor robi, pentru roabă stăpînul trebuia să primească doi copii²⁷⁷. Dacă un rob de împărțit era meseriaș și aducea astfel stăpînului un venit mai mare, persoana care îl pretindea, trebuia s-o despăgubească pe cealaltă. Uneori i se lăsa cîte o jumătate „de suflet” sau căuta altă modalitate de despăgubire²⁷⁸. Parte, la astfel de împărțiri era uneori și domnitorul, mai ales cînd unii dintre robii săi se căsătoriseră cu roabe mănăstirești sau boierești, sau invers. Și în asemenea cazuri se proceda ca și în cele semnalate mai sus²⁷⁹.

Abuzurile extraordinare, care se făceau cu ocazia împărțirii robilor, mai ales a soților și a copiilor de părinți, au provocat grave

²⁷¹ N. Iorga, *op. cit.*, tom. XVI, p. 317, nr. 57 (1724 iunie 15).

²⁷² *Ibidem*, p. 310—311, nr. 42; Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, tom. VII, p. 271; Bibl. Acad., XLIX/13 (1647 iunie 2).

²⁷³ Arh. St. Iași, CCLXXIV/20.

²⁷⁴ Theodor Codrescu, *op. cit.*, tom. XXI, p. 386—387.

²⁷⁵ N. Iorga, *op. cit.*, p. 325—326, nr. 81.

²⁷⁶ Bibl. Acad., LXV/149.

²⁷⁷ N. Iorga, *op. cit.*, p. 332, nr. 99.

²⁷⁸ *Ibidem*, p. 333, nr. 102.

²⁷⁹ A. Sava, *Documente privitoare la ținutul și tirgul Lăpușnei, București, 1937*, p. 205—209; N. Iorga, *op. cit.*, tom. XVI, p. 326, nr. 83; Arh. St. Buc., M-rea Doljești, XX bis/128.

tulburări în rindurile acestora. Din această cauză autoritatea de stat a fost nevoită să intervină. La 22 ianuarie 1766 a fost convocat la mitropolie din ordinul domnului, un așa-zis sobor, sub președinția mitropolitului, la care au participat episcopii, egumenii și toți boierii. Acest sobor a hotărît redactarea unui proiect de așezămînt în care trebuia să se prevadă cum să se „urmeze” în asemenea cazuri. Membrii „soborului” au scos în evidență că cele mai numeroase cazuri de judecăți, pentru împărțirile de robi, proveneau din cauza căsătoriiilor. Stăpînii de robi au arătat că de obicei proprietarul roabei căsătorite cu robul altuia rămînea păgubaș de slujba ei pînă ce copii născuți ajungeau la vîrsta la care puteau fi împărțiți. S-a remarcat, totuși, și de către acești oameni egoiști și interesați, că acest procedeu era „mai amar și mai cumplit și de cît robia străinilor vrăjmași, despărțindu-se părintele de fecior și fratele de frate... Fîind un lucru fără de cale a se împărți ei ca niște dobitoace”. Chiar membrii soborului au recunoscut că această comportare era „necuvioasă și cu totul fără dreptate”.

Ca să se curme cu aceste discuții și tulburări în masa robilor, boierii și membrii clerului, proprietari de robi, au propus că dacă un rob domnesc, boieresc sau al oricui ar fi fost, se căsătorea cu o roabă a altui stăpîn, proprietarul robului trebuia să dea în schimb altă roabă. Dacă n-ar fi avut o roabă de schimb trebuia să dea un rob sau 30 lei, prețul roabei, sau 40 lei pentru rob. Dacă atît robul cît și roaba ar fi fost meșteșugari și din cauza meseriei lor nu s-ar fi putut învoi, atunci stăpînii trebuiau să se adreseze unei instanțe de judecată, care avea să hotărască prețul meșteșugului în afara prețului „sufletului”.

Cînd se căsătoreau robi, dintre care unul nu se știa al cui este și aceasta s-ar fi aflat de-abia peste cîtiva ani, proprietarul robului în cauză trebuia să plătească prețul roabei cu 30 lei, iar pentru copiii sub 16 ani, care s-ar fi cuvenit în partea roabei, jumătate din preț, adică pentru băieți 20 de lei, iar pentru fete 15 lei. Dacă ar fi fost în vîrstă de peste 16 ani, pentru rob avea să se plătească 40 lei, iar pentru roabă 30 lei.

Pentru ca mănăstirile să nu fie puse în situația de a plăti asemenea sume, s-a hotărît ca robii domnești să nu se căsătorească cu roabe mănăstirești și invers. Dacă totuși s-ar fi contractat și asemenea căsătorii trebuia să se facă schimb, adică să se dea roabă pentru roabă, fără ca mănăstirea să fie obligată a plăti bani. Totodată s-a poruncit preoților ca să nu officieze asemenea căsătorii. Preoții care ar fi știut în ce situație se află cei care îl solicitau să-i căsătorească și totuși i-ar fi cunoscut, erau obligați să plătească mănăstirii prețul roabei.

Pentru țiganii domnești sau boierești, care umblau prin țară cu șatrele și erau obișnuiți să fure fete de țigan trăind cu ele fără cunu-

nie, afirmînd totuși că sînt căsătorii cu ele, s-a propus ca să se dea porunci „tari” juzilor, să-i supravegheze pentru a nu mai face asemenea fapte. Cei prinși că încălcau dispozițiile, fiind găsiți fără acte de căsătorie, erau pedepsiți grav, adică atît țiganul cît și judele, iar țigancă împreună cu toți copiii erau restituiți stăpînului.

Stăpînul care și-ar fi îndemnat robul să fure o roabă dintr-o „casă străină”, pentru a se căsători cu ea, fiindcă s-a luat hotărîrea ca să nu se strice căsătoriile, își pierde robul, care trecea în proprietatea stăpînului păgubit. Dacă un asemenea act s-ar fi petrecut fără știrea stăpînului robului, atunci avea să hotărască divanul domnesc.

De acum înainte, dacă se contractau căsătorii între moldoveni și țigani, chiar dacă ar fi trecut ani și ar fi existat copii, ei trebuiau despărțiți, „fiind cununie propită”. Soțul moldovean avea dreptul să răscumpere partea de copii care revenea soțului rob. Prețul de răscumpărare era 80 lei pentru bărbatul de slujbă, iar pentru femei 60 de lei. Copiii mai mici de 16 ani se răscumpărau cu jumătate din acest preț. Dacă soțul moldovean nu avea bani ca să-i răscumpere, putea să slujească stăpînului, socotindu-se cîte 12 lei pe an, pînă ar fi împlinit suma respectivă. Putea însă să dea și zapis cu cheazășie, și „cu vade pîră într-un an că va da banii și să fie slobod”.

Moldovenii care se căsătoriseră cu roabe și robii cu moldovence, înainte de această hotărîre, trebuiau să rămînă în continuare robi, după cum prevedeau hrisoavele vechi²⁸⁰. La 25 februarie, în același an (1766), referindu-se la situația acestora din urmă, domnul nu a fost de acord cu hotărîrea „soborului”. El a dispus ca „cei corciți cu parte moldovenească, care după urmare obiceiului pămîntului ce au fost întărit cu hrisoave domnești erau robi ca și ceilalți țigani”, de acum înainte „partea moldovenească” nu avea să mai fie „supărată cu slujba întru nimica, ce să fie slobodă, iar partea țigănească să se numească slobodă, însă supuși la toată slujba stăpînului săi, în toată viața lor ca și țiganii și de s-ar strămuta să fie volnici stăpînii a-i trage la slujba lor și a-i lua oriunde ar fi. Și cu această slujbă a lor vor cîștiga răscumpărare și slobozirea copiilor, adică cîți din copii aceștia vor fi în vîrstă copilărească, pînă la 7 ani și cîți se vor naște de acum înainte, vor fi de tot slobози. Ca fiecare din moldoveni să fie volnici a merge unde le va fi voia. Iar cîți din copiii acestora vor fi în vîrstă de la 7 ani în sus, să fie supuși în toată viața lor la slujba stăpînului... și aceștia să fie propiți a nu se cununa cu neam de țigan... Și copiii acestora să fie slobози ca fiecare din moldoveni și volnici a merge unde le va fi voia. Și aceste pricini ale acelor corciți se vor cerceta numai de pe tată și de pe mamă, iar după moșu și moașă hotărîm domnie me să nu socotească nici să caute”²⁸¹.

²⁸⁰ Bibl. Acad., CCLXVI/18 (1766 ianuarie 22).

²⁸¹ *Ibidem*.

Prin această hotărâre s-a încercat, de-abia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, curmarea unui abuz generator de grave nemulțumiri în rîndurile robilor.

Stăpînii au avut oricînd dreptul, cînd interesele lor o cereau, să-și schimbe robii²⁸². La schimburi participau chiar și domnii. În numele lor schimbul se făcea de către hatmani²⁸³. Numeroase schimburi de robi se făceau din cauza căsătoriilor. Cînd un proprietar avea nevoie de o roabă pentru a-și căsători un rob, da un rob, și invers. Existau și alte motive pentru schimb. De exemplu, la 21 iulie 1645, doi proprietari au făcut un schimb de robi. Primul a luat de la al doilea un rob și l-a „dat la o treabă”, dar i-a dat altul în schimb, ca să-i „fie țigan de moșie”²⁸⁴.

Cele mai multe documente nu precizează însă motivul schimburilor. Pentru schimbul de robi se întocmeau acte speciale, cu martori, în care se prevedea ca „schimbătura să rămînă stătătoare”²⁸⁵. În alte situații unii boieri, ca să nu-i deplaseze pe robi dintr-o localitate în alta, căci se putea ca pe drum să fugă, îi schimbau cu alți proprietari din localitatea unde aveau nevoie de mîna de lucru²⁸⁶. Nu trebuia însă numai decît să dea în schimb același număr de „suflete”. De exemplu, la 26 martie 1761 Iordache Hrisoscoleu a făcut un schimb de robi cu Vasile Buhăescu. Primul a dat opt „suflete”, șase mari și două mici, pentru cinci „suflete” mari și două mici²⁸⁷. Pentru robii împrumutați, ca să facă diferite munci unui boier, dacă se întîmpla să fugă, acesta era obligat să dea alții în schimb²⁸⁸.

Robii erau schimbați și pe diverse bunuri. Astfel, Ștefan Bosie a dat lui Vasile Buhăescu o pivniță de piatră, în Iași, pe podul Hagioaiei, pentru un număr de țigani robi. În document se precizează că „de vreme că și țiganii moșie se socotesc, iar bani de la dumnealui n-am luat și pe cite suflete ne-a fost tocmeala cu dumnealui să-mi dea, mi-au dat deplin”²⁸⁹. Stolnicul Gheorghe Beldiman, la 26 iunie 1760, a făcut schimb cu Toma Luca, dindu-i o casă din Iași, în schimbul a „trei suflete de țigani”²⁹⁰. Nicolae Cantacuzino vel paharnic a dat vărului său Ion Neculce pentru doi țigani cu femeile lor „un armăsar mare și pe trei perechi iar doi armăsari”²⁹¹. Constantin Cantacuzino fost mare paharnic a făcut un schimb cu vornicul Constantin Sturza,

²⁸² D.I.R., A, sec. XVI, tom. III, nr. 180.

²⁸³ *Ibidem*, sec. XVII, tom. II, nr. 355; tom. IV, nr. 202.

²⁸⁴ Bibl. Acad., XXII/173.

²⁸⁵ N. Iorğa, *Antiens documents de droit roumain*, p. 249, nr. 195.

²⁸⁶ Arh. St. Buc., M-rea Doljestei, XX/40.

²⁸⁷ *Ibidem*, XX/52.

²⁸⁸ *Idem*, Achiziții Noi, MDXXI/68.

²⁸⁹ Bibl. Acad., XVI/43 (1760 aprilie 6).

²⁹⁰ *Idem*, Ms. nr. 783, f. 37, v. (1760 iunie 26).

²⁹¹ *Idem*, CXXI/2 (1779 iunie 6).

dindu-i pe Stanciul țiganul cu femeia și trei copii și pe vizitiul Dinu, în schimbul a patru cai, unu armăsar și 100 de lei²⁹².

Se obișnuia ca un proprietar să-și plătească datoriile cu robi sau să-i zălogească pînă la o eventuală plată a datoriei²⁹³. La 12 martie 1650 Nastasia Udrea lăsa cu limbă de moarte un țigan cu copii săi lui Vasile Udrea ca să-l vîndă și să-i plătească datoria pe care o avea la doi turci, să-i facă 300 de liturghii și opt sărăcuste²⁹⁴. În cazuri grave, cînd un datornic trebuia să plătească o anumită sumă de bani și nu avea, putea vinde imediat din robi. Astfel a procedat Iurașcu fiul căpitanului Iosif, care a vîndut, la 16 august 1650, un țigan „de moșie”, cu 18 galbeni bani buni, pe care-i luase cînd și-a „scos capul”, fiind dator lui Iorga armașul²⁹⁵. Alții, care aveau datorii la turci și erau presați să le plătească imediat obișnuiau, dacă nu aveau bani, să-și scoată robii în vînzare²⁹⁶. Se proceda la fel cînd nu puteau plăti anumite sume de bani visteriei statului, provenite din strîngerea unor impozite nedepuse²⁹⁷.

Anumite intervenții ale unor dregători în justiție sau la alte instituții se puteau plăti și cu robi²⁹⁸. Evident că aceștia erau bucurioși să primească asemenea cadouri. Sint cunoscute cazurile cînd foștii copii orfani, ajunși la majorat, își răsplăteau foștii tutori cu robi²⁹⁹.

Dacă robii nu puteau fi cedați imediat, fiind fugiți sau așezați în alte părți, se fixau termene pînă la care trebuiau predați creditorului. Tot acuma se fixa și prețul robului, de exemplu, după un document din 10 februarie 1761 „țiganul mare” la 30 lei, iar cei mici, „însă de slujbă”, doi pentru unul mare, și 10 lei de un țigan mic³⁰⁰. Cîteodată creditorii erau nevoiți, neavînd ce lua de la debitori, să socotească prețul robilor mult mai ridicat decît cel obișnuit³⁰¹.

La anumite tovărășii, cînd unul din participanți nu avea cu ce răspunde cheltuielilor sau luase bani mai mulți decît i se convenise, putea da și robi pentru acoperirea datoriei³⁰². În schimbul unor „di-rese” pe care a voit să le ia Apostol Catargiul de la Miron Stîrcea, i-a dat două salașe de țigani, la alegere, sau după cum relatează documentul, „care i-ar fi plăcut”³⁰³.

²⁹² Arh. St. Buc., Achiziții noi, MDXXI/64.

²⁹³ D.I.R., A, sec. XVII, tom. IV, nr. 386; Bibl. Acad., XIX/48.

²⁹⁴ Bibl. Acad., XLIX/17.

²⁹⁵ *Ibidem*, IX/38; Theodor Codrescu, *op. cit.*, tom. XXI, p. 386. Un țigan cu femeia lui au fost dați unui turc pentru o datorie.

²⁹⁶ N. Iorga, *Studii și documente*, tom. XVI, p. 306—307; Arh. St. Buc., M-rea Doljești, XX bis/9.

²⁹⁷ Arh. St. Buc., M-rea Doljești, XX bis/15.

²⁹⁸ Theodor Codrescu, *op. cit.*, p. 385—386.

²⁹⁹ Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, tom. VIII, p. 200—201.

³⁰⁰ Arh. St. Buc., M-rea Doljești, XX bis/103.

³⁰¹ *Ibidem*, XX/16 (27 octombrie 1746).

³⁰² Arh. St. Buc., M-rea Doljești, XX/19.

³⁰³ N. Iorga, *op. cit.*, p. 304—305, nr. 25.

Cînd se făceau împrumuturi de bani, debitorii, dacă nu aveau altceva își puteau zălogi robii. Aceasta o făceau pînă și boierii mari sau rude ale lor³⁰⁴. Asemenea zăloage pretindeau creditorii care nu aveau încredere că vor primi banii la timp, sau cînd nu se mai putea amîna plata datoriei, fiind implicați și alți creditori, ca turci de exemplu³⁰⁵.

Cînd își căsătoreau fetele boierii obișnuiau să le dea ca zestre și un număr de robi³⁰⁶. La fel puteau fi înzestrați și băieții³⁰⁷. La oficierea căsătoriilor se obișnuia ca pe lîngă părinți și alte rude să facă tinerilor căsătoriți cadou cite un număr de robi³⁰⁸.

Boierii puteau dona robi oricui, atît rudelor mai apropiate cit și a celor mai îndepărtate, pentru a răsplăti anumite servicii³⁰⁹. Așești robi, după întocmirea actelor de danie, deveneau, „țigani: drepti de moșie”³¹⁰ ai noului proprietar. Obișnuit asemenea danii se întăreau de domni prin documente solemne³¹¹. Boierii donau robi și unor rude mai apropiate sau mai îndepărtate³¹², nu numai ca daruri de nuntă³¹³, dar și unor fete străine pe care voiau să le înzestreze³¹⁴, la botezuri³¹⁵ etc.

S-a amintit că boierii au dăruit mănăstirilor un mare număr de robi încă din secolul al XV-lea. Interesant este un document din 15 iunie 1775 în care se arată că Iordache Cantacuzino, fost mare logofăt, „avînd nevoie de istorii de învățături pe la școlile grecești, ca să scoată de pe cărțile grecești pe limba moldovenească, a poftit pe Duca Sotirovici, tipograf, și le-au scris și tălmăcit”. Acesta căsătorindu-se în Moldova, Iordache Cantacuzino l-a cununat și i-a făcut, ca dar de nuntă, un țigan rob³¹⁶.

Boierii ca și domnii puteau dispune de robii pe care-i aveau ca de orice bun mobil sau imobil. Totuși autoritatea de stat intervenea, uneori luînd măsuri împotriva stăpînilor care nu țineau seama de cele mai elementare reguli de umanitarism, deoarece în caz contrar domnii, împreună cu boierii și mănăstirile riscau să rămînă fără robi.

În schimbul muncilor prestate stăpînii aveau doar obligația să-și îmbrace și să-și hrănească robii care munceau la curte. Pentru cei care umblau prin țară ca să-și agonisească traiul și plăteau stăpînilor

³⁰⁴ Bibl. Acad., CCXLI/33 (1645 noiembrie 6).

³⁰⁵ Theodor Codrescu, *op. cit.*, p. 29—30; Arh. St. Buc., M-rea Doljestei, XX/38.

³⁰⁶ Theodor Codrescu, *op. cit.*, p. 19—20; N. Iorga, *op. cit.*, p. 304, tom. XX, p. 263.

³⁰⁷ B. Scurtulencu, *op. cit.*, p. XXXI—XXXII.

³⁰⁸ *Ibidem*, p. XXVII; Theodor Codrescu, *loc. cit.*

³⁰⁹ Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, tom. XX, p. 189—190; Bibl. Acad., CIII/154.

³¹⁰ Vezi doc. cit. mai sus.

³¹¹ Bibl. Acad., XXII/193.

³¹² *Ibidem*, XLI/16.

³¹³ Arh. St. Buc., Ms. nr. 578, f. 379, Bibl. Acad., IX/52.

³¹⁴ Arh. St. Iași, CCCXXXIX/16, p. 1085.

³¹⁵ C. Solomon și C. Stoide, *Documente tecucene*, tom. II, Birlad, 1939, p. 26—27.

³¹⁶ N. Iorga, *op. cit.*, tom. XVI, p. 321—322, nr. 74; tom. V, p. 108, nr. 136.

anumite sume de bani, ei nu aveau nici această grijă. Boierii și membrii clerului abuzau permanent de drepturile lor, astfel că robii puteau fi pedepsiți oricând cu bătaia, puși în butuci și în fiare, închiși și flămânziți, fără ca autoritățile să fi avut vreun drept să se amestece. Tot stăpînii își puteau căsători și chiar despărți robii, deși această practică nu era admisă de biserică. Ca atare se poate afirma că nenumărate erau silniciile practicate de stăpîni împotriva robilor, ca și a celorlalte persoane sau grupuri sociale dependente, aflate la discreția lor. Cu toate acestea în pravila lui Vasile Lupul s-a prevăzut că robul era dator să-și ajute și să-și apere stăpînul în caz de primejdie sau cînd l-ar fi amenințat cineva³¹⁷.

III. OBLIGAȚIILE ÎN MUNCĂ ȘI BANI ALE ROBILOR CĂTRE STĂPÎNI ȘI STAT

Robii puteau fi obligați de stăpîni să presteze orice munci³¹⁸. Cantitatea de muncă pe care trebuiau s-o realizeze rămînea totdeauna la aprecierea stăpînului sau a vechilului acestuia. Informațiile documentare se referă numai la obligațiile robilor și nicidecum la drepturile lor. Robii de la curțile boierilor și din mănăstiri erau folosiți în mod obișnuit ca vizitii, bucătari, îngrijitori de animale, meseriași, lăutari, servitori etc. Nici o normă sau obicei nu limita munca pe care erau obligați s-o presteze. Ei nu aveau drept la plată și erau hrăniți de stăpîni doar cu resturi³¹⁹. Din cauza tratamentului neuman la care erau supuși, numeroși robi fugeau din curțile sau de pe moșiile boierești și mănăstirești³²⁰.

Pe lîngă robii stabili, vătrași sau de curte, așa numiții țigani băieși, erau folosiți de boieri și ca lucrători, zidari, fierari sau pieptănari. Băieșii puteau circula liberi în toată țara, cu obligația de a plăti stăpînului o sumă de bani anuală³²¹. Țiganii care căutau aur în nisipurile rîurilor erau obligați să dea soției domnului o cantitate de aur, în valoare — după Dimitrie Cantemir — de 1 600 „drahme”³²².

Dajdea țiganilor aurari se repartiza între ei după sistemul cislei³²³.

Încă de la începutul secolului al XV-lea, în Moldova, s-a interzis dregătorilor statului ca să-i oblige pe robii particulari la prestarea vreunei „slujbe domnești”³²⁴. Domnii se refereau la asemenea dispoziții ori de cîte ori confirmau vechile danii de robi sau la cererea

³¹⁷ Ediția citată, p. 105.

³¹⁸ G. Potra, *Țiganii domnești, mănăstirești...*, p. 296.

³¹⁹ Marcel Emerit, *op. cit.*, p. 131—132.

³²⁰ B. Scurtulencu, *op. cit.*, p. 35.

³²¹ M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 575 și urm.

³²² D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, p. 26.

³²³ T. G. Bulat, *Dregătoria armășiei și țiganii la sfîrșitul veacului al XVIII-lea*, în „Arhivele Basarabiei”, an. VIII (1936), nr. 1, p. 3—6.

³²⁴ D.I.R., A, sec. XIV, VI, tom. I, nr. 16 (1402 octombrie 31).

stăpînilor. Dregătorii care ar fi încălcat asemenea dispoziții erau avertizați că vor fi pedepsiți.

O situație similară era și în Țara Românească³²⁵. Statul feudal a urmărit totuși să-i oblige și pe robi la plata unor contribuții, dar impunerea robilor la plata unor impozite se repercuta asupra stăpînilor, care evident că interveneau pentru a fi scutiți. Astfel, în Țara Românească Dan al II-lea, la 5 august 1424, hotăra ca robii mănăstirii Tismana să fie scutiți de „toate muncile și dările domniei”³²⁶. Că și robii din Moldova au avut o situație similară ne informează documentul din 8 februarie 1470. Referindu-se la situația robului „tătar” Oană, când s-ar fi întors în țară, Ștefan cel Mare a hotărât ca să fie „slobod” și să nu plătească „niciodată nimic..., nici coload, nici dare, nici o ajutorință, ci să plătească după legea românească”³²⁷. Pasajul citat lasă să se înțeleagă destul de clar că robii plăteau impozite mai mari decât locuitorii care trăiau după „legea românească”. Prin urmare, deși formau cea mai exploatată categorie socială, se pare că robii aveau obligații duble în muncă și bani, adică pentru stăpîni și pentru stat.

În secolul al XVII-lea țiganii robi ai mănăstirilor și boierilor erau obligați să lucreze și pentru domnie, din care cauză au continuat să fugă din țară în număr mare. La o plîngere a mănăstirii Neamțului din 21 aprilie 1625 Radu Mihnea a dat o „carte” prin care se chemau țiganii fugiți în Transilvania, promițându-le că vor fi în pace, că nu vor avea nici o nevoie de la nimeni și că nu vor mai lucra nimic pentru domnie, „ci vor face treburile și poslușaniile mănăstirii”³²⁸.

Egumenii mănăstirilor și boierii au făcut o plîngere colectivă la începutul lunii mai 1627 în care au arătat că robii pe care i-au avut din moșteniri, danii sau cumpărături, nu-i mai puteau stăpîni din cauza marilor sarcini fiscale și obligații în muncă ce se aruncau asupra lor. Miron Barnovschi a desființat obligațiile în muncă ale robilor boierești și mănăstirești către stat dînd ordine speciale în acest sens³²⁹, dar sistemul a continuat să fie practicat³³⁰.

După un document din 11 aprilie 1640 dregătorii de stat și juzii de țigani luau dijme de la robii mănăstirii Dobrovăț³³¹. În mod abuziv și în a doua jumătate al secolului al XVIII-lea robii mănăstirești au fost obligați să presteze „lucru domnesc”, ceea ce

³²⁵ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 139—141, 168—170, 239 (1458 martie 5).

³²⁶ *D.I.R.*, B sec. XIII, XIV, XV, nr. 365.

³²⁷ *D.I.R.*, A, sec. XIV, XV, tom. I, nr. 439.

³²⁸ Arh. St. Buc., M-rea Secul, I/4.

³²⁹ *Bibl. Acad.*, LXXXIV/144, 158, 199; LXXXV/25; CLXXXVI/40; Arh. St. Buc., M-rea Sf. Sava, XI/2, XXXIII/13, XXXV/4.

³³⁰ Arh. St. Buc., M-rea Neamț, CXXXII/9; M-rea Sf. Sava, XXXI/87 etc.

³³¹ „Arhivele Basarabiei”, an. V (1933), nr. 3, p. 271—272.

a dat din nou naștere la numeroase reclamații³³². Domnii au dispus ca acești robi să fie lăsați să muncească numai mănăstirilor și boierilor iar muncile domnești să fie prestate numai de robii domnești³³³. Dregătorii, după obiceiul și practica orînduirii feudale, nu respectau asemenea ordine, de aceea și în a doua jumătate a secolului al XVII-lea au continuat să aducă în fiecare an pe toți robii la curtea domnească și să-i oblige la diverse munci. De aceea robii continuau să fugă din țară³³⁴. Situația a continuat să fie aceeași și în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, deși s-au dat mereu ordine de către domni ca robii mănăstirești și boierești să nu fie luați la „lucrul domnesc”³³⁵.

Muncile prestate de robi sub diferite forme mai purtau și denumirea de boieresc sau boierescuri³³⁶. Un rob care făcuse o pagubă de 40 lei a trebuit să muncească patru ani de zile unui boier pentru a-l despăgubi³³⁷. Robii domnești meșteșugari se bucurau de un regim de favoare în sensul că erau apărați de abuzurile agenților aparatului de stat. Asemenea robi, în meșteșugul lor se numeau „gospod”³³⁸. Unii stăpîni neavînd la ce munci să-și pună robii, îi trimiteau să slujească, „în simbrie”³³⁹. Robii se puteau învoi chiar cu stăpînii lor, dîndu-le o sumă de bani în schimbul posibilității „de a se hrăni” muncind în alte părți³⁴⁰. În timpul cînd lucrau la alți boieri acești robi aveau prilejul să fugă și să nu se mai întoarcă la stăpînii lor³⁴¹. Chiar o parte din robii Mitropoliei Moldovei se hrăneau prin țară „cu meșteșugurile lor”, fiind însă obligați să plătească mitropolitului o sumă de bani³⁴².

O neînțelegere gravă, care a dat naștere la reclamații și anchete numeroase, care au durat peste zece ani, s-a produs între mănăstirea Precista Răducanu și administrația Ocnei domnești, unde se angajaseră să muncească „cu hac”, un număr din robii ei, care nu voiau să plătească nimic. De aceea egumenul a încercat să-i ia înapoi, dar reclamațiile, care s-au succedat an de an, ne arată că el a întîmpinat foarte mari greutăți, fiindcă robii săi se amestecaseră cu cei domnești, iar dregătorii ocnei căutau să-i mențină la lucru³⁴³.

³³² Arh. St. Buc., M-rea Neamț, I/7 (1654 iunie 14); Bibl. Acad., LXXXIII/110 (1654 iunie 5).

³³³ Arh. St. Buc., M-rea Neamț, CXXXII/14; Ms. nr. 572, f. 164 v. (1658 mai 18).

³³⁴ Arh. St. Buc., M-rea Sf. Sava, XXIX/7 (1660 martie 29).

³³⁵ *Idem*, M-rea Secul, I/7, (1754 iunie 14).

³³⁶ *Idem*, Achiziții noi, MDXXI/67 (1781 iulie 8).

³³⁷ *Idem*, M-rea Rîșca, XVIII/7 (1742—1743).

³³⁸ *Idem*, M-rea Sf. Sava, XXVII/17.

³³⁹ *Ibidem*, XVIII/3 (1648 ianuarie 10).

³⁴⁰ *Ibidem*, XXVII/13 (1726 august 29). Țiganii Manole Ciută, Dumitrache, ș.a. s-au învoit cu egumenul M-rii Cetățuia ca să-i dea 20 lei noi, cîte 5 lei pe sfert și să fie liberi să se hrănească lucrînd la vii.

³⁴¹ *Ibidem*, I/30 (1730 octombrie 8).

³⁴² N. Iorga, *op. cit.*, tom. V, p. 109, nr. 140 (1757 ianuarie 11).

³⁴³ Arh. St. Buc., M-rea Precista Răducanu, XVIII/4, 5; XVII/36, 46.

Sumele de bani plătite de robi stăpînilor, pentru că îi lăsau să lucreze în alte părți, sînt numite dajdii ³⁴⁴.

Ceea ce arată gradul de cruntă exploatare la care au fost supuși robii în timpul orînduirii feudale, este faptul că pe lîngă muncile pe care trebuiau să le presteze stăpînilor și domniei, au fost obligați să plătească impozite statului, hatmanului și subalternilor lui. Neținînd seama de vechile privilegii acordate proprietarilor de robi, s-ar părea că domnii din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, dar mai sigur din prima jumătate a celui următor, au impus la bir pînă și pe robii mănăstirilor. Astfel, documentele de la sfîrșitul deceniului al III-lea al secolului al XVII-lea ne informează că robii mănăstirești și boierești plăteau bir, deși contribuția lor către vistierie aducea grave prejudicii materiale proprietarilor lor. Deci și din cauza impozitelor prea grele pentru posibilitățile lor de cîștig, la care se adăugau muncile pretinse de stăpîni, mulți robi fugeau din țară ³⁴⁵. Totuși, documentele acordate mănăstirilor și boierilor prin care robii se scuteau de dări arată că prevederile lor nu erau respectate nici de slujbașii domnești din a doua jumătate al secolului al XVII-lea ³⁴⁶.

Pentru impozitele robilor nescutiți răspundeau stăpînii ³⁴⁷. Pe lîngă robii mănăstirești și cei boierești puteau fi scutiți de dajdea domnească și hătmănească ³⁴⁸.

La începutul secolului al XVIII-lea robii domnești, mai înstăriți plăteau un impozit de 2 ughi, iar cei săraci, mai puțin ³⁴⁹. Este posibil ca impozitul în sumă de 2 ughi „pe cap”, plătit de robi la 6 ianuarie 1711, să fi fost așa-numitul „țigănărit”, care se încasa și în anul 1713. Alexandru Amiras a scris că Nicolae Mavrocordat numai o dată a scos țigănăritul, „pentru o nevoie ce au avut atunce, eară apoi n-au mai scos țigănăritul și iarăși au legat cu blăstăm ca să nu să mai scoată” ³⁵⁰.

Actul prin care Nicolae Mavrocordat a desființat țigănăritul are data de 1 iulie 1714, cînd a arătat că încasase acest impozit pentru „nevoie țării” și cu toate că țara mai era încă „la mare greutate, ca o corabie ce se află în mijlocul mării, cuprinsă din toate părțile de valuri holburate și fără liniște”, a hotărît să renunțe la el ³⁵¹.

³⁴⁴ *Idem*, M-rea Neamț, LXI/8 (1777 octombrie 27). Episcopul de Roman cerea unui schit din ținutul Neamț ca să-i dea un rob țigan morar, pe care-l va așeza „cu dajde, ca să-și dea pe tot anul dajdea lui la schit”.

³⁴⁵ *Idem*, M-rea Sf. Sava, XXXI/4; M-rea Neamț, CXXXII/9, 12.

³⁴⁶ Arh. St. Buc., M-rea Neamț, CXXXII/14; M-rea Sf. Sava, XXIX/7; XXX/16.

³⁴⁷ Arh. St. Iași, CDXII/28; Arh. St. Buc., M-rea Sf. Sava, XXX/16 (1677 iunie 22).

Antonie Ruset scutește țiganii M-rei Bistrița de dajdea domnească, dajdea hătmănească și de altele.

³⁴⁸ Arh. St. Buc., Ms. nr. 572, f. 161 (7 decembrie 1696).

³⁴⁹ Melchisedec, *Cronica Hușilor*, p. 80.

³⁵⁰ M. Kogălniceanu, *Cronicele sau lelopisejele Moldovei și Valahiei*, ed. a II-a, București, 1872, p. 120—121.

³⁵¹ N. Iorga, *op. cit.*, tom. V, p. 100.

Mihail Racoviță a anulat dispoziția lui Nicolae Mavrocordat și la începutul anului 1725, „a scos” din nou „țigănit, de tot țiganul cite doi ughi”³⁵², dar în octombrie, același an, a renunțat la acest impozit³⁵³. Actul de desființare al țigănăritului, din 23 octombrie 1725, n-a fost acceptat nici de urmașii lui Mihail Racoviță, deși se recunoscuse că „obiceiul de a lua dajde de la țiganii din toată țara” a fost „izvodit” pentru „slăbiciunea țării”. Dar, după cum afirma și Mihail Racoviță, deși țara se afla la „cumpănă”, din cauza oștirilor străine, prădată și robită, datorită plingerii boierilor” și mai virtos „ale mănăstirilor”, că „li se pustiesc țiganii”, s-a hotărît să-l desființeze. Mihail Racoviță se scuza arătând că a reintrodus „țigănăritul” numai din cauza nenorocirilor abătute asupra țării, ca: datorii, „jacuri de cătane și prăzi și robii”. Ca să poată deci „ridica poruncile stăpînilor — adică ale turcilor — și neavînd de unde mai lua și cu ce se chivernisi, iarăși s-au ațîțat și s-au urmat a lua acest țigănărit, pînă acuma, care nu că am poftit ca să fie scos, că n-am cunoscut a fi obiceiul rău și că nu iaste hulă al urmare... ce de mare nevoie s-au scos”.

Mihail Racoviță pretinde că s-a „spăimîntat de cele multe neajunsuri” și de aceea nevoind să mențină ce nu era „de folos pămîntului”, a dorit ca „să se stingă acest obiceiul scornit de la o samă de vreme încoace, adică țigănăritul, căci cu luatul, cu obiceiurile rele, nu să va face nici un folos, nici domnilor, nici țării”. Însă, a adăugat el, țiganii domnești și cei de toiag hătmănesc „vor fi cu dajdea lor, cum au avut obiceiul”, iar cei boierești și mănăstirești, sau ai cui ar fi, „dajde pe dînșii să nu se mai scoată”³⁵⁴.

„Țigănăritul”, deci impozitul în valoare de doi galbeni, plătit de fiecare rob, a fost desființat în octombrie 1725, datorită intervenției boierilor și mănăstirilor. Totuși, deși s-a afirmat că Grigore al II-lea Matei Ghica n-ar fi încasat „țigănăritul”³⁵⁵, se știe însă că acest domn n-a respectat decît puțin timp prevederile hrisovului lui Mihail Racoviță³⁵⁶. Ion Neculce arată că Grigore Ghica în 1732 sau 1733 „au scos și pe țigani hîrtii grele”³⁵⁷.

La 11 ianuarie 1757 Constantin Racoviță a scutit un număr de robi ai mitropoliei de „leul” plătit de țigani „căsari” și de „jumătate de leu”, pe care o plăteau țiganii holtei. Din acești bani se întrețineau robii care lucrau la „grajdul” domnesc³⁵⁸.

Impozitele plătite de robi, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, erau distincte de ale oamenilor liberi. Într-un mare număr de do-

³⁵² Ion Neculce, *op. cit.*, p. 299.

³⁵³ *Ibidem*.

³⁵⁴ „Buletinul Ion Neculce”, fasc. 2 (1922), p. 305—307; N. Iorga, *op. cit.*, tom. V, p. 103, nr. 112.

³⁵⁵ M. Kogălniceanu, *op. cit.*, vol. III, p. 157—158.

³⁵⁶ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 304.

³⁵⁷ *Ibidem*, p. 319.

³⁵⁸ N. Iorga, *op. cit.*, tom. V, p. 109, nr. 140.

cumente, care se referă la căsătoriile dintre robi și oameni liberi, se consemnează că aceștia din urmă nu vor plăti bir, cum nu plăteau nici primii³⁵⁹, dar oamenii liberi, robiți pe nedrept, cereau să fie impuși la bir cu țara, pentru a fi și ei ca ceilalți moldoveni³⁶⁰. Acceptarea plății birului de către autorități, pentru ei echivala cu eliberarea din robie.

În „Condica de socoteli“, pe anii 1763—1764 a lui Grigore Calimachi, care cuprinde „slujba mucarerului scoasă pe iulie“, după „tablilii date de zlotăși“, robii sînt înscrise, pe ținuturi, cu sumele respective, adică: „țigani din Suceava și Cîmpulung“ cu 486 lei, Neamț 372 lei, Roman 94,60 lei, Bacău 150 lei, Putna 145 lei, Tecuci 60 lei, Covurului 33 lei, Tutova 51 lei, Vaslui 145,90 lei, Fălciu 36 lei, Hîrlău și Dorohoi 88,60 lei, Cîrligătura 96,60 lei, Iași 111 lei, iar cei din orașul Iași 103,60 lei ș.a.³⁶¹. Fiindcă nu se știe cîți țigani robi din fiecare ținut au fost impuși la plata mucarerului, nu putem preciza cota fiecăruia. La plata mucarerului, pe lângă locuitorii liberi și robii domnești, contribuiau și cei particulari, cum ne arată un document din 30 iulie 1760, cînd spătarul Toma da o mărturie egumenului Simion de la Soveja, pentru un țigan rob al mănăstirii, fugăr în Transilvania, pentru care plătește el mucarerul³⁶². Din această mărturie, deși nu se arată suma, totuși se poate constata că nu era neglijabilă, fiindcă boierul făcea caz de dînsa.

Un alt impozit plătit de robi în secolul al XVIII-lea se numea „banii grajdului domnesc“, de care erau scutiți numai robii mitropoliei, care ședeau în „cutul mitropoliei“. În acest document se menționa că banii grajdului domnesc se vor plăti numai de țigani „cu casă în țîrg, în Suceava“³⁶³.

De impozitul numit „banii grajdului“ erau scutiți robii domnești meseriași, ca Ioan „lăcătușul gospod“ din Iași, luat de domn „ca să fie numai pentru treaba lucrului gospod“³⁶⁴. După alte documente de scutiri, ca de exemplu cele acordate mănăstirii Sf. Nicolae din Botoșani, constatăm că robii mai erau obligați să plătească și impozitul numit „banii potcoavelor“, precum și „alti angării sau beilicuri, ce sînt pre alți țigani“³⁶⁵.

Zalloni, în cunoscuta lui lucrare despre fanarioți, arată că birul (capitația) plătit de fiecare rob țigan așezat era de doi galbeni pe an și de un galben pe fiecare țigan nomad³⁶⁶.

După un document din 12 mai 1658 țigani robi mănăstirești trebuiau să suporte „cheltuiala mesei domnești pre tot anul“³⁶⁷. Acest act

³⁵⁹ Arh. St. Buc., M-rea Sf. Sava, XXXII/40 (1758 ianuarie 31); Ms. nr. 656, f. 76 v.

³⁶⁰ Theodor Codrescu, *op. cit.*, tom. XXI, p. 388—390.

³⁶¹ N. Iorga, *Documentele Calimachi*, tom. II, p. 89—92.

³⁶² Arh. St. Buc., Ms. nr. 656, f. 76.

³⁶³ Bibl. Acad., CLXXXVI/64.

³⁶⁴ Arh. St. Buc., M-rea Sf. Sava, XXVII/17 (1747 iulie 15).

³⁶⁵ *Idem*, M-rea Neamț, XLV/6 (1757 iulie 15); XLV/8 (1758 decembrie 18).

³⁶⁶ Marcu Filip Zalloni, *Despre fanarioți*, trad. Iorgu Balș, p. 72.

³⁶⁷ Vartolomei Măzăreanu, *Condica M-ii Voroneș*, p. 96—97.

arată sistemul fiscal exploatator al orînduirii feudale ca foarte inventiv, obligînd chiar pe robi să suporte o asemenea cheltuială. La data amintită au fost scutiți de „cheltuiala mesei domnești“ țiganii robi ai mănăstirii Voroneț³⁶⁸. Fiindcă această obligație nu mai apare în alte documente s-ar putea presupune că a fost temporară, sau înglobată în formula generală de „alte angării“.

Țiganii robi stabili, atît mănăstirești³⁶⁹, cît și domnești³⁷⁰, plăteau desetină de stupi și gorștină de mascuri, dacă aveau asemenea bunuri. Nu este exclus ca să fi avut asemenea obligații și robii boierești. Într-un document din 3 iulie 1753 dat țiganilor lingurari se prevedea că „pentru un mascur, doi“, ce ar fi avut, după casele lor, să „n-aibă supărare de cătră deseatnici“³⁷¹. Robii care aveau cai erau obligați să-i dea pentru olac și să facă podvoade³⁷². Evident că asemenea obligații produceau perturbări și pagube stăpînitorilor, fie ei boieri sau mănăstiri, dar și robilor atît de săraci. Stăpînii, care aveau trecere la domnie, în special episcopii și egumenii mănăstirilor, căutau să obțină pentru robii lor scutiri de aceste obligații³⁷³. Erau scutiți de impozite și alte obligații fiscale juzii, vătavii și bulibașii de țigani robi. Ei aveau sarcina de a strînge și preda vistieriei impozitele plătite de robi³⁷⁴.

IV. BUNURILE MOBILIARE ȘI IMOBILIARE ALE ROBILOR

Robii puteau avea bunuri proprii pe care și le administrau singuri și de care dispuneau³⁷⁵. Chiar în secolul al XV-lea se menționează donații de robi „cu toată averea lor“ *Н ех оуеамъ имѣннѣ*³⁷⁶. Sînt și alte formații care arată că robii donați aveau bunuri proprii³⁷⁷. Documentul din 5 octombrie 1572, prin care Ion Vodă cel Cumplit a întărit unui „țigan“ numit Nicola 1/3 din 1/5 parte din satul Balotești și un vad de moară la Putna, cumpărate cu 120 de zloți tătărăști, se referă la un mic boiernaș poreclit „țiganul“ și nu la un rob³⁷⁸. Documentul din 15 mai

³⁶⁸ Arh. St. Buc., M-rea Sf. Sava, XXXIII/15 (1657 aprilie 11). Scutire acordată de Gh. Ștefan judeului de țigani Ion, pentru obligația lui de a strînge țiganii domnești împrăștiați prin țară.

³⁶⁹ *Ibidem*.

³⁷⁰ *Ibidem*, XXXIII/15.

³⁷¹ „Revista istorică“, an. III, p. 15—16; N. Iorga, *Anciens documents de droit roumain*, tom. II, p. 524—525.

³⁷² Melchisedec, *Cronica Romanului*, p. 309—310; Arh. St. Buc., M-rea Secul, I/20.

³⁷³ *Ibidem*; N. Iorga, *op. cit.*, p. 524—525.

³⁷⁴ G. Potra, *op. cit.*, p. 71; B. Scurtuleanu, *op. cit.*, p. 37—38.

³⁷⁵ M. Costăchescu, *op. cit.*, tom. II, nr. 38, nr. 39, nr. 54, nr. 65 și nr. 121.

³⁷⁶ *Ibidem*, nr. 121 (1453 ianuarie 6).

³⁷⁷ B. Scurtuleanu, *op. cit.*, p. 26—28 și 54; A. Gebora, *op. cit.*, p. 43; M. Emerit, *op. cit.*, p. 132.

³⁷⁸ *D.I.R.*, A, sec. XVI, tom. III, nr. 15.

1642 se referă însă la un țigan liber, care cumpărase o bucată de ocină din Mircești, în valoare de zece lei³⁷⁹. „Țigan din Silești”, căruia la 18 martie 1652 Vasile Lupu îi da o „carte” ca să-și poată stăpîni ocina, cumpărată de la soția unui preot, nu era un țigan rob ci un om liber numit „Țigan”³⁸⁰.

Unii robi, poate meseriași (documentele se referă mai mult la țiganii liberi), cu anumite excepții, dispuneau de bani, pe care îi împrumutau cu zăloage. La 1 august 1676 țiganul Ciudin din Birlad împrumutase, unui oarecare Postolache Patrașcu 35 de lei pentru care luase ca zălog „un zapis al caselor”. Ceva mai târziu Postolache Patrașcu fugise din țară. Ciudin a reclamat domnului, care a dat dispoziții „de au opritu casăli”. Postolache nemaiîntorcîndu-se Ciudin i-a vîndut casele cu 35 de lei³⁸¹.

Considerăm deosebit de interesant un document din 20 martie 1708 în care se arată cum înaintea vornicilor de Birlad a venit cu o carte domnească țiganul Lupașcu, pentru o casă făcută de el în acest oraș. Unul din orășeni, Toader Abagerul, a declarat că locul era al său cumpărat de la Baboi țiganul. Orășenii chemați ca martori au susținut că locul nu era al lui Baboi, ci „loc domnesc”, din care cauză nu „încăpeau” să-l vîndă țiganul să vînză, că țiganul n-are moșii³⁸². Totuși, fiul acestui Lupașcu, cu știrea tuturor fraților săi, a vîndut, la 26 iunie 1744, lui Ioniță Mițăblîndă un loc de casă și o pivniță pentru suma de 16 lei³⁸³. Peste vreo 10 ani (10 aprilie 1754) Ion Mițăblîndă, fiindcă se stricase casa, a vîndut locul și pivnița lui Chiriac țiganul, cu 12 lei. Alții „nu încăpeau” să-l cumpere fiindcă Chiriac era nepotul lui Lupașcu țiganul³⁸⁴. Deci, în orașe unii țigani liberi puteau deține proprietăți imobiliare ca și ceilalți orășeni. Fiind stăpîni necontestată ai unor asemenea bunuri, evident că, după cum s-a văzut, puteau dispune de ele.

Despre țiganii robi, despre bunurile lor mobiliare, amintesc multe documente, care se referă, în special, la robii fugiți sau împrăștiați prin țară. Ei trebuiau luați cu tot ce aveau și duși acolo unde cereau stăpînii lor³⁸⁵. Un document din 7 martie 1753 se referă și la „ciniile” țiganilor, care trebuiau aduși la mănăstirea Nicoriță de unde fugi-

³⁷⁹ Arh. St. Iași, CCCXXIII/48.

³⁸⁰ Bibl. Acad., XXII/199.

³⁸¹ Arh. St. Iași, CDVIII/10. La 20 decembrie 1691 Grigore Burgă neavînd cu ce „plăti niște dăjdi, s-au îndatorat la un Bolea țiganul și apucîndu-l țiganul de bani”, a dat lui Dima pircălabul niște părți de ocină (A. Sava, *Documente putnene*, tom. I, p. 51). Gheorghe Mereuță căldărarul, care a putut fi un țigan liber, a dat un zapis egumenului Cozma de la mănăstirea Precista Răducanu de la Ocnă, că i-a vîndut ocina sa dreaptă și moșie de la părintii săi, două pogoane și jumătate de loc, care erau lingă căsoaia mănăstirii, cu 50 lei bătuți. Tot Gh. Mereuță a mai făcut mănăstirii dănie o jumătate loc de casă (Arh. St. Buc., M-rea Precista Răducanu, XIV/6).

³⁸² I. Antonovici, *Documente birlădene*, tom. II, p. 17—18.

³⁸³ *Ibidem*, p. 25.

³⁸⁴ *Ibidem*, p. 25—26. Chiriac țiganul a vîndut locul logofătului Ilie cu 25 lei (1758 iulie 27); p. 41—42.

³⁸⁵ Arh. St. Iași, CDXII/6, 36; Bibl. Acad. LII/72; Arh. St. Buc., M-rea Sf. Sava, XXXVI/6; Ms. nr. 578, f. 379 v.

seră³⁸⁶. Se menționează că la 15 iunie 1718 țiganii robi ai mănăstirii Bistrița își aveau „bucatele” — adică vitele — lor pe care urmăreau să le „tragă” agenții fiscului pentru neplata impozitelor, deși mănăstirea avea „darea ei deusebi de altă țară”, precum și posibilitatea de a apara „bucatele țiganilor săi” ca „să nu se ia pentru alții și nici pîrcălabii să nu-i amesteci”³⁸⁷.

Olăcarii urmăreau să ia în olac caii robilor mănăstirești sau în podvoade, ceea ce înseamnă că ei aveau și cai, precum și alte animale de povară, care puteau fi folosite pentru transporturile cerute de dregătorii statului³⁸⁸. Ca să-și poată întreține aceste animale evident că robii aveau anumite întinderi de finaț puse la dispoziție de stăpîni, sau pe care le munceau în dijmă³⁸⁹.

Un țigan rob al mănăstirii Neamțului, meseriaș morar, care se afla la un boier, a fost luat de juzi și trimis la mănăstire. Robul avea un car cu patru boi și alte „calabalicuri ale casei lui”³⁹⁰.

În „Așezămîntul țării Moldovei” din anul 1741 al lui Constantin Mavrocordat, în paragraful 36 (referitor la căsătoriile dintre țiganii robi și moldoveni) este și următorul pasaj: „că fiind unii țigani bogați și ca să nu se îndemne a ieși sămînța lor din robie, să dea îndoit, adică numai țiganul cu moldoveanca 300 lei, care să face cu gloaba popii și a nașului 380 lei. Și aceasta s-au făcut ca să lipsească cele fără de cale obicinuite și să înfrîneze; nicidecum moldovan cu țigan să nu se amestece, nici popii, precum nici nașii să nu-i mai cunune”³⁹¹.

L'ESCLAVAGE EN MOLDAVIE

(DE LA CRÉATION DE L'ÉTAT MOLDAVE AU MILIEU DU XVIII-e SIÈCLE) (I)

RÉSUMÉ

L'auteur publie la première partie de l'étude qu'il a consacrée à l'esclavage en Moldavie. Cette première partie comprend les chapitres suivant: I — *L'origine des esclaves dans les pays roumains*; II — *La situation économique, sociale et juridique des esclaves* (la classification des esclaves d'après leur maître); III — *Les obligations de travail et les redevances en argent des esclaves à l'égard de leur maître et de l'Etat*; IV — *Les biens meubles et immeubles des esclaves*.

³⁸⁶ Arh. St. Buc., M-rea Sf. Sava, XXXI/6.

³⁸⁷ *Ibidem*, XXXII/24.

³⁸⁸ *Idem*, M-rea Secul, I/20 (1708 august 20); „Revista istorică”, an. III (1917), p. 15—16. Document din 3 iulie 1753, care se referă la luarea în olac a cailor țiganilor lingurari și a carelor lor la podvezi.

³⁸⁹ Arh. St. Buc., M-rea Neamt, LXV/8 (1777 octombrie 27).

³⁹⁰ *Idem*, M-rea Secul, III/112 (1781 aprilie 13).

³⁹¹ Theodor Codrescu, *op. cit.*, tom. IV, p. 396—408.

Dans le premier chapitre l'auteur met en évidence que les esclaves dans les pays roumains, ainsi que dans le sud-est de l'Europe, sont originaires de l'Inde. Ils sont venus chez nous en passant par la péninsule des Balkans.

Les boyards et les monastères se sont procurés un grand nombre d'esclaves soit par donations que le prince régnant leur a faites, soit par voie d'achats. Les boyards moldaves ont acheté même en Transylvanie des esclaves tziganes.

Selon le maître auquel ils appartenaient, les esclaves se divisaient en trois catégories : a) les esclaves du prince régnant, b) les esclaves des monastères et c) les esclaves des boyards. La plupart des esclaves étaient rattachés soit aux terres des boyards ou des monastères soit servaient comme domestiques ou comme artisans à la cour princière ou dans les maisons des boyards.

Les esclaves du prince régnant ont eu une meilleure situation que les esclaves des boyards ou des monastères. En effet, à l'exception de ceux qui étaient astreints au travail à la cour princière, les autres esclaves du chef de l'État pouvaient circuler librement dans toute la Moldavie, ayant seulement l'obligation de payer périodiquement une certaine somme d'argent.

Les esclaves des boyards, ainsi que les terres provenant de donations, étaient confisqués par le prince régnant lorsque leurs maîtres étaient impliqués dans des procès de haute trahison.

Le chef de l'État a rarement fait des donations d'esclaves pratiquant un métier.

Les boyards et les monastères s'efforçaient d'acquérir des esclaves en bonne santé, aptes au travail et qu'ils pouvaient vendre n'importe quand à des prix élevés.

Le travail des esclaves, ainsi que celui des paysans serfs, a été exploité uniquement au profit de la classe qui gouvernait l'État.

Les maîtres pouvaient exiger des esclaves n'importe quel travail. Le travail que l'esclave devait fournir dépendait du bon vouloir du maître. Aucune norme légale ne limitait ni ne précisait la durée du travail auquel les esclaves étaient astreints.

Les détenteurs de l'autorité étatique ont inscrit les esclaves dans des registres spéciaux et les ont obligés à payer de lourds impôts. Les boyards et les monastères voyant que, par ce procédé, leurs revenus diminuaient, se sont efforcés d'obtenir du prince régnant que leurs esclaves soient exemptés de tout impôt. Parmi les esclaves il y en avait qui possédaient des biens, mais la valeur de ces biens était fort petite. Pourtant assez souvent les agents du fisc ont confisqué le maigre pécule des esclaves qui n'avaient pas payé leur impôt.

CAILE DE COMUNICAȚIE TERESTRE ÎN MOLDOVA ÎNTRE 1834—1848 (I)

DE

L. BOICU

Condițiile generale și speciale ale dezvoltării transporturilor. Sub impulsul creșterii forțelor de producție, economia Moldovei a continuat să se dezvolte în perioada regulamentară într-un ritm din ce în ce mai grăbit. Procesul de dezvoltare economică a Moldovei a fost accelerat în urma aplicării clauzelor, referitoare la țările noastre, ale tratatului de la Adrianopol. Articolul al V-lea al tratatului prevedea dreptul Principatelor Române de a se bucura „de liberul exercițiu al cultului lor, de o siguranță desăvârșită, de o administrație națională independentă și de o deplină libertate de comerț”¹. Actul separat al tratatului de la Adrianopol, referitor la Principatele Române, limita amestecul Porții în treburile interne ale țărilor noastre, abolind furniturile de cereale, oi, legume, corvezile și rechizițiile pe care Moldova și Țara Românească erau obligate să le execute în favoarea Turciei. Actul proclama dreptul locuitorilor din cele două principate de a se bucura de „deplina libertate de comerț, pentru toate produsele solului lor și a industriei lor... fără nici o restricție”².

Prin aplicarea acestor prevederi, abolirea monopolului turcesc asupra comerțului nostru exterior și limitarea ingerințelor curții suzerane în afacerile țărilor noastre au devenit fapte împlinite. Urmasrea firească a acestei stări de lucruri a constituit-o slăbirea rolului de frână pe care l-a jucat Impreiu Otoman în procesul de dezvoltare a Principatelor Române. În felul acesta, forțele de producție au fost într-o oarecare măsură descătuseate, iar economiei noastre i s-au creat condiții de progres mai prielnice.

¹ D. A. Sturdza, G. Petrescu, *Acte și documente relative la Istoria Renascerei României*, vol. I, p. 321.

² *Ibidem*, p. 328.

Sustrasă monopolului otoman, producția cerealiară a crescut într-un ritm fără precedent. În numai zece ani, producția de cereale marfă în Moldova s-a dublat: în 1838 se produceau aproximativ 395 964 hl de grâu și seară, iar în 1849 — 736 123 hl³.

Creșterea producției de cereale marfă, dezvoltarea târgurilor și orașelor, sporirea populației sătești și orășenești, a numărului comerțanților și al meseriașilor, dezvoltarea schimburilor între oraș și sat, creșterea numărului de instalații industriale și meșteșugărești, dezvoltarea vechilor centre de producție a sării, a cherestelei, a păcurii, apariția unor centre noi, ca spre exemplu Comănești, de unde se extrăgeau cărbunii care se transportau la Galați sau la Iași la moara cu aburi a lui Gueldry, adincirea continuă a diviziunii sociale a muncii etc. sînt dovezi invederate ale dezvoltării pieții interne⁴. Sutele de cereri de înființare de iarmaroace, numeroasele deschideri de drumuri noi de legătură cu centrale orășenești sau cu căile principale de comunicație, fac dovada măsurii în care gospodăria încă feudală era atrasă de piață. Una din caracteristicile dezvoltării pieții interne a Moldovei în acea perioadă a constat în aceea că ea era pe punctul de a depăși stadiul de iarmaroc pentru a îmbrățișa întreg cuprinsul țării, tinzînd în același timp să se unească cu cea a Țării Românești⁵, ceea ce s-a și întîmplat la sfîrșitul perioadei care face obiectul studiului nostru.

Legătura între toți acești factori ai vieții economice și sociale era asigurată prin căile și mijloacele de comunicație. Ele însă erau departe de a corespunde cerințelor mereu crescînde ale unei societăți în plină dezvoltare. În condițiile create prin pacea de la Adrianopol, pentru marele proprietar moldovean se puneau cu o deosebită stringență două probleme: a produce cît mai multe cereale marfă și a le desface pe cît posibil mai avantajos. Desfacerea avantajoasă a produselor marfă era însă indisolubil legată de asigurarea unui transport lesnicios, ieftin. Un astfel de transport se putea efectua numai pe căi și cu mijloace de comunicație bune. Dar starea în care se aflau căile și mijloacele noastre de comunicație era nesatisfăcătoare. Moldova rămăsese o țară în care principalul mijloc de transport greu pe uscat era carul, o țară fără șosele, cu poduri insuficiente și proaste. Din această cauză, regiuni întregi rămăseseră izolate, nelegate cu principalele căi de comunicație ale țării și continuau să se dezvolte din punct de vedere economic extrem de lent. Din aceeași cauză cheltuielile de transport erau mult ridicate și în unele regiuni, pe anumite distanțe, depășeau chiar valoarea

³ I. Adam, N. Marcu, *Studii despre dezvoltarea capitalismului în agricultura României*, București, 1956, p. 12.

⁴ Vezi *Istoria României*, vol. III, București, 1964, p. 969 și urm.

⁵ Un pas important pe această cale l-au constituit convențiile vamale încheiate între cele două principate. Vezi I. C. Filitti, *Primele convențiuni între Principatele Române*, în „Viața Românească”, nr. 11, noiembrie 1908, Iași, p. 183 și urm.

mărfii transportate. Starea în care se aflau căile și mijloacele de comunicație, prețul de cost ridicat al transporturilor, puneau în imposibilitate unele regiuni să-și desfășoare mărfurile. Bunăoară, din aceste motive cerealele din nordul Moldovei erau transformate în rachiu⁶. Starea proastă în care se aflau căile noastre de comunicație explică de ce transportul unor categorii de mărfuri din Anglia la Galați, de pildă, costa mai puțin decât transportul lor de la Galați la Dorohoi⁷.

Insuficiența căilor și a mijloacelor de comunicație în Moldova era în totală contradicție nu numai cu interesele de negustor ale boierului, ci și cu întreg procesul de dezvoltare economică și socială a țării. În aceste împrejurări era natural ca problema comunicațiilor, a transporturilor să devină una din preocupările de bază ale categoriilor sociale interesate activ în schimbul de mărfuri. Aceste preocupări s-au reflectat pregnant în dispozițiunile Regulamentului Organic, care a pus bazele unei noi orientări a statului moldovean — în mare măsură potrivit cu cerințele progresului — în domeniul căilor și a mijloacelor de comunicație.

Răspunzând intereselor păturilor sociale angrenate activ în schimbul de mărfuri, Regulamentul Organic a prevăzut măsuri și mijloace, amănunțit indicate, privind îmbunătățirea comunicațiilor. Prin art. 139, secția a II-a a „departamentului treburilor dinlăuntru” a fost însărcinată cu îndatorirea „ținerii în bună stare a drumurilor mari, și mai cu osebire a acelor care ar aduce mai multă înlesnire și siguranță. Poduri de lemn sau de piatră se vor face și se vor păzi deapurarea în bună stare, peste râuri și piraie și peste trecătoarele mlăștinoase”⁸. Prin art. 158 s-a hotărât ca „Siretul și Prutul, care curg de-a lungul țării spre amiazăzi și dau în Dunăre, să slujească spre coborârea mărfurilor și a producturilor țerei, fără vreo dare de plată la plutirea lor...”⁹

În sfârșit, Regulamentul Organic a fost prima legiuire a țării care a prevăzut includerea în mod regulat în bugetul Moldovei a unor sume special destinate îmbunătățirii căilor de comunicație: 75 000 lei anual, bani pentru a căror întreținere „domnul împreună cu Obșteasca Obicinuită Adunare va hotărî pentru această slujbă [lucrul la șosele — n.n.] prețul zilei lucrului și a cărăturii, cu care preț vor fi îndatoriți a lucra sătenii ținuturilor unde acest fel de drumuri au să se întocmească, și de care ei mai ales se folosesc”¹⁰.

⁶ N. Suțu, *Scurtă privire asupra cauzelor stînjinerii și stagnării comerțului și asupra nevoilor economice ale Moldovei*, în *Opere economice*, (Ediție îngrijită de I. Veverka) Edit. Științifică, București, 1957, p. 57—58.

⁷ *Ibidem*, p. 339.

⁸ *Regulamentul Organic al Moldovei*, în *Analele parlamentare ale României* tom. I, partea a II-a, București, 1893, p. 154.

⁹ *Ibidem*, p. 159.

¹⁰ *Ibidem*, art. 74, p. 96.

Pe baza acestor dispozițiuni, organele de stat, însărcinate cu executarea lor, persoane și societăți particulare care au obținut concesiuni, au întocmit planuri de anvergură în vederea construirii de șosele, proiecte de navigabilizare a râurilor, de construcții de poduri mari de piatră, de introducere a căilor ferate etc. O dată însă cu încercările de transpunere a acestor proiecte în practică, realitatea social-economică consacrată prin Regulamentul Organic le-a amputat, le-a ciopîrțit și le-a redus la dimensiunile regimului feudal. Astfel, au ieșit în relief limitele acestei legiuri, înainte de toate o legiure feudală, care nu numai că a menținut orînduielele iobăgiste, dar le-a și întărit. Lipsa mîinii de lucru libere, a capitalurilor etc., au fost cauzele principale care au menținut lucrările în domeniul căilor și a mijloacelor de comunicație la nivelul unei societăți încă feudale.

Regulamentul Organic, oglindind în mare măsură interesele boierimii feudale, a conceput îmbunătățirea căilor de comunicație prin metode tipic feudale. Toate îndatoririle de lucru la șosele au fost aruncate pe seama țărănimii care trebuia să presteze, pe un preț al zilei de muncă mult sub valoarea efortului, 6 zile pe an, care în realitate se ridicau, după cum vom vedea, la 10—12 zile pe an. De aceea, această obligație a țărănimii clăcașe era de fapt — așa cum a și fost numită la 1848 — havale. Alcătuitoarii Regulamentului Organic au motivat cu ipocrizie aceste îndatoriri ale țărănimii clăcașe prin aceea că șoselele care urmau să se construiască vor fi folosite „mai ales” de către ea¹¹. În afară de aceasta, Regulamentul Organic a păstrat și întărit, prin legiferare în folosul boierimii feudale, unele rămășițe ale dreptului senioral, ca brudina, sau a stabilit obligația statului, iezăturilor, morilor și a podurilor de pe apele mari, în cazul cînd aceste ape vor fi redat navigației, de către stat sau persoane și societăți particulare. Această dispozițiune a fost una din cauzele eșuării multora din proiectele de navigabilizare a râurilor noastre. Așadar, Regulamentul Organic, consfințind numeroase dispozițiuni și măsuri utile, a consacrat însă și întărit regimul feudal în unele domenii ale vieții social-economice, iar prin aceasta a limitat și îngreuiat de la început lucrările de îmbunătățire a căilor de comunicație. Lucrările în acest domeniu s-au desfășurat sub semnul contradicției între nevoile economiei noastre și posibilitățile de satisfacere pe care le-a oferit regimul feudal moldovean. În Moldova, toate categoriile sociale erau interesate în îmbunătățirea căilor și a mijloacelor de comunicație. Ion Ghica a notat că „noi în toate clasele simțim amar lipsa drumurilor: boierul cînd își cară finul și lemnele, arendașul cînd își cară bucatele la Galați sau la Brăila, negușitorul cînd își aduce

¹¹ *Regulamentul Organic al Moldovei*, loc. cit., art. 74, p. 96.

marfă în București și în Iași și țăranul peste tot anul¹². Reprezentanți ai tuturor categoriilor sociale și-au manifestat dorința de a se moderniza drumurile, de a se construi șosele, de a se navigabiliza riurile etc. Cereri care țintesc la realizarea unor astfel de obiective nu lipsesc aproape din nici un memoriu sau program politic după anul 1831. Toate categoriile sociale din Moldova au primit, fără excepție, cu satisfacție unele dintre prevederile Regulamentului Organic în acest domeniu.

Societatea moldovenească luase însă față de această problemă o poziție nediferențiată numai în principiu, căci atunci când s-a trecut la alegerea celor mai nimerite mijloace pentru înfăptuirea unor îmbunătățiri radicale în domeniul comunicațiilor au apărut puncte de vedere contrarii. Boierimea, prin Regulamentul Organic și prin legiurile ulterioare intrării lui în vigoare, a aruncat pe seama țărănimii clăcașe toată greutatea unor lucrări de mari proporții și durată. Unele elemente reprezentând mica boierime, sau burghezia în formare și dezvoltare, s-au opus folosirii unor mijloace tipic feudale, pe care Regulamentul Organic le consfințise; ele au indicat căi și obiective care au depășit vădit nu numai dispozițiile Regulamentului Organic, ci și chiar, în unele cazuri, însăși posibilitatea societății feudale moldovenești. Prin aceasta se demonstra, printre altele, că regimul era incapabil să țină pasul cu progresul.

În *Proiectul pentru cele ce s-au socotit spre îndreptarea în ale ocîrmuirii din lăuntru* al conjurației lui Leonte Radu, din septembrie-octombrie 1839, se cerea „să se facă toate drumurile cele mari șosele ca în Austria și cu aceleași mijloace”¹³.

Mihail Kogălniceanu s-a ridicat cu hotărîre împotriva sistemului feudal de construire a șoselelor. În *Dorințele partidei naționale în Moldova* el cerea, în art. 34, înlesniri comerțului și libertății muncii prin deschiderea de canale și drumuri și „mai ales desființarea a orice beilicuri, cărături și havalele, precum la drumuri publice”¹⁴ etc.

Ion Ghica s-a preocupat și el de problema căilor și a mijloacelor de comunicație. În anul 1848 a publicat un studiu¹⁵ în care a analizat transporturile terestre, fluviale și maritime în unele regiuni ale lumii unde progresul a fost remarcat. Observațiile și concluziile sale au urmărit să indice măsura și modul în care progresele înregistrate în procesul de dezvoltare a căilor de comunicație se pot aplica în țările noastre. Și în acest domeniu, ca și față de alte probleme capitale ale epocii, I. Ghica s-a situat pe o poziție

¹² I. Ghica, *Măsurile și greutatea românești și moldovenești în comparație cu ale celorlalte neamuri. Cu un articol asupra mijloacelor de comunicație*, București, 1943, p. 8—9.

¹³ Vezi Hurmuzaki, Supl. I, vol. VI, p. 91.

¹⁴ *Anul 1848 în Principatele Române*, tom. IV, București, 1903, p. 104.

¹⁵ I. Ghica, *op. cit.*

avansată. Alături de Mihail Kogălniceanu, V. Alecsandri și alții, el a fost unul din promotorii introducerii căilor ferate și a vaselor cu aburi în țările noastre.

V. Alecsandri a înfierat, alături de M. Kogălniceanu, „lucrul nemăsurat al boierescului, lucrul șoselelor, lucrul podurilor s.c.l.”¹⁶, opunându-se dispozițiilor Regulamentare, care au aruncat întreaga sarcină a muncii la șosele și poduri pe seama clăcașilor.

Participanții la mișcarea din martie 1848 în Moldova au cerut „conținerea tuturor beilicurilor”¹⁷, și, se înțelege, și munca obligatorie la șosele. Autorii proclamației redactată la 12/24 mai 1848 la Brașov, intitulată *Prințiipiile noastre pentru reformarea patriei*, pun și ei problema abolirii beilicurilor¹⁸. Proclamația are un caracter net și în întregime antifeudal. Prin art. 2 se cerea „ridicarea beilicurilor, a lucrului șoselelor, a tuturor împovărarilor fără plată către stăpînire”.

Aceste puncte de vedere reprezintă poziția micii boierimi și a burgheziei în formare și dezvoltare față de chestiunea care face obiectul studiului nostru. Ele pot fi considerate — deși în măsură diferită — ca fiind cele mai avansate. O trăsătură comună a lor constă în condamnarea felului cum a fost utilizată forța de muncă la construcțiile de poduri și șosele, în demonstrarea necesității folosirii la aceste lucrări a muncii libere, „năimită” prin buna învoială. Izbînda acestei revendicări ar fi avut ca urmare sustragerea unui însemnat număr de brațe de muncă din sfera relațiilor feudale.

Boierimea moldoveană era interesată și ea, în cel mai mare grad, în dezvoltarea și îmbunătățirea căilor de comunicație. Pentru boierul moldovean această necesitate era cu atît mai mult simțită cu cît el întrunea, fie și în parte, după cum spunea N. Suțu, „condițiile agricultorului, industriașului și a[le] comerciantului”¹⁹. Este și explicabil de ce boierimea moldoveană a acordat o atenție deosebită dezvoltării căilor și a mijloacelor de comunicație, de ce marea majoritate a cererilor și a proiectelor de șoselare a drumurilor noastre, de navigabilizare a riurilor, de introducere a căilor ferate, a pornit din partea unor boieri. Utilizarea forței aburului în transporturile terestre, fluviale și maritime, a uimit și agitat atît de mult mințile boierilor moldoveni, încît unii dintre ei puneau înflorirea economică a țărilor apusene numai pe seama transporturilor modernizate. Ideile, planurile și proiectele de îmbunătățire a căilor și a mijloacelor de comunicație deveniseră obiecte de studiu la modă. Boierii moldo-

¹⁶ În *numele Moldovei, a omenirii și a lui Dumnezeu*, în *Anul 1848 în Principatele Române*, vol. I, București, 1902, p. 419.

¹⁷ *Loc. cit.*, p. 177.

¹⁸ Val. Popovici, *Dezvoltarea mișcării revoluționare din Moldova după evenimentele din martie 1848*, în „*Studii și cercetări științifice*”, Iași, nr. 1—2, anul V (1954), p. 447—448.

¹⁹ N. Suțu, *Nevoia de credit în Moldova și necesitatea unei bănci de amortizare*, în V. Slăvescu, *Viața și opera economistului N. Suțu*, București, 1941, p. 473.

veni făceau astfel încă un pas pe calea adaptării intereselor lor la procesul de trecere de la orînduirea feudală la cea capitalistă.

Reprezentantul tipic al acestei categorii sociale a fost în Moldova N. Suțu, autorul a numeroase memorii și proiecte de modernizare a căilor și a mijloacelor noastre de comunicație. El a fost veșnic preocupat să găsească mijloacele cele mai sigure și potrivite prin utilizarea cărora bogățiile țării să fie valorificate, iar boierimea să capete înlesniri în activitatea și afacerile ei.

N. Suțu condiționa progresul Moldovei de dezvoltarea industriei alimentare. Dezvoltarea industrială a Moldovei era însă preconizată din punctul de vedere al marelui proprietar de pământ — negustor. S-a observat pe bună dreptate că N. Suțu a fost „un industrialist de nuanță agrarianistă, susținind necesitatea industrializării exclusiv din punctul de vedere al intereselor agriculturii moșierești”²⁰. Înfăptuirea cu succes a acestui proces era însă indisolubil legată de îmbunătățirea căilor și a mijloacelor de transport. „Crearea de noi debușee — spunea N. Suțu — și, mai ales, deschiderea de căi de comunicație expeditivă și economică, introducerea treptată a artelor industriale, sînt pentru Moldova o necesitate reală și urgentă și trebuie încurajate prin toate mijloacele capabile... Căile de comunicație, îmbunătățite din zi în zi, se vor preta noilor nevoi ale activității productive și numeroaselor schimburi; riurile navigabile vor scurta distanțele, vor micșora cheltuielile de transport și vor deschide piețe pentru produsele de la care nu se pot trage foloase din neputința de a le pune la dispoziția consumatorului fără cheltuieli mari. Încetul cu încetul, Moldova va deveni o țară agricolă și industrială”²¹.

Importanța și interesul pe care N. Suțu le-a acordat căilor și mijloacelor de comunicație au depășit cu mult preocupările contemporanilor săi. Memoriile și proiectele sale de navigabilizare a Siretului, de introducere a unei căi ferate între Tg. Ocna și Galați, de șoselare a unor drumuri, analiza cheltuielilor de transport, dovedesc o bună informare și competență. El era la curent cu ultimele noutăți în domeniul lucrărilor de șosele din Franța, Anglia etc. Printre hîrțiile sale, aflate la Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, se află articole decupate din ziare, note extrase din cărți de specialitate, conspecte etc. El a fost unul din promotorii introducerii la noi în țară a sistemului Mac-Adam de lucru a șoselelor²².

Aceste preocupări, unice pentru acest domeniu la noi în prima jumătate a secolului al XIX-lea, n-au depășit însă limitele și interesele boierului, a cărui gospodărie are la bază munca clăcașilor. Toate proiectele de modernizare a căilor și a mijloacelor noastre de

²⁰ Vezi introducerea lui I. Veverca la N. Suțu, *Opere economice*, București, 1957, p. 42.

²¹ *Ibidem*, p. 79.

²² Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România (în continuare se va cita *Bibl. Acad.*), ms. rom. 1034.

comunicație, ca și devizele unor lucrări, întocmite de N. Suțu, sau aprobate de el, indicau printre mijloacele de realizare munca clăcașilor și nu munca omului liber, eliberat de relațiile feudale, de a cărei superioritate nu se îndoia, ba chiar o mărturisea. În felul acesta, N. Suțu s-a împotmolit și el în contradicția dintre scopul, care depășea posibilitățile de îndeplinire pe care le oferea regimul feudal, și mijloacele de lucru tipic feudale.

Am arătat, ceva mai sus, că toate păturile sociale ale Moldovei erau interesate în îmbunătățirea căilor de comunicație și a comunicațiilor în genere, dar mai ales boierimea, pe moșiile căreia producția de cereale marfă creștea neconținut. Și cum boierimea constituia forța conducătoare în stat, era natural ca guvernul, reprezentantul acestei clase, să aibă în centrul atenției sale rezolvarea acestui deziderat. Și, într-adevăr, îmbunătățirea căilor de comunicație a devenit în această perioadă o problemă de stat.

În toate mesajele domnitorului Mihail Sturdza, prezentate cu ocazia deschiderilor anuale ale sesiunilor Obicinuitei obștești adunări, în dările de seamă ale departamentului de interne, măsurile luate pentru înlesnirea relațiilor comerciale ocupă un loc important. Se sublinia, în special, legătura indisolubilă care există între îmbunătățirea căilor de comunicație și progresele comerțului moldovenesc. Mihail Sturdza spunea în ofisul său din 12 ianuarie 1835: „cu cât trebuie a se lăsa comerțul întru toată întinderea slobozeniei, cu atât trebuie a i se da înlesnirea comunicațiilor”²³. Faptele arată că acest punct de vedere a fost însușit de toți acei care conduceau treburile publice în Moldova. Organizarea administrativă și tehnică a lucrărilor de îmbunătățire a căilor de comunicație, construcțiile de șosele și poduri, paza și întreținerea lor, demonstrează că poziția guvernelor moldovene din acea perioadă a corespuns într-o oarecare măsură necesităților pe care le ridica progresul economic al țării.

Această poziție însă nu poate fi just apreciată dacă nu i se precizează și limitele. Se știe că, în trecut, istoriografia noastră, luând în considerație numai aspectele pozitive ale activității care s-a desfășurat în acest domeniu în Moldova, a atribuit oamenilor de stat moldoveni și mai ales domnitorului Mihail Sturdza merite exagerate. Trebuie să subliniem însă că, dacă boierimea, forța conducătoare în statul moldovenesc, a înțeles necesitatea îmbunătățirii căilor și a mijloacelor de comunicație, care coincidea pe deplin cu interesele sale, ea a aruncat în schimb sarcina îndeplinirii pe spatele țărănimii clăcașe.

Este știut că statul nu a impus boierilor nici o contribuție, în afara lemnului trebuincioase la repararea podurilor și la construcțiile de șosele că boierii și-au conservat și întărit dreptul brudinei, al unor despăgubiri pentru desființarea iezeturilor de pe Siret și Prut etc. Așadar, activitatea „ocirmuirii” moldovene în domeniul îmbună-

²³ *Analele Parlamentare ale României*, tom. V, partea a II-a, anexa 20 b, p. 564.

țării căilor și a mijloacelor de comunicație trebuie privită ca fiind activitatea unor reprezentanți ai boierimii interesate activ în schimbul de mărfuri, investiții cu mijloace legale de acțiune. Aceasta ne explică și succesele și limitele lucrărilor de construcție a căilor de comunicație în Moldova.

Conducerea administrativă și tehnică a lucrărilor. Prin Regulamentul Organic, conducerea tehnică și administrativă a lucrărilor de construcție și întreținere a căilor de comunicație a fost încredințată secției a II-a a „departamentului din lăuntru”. Ea și-a exercitat atribuțiile, în această ramură de activitate, până în 1849.

Amploarea pe care au luat-o lucrările în domeniul comunicațiilor și al construcțiilor în general către jumătatea veacului trecut a pus problema reorganizării conducerii lor. Era evident că o simplă secție de minister nu mai putea să îndrumeze și să supravegheze ansamblul lucrărilor de construcții de pe întreg cuprinsul țării.

Este adevărat că încă din anul 1835 se crease, din aceste motive, un „comitet special al drumurilor” și al lucrărilor publice. În compunerea lui intrau ministrul „din lăuntru”, președintele sfatului orășenesc din Iași, inginerul statului, arhitectul capitalei, un casier și doi desenatori²⁴. Comitetul era însărcinat să dirijeze toate lucrările de construcții publice, cărora trebuia să le imprime o unitate organizatorică și de pregătire tehnică. Înființarea acestui comitet n-a corespuns așteptărilor. Activitatea lui, împletită și suprapusă cu cea a secției a II-a a departamentului „din lăuntru”, s-a desfășurat confuz, chiar haotic. Așa că, pe bună dreptate, în ofisul din 3 septembrie 1849, domnitorul Grigore Ghica observa că „mijloacele menite pentru înaintarea lucrărilor publice au fost până acum neregulate și împărțite în mai multe ramuri... încît [lucrările — n.n.] n-au putut fi unite într-o sistematică organizare, nici închipuirea planurilor și punerea lor în lucrare, nici contabilitatea”²⁵. De aceea înființarea unui departament, în ale cărui atribuții aveau să fie incluse în mod exclusiv comunicațiile și construcțiile, era socotită o măsură oportună. Un astfel de departament, sub numele de Departamentul lucrărilor publice, a fost înființat la 3 septembrie 1849.

Una din chestiunile cele mai dificile ale organizării lucrărilor din punct de vedere tehnic a constituit-o formarea unui corp de ingineri însărcinați cu conducerea și supravegherea muncii. Era vorba de constituirea unui corp de ingineri specialiști în construcțiile de poduri și șosele. În Moldova nu existau astfel de specialiști, și de aceea —

²⁴ I. C. Filitti, *Domniile Române sub Regulamentul Organic 1834—1848*, București, 1915, p. 459; Al. A. C. Stourdza, *Règne de Michel Stourdza, prince regnant de Moldavie, 1834—1848*, Paris, 1907, p. 56.

²⁵ *Manualul administrativ al Prințipatului Moldovei*, t. II, Iași, 1856, p. 211. Vezi și Nestor Urechia, *Începuturile ministerului de lucrări publice în Principatele Române*, în „Revista societății conductorilor de lucrări publice”, nr. 2—3, anul IX, 20 septembrie 1914, p. 98.

arăta inginerul Singurov într-un raport din luna mai 1833²⁶ — construcția și întreținerea drumurilor erau lăsate în grija ispravnicilor, care se puteau dispensa, dat fiind caracterul mărginit al lucrărilor, de cunoștințele tehnice ale unor specialiști.

În ajunul începerii lucrărilor de construcții de poduri și șosele, Singurov a propus²⁷ ca lucrările în domeniul comunicațiilor să fie scoase de sub egida ispravnicilor și să fie atribuite inginerului statului, care urma să fie ajutat de un inginer și un „cartejnic” (tenhician însărcinat cu întocmirea planurilor). La 14 ianuarie 1834, Sfatul Ocîrmuitor, luînd în discuție propunerile lui Singurov, conchidea că Moldovei nu-i este „de neapărată trebuință... mai mult decît un ajutor de inginer —..., iar pentru drumurile și podurile din afară să rămîie precum au fost, supt îngrijirea ispravnicilor... și numai la nevoie să fie chemat inginerul să facă smeturi”²⁸. Așadar, cererea lui Singurov de a se mări numărul specialiștilor și de a li se spori atribuțiile a fost respinsă.

Puținii ingineri de care dispunea Moldova în anul 1834 au fost însărcinați cu elaborarea planurilor de îmbunătățire a căilor de comunicație: planuri de șoselare, de construcții de mari poduri de piatră etc.

Chiar în această etapă pregătitoare, de elaborare a proiectelor și devizelor, a ieșit din nou în evidență faptul că lucrările nu vor putea fi executate mai înainte ca Moldova să-și formeze un corp de tehnicieni, corespunzător ca număr și calitate pretențiilor pe care le impuneau proiectele de construcție. Iată pentru ce Sfatul Ocîrmuitor și-a schimbat atitudinea și a angajat la început specialiști din statele austriece, iar mai tirziu din Franța.

Agenția austriacă din Iași a comunicat Secretariatului de stat al țării, printr-o notă din 14 decembrie 1835, că la cererea guvernului moldovean, „gubernia” Leovului este gata să trimită în Moldova ingineri de poduri și șosele. Într-adevăr, nu după multă vreme, inginerii Karl Baudus, Ioseph Roschek, Wintzer Stosak și Karl Woljart, și-au prezentat cererile de angajare însoțite de diplomele de atestare a pregătirii lor²⁹. Autoritățile moldovene l-au găsit corespunzător numai pe Ioseph Roschek, care a și fost angajat în serviciul Moldovei³⁰. În afară de Roschek au mai fost angajați în 1835 Braun³¹, în 1838 Karl Ostwaldt³², în 1839 Ioseph Bolberitz³³. În 1841 lucra deja la construcțiile de șosele inginerul austriac Fuks³⁴. Un inginer cu o activitate

²⁶ Arh. St. Iași, Tr. 1764, op. 2013, nr. 403, f. 11—12.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ Arh. St. Iași, Tr. 1764, op. 2013, nr. 2, f. 21—22.

³⁰ *Ibidem*, f. 24.

³¹ Arh. St. Iași, Tr. 766, op. 868, nr. 249, f. 127.

³² Arh. St. Iași, Tr. 926, op. 1066, nr. 106, f. 1.

³³ Arh. St. Iași, Tr. 1764, op. 2013, nr. 3758, f. 95.

³⁴ Arh. St. Iași, Tr. 1382, op. 1560, nr. 1409, f. 2.

deosebit de rodnică în Moldova a fost cehul Peytaven, venit în Moldova în anul 1843³⁵. De numele lui se leagă lucrări de „înfrumusețare” și sistematizare a orașelor, construcții de poduri și șosele, introducerea telegrafiei³⁶ etc.

Dintre inginerii străini, o mențiune specială merită porucicul rus N. Singurov, care a desfășurat în Moldova, timp de peste 20 ani, o foarte bogată activitate. El rămîne în țară în vremea administrației ruse din anii 1828—1834. În 1833 este numit „glavnoi inginer” (inginer principal), iar în 1854 este avansat colonel și numit director al Departamentului lucrărilor publice³⁷. Se pune însă problema în ce măsură inginerii străini angajați corespundeau prin studiile și pregătirea lor titlurilor pe care le purtau. Un răspuns categoric este greu de dat, deoarece n-am găsit copiile de pe atestatele și diplomele pe care ei le-au prezentat autorităților moldovene. Este neîndoielnic că L. Braun, Peytaven, Singurov purtau cu totul justificat titlul de inginer³⁸. În privința celorlalți avem suficiente motive de îndoială. Este sugestivă, din acest punct de vedere, observația inginerului F. Freywald, care, referindu-se în decembrie 1835 la angajarea unor ingineri austrieci, nota că toți cei vizați nu sînt ingineri, ci „inspectori de șosele”³⁹. De altfel este foarte greu să credem că acești *rara avis*, cum erau inginerii în acea epocă, își părăseau țara angajându-se în Moldova numai pentru executarea unor planuri de șosele. Dovada ne-o oferă inginerii francezi care acceptă să intre în serviciul Moldovei numai pe postul de inginer șef, sau pentru executarea unor lucrări speciale de mare însemnătate (construcțiile de poduri mari de piatră, navigabilizarea rîurilor). Este vorba deci de lucrări care solicită într-adevăr cunoștințe temeinice ce se capătă numai prin studii speciale superioare.

Să mai adăugăm la cele de mai sus că remunerația pe care o acorda statul moldovean inginerilor nu era de loc ispititoare. În 1840, inginerul L. Braum refuza să recomande guvernului moldovean spre angajare ingineri deoarece, își motiva refuzul, cu un salariu așa de mic un inginer cinstit nu poate accepta oferta, afară doar dacă și-a pus în gînd să jefuiască statul și pe salahori⁴⁰. Așadar, nu toți aceia pe care îi găsim în materialele de arhivă intitulați ingineri aveau cu adevărat acest titlu. În realitate numărul lor a fost mult

³⁵ Arh. St. Buc., Depart. lucr. publ. Moldova, dosar 660/1855, f. 1

³⁶ L. Boicu, *Introducerea telegrafiei în Moldova. Contribuții la cunoașterea ocupației austriece a Principatelor Române (1854—1857)*, în „Studii și cercetări științifice. Istorie”, Iași, nr. 2, 1957.

³⁷ Arh. St. Buc., Depart. lucr. publice — Moldova, dosar 455/1854.

³⁸ Într-o scrisoare din 20 martie 1843 a lui Duclos către Guizot se nota că traseul șoselii Iași-Galați „onorează în mod deosebit pe inginerul care l-a conceput și executat”. Pe această linie de comunicație, Duclos a găsit poduri „d-un grand et beau travail”. Hurmuzaki, vol. XVII, p. 948. Autorul acestor lucrări este Leon Braun.

³⁹ Arh. St. Iași, Tr. 1764, op. 2013, nr. 2, f. 2—3.

⁴⁰ Arh. St. Buc., Depart. lucr. publice — Moldova, dosar 330/1840, f. 82, 89.

mai mic, dar totuși suficient pentru conducerea lucrărilor de construcții de poduri și șosele în Moldova.

În sfârșit, se simțea în Moldova nevoie de personal calificat ajutoare, maiștri, calfe etc. Domnitorul M. Sturdza semnala în ofișul său din 12 ianuarie 1835 că Moldova dispune de suficient material pentru construcțiile de poduri și șosele, „iar meșteri vom lua de la vreun stat megieșit”⁴¹. În ședința Sfatului administrativ din 30 august 1834 s-a hotărât să se aducă meșteri din Bucovina⁴² deoarece „pentru a se aduce la împlinire [șoselarea drumurilor — n.n.] cirmuirea are trebuință de meșteri buni, cu știință de așa industrie, și fiind că de aceștia numai acolo se pot găsi ca la un loc unde prin faptă este cunoscută această lucrare”⁴³. Cu angajarea meșterilor, în condițiile „ce se obișnuiesc acolo”, au fost însărcinați bucovinenii Ioseph Volanski și avocatul Pruncu⁴⁴.

Meșterii aduși din Austria au fost folosiți la pavatul străzilor din orașe și la construcția podurilor de piatră. Au mai fost angajați pentru aceleași lucrări meșteri sîrbi, socotiți mai buni, mai conștiincioși decit cei austrieci⁴⁵ și, firește, meșteri moldoveni a căror număr și volum de muncă au fost superioare celorlalte categorii de meșteri.

Nu știm precis cum erau plătiți meșterii. Cunoaștem însă cazul unei calfe din Roman, care pentru „munca de pietrărit” de la podul de piatră pe 3 bolți de la Docolina a fost plătit cu 150 galbeni⁴⁶, iar 4 calfe teslari pentru lucrul de la podul de piatră de pe Bahlui au fost plătite cu cîte un sorcovăț și o grosiță pe zi de fiecare⁴⁷.

Întregul corp de tehnicieni a fost înzestrat, pe lîngă sculele obișnuite, și cu anumite aparate speciale: nivele cu aer și apă „cu ochiană și busolă”, linii cu unități de măsură moldovenesti, planșete cu busolă, nivele cu două pietre etc.⁴⁸.

Pentru întocmirea unui deviz de construcție a unei porțiuni de șosele, tehnicienii făceau următoarele operațiuni: planul șoselii, calculul bombamentului, calculul mîinii de lucru salariate și a materialelor necesare, calculul timpilor morți, calculul depărtării satelor de locul muncii și a drumurilor ce se șoselau de depozitele de piatră etc.

Șoselele în Moldova au fost lucrate după metoda lui Mac-Adam, pe care I. Ghica o descria⁴⁹ în 1848 astfel: „astăzi, cînd este a se face o linie de șosea, se nivelează linia drumului, adică i se dă scurge-

⁴¹ *Analele Parlamentare ale României*, tom. V, partea II, anexe, p. 564.

⁴² Arh. St. Iași, Tr. 1352, op. 1535, nr. 1193, f. 1.

⁴³ *Ibidem*, f. 2—3 și 31.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ *Analele Parlamentare ale României*, tom. VII, partea a II-a, p. 734—735 și Arh. St. Iași, Tr. 1764, p. 2013, nr. 2, f. 16.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ Arh. St. Iași, Tr. 1764 op. 2013, nr. 946, f. 3.

⁴⁸ Arh. St. Iași, Tr. 1764, op. 2013, nr. 403, f. 11—12, 16.

⁴⁹ I. Ghica, *op. cit.*, p. 13.

rea cuviincioasă, pe urmă se așează un așternut de piatră mare și pe de-așupra se pune piatră sfărîmată ca de mărimea unui ou. Mac-Adam, născocitorul acestor șosele prescrie cantonierilor drept măsura pietrei de așternut măsura unei îmbucături". După sistemul lui Mac-Adam, notează I. Ghica, se așterneau pe patul de piatră două palme de prundiș. Astăzi însă, „cei mai mulți găsesc că o palmă de așternut este deajuns”⁵⁰. Cu excepția mărimii „pietrelor de așternut”, celelalte prescripții ale sistemului au fost, în general, respectate în Moldova.

Acest sistem prezenta însă un dezavantaj; pietrișul așternut pe patul șoselii nu era închegat. De aceea, după o perioadă oarecare de circulație șoseaua se denivela. Pentru a se remedia acest neajuns s-au făcut în Moldova diverse încercări și chiar inovații.

Astfel, la 28 decembrie 1841, un oarecare Margotti cerea domnitorului un privilegiu de 15 ani pentru aplicarea metodei sale „himi-cești”, „prin mijlocirea materialului *asfaltu*, adică dohot, păcură și smoală de care se găsește pre cu îndestulare aici în Principat, și care poate să aducă multă înlesnire atit la lucrare de drumuri, pardosiri de ulițe, odăi, grajduri, cit și la acoperămîntul feluritelor binale”. Locul ce urma să fie asfaltat — arăta Margotti — trebuie dinainte pregătit; pe el era necesar „să-s așeze piatră, în depărtarea cuvenită una de alta, după metoda meșteșugului, între care depărtare a pietrelor apoi se va turna acea compoziție care va lega pietrele cu atita putere, încit se va socoti că e întreagă migmă” (asfalt)⁵¹.

La 22 aprilie 1842, aceeași ofertă era făcută și de către doctorul Cihac⁵². Nu știm dacă aceste metode au fost sau nu aplicate în construcțiile de șosele în Moldova. Merită însă să fie semnalat faptul că astfel de încercări — de a se găsi un mijloc de închegare a pietrișului de pe șosele s-au produs de-a lungul întregii perioade.

Inovații au făcut și meșterii pietrari. Așa bunăoară, la 1 decembrie 1843, Ioan Volanski a fost propus domnitorului pentru decorare, căci „au iscodit chipul zdrobirii unei asămîne pietre scutind cheltuiala prafului de pușcă”. Din păcate, documentele nu ne dau detalii despre acest „chip iscodit”⁵³.

Informațiile de mai sus merită să fie reținute. Ele ne dovedesc că lucrările de construcție de poduri și șosele au creat pentru tehnicieni o bună ambianță de lucru, uneori de emulație, în ciuda tuturor piedicilor, greutăților și a indolenței organelor de stat. În rîndurile specialiștilor și-a făcut loc preocuparea de a aplica metode generalizate în tehnica de lucru a vremii, ba chiar a unor inovații, care ținteau la reducerea cheltuielilor și la îmbunătățirea calității lucrărilor. De aceea,

⁵⁰ I. Ghica, *op. cit.*, p. 13.

⁵¹ Arh. St. Iași, Tr. 1764, op. 2013, nr. 1425, f. 2.

⁵² *Ibidem*, f. 13.

⁵³ Arh. St. Iași, Doc. pachet 404/304.

socotim că lucrările din Moldova în domeniul comunicațiilor au constituit pentru meșterii și calfele indigene o școală utilă.

Mina de lucru. La baza lucrărilor de construcție a podurilor și a șoselelor a stat mina de lucru clăcașă. Alături de ea a mai fost folosită munca liber angajată a meșterilor și a calfelor care, evident, a avut un caracter limitat.

Prin Regulamentul Organic s-a repartizat din bugetul țării suma infimă de 75 000 lei anual pentru „dregerea drumurilor celor mari și a podurilor”, precizându-se că „potrivit cu această sumă, Domnul, împreună cu Obșteasca Obicinuită Adunare, va hotări pentru această slujbă prețul zilei lucrului și a cărăturii, cu care preț vor fi îndatorărați a lucra sătenii ținuturilor unde acest fel de drumuri au să se întocmească, și de care ei mai ales se folosesc”⁵⁴.

Este neîndoielnic că prin adăugirea la zilele de boieresc a obligației de lucru la șosele situația țărănimii s-a înrăutățit și mai mult. De aceea lucrul la șosele a fost prezentat ca o măsură luată în interesul țărănimii. Într-un ofis din 1 februarie 1845, domnitorul Mihail Sturdza încerca să convingă țara că munca la drumuri este „privitoare, mai cu asebire, la însăși priința locuitorilor, ca să se lesnească îi în căraușiile ce fac spre folosul și cîștigul lor, și ca să li se fearească însuș dobitoacele lor de beteșuguri și uneori de periciunea ce li se întimpla prin răutatea drumurilor”⁵⁵.

Pe temeiul unor astfel de considerații ipocrite, toate categoriile sociale, sau fiscale, privilegiate au fost scutite de munca la șosele⁵⁶, aceasta constituind o obligație exclusivă a birnicilor.

Prin Regulamentul Organic, domnitorul și Obicinuita Obștească Adunare au fost îndatorii să fixeze plata pentru lucrul la poduri și șosele. Prin aceasta se urmărea să se mascheze caracterul de „haval” al noilor obligații ale birnicilor. În ședințele Obicinuitei Obștești Adunări din 29 aprilie 1836 și 5 februarie 1837 s-a hotărît ca lucrările în domeniul comunicațiilor să fie plătite cu 5 lei pentru construcția unui stinjen de șosea în lungime și de cinci stinjeni în lărgime⁵⁷, iar munca la drumurile și podurile vicinale urma să se execute fără plată⁵⁸. În foarte scurt timp însă, după cum vom vedea mai jos, abuzurile administrației de stat au transformat munca la șosele într-o veritabilă „haval”.

⁵⁴ Regulamentul Organic al Moldovei, în *Analele Parlamentare ale României*, tom. I, partea a II-a, București, 1893, p. 96.

⁵⁵ „Buletin. Foaie Oficială”, Iași, 1 februarie 1845.

⁵⁶ Vezi Arh. St. Iași, Tr. 1339, op. 1521, nr. 797, f. 36 și Tr. 1772, op. 2020, nr. 34560, f. 139.

⁵⁷ Hurmuzaki, Supl. I, vol. IV, p. 194. Vezi I. C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul Organic 1834—1848*, București, 1915, p. 472 și M. Emerit, *Les paysans roumains depuis le traité d'Adrianople jusqu'à la libération des terres (1829—1864)*, Paris, 1937, p. 203.

⁵⁸ I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 472.

Lucrările au început fără să se fi stabilit în prealabil o regulă privind durata lucrului sau quantumul muncii prestată de către „sahori”. În anul 1835, la șoseaua Mihăileni-Iași se lucra câte 15 zile de om pe an⁵⁹. În 1837 se scotea din fiecare sat, la lucrul aceleiași șosele, 1/5 din numărul total al locuitorilor, jumătate palmași și jumătate cu care, pe o perioadă de 15 zile pe an⁶⁰. În cele din urmă, o comisie însărcinată de către domnitor la 27 decembrie 1839 cu „alcătuire închipuirii atingătoare de îmbunătățirile drumurilor Moldovei”⁶¹ a limitat perioada de lucru a birnicilor la 6 zile pe an⁶². Din numărul celor ce se prezentau la lucru, 1/3 trebuia să aibă care. Perioada de lucru începea la 15 aprilie a fiecărui an și dura 6 luni⁶³.

Repartizarea clăcașilor la lucrul șoselelor se făcea după tabelele ultimului cifer al plății capitației, pe care ispravnicii erau obligați să le trimită din vreme la Departamentul din Iaștru⁶⁴. Cu supravegherea lucrărilor au fost însărcinați cite un boier cu două ajutoare pentru fiecare drum în parte. Cite un mazil sau un postelnicele au primit misiunea să conducă nemijlocit cite o grupă de lucrători, formată din 20 care sau 40 de palmași⁶⁵. Locul de muncă era ales, pe cât posibil, mai aproape de satele care trimiteau clăcașii la lucru. Au fost indicate și delimitate imășurile pe care proprietarii erau obligați să le pună la dispoziția cărașurilor contra plată⁶⁶.

Una din dificultățile care îngreuiau munca a fost lipsa de unelte. În afara carelor, care trebuiau să fie „înscorțate”, clăcașii au fost obligați să se prezinte la locul de muncă cu fereștrăie, topoare, sfrelele mari, cotiuge pe două roate, tărăboanțe, săpi, lopeți, hîrlețe⁶⁷. Clăcașii însă se prezentau la lucru, de cele mai multe ori, numai cu „sape în spate”, cum se semnala într-un raport din 4 septembrie

⁵⁹ Arh. St. Iași, Tr. 630, op. 692, nr. 133, f. 29 v.

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ Bibl. Acad., mss. rom. 1034, f. 122 și urm.

⁶² *Ibidem*, f. 123 v.

⁶³ *Ibidem*, f. 124 v.

⁶⁴ Arh. St. Iași, Tr. 1316, op. 1488, nr. 211, f. 2 și urm.; nr. 217, f. 2 și urm.; Tr. 1768, op. 2017, nr. 362 și 418.

⁶⁵ Bibl. Acad., mss. rom. nr. 1034 f. 125. Regula aceasta nu a fost întotdeauna respectată. Nesupunerea clăcașilor la lucru a obligat guvernul să repartizeze adeșori pentru supraveghere mazili la grupe de cite 10 palmași. Fiecare zapciu avea în posesia sa o condică „pecetluită” în care se ținea evidența muncii prestate de către fiecare lucrător în parte. La sfîrșitul perioadei de 6 zile, fiecare clăcaș primea o adeverință prin care se atesta săvîrșirea obligației de muncă la șosele pe anul în curs (Arh. St. București, Depart. lucr. publice, Moldova. Vezi dosarele de la nr. 467/1849 la 514/1849).

⁶⁶ Plata se făcea reținîndu-se din banii pe care clăcașii îi primeau pentru munca la șosele (cite 2 parale de juĝul cu boi).

⁶⁷ Arh. St. Iași, Tr. 1339, op. 1521, nr. 309, f. 1; Arh. St. București, Departamentul lucr. publice-Moldova, dosar 335/1839, f. 144, 145, 160. În acest fond există zeci de dosare care cuprind material relativ la această chestiune.

1835⁶⁸, iar birnicii de prin mahalalele orașelor⁶⁹, căpătierii trecuți în rindul birnicilor⁷⁰ etc., nici măcar cu atît. Ei erau socotiți „oameni de adunătură” cu care nu se putea întreprinde nimic.

Pentru a pune capăt acestei stări de lucruri, Sfatul administrativ a hotărît să cumpere uneltele necesare lucrărilor din banii cutiilor sătești. În anul 1844, de pildă, s-au luat din cutiile sătești în acest scop 40 455,63 lei⁷¹. Măsura aceasta n-a fost aplicată cu consecvență, iar problema uneltelor de lucru n-a putut fi soluționată.

Munca la șosele a continuat să se desfășoare în tot cursul acelei perioade cu inventarul sărăcăcios al clăcașului, care, evident, nu era în măsură să satisfacă cerințele unor lucrări de amploare. Un deceniu mai târziu, la 16 iunie 1858, Departamentul lucrărilor publice a fost nevoit să constate că „un neajuns radical în lucrarea drumurilor fiind lipsa totală de unelte ce locuitorii sînt datorii a avea, din care pricină munca lor mult mai trudnică se pierde fără nici un rezultat”⁷². Dacă adăugăm la aceasta și faptul că uneltele clăcașilor erau rudimentare, din care cauză s-a propus ca volumul lucrărilor pe care trebuia să le presteze la noi un lucrător într-o zi să fie stabilit cu 1/4 sub nivelul celui obișnuit în statele avansate din Europa, „în privirea neîndeplinirii uneltelor și a necunoștinței lui [a lucrătorului] cum se cuvine a lucra”⁷³, avem tabloul fidel al condițiilor în care se construiau șoselele în Moldova.

Prin Regulamentul Organic s-a hotărît în principiu ca munca la șosele să fie plătită. Cazurile însă în care birnicii nu au primit nici un fel de indemnizație pentru lucru abundă. În anul 1835, locuitorii din satele Cernicarii, Matca, Blăgești, Onisăști, Țigăneștii Vechi, Țigăneștii Noi, Branișăii, Malurile, Nămoloasa, Focșa, Buda, Odlia, Perii și Cucorașii s-au plîns că nu fuseseră plătiți pentru lucrările la podul Drăgănești de pe apa Birladului⁷⁴. Este cunoscut memoriul boierilor moldoveni adresat țarului în anul 1835, prin care ei îl învinuiesc pe M. Sturdza că a folosit la construcția șoselei Iași-Mihaileni locuitori din ținuturile de sus ale Moldovei fără plată⁷⁵. De asemenea, memoriul boierilor moldoveni către Ch. de Kotzebue din 15 august 1838, prin care ei îi comunicau, acestuia din urmă, că la șoseaua de la Socola au lucrat peste 1 000 de oameni fără plată și s-au hrănit din cerșit⁷⁶.

⁶⁸ Arh. St. Iași, Tr. 630, op. 692, nr. 133, f. 82.

⁶⁹ Arh. St. Iași, Tr. 1772, op. 2020, nr. 29, 175, f. 1—3.

⁷⁰ Arh. St. Iași, în 1316, op. 1488, nr. 211, f. 24.

⁷¹ *Loc. cit.*, nr. 311, f. 26.

⁷² Arh. St. Iași, Tr. 1772, op. 2020, nr. 35788, f. 131.

⁷³ *Manualul Administrativ al Principatului Moldovei*, tom. II, p. 228—229.

⁷⁴ Arh. St. Iași, Doc. pachet XXIX/27.

⁷⁵ *Uricariul*, tom. VIII, p. 132—133 și *Hurmuzaki*, vol. XVII, p. 539.

⁷⁶ *Hurmuzaki*, supl. I, vol. IV, p. 192.

Prin Regulamentul Organic s-a mai stabilit că podurile și drumurile „lăturalnice” urmau să fie îmbunătățite de către săteni fără nici o remunerație. Autoritățile moldovene au aplicat însă această dispoziție în mod abuziv, obligînd pe locuitori să lucreze la „drumuri mari” și la podurile de pe „drumurile mari”, pretextînd că este vorba de drumuri sau poduri lăturalnice. Așa s-a procedat, de pildă, cu lucrările de construire a 5 poduri pe „drumul mare” al Galațului. Podurile, se spunea la începutul unui raport din 24 august 1838 relativ la acest caz, erau „aflătoare pe drumul mare”; la sfîrșitul raportului însă erau „trecute”, din „neatenție”, de pe drumul mare pe drumuri „lăturalnice”⁷⁷.

Adeseori banii cuveniți clăcașilor pentru lucru erau plătiți cu întîrziere de un an, doi ani, trei ani și chiar mai mult. Așa bunăoară, la 28 iulie 1843 încă nu se plătiseră lucrătorilor banii pentru munca prestată în anul 1841⁷⁸. Atunci cînd pentru plata birnicilor se aduna o oarecare sumă, ea era imediat destinată „mai întîi”, cum se spunea într-o adresă a Secretariatului de stat⁷⁹; pentru plata imașurilor boierești, pe care pășunau boii salahorilor la șosele. Așa că este explicabil de ce uneori, cum s-a întîmplat în anul 1841, Vistieria a avut de unde plăti boierilor pentru pășunatul imașurilor, dar n-a avut de unde plăti birnicilor, pentru munca prestată în același an, nici în anul 1843⁸⁰.

Neplata lucrărilor la șosele în Moldova era un abuz cunoscut. Împotriva lui se lupta pe toate căile. În anul 1849, redactorii ziarului Hurmuzăcheștilor, „Bucovina”, au cerut „desființarea lucrului neplătit la drumuri”⁸¹. Această măsură era cerută de către toate elementele progresiste din țară.

Un alt abuz, care avea grave repercusiuni asupra stării țărăni-mii, consta în prelungirea perioadei de lucru la șosele peste termenul de 6 zile. De obicei cele 6 zile se urcau la 10—12 zile pe an, datorită timpului pe care birnicii îl pierdeau cu drumul dus și întors de la locul de muncă, datorită întîrzierilor provocate de către autorități etc. Se întîmpla însă, și nu de puține ori, ca perioada de lucru să se prelungească și peste o lună de zile. De pildă, în memoriul citat al boierilor moldoveni către Țar se semnală că locuitorii ținuturilor Neamț și Suceava au fost „îndatoriți în curs de două luni de zile a lucra drumul printre munții Carpați pînă la băile Borca”. La 3 octombrie 1837, departamentul treburilor din lăuntru a informat pe ispravnicul ținutului Iași că a ordonat ispravnicului ținutului Roman să

⁷⁷ Arh. St. Iași, Tr. 1764, op. 2013, nr. 1012, f. 25—26.

⁷⁸ Arh. St. Iași, 1316, op. 1488, nr. 211, f. 52, și nr. 212, f. 2.

⁷⁹ *Loc. cit.*, nr. 212, f. 1.

⁸⁰ *Loc. cit.*, f. 2.

⁸¹ I. Lupaș, *Correspondența lui Grigore Ghica, Domnul Moldovei, cu Felix Von Schwarzenberg, ministru președinte al Austriei 1849—1850*, București, 1933, p. 4.

trimită lucrători la șoseaua Mihaileni care să aibă la ei hrană „pentru o lună de zile”⁸².

Adeseori zilele de lucru la șosele luau o cu totul altă destinație. Este cazul drumului spre Borca, unde N. Canta încerca să organizeze acolo o așezare balneară⁸³, a șoselii de la Socola, a palatului de la Socola⁸⁴, a tuturor abuzurilor făcute de ispravnicii ținuturilor de sus ale Moldovei, abuzuri dezvăluite în anii 1845—1850 de către M. Kogălniceanu⁸⁵.

În sfârșit, dosarele din Arhivele statului Iași sînt pline de cereri, jalbe și plîngeri ale clăcașilor pentru „năpăstuiiri”. Multe sate boierești erau scutite ilegal de lucrul la drumuri, iar obligațiile lor erau trecute asupra altor sate, al căror număr de locuitori era sporit prin adăugirea morților, fugiților etc. La 11 decembrie 1847, locuitorii satelor Gura Văii și Turturești din ținutul Neamț au pribegit. Comisia însărcinată cu cercetarea cauzelor pribegirii a consemnat⁸⁶ că „aceste sate, găsindu-se în drumul mare al șleaului și împregiurul lor fiind satele Dobrenii, Dărmănești, Merăței, Cuciuiești, Serbești și Cîrligii, toate proprietăți boierești, toate trebuințele obștești cerute de cîrmuire ocolesc satele mai sus cuprinse după protejarisirea proprietarilor, sprijinind numai în aceste: Gura Văii și Turturești”.

Abuzurile mai sus-amintite se adăugau la un șir întreg de alte cauze care au frînat și îngreuiat lucrările de șoselare a drumurilor moldovene. Principala cauză, determinantă, trebuie căutată însă în faptul că lucrătorul la șosele, în afara meșterilor și a calfelor special angajate, era un clăcaș, un om dependent de moșia boierească. Munca la drumuri începea la 15 aprilie, adică în timpul campaniei agricole de primăvară, cînd clăcașul trebuia să lucreze pe pămîntul său și pe al proprietarului. Or tocmai în această perioadă era nevoit să-și părăsească îndeletnicirile sale pe un timp de 10—14 zile. Pe de altă parte, marele proprietar era interesat, fără îndoială, ca țara să fie înzestrată cu șosele pe care el să-și poată transporta produsele moșiei sale cu cheltuieli cît mai mici, dar nu putea renunța cu ușurință pentru o vreme relativ îndelungată, în toiul muncilor agricole, la mina de lucru clăcașă. Așadar, marele proprietar intra în contradicție cu necesități care-i depășeau moșia și pe care el încerca să le rezolve pe diferite căi samavolnice. Iată de ce scutițiile abuzive ale satelor boierești de lucrul la șosele sînt atît de numeroase.

Lucrările la șosele, bazîndu-se pe forța de muncă clăcașă, au căpătat caracterul unei munci de sezon, depinzînd de timpul liber al

⁸² Arh. St. Iași, Tr. 630, op. 692, nr. 133, f. 585.

⁸³ *Uricariul*, vol. VIII, p. 133.

⁸⁴ I. C. Filitti, *Documente din vremea Regulamentului Organic*, București, 1935, p. 112.

⁸⁵ Artur Gorovei, *O activitate necunoscută a lui Mihail Kogălniceanu*, în „Arhiva Românească”, tom. VI, 1941, p. 21 și urm.

⁸⁶ Arh. St. Iași, Tr. 1772, op. 2020, nr. 13429, f. 2.

muncitorului agricol. Este adevărat că se căuta, pe cit posibil, ca lucrările la drumuri să se desfășoare după terminarea muncilor agricole. Dar o sumedenie de motive, unele excepționale (vreme ploioasă, iarna mai lungă etc.), produceau perturbări în acest sistem. În acest caz, se renunța la lucrul șoselelor pentru a nu se „lovi” în „industria agricolă”⁸⁷.

Clăcașul, „tras” în două părți, spre moșiile boierești de „înscrisuri” și clacă și spre munca la șosele de către zapcii, se plîngeau în anul 1843 locuitorii satului Rafaila⁸⁸ (Vaslui), va aștepta cea mai apropiată ocazie favorabilă spre a fugi de la lucrul la șosele. Dacă totuși paza îi va face imposibilă fuga, el va lucra, cum e și normal, fără interes, „anapoda”.

Aprecierile contemporanilor sint unanime în a recunoaște că punctul nevralgic al lucrărilor de transformare a drumurilor moldovene în șosele l-a constituit forța de muncă. Toate comisiile însărcinate cu cercetarea cauzelor care îngreuiau lucrările au ajuns și ele la aceeași concluzie.

Caracterul de obligație, de havale, al lucrărilor la șosele explică, în mare măsură, randamentul extrem de scăzut al muncii. La 10 noiembrie 1851, revizorul A. Giarini a făcut proba duratei de timp în care se poate construi un stîngen de șosea și a ajuns la concluzia că un om poate face aceasta în 10 ore⁸⁹. În practică, randamentul era însă mult mai scăzut. De pildă, comisia însărcinată de către domnitor la 14 august 1839 cu analiza măsurilor ce trebuiau luate pentru îmbunătățirea căilor de comunicație a constatat că la construcția șoselii Socola un om a lucrat, în medie, un *stîngen și jumătate de șosea în curs de doi ani*⁹⁰. Șaisprezece ani mai târziu, un corespondent al ziarului „Steaua Dunării” a făcut următorul calcul: dacă în vremea domniei lui M. Sturdza s-ar fi luat „numai cite 100 000 locuitori la lucrul șoselelor, cite șase zile pe an, fac 8 200 000 zile, de ar fi lucrat numai cite un palmac în trei zile, țara trebuie să fie țesută de șosele”⁹¹. Cum în anul 1855, data cînd redactorul face acest calcul, țara era departe de a fi „țesută” cu șosele, el trage justificata concluzie că un astfel de rezultat nu putea fi obținut cu munca clăcașă.

Era în interesul statului moldovean să puie capăt acestei stări de lucruri. „Remediul” a fost găsit nu în schimbarea caracterului forței de muncă utilizate, ci în măsuri de constrîngere poliție-

⁸⁷ *Loc. cit.*, nr. 24899, f. 24 și urm.

⁸⁸ Arh. St. Iași, Tr. 1316, op. 1488, nr. 211, f. 43.

⁸⁹ Arh. St. Buc., Departamentul lucrărilor publice — Moldova, dosar 321/1851, f. 19.

⁹⁰ Bibl. Acad., mss. rom. 1034, f. 122 vo.

⁹¹ Bibl. Acad., Arhiva M. Kogălniceanu, vol. XIII, fost mss. rom. 1173, f. 194—195. Calculul este greșit. Lucrul a 100 000 de locuitori cite 6 zile pe an în tot cursul domniei lui M. Sturdza „face” nu 8 200 000 zile, ci 8 400 000 zile.

nească. Mazililor, pristavilor, jandarmilor etc., care supravegheau lucrările, li s-a ordonat „să facă cel mai cu strînsoare zapcilic”⁹². „Zapcilicul” era socotit principalul mijloc de stimulare a muncii, cauza cea mai importantă a succeselor și eșecurilor. Însuși domnitorul țării a afirmat în 1845 că mersul lucrărilor la șosele se desfășoară nesatisfăcător pentru că „s-a lăsat în părăsire zapcilicul cuvenit asupra locuitorilor”⁹³.

Este adevărat că s-a făcut apel și la alte mijloace de îndreptare a situației. Așa, de pildă, în anul 1835 au fost angajați la construcția șoselelor oameni cu munca în acord⁹⁴. Acesta a fost însă un caz excepțional, la care s-a renunțat, nu știm din ce motive, foarte curînd.

Sfatul administrativ al Moldovei a continuat să păstreze caracterul de havale al lucrărilor, extinzîndu-l chiar, uneori, și asupra unor categorii fiscale scutite de astfel de obligații. De pildă, deși țișanii statului au fost exceptați de la îndatorirea de a lucra la drumuri timp de trei ani de la data dezrobirii lor, ei totuși au fost folosiți uneori, la aceste lucrări, chiar în anul în care au fost dezrobiți⁹⁵.

De asemenea, obligația de a lucra la șosele a fost impusă deseori și unor sate răzeșești: satului Schiopeni din ținutul Fălciu (despre locuitorii răzeși ai acestui sat, frații Bogosăști arătau într-o plîngere din anul 1846 către Visterie că sînt „săraci, lipsiți despre hrana lor” și cereau să nu fie confundați cu birnicii)⁹⁶, satelor răzeșești Căuteșenii lui Burchi și Porceștii (Roman). Despre locuitorii acestor din urmă sate se spunea că sînt lipsiți „de boi îngiugători”, iar satele erau aproape părăsite⁹⁷ etc. În anul 1846, vrîncenii au fost scutiți de munca la șosele, în schimbul „datoriei păzirii graniții”, dar în anul 1855 hotărîrea a fost anulată, iar ei au fost puși să presteze munca la drumuri⁹⁸. Așadar, guvernul moldovean a căutat o ieșire din situația

⁹² Arh. St. Iași, Tr. 630, op. 692, nr. 133, f. 499.

⁹³ Arh. St. Iași, Tr. 1339, op. 1521, nr. 797, f. 1.

⁹⁴ *Analele Parlamentare ale României*, tom. VI, partea a II-a, p. 856—857.

⁹⁵ Arh. St. Iași, Tr. 1768, op. 2017, nr. 363, f. 12. De abia începînd cu anul 1849 țișanii au fost legal obligați să lucreze la șosele. În 1848 existau în Moldova 3 899 țișani dezrobiți ai statului și 2 483 dezrobiți ai clerului. Arh. St. Iași, Tr. 1768, op. 2017, nr. 599, f. 10 vo.

⁹⁶ Arh. St. Iași, Tr. 1768, op. 2017, nr. 362, f. 120.

⁹⁷ *Ibidem*, nr. 599, f. 34.

⁹⁸ Arh. St. Iași, Tr. 1772, op. 2020, nr. 34560, f. 139. Încălcărilor foarte dese ale dispozițiilor Regulamentare în privința muncii la șosele se datoresc și lipsei brațelor de muncă, insuficienței lor. Din această cauză, în cele din urmă, scutiri nu s-au acordat nici chiar în cazuri excepționale. De pildă, la 6 august 1846, isprăvnicia Fălciu a cerut guvernului păsuirea de la lucru a satelor din cuprinsul ținutului, motivînd lipsa de cereale, foametea. O comisie însărcinată, la 11 octombrie 1846, cu cercetarea acestui caz a constatat că, într-adevăr, în ținut bîntuie foametea, că proprietarii și arendașii nu pot ajuta pe țărani „din pricina însemnătoarei exportății urmate în anul acesta”. Sfatul administrativ aprobă acordarea unui ajutor țăranilor, oprirea velnițelor și a exportului, dar nu-i scutește pe locuitorii de lucrul la șosele. Arh. St. Iași, Tr. 1764, op. 2013, nr. 2289, f. 1, 7, 22, 35, 45.

creată de insuficiența și neproductivitatea muncii clăcașe nu prin schimbarea caracterului muncii la șosele, ci prin abuzuri, constrângere etc.

La măsurile de constrângere luate de către autorități, clăcașii au reacționat. Mai întâi ei se plîng către Departamentul din Iaștru. În Arhivele statului din Iași se află un mare număr de dosare, care conțin cereri de scutire de munca la drumuri, de înlăturare a abuzurilor etc., „căci, la dimpotrivă — scriu în 1843, de pildă, locuitorii satului Căscoești (Vaslui) nu ne rămîne alta a face decît a apuca drumul încotro ochii ne vor îndrepta”⁹⁹. Într-un „doclad” al Sfatului administrativ din 15 martie 1843¹⁰⁰ se arată că birnicii de prin satele răzășești, în cea mai mare parte argați, „au pribegit în necunoscute locuri”. De asemenea, au fugit și birnicii din orașul Bîrlad. În luna mai 1844 mai rămăseseră din ei doar 90, care „abia pot plăti banii birului, fiind aceștia niște săraci, carile toți se găsesc argați pe la unii și alții, negăsind la ei un bou măcar”¹⁰¹. Numai în anul 1843 se scădeau, din satele birnice, de la lucrul șoselelor, 1496 de oameni fugiți¹⁰², iar în anul 1844, 793 de oameni din ținutul Vaslui¹⁰³, 139 din ținutul Bacău¹⁰⁴, 434 din ținutul Tutova¹⁰⁵, 632 din ținutul Roman¹⁰⁶ etc.

Sate întregi refuzau în mod hotărît să lucreze și nu se prezentau la locurile de muncă. În anul 1842 nu s-au prezentat la lucru: 19 sate ale mănăstirii Sf. Spiridon cu un total de 2086 locuitori, 354 de locuitori din ținutul Iași, 130 din orașul Bîrlad, 80 din Vaslui, 3983 de locuitori din alte părți ale țării¹⁰⁷. Multe sate trimiteau la șoselare copii sau bătrîni în locul oamenilor apți pentru muncă, înscriși în liste.

În sfîrșit, o ultimă formă de rezistență pe care am întîlnit-o era bătaia¹⁰⁸, pe care țărani o aplicau mazililor, pristavilor etc.

În asemenea condiții era și normal ca munca la șosele să se desfășoare extrem de lent, fără perspective, cu sacrificii mari din partea clăcașilor, cu abuzuri și samavolnicii din partea autorităților. Fuga, nesupunerea la lucru, protestele clăcașilor, au pus sub semnul întrebării posibilitatea de a se continua îmbunătățirea căilor de comunicație în Moldova pe temeiul unor îndatoriri devenite insuportabile pentru țărani. O schimbare a acestei stări de lucruri se impunea. Ea s-a produs, în anii 1849—1852, ca o urmare firească și imediată a

⁹⁹ Cei fugiți sînt, îndeobște, lipsiți de mijloace de existență (Arh. St. Iași, Tr. 1772, cp. 2020, nr. 14.386, f. 1).

¹⁰⁰ Arh. St. Iași, Tr. 1316, op. 1488, nr. 211, f. 3—4.

¹⁰¹ *Loc. cit.*, nr. 217, f. 86.

¹⁰² Arh. St. Iași, Tr. 1316, op. 1488, nr. 211, f. 5—12.

¹⁰³ *Loc. cit.*, nr. 217, f. 27—35.

¹⁰⁴ *Ibidem*, f. 71.

¹⁰⁵ *Ibidem*, f. 85.

¹⁰⁶ *Ibidem*, f. 94.

¹⁰⁷ *Loc. cit.*, nr. 212, f. 13.

¹⁰⁸ Arh. St. Iași, Tr. 1339, op. 1521, nr. 797, f. 297.

mișcării revoluționare din 1848, a transformărilor care au avut loc în acei ani la noi, ca și în mai toată Europa.

Materiale de construcții pentru drumuri și poduri. Pentru construcția de poduri se foloseau următoarele materiale: lemn — mai ales stejar — sub formă de șarampoi, tălpi, pârjace, podele, grinzi; frînghi, piatră, var, nisip¹⁰⁹, fier¹¹⁰, plumb¹¹¹ etc. Pentru construcția de șosele se folosea prundiș, adus din apele Bistrița, Moldova, Trotuș¹¹², mai puțin din Siret, de la pasul Tarcău¹¹³, lemn mai ales pentru porțiunile de șosea unde se instalau canale pentru scurgerea apei (Erbi-ceni)¹¹⁴, dohot, păcură și smoală.

Pentru îmbunătățirea drumurilor neșoselate se utiliza lemn în cantități foarte mari, cu care se astupau gropile și porțiunile de drum mlăștinoase. Astfel, de pildă, pe drumul Tg. Ocna — Galați, la Copăcești s-au folosit 150 de șarampoi a câte 2 stîngeni lungime șarampoiul pentru „a se bate la drum”, 150 care de lemn de pădure pentru astuparea „batacurilor”, „400 de stîngeni lemne la punctele Ruptura și Berbeci pentru „îndesat lemnul”¹¹⁵.

Domnitorul M. Sturdza, într-un ofis din 12 ianuarie 1835¹¹⁶, referindu-se la materialul necesar pentru construcția căilor de comunicație în Moldova observa că pămîntul nostru are toate materialele de a căror trebuință se simte nevoia pentru înfăptuirea proiectelor.

Domnitorul avea dreptate numai în ceea ce privește aprovizionarea lucrărilor cu lemn. Situația în regiunile de șes se schimba însă dacă apreciem nevoia de materiale din punctul de vedere al construcției unei rețele de căi de comunicație moderne, construcții în care piatra este materia primă de bază. Or lipsa de piatră a fost una din cauzele care a creat dificultăți lucrărilor de transformare a drumurilor în șosele. A. Demidoff, semnalînd în 1837 greutățile pe care le întîmpina remedierea stării în care se aflau căile de comunicație nota: „într-un ținut (regiune) veți face leghe întregi fără a întîlni cea mai mică pietricică, stabilirea unui drum solid și ferm în orice sezon nu este lucru ușor”¹¹⁷.

¹⁰⁹ În anul 1836 o merță de var costa 8 lei, una de nisip 8 lei, iar o merță de piatră 36 de lei. *Analele Parlamentare ale României*, tom. VI, partea a II-a, p. 865.

¹¹⁰ În anul 1836 o ocă de fier costa 2,20 lei. Arh. St. Iași, Tr. 1423, op. 1619, nr. 177, f. 42.

¹¹¹ În același an, o ocă de plumb costa 3 lei. *Ibidem*.

¹¹² Bibl. Acad., Doc. pachet CCCXI/7; piatra și prundișul se mai scoteau de pe unele moșii. În 1857, de pildă, de pe moșia Brateș se vindea prundiș și nisip cu 5 lei carul. Arh. St. Iași, Tr. 1772, op. 2020, nr. 37811, f. 8.

¹¹³ La Tarcău exista un oficiu de exploatare a pietrei cubice. Arh. St. Iași, Doc. pachet 404/307; vezi *Analele Parl. ale Rom.* tom. XVII, partea a II-a, p. 132—133.

¹¹⁴ Arh. St. Iași, Tr. 830, op. 692, nr. 133, f. 104.

¹¹⁵ Arh. St. Iași, Tr. 1772, op. 2020, nr. 2006, f. 55.

¹¹⁶ *Analele Parlamentare ale României*, tom. V, partea a II-a, p. 564.

¹¹⁷ A. Demidoff, *Voyage dans la Russie méridionale et la Crimée par la Hongrie, la Valachie et la Moldavie*, Paris, MDCCCXLI, p. 199.

Procurarea pietrii, necesară în special pentru patul șoselei iar în orașe pentru străzi, era anevoioasă. Ea era adusă din regiunea muntoasă a țării, mai ales de la Tarcău, iar mai târziu chiar de peste granițe¹¹⁸.

Din cauza cantității insuficiente de piatră, conducătorii echipelor de lucru și-o procurau adesea abuziv. Așa s-a întâmplat cu piatra destinată pentru construcția unei biserici din Tecuci care a fost luată și folosită la șosele¹¹⁹.

Chiar și prundiș se procura greu, mai ales pentru șoselele de la câmpie, unde râurile nu aveau pietriș suficient. Așa bunăoară, pentru șoseua Iași-Galați, pe teritoriul ținutului Covurlui, aprovizionarea cu prundiș se făcea dintr-un singur punct pe Siret: Liești—Călieni¹²⁰. Și nici acolo nu se găsea în cantități suficiente, din care cauză se aducea prundiș din râul Putna, care era depozitat la Călieni¹²¹. Se înțelege că astfel de probleme nu se puneau pentru drumurile din regiunea de munte, și aceasta nu numai pentru că acolo piatra se procura cu ușurință, ci mai ales pentru că marile căi de comunicație ocoleau zona muntoasă. În schimb, aprovizionarea lucrărilor cu lemn s-a făcut cu mult mai mare ușurință. Lemnul a continuat să se ia pentru nevoi de interes public, după un vechi obicei, din pădurile clerului și ale boierilor, fără plată¹²². Printr-o anafora din 2 octombrie 1839 se hotăra chiar că, acolo unde se fac construcții de poduri și șosele și se simte nevoie de lemn, iar păduri nu sînt prin apropiere, proprietarii moșiilor pe care se execută lucrările erau obligați să cumpere lemnul necesar, iar locuitorii să-l lucreze. Această măsură a căpătat sancțiunea domnitorului¹²³.

Cu toată opoziția clerului și a boierilor, constrîns de imperioase nevoi, Sfatul administrativ a reconfirmat¹²⁴ hotărîrea luată în 1839. Dar, spre a se pune capăt abuzurilor, s-a stabilit ca lemnul cerut să fie dat numai după ce în prealabil Sfatul administrativ a apreciat că cererea corespunde unei nevoi reale.

Așadar, lemnul, piatra, prundișul necesare construcțiilor de poduri și șosele se procurau fără plată. De asemenea, transportul lor la locul de muncă era asigurat, fără plată, prin obligația ce o aveau locuitorii de a transporta în contul zilelor de lucru la șosele. Se plăteau doar fierul, plumbul etc., la prețul pieței.

¹¹⁸ D. Bodin, *Documente privitoare la relațiile economice între Principatele române și regatul Sardiniei*, București 1940, p. 300. La 10 februarie 1857, agentul consular al Sardiniei în Galați făcuse către căpitanii de vase o cerere semnificativă: corăbiile care ajung în Principatele Române să nu vină goale, ci încărcate cu piatră pentru case și trotuare.

¹¹⁹ Arh. St. Iași, Tr. 1772, op. 2020, nr. 15774.

¹²⁰ Arh. St. Buc., Depart. lucr. publice — Moldova, dosar 321/1851.

¹²¹ Filiala Arh. St. Focșani. Stărostia Putnii, dosar 840/1845.

¹²² Arh. St. Iași, Tr. 630, op. 692, nr. 133, f. 213.

¹²³ Arh. St. Iași, Tr. 1764, op. 2013, nr. 1170, f. 168.

¹²⁴ *Manualul administrativ al Principatului Moldovei*, tom. II, p. 224.

Aprovizionarea lucrărilor cu material neplătit nu se făcea fără dificultăți. Se întâmpla ca proprietarii de moșii să refuze categoric cedarea lemnului¹²⁵, a „moloazului” pentru șosele¹²⁶ sau chiar prundiș¹²⁷ din apele de pe moșii. De foarte multe ori autoritățile, în înțelegere cu proprietarii, obligau pe țărani să plătească lemnul¹²⁸ pe care proprietarul era obligat să-l livreze.

Finanțarea lucrărilor. Cu excepția lemnului și a prundișului, care se procurau pe căile arătate mai sus, guvernul moldovean trebuia să plătească fierul, varul, plumbul, uneori cărămida necesară construcțiilor de poduri și șosele, trebuia să cumpere, măcar în parte¹²⁹, unelte de lucru pentru cantoniști și salahori și să remunereze munca meșterilor, a calfelor și a birnicilor.

Un preț fix, după cum am văzut, a fost stabilit pentru lucrul clăcașilor, cu carul și cu palmele (5 lei de stinjenul de șosea). Dacă prețul de cost al unui stinjen de șosea, arăta I. Ghica în anul 1848, atinșea, în medie, aproximativ, 30 de lei, sume foarte mari erau înghițite de construcțiile de poduri mari¹³⁰.

Pentru prima dată în istoria țării, prin Regulamentul Organic s-a prevăzut în bugetul țării o sumă de bani special destinată îmbunătățirii căilor de comunicație care a variat în perioada care face obiectul studiului nostru între 75 000 și 150 000 lei anual¹³¹.

Cu acești bani, guvernul moldovean își propusese să transforme drumurile Moldovei în șosele, să construiască poduri etc. Dar suma repartizată în acest scop, dacă avem în vedere că veniturile Moldovei — banii intrați în Vistierie — au crescut de la 6 178 381 lei în anul 1832 la peste 15 000 000 în anii 1856—1857¹³², era prea mică. Cu ea se putea, printr-o corectă și chibzuită gospodărire, șosele, de bine de rău, principalele drumuri ale țării, dar nu era posibil să se construiască poduri solide și nu se puteau întreprinde lucrări de navigabilizare a râurilor etc., așa cum se proiectase prin Regulamentul Organic. A. Demidoff observa în anul 1837 că dacă se ia în considerație că starea solului în Moldova va avea nevoie de sisteme de lucrări costisitoare pentru a se construi drumuri veritabile, suma este insuficientă¹³³, chiar numai pentru lucrările de șoselare.

¹²⁵ Arh. St. Iași, Tr. 1764, op. 2013, nr. 1170, f. 170.

¹²⁶ Arh. St. Iași, Tr. 630, op. 692, nr. 133, f. 701.

¹²⁷ Arh. St. Iași, Tr. 1772, op. 2020, nr. 24899, f. 52.

¹²⁸ Arh. St. Iași, Tr. 630, op. 692, nr. 133, f. 156, 213, 233 și Tr. 1339, op. 1521, nr. 988, f. 12—13.

¹²⁹ Parte din ele erau cumpărate cu bani din cutiile sătești.

¹³⁰ I. Ghica, *op. cit.*, p. 13—14.

¹³¹ Această sumă a fost de 708 lei în anul 1832, de 25 000 lei în anii 1833—1834, de 75 000 lei în anii 1835—1840, de 100 000 lei în anul 1841, de 150 000 lei în anii 1842—1845 și din nou cite 100 000 lei în anii 1846—1857. *Budgeturile veniturilor și a cheltuielilor Departamentului de finanțe din Principatul Moldovei de la anul 1832 până la 1857*, Iași, 1858.

¹³² *Ibidem*.

¹³³ A. Demidoff, *op. cit.*, p. 231.

Așadar, sumele destinate pentru îmbunătățirea căilor de comunicație în Moldova făceau dificilă construcția unor șosele trainice și erau vădit insuficiente pentru realizarea proiectelor anunțate prin Regulamentul Organic, de vreme ce numai construcția unui singur pod, la Vlădeni pe Siret, „înghițise” mai bine de 50% (61 088 lei)¹³⁴ din suma prevăzută în buget pentru construcția de șosele și poduri.

Insuficiența sumei destinată îmbunătățirii căilor de comunicație iese în evidență dacă o raportăm la veniturile anuale ale statului și la repartitia cheltuielilor. De pildă, suma prevăzută pentru plata scutelnicilor și a pensiilor era de 1 000 000 lei anual¹³⁵, cea pentru straja pămîntească crescuse pînă la 1846 la 1 340 119 lei¹³⁶, iar capuchehaia era plătită cu 80 000 lei anual¹³⁷. Față de aceste sume, alocația pentru lucrări în domeniul comunicațiilor, avînd în vedere și însemnătatea lor pentru economia Moldovei, pare ridicol de mică. Mai mult, nici măcar această alocație n-a fost utilizată, potrivit destinației ei, în întregime¹³⁸.

Neutilizarea integrală a banilor prevăzuți în buget pentru căi de comunicație face dovada faptului că guvernul încerca să arunce sarcina îmbunătățirii comunicațiilor exclusiv pe spatele birnicilor. Este deci și explicabil de ce plata unor materiale, a unor lucrări speciale, a unor categorii de instrumente s-a făcut uneori din „suma de rezervă” a statului și foarte adeseori din cutiile sătești, iar de foarte multe ori clăcașilor nu li s-au plătit nici cei 5 lei pentru lucru unui stîmjen de șosea.

M. Sturdza, este foarte adevărat, a acordat o atenție specială îmbunătățirii căilor de comunicație. Socotim însă că eforturile financiare ale administrației sale în acest scop (el nu scapă nici o ocazie să le amintească) au fost estimate cu o nejustificată exagerare.

Neutilizarea integrală a sumelor prevăzute în buget nu se datorește unui foarte bun spirit gospodăresc, care într-adevăr nu-i lipsea domnitorului, unei „ordine admirabile și matematică”, cum spune Al. A. C. Sturdza¹³⁹, ci faptului că boierimea și domnitorul au încercat să realizeze maximum în acest domeniu prin munca clăcașilor ile-

¹³⁴ Arh. St. Iași, Tr. 1764, op. 2013, nr. 3861, f. 285.

¹³⁵ *Analele parlamentare ale României*, tom. VII, partea a II-a, p. 745.

¹³⁶ *Ibidem*, tom. XIV, partea a II-a, p. 389.

¹³⁷ *Ibidem*, tom. IX, partea a II-a, p. 127.

¹³⁸ *Budgeturile veniturilor și a cheltuielilor departamentului de finanțe din Principatul Moldovei de la anul 1832 pînă la 1857*. Iași, 1858. În anul 1833 se cheltuiseră în acest scop doar 17 799 lei, în anul 1834 doar 4 092 lei, în anul 1835 doar 8 735 lei, în anul 1836 doar 30 351 lei, în anul 1837 numai 47 056 lei, în anul 1838 doar 32 962, în anul 1839 doar 74 131 lei, în anul 1840 doar 74 425 lei, în anul 1841 numai 97 736 lei, în anul 1842 din 150 000 lei prevăzuți în buget s-au cheltuit numai 92 306 lei, iar în anul 1843, o excepție, 149 974 lei; în anii 1844 și 1845 — 91 421 lei și respectiv 13 175 lei; în anul 1846 din cei 100 000 lei prevăzuți în buget nu s-a cheltuit nici un leu și la fel în anii 1847, 1848 și 1849.

¹³⁹ Al. A. C. Sturdza, *op. cit.*, p. 60.

gal neremunerată, care evident a avut repercursiuni asupra calității lucrărilor.

De altfel, unii dintre contemporani și-au exprimat chiar de la început îndoiala în privința rezultatelor la care se poate ajunge în domeniul îmbunătățirii comunicațiilor, atunci când conducerea țării se află în mîinile marii boierimi. De aceea ei au apelat la capitalul străin, pe care au încercat să-l atragă în executarea unora dintre proiecte.

Încă în anul 1831, un român, anonim, a publicat în revista emigranților polonezi din Paris, „Le Polonais”, un articol prin care scoate în evidență faptul că Principatele Române au nevoie de drumuri moderne, de canale, de vapoare, de fabrici etc. și invita capitaliștii din Europa să mediteze asupra observațiilor sale¹⁴⁰. Încercări de atragere a capitalului străin s-au făcut în tot cursul acestei perioade, dar ele abundă mai ales în deceniul al VI-lea al secolului trecut, cînd, pe de o parte, experiența a dovedit că marea boierime este incapabilă să asigure satisfacerea unor cerințe sociale stringente, iar pe de altă parte, cînd intereselor economice li s-au raliat cu toată forța interese politice. Dar încercarea de a atrage capital străin în acțiunea de construcție a căilor de comunicație a eșuat. De aceea, șoselele din Moldova au fost construite prin forțe proprii.

Construcțiile de șosele au fost executate sub conducerea și supravegherea reprezentanților statului. Construcția unor poduri mari a fost însă făcută în regie. Ea se concesiona unei persoane sau unui grup de persoane prin licitație. Așa s-a procedat în anul 1836 cu podul de pe apa Putnei, pe drumul Tecuci-Focșani¹⁴¹, în anul 1839 cu podul de la Docolina¹⁴², în același an cu podul de la Nicolina¹⁴³ al cărui preț de cost a fost coborît prin licitația concesionării de la 48 323 lei la 42 800 lei.

În afară de construcțiile executate de către stat sau în regie, guvernul a mai obligat pe unii proprietari de moșii să construiască poduri. Această obligație deriva din dreptul pe care-l aveau aceștia din urmă de a încasa brudina. Dacă proprietarul în cauză refuza, atunci era amenințat cu retragerea dreptului de a încasa brudină, sau cu închiderea podului, cum s-a întîmplat în anul 1844 cu proprietarii podurilor de pe apa Bistriței¹⁴⁴, iar în anul 1846 cu proprietarii podului de la Săucești¹⁴⁵ etc.

¹⁴⁰ Gh. Duzinkievici, *Quelque chose sur les relations polono-roumains dans la première moitié du XIX — ème siècle*, în „Revue historique du Sud-Est Europeene”, XIII (1936), p. 264 și urm.

¹⁴¹ Arh. St. Iași, Tr. 1423, op. 1619, nr. 177, f. 41.

¹⁴² Arh. St. Iași, Tr. 1764, op. 2013, nr. 1170, f. 14.

¹⁴³ *Ibidem*, f. 90.

¹⁴⁴ Arh. St. Iași, Tr. 1772, op. 2020, nr. 2008, f. 13.

¹⁴⁵ *Ibidem*, f. 76.

În asemenea condiții și cu astfel de mijloace s-au desfășurat lucrările de îmbunătățire a căilor de comunicație în Moldova în perioada 1834—1848.

Întreținerea podurilor și a șoselelor. Până la intrarea în vigoare a Regulamentului Organic, întreținerea căilor de comunicație și a podurilor nu făcuse obiectul preocupărilor constante ale statului. Regulamentului Organic a instituit obligația organelor de stat de a îndruma și supraveghea întreținerea în stare bună a drumurilor și a podurilor. În acest scop, organelor de resort li s-au pus la dispoziție fonduri speciale, prevăzute în bugetul statului. Regulamentul Organic a stabilit cu precizie că drumurile „mari” sînt sub directa supraveghere și îngrijire a Departamentului din lăuntru. Începînd cu anul 1849, această obligație a trecut asupra Departamentului lucrărilor publice. Cu întreținerea drumurilor vicinale au fost însărcinate satele mărginașe. O excepție făcea așa-zisul drum al Ocnei, care era dat în grija cămărașilor, la cererea cărora statul le acorda ajutor pentru reparația și întreținerea lui. Această din urmă îndatorire a statului a fost inclusă în fiecare contract încheiat între Vistierie și antreprenorii Ocnelor.

În anul 1843, printr-o hotărîre a Sfatului Adiminstrativ, a fost organizat un corp de „cantonisti” însărcinat cu lucrările de reparație și întreținere a „drumurilor mari”. S-au elaborat dispozițiuni speciale de împărțire a drumurilor în ceasuri și de instalare a acestor cantoniști¹⁴⁶. Unui ceas îi corespundeau 25 000 stînjeni, la fiecare 2 500 stînjeni urma să se fixeze un stîlp mare pe care trebuia gravată marca țării, iar la 500 stînjeni un stîlp mai mic. Porțiunea de șosea dintre doi stilpi mai mici era dată în grija unui cantonist, căruia i se construia o locuință la jumătatea acestei distanțe. Fiecare cantonist trebuia să fie înzestrat cu o tărăboanță legată în fier, cu o cazma, o greblă de fier, un cosor de curățit copacii, cu o lopată de lemn, o sapă, o „covată”, un ciocan de fier etc. În dispozițiunile mai sus amintite se indică obligațiile cantoniștilor privind întreținerea șoselelor, pedepsele ce se aplică celor ce aduc stricăciuni drumurilor etc. Ca semn distinctiv, cantonistul purta pe piept o insignă cu marca țării. În schimbul îndatoririlor lor, cantoniștii erau scutiți de bir¹⁴⁷ și havalerele, li se construiau locuințe din lemn sau cărămidă¹⁴⁸, li se dădea cîte 1½ falce pămînt pentru hrană în aprovizionarea locuințelor și o leafă variind între 40—60 de lei pe lună¹⁴⁹.

¹⁴⁶ *Manualul Administrativ al Prințipotului Moldaviei*, tom. II, p. 237 și urm. și M. Emerit, *op. cit.*, p. 204.

¹⁴⁷ Pînă în anul 1846, birul lor a fost plătit din cutiile sătești. Începînd cu acest an, birul lor n-a mai fost încasat. *Manualul Administrativ*, tom. II, p. 237.

¹⁴⁸ *Ibidem*, p. 216—217.

¹⁴⁹ *Ibidem*. Începînd cu anul 1854, salariul lor a scăzut mult, deoarece capitația le-a fost luată din leafă. Arh. St. Iași, Tr. 1772, op. 2020, nr. 35788, f. 5.

Începînd cu luna martie 1846, cantoniștii au fost subordonați unor epistați, care la rîndul lor erau subordonați „Vegmaștrilor”¹⁵⁰. De asemenea, șoselele din cuprinsul orașelor au fost date spre întreținere „cantoniștilor” orașeni. Un cantonist din Iași primea o leafă de 40 lei pe lună, iar în celelalte orașe și țirguri cîte 30 lei pe lună¹⁵¹.

Isprăvnicia Iași instalase pe teritoriul ei, pînă în ianuarie 1845, 14 cantoniști, Suceava 47 cantoniști, Putna 45 cantoniști, Dorohoi 25 cantoniști, Tecuci 16¹⁵² etc.

În martie 1843, isprăvnicile porniseră acțiunea de stringere a banilor pentru achiziționarea de unelte, cu care trebuiau să fie înzestrați cantoniștii. În decembrie 1844 și ianuarie 1845, isprăvnicile Putna, Bacău, Neamț, trimiseseră Departamentului din lăuntru parte din banii necesari¹⁵³. Totodată se construiau și locuințele trebuincioase cantoniștilor¹⁵⁴.

Crearea unui aparat special de oameni însărcinați cu întreținerea drumurilor s-a lovit însă de piedici serioase. Ele au fost puse de către proprietarii de moșii, care au fost obligați să pună la dispoziția statului un număr de săteni birnici de pe moșiile lor, să-i scutească de clacă, să le acorde 1½ falce lor de hrană în apropierea locuințelor lor situate pe principalele căi de comunicație și să le pună la dispoziție materiale pentru construcția acestor locuințe.

Cu toate intervențiile stăruitoare ale domnitorului pe lîngă proprietari¹⁵⁵, cu care prilej au fost invocate o serie întregă de avantaje (înlesnirea comunicațiilor, acordarea la cantoniști cîte 1½ loc de hrană și nu 3 fâlcii cum prevedea Regulamentul Organic etc.), aceștia din urmă nu s-au lăsat ușor înduplecați. Ei refuzau pentru că cele 1½ falce loc de hrană, situate la drumul mare, valorau adeseori cît cele 3 fâlcii pe care erau datori să le pună la dispoziția călcașilor și pentru că nu puteau renunța cu ușurință la cîteva brațe de muncă.

La 30 octombrie 1843, Sfatul Administrativ făcea cunoscut că proprietarii din ținutul Vaslui refuză să dea cantoniști și loc de hrană „fără plată de boieresc”¹⁵⁶. La 6 mai 1844, epitropii averii răposatei M. Moruzi refuzau să acorde cantoniștilor loc de hrană¹⁵⁷. La 2 aprilie 1845, Vistieria a cerut Isprăvniciei Dorohoi să intervină pentru a opri impunerea cantoniștilor la bir și boieresc¹⁵⁸.

Stabilirea de cantoniști pentru întreținerea drumurilor mari a fost o măsură pozitivă. Pe lîngă faptul că se asigura un serviciu perma-

¹⁵⁰ *Manualul Administrativ al Prințipatului Moldovei*, tom. II, p. 246.

¹⁵¹ *Ibidem*, p. 244.

¹⁵² Arh. St. Iași, Tr. 1316, op. 1488, nr. 321, f. 13, 32, 33, 43, 45.

¹⁵³ Arh. St. Iași, Tr. 1316, op. 1488, nr. 321, f. 23, 6, 88.

¹⁵⁴ *Analele Parlamentare ale României*, tom. XV, partea a II-a, p. 1033.

¹⁵⁵ *Manualul Administrativ al Principatului Moldaviei*, tom. II, p. 242.

¹⁵⁶ *Ibidem*, p. 243.

¹⁵⁷ Arh. St. Iași, Doc. pachet 404/246.

¹⁵⁸ Arh. St. Iași, Tr. 1316, op. 1488, nr. 320, f. 23.

ment de întreținere a principalelor căi de comunicație, ea avea și o semnificație socială. În mod practic, un număr de clăcași, e drept puțin important, era scos din sfera relațiilor feudale. Dar opoziția și abuzurile organelor locale de stat și ale proprietarilor de moșii au fost cauzele principale datorită cărora această măsură și-a atins doar parțial scopul.

După cum am mai arătat, întreținerea drumurilor vicinale a fost lăsată în grija satelor, care aveau obligația să le țină în permanentă bună stare.

Întreținerea podurilor mari, construite de către stat, intrau în atribuțiile Departamentului din lăuntru, iar începând cu anul 1849 a Departamentului lucrărilor publice. Podurile, proprietate personală a proprietarilor laici sau eclesiastici, erau întreținute cu cheltuiala lor. Dreptul de încasare a brudinii atrăgea după sine în mod automat și obligația de a le ține în bună stare. Statul obliga pe acești proprietari, sub amenințarea retragerii dreptului de încasare a brudinei, să repare sau să reconstruiască podurile¹⁵⁹. Majoritatea podurilor din Moldova fiind proprietate personală, organele centrale de stat veghiau asupra respectării de către proprietari a îndatoririlor decurgând din dreptul de încasare a brudinii, acordându-le în schimb mari înlesniri, între care și scutirea de „beilicuri” (e vorba mai ales de munca de șosele) a unui număr de locuitori, numiți „podari”, care erau obligați să repare podurile și să le întrețină în bună stare. Atunci când nu li se „scuteau” astfel de oameni, proprietarii includeau în învoielile ce le făceau cu sătenii angajamentul acestora din urmă de „a meremetisi poduri”¹⁶⁰.

Pe lângă măsurile de organizare a unui serviciu special de întreținere a șoselelor, s-au luat măsuri prin care se impuneau călătorilor respectarea anumitor reguli de protejare a căilor de comunicație. Așa bunăoară, la 30 septembrie 1840, Departamentul din lăuntru a cerut ca și în Moldova, după exemplul țărilor europene mai avansate, carele grele și cele mocănești „să fie șănuite în lățime cel puțin de o palmă proastă cu toată periferia roții”, iar cuiele să nu iasă din roată. Celelalte tipuri de care să aibă „ciolanele roților” late de o palmă¹⁶¹. Datorită însă faptului că proprietarii carelor mocănești au refuzat să execute transporturi în aceste condiții, ca și datorită rezistenței în fața acestei măsuri a celorlalte categorii de cărăuși, Sfatul administrativ a fost nevoit să renunțe la aplicarea acestei dispoziții¹⁶².

¹⁵⁹ Arh. St. Iași, Tr. 1772, op. 2020, nr. 2008, f. 42; nr. 29985, f. 1; Tr. 1764, op. 2013, nr. 1912, f. 68, 76—77; Tr. 1588, op. 1818, nr. 1445, f. 47 etc.

¹⁶⁰ Arh. St. Buc., Achiziții Noi, Pachet CCXVII/35.

¹⁶¹ Arh. St. Buc., Depart. lucrărilor publice — Moldova, dos. 337/1840. v. și *Manualul Administrativ al Prințatului Moldovei*, tom. II, p. 235, în notă.

¹⁶² *Manualul Administrativ al Prințatului Moldovei*, tom. II, p. 235.

Piedici și greutăți în munca de îmbunătățire a comunicațiilor. Din cele de mai sus rezultă că îmbunătățirea căilor de comunicație în Moldova a întâmpinat numeroase dificultăți. Principala piedică în calea progresului căilor și a mijloacelor de comunicație a constituit-o însuși regimul feudal. Totuși, dezvoltarea economică a Moldovei impunea îmbunătățirea drumurilor și a podurilor, deschiderea de noi căi de comunicație, sporirea și perfecționarea mijloacelor de transport etc. Boierimea era, în aceeași măsură ca și negustorimea, interesată în ameliorarea și progresul condițiilor de schimb și transport. Dar ea nu se opunea îndeplinirii acestor cerințe numai în măsura în care ele nu-i știrbeau din privilegiile sale feudale. Așa se și explică numărul mare de reclamații ale negustorilor împotriva boierilor care, având în păstrarea lor jumătate din pecetea satului și refuzând să se dispenseze chiar numai vremelnice de mîna de lucru clăcașă, nu întăreau contractele de angajare pentru transportul încheiate între clăcașii — cărăuși și negustori.

Revizorii lucrărilor de șoselare se plîngeau că numeroși proprietari și arendași adaugă noi dificultăți la cele deja cunoscute: refuză să dea lucrători la drumuri, împiedică boii clăcașilor să pască pe imășurile lor etc. Mulți dintre proprietari, urmărind interese meschine, închideau drumuri noi deschise, impuneau la taxe cărăușii ce treceau pe moșiile lor ș.a.

O altă piedecă în calea înlesnirii comunicațiilor, izvorînd din relațiile feudale, era brudina. Regulamentul Organic a menținut și reglementat acordarea și încasarea brudinei fără să fi adus vreo inovație. Ea continua să rămînă un drept al proprietății feudale particulare sau de stat. Dezvoltarea economiei de schimb și intensificarea circulației mărfurilor au determinat o importantă sporire a valorii acelor poduri la trecerea cărora se plătea brudină. Așa se explică existența a foarte numeroase cereri de înființare de noi poduri. În felul acesta construcția de poduri se transforma dintr-o problemă legată de înlesnirea comunicațiilor într-o afacere menită, mai degrabă, să împiedice scăderea prețului de cost al transporturilor. Că așa stau lucrurile ne-o dovedește faptul că podurile aflate în proprietate particulară se aflau mai totdeauna într-o stare foarte proastă, deoarece stăpînii podurilor nu erau interesați decît în menținerea și mărirea privilegiilor și a beneficiilor și nu de calitatea podurilor. Pe podul de la Bacău al beizadelei C. Sturdza de pildă, care se afla într-o stare foarte proastă, călătorii treceau „cetind motive și rugăciuni”¹⁶³.

Deși beneficiile rezultate din încasarea brudinei s-au mărit în raport direct proporțional cu dezvoltarea circulației, proprietarii se declarau totuși nemulțumiți. Pînă în anul 1839, brudina s-a încasat

¹⁶³ Arh. St. Iași, Tr. 1772, op. 2020, nr. 2008, f. 11.

după prețul stabilit în 1816¹⁶⁴. Încă la 2 ianuarie 1829, vistiernicul Alexandru Balș, spătarul V. Alecsandri, vornicul M. Sturdza, hatmanul Aslan și Iorgu Razu, au cerut mărirea brudinei, sub pretext că podurile le cauzează pierderi nu foloase¹⁶⁵.

În 1839, luîndu-se în considerație această cerere, ca și altele asemănătoare care i-au urmat, s-a stabilit o nouă taxă a brudinii, pornindu-se de la cuantumul ei din 1825, la care s-a mai adăugat „încă jumătate la ceea ce au fost atunci”¹⁶⁶. Presiunea proprietarilor de poduri asupra Consiliului administrativ a sporit într-atît, încît în 1854 li s-au satisfăcut cererile, hotărîndu-se ca pentru podurile de pe Siret, Bistrița și Moldova să se plătească de către trecători o taxă dublă față de cea din 1839¹⁶⁷. Această măsură a avut însă urmări atît de grave pentru circulația mărfurilor, încît Consiliul administrativ a fost nevoit s-o anuleze chiar în același an¹⁶⁸. O nouă cerere de sporire a brudinei, venită din partea proprietarilor, a avut aceeași soartă. Brudina a continuat să rămînă la nivelul celei din 1839¹⁶⁹.

Interesele economice ale țării cereau desființarea acestei rămășițe a dreptului seniorial. Guvernul țării însă, alcătuit el însuși din mari proprietari feudali, nu a desființat brudina, dar n-a avut nici curajul s-o mărească peste nivelul stabilit în 1839. La rîndul lor, proprietarii de poduri, sau posesorii podurilor, neizbutind să obțină satisfacție pe această cale, s-au folosit de mijloace ilegale pentru a-și mări veniturile: încasarea brudinii de la trecătorii prin vaduri, pe gheață, sau chiar de la cei ce treceau riurile înotînd¹⁷⁰. Adeseori, proprietarii podurilor închideau vadurile pentru a obliga pe călători să folosească podurile¹⁷¹. De asemenea, proprietarii și posesorii podurilor impuneau la plata brudinii categorii fiscale scutite de plata acestei taxe, ca de pildă cărăușii ce lucrau la drumuri, transporturile de interes obștesc etc. Foarte numeroase sînt cazurile de încasare a brudinei peste prevederile stabilite prin lege. În iulie 1837, de pildă, egumenul mănăstirii Răchitoasa lua de la trecătorii pe podurile de la Furceni și Ciușlea cîte 3—8 lei „de om pe jos”¹⁷². Proprietarul podu-

¹⁶⁴ Arh. St. Iași, Tr. 360, op. 391, nr. 19, f. 1, 2

¹⁶⁵ *Analele Parlamentare ale României*, tom. IX, partea a II-a, p. 467.

¹⁶⁶ *Ibidem*, p. 466—467. În 1843 a fost majorată și brudina pentru podurile de pe rîul Trotuș (*Ibidem*, tom. XII, partea a II, p. 253—255).

¹⁶⁷ „Buletin. Foaia publicațiilor Oficiale a Prințatului Moldovei”, nr. 52 din 4 iulie 1854.

¹⁶⁸ *Ibidem*, nr. 76 din 26 septembrie 1854.

¹⁶⁹ *Ibidem*, nr. 30 din 17 aprilie 1855.

¹⁷⁰ Vezi circularele departamentului din lăuntru, prin care ispravnicii primeau instrucțiuni relative la împiedecarea proprietarilor și a posesorilor de poduri, de a încasa brudina de la trecătorii prin vaduri, pe gheață și înot. Arh. St. Iași, Tr. 726, op. 813, nr. 1886, f. 1; *Manualul administrativ al Prințatului Moldovei*, tom. I, p. 419, 422.

¹⁷¹ Arh. St. Iași, Tr. 1722, op. 2020, nr. 16950, f. 1, 2.

¹⁷² *Idem*, Tr. 1764, op. 2013, nr. 946, f. 120.

lui de la Rădăuți încasa în 1841 o brudină de 3 sorcoveți de om pe jos¹⁷³. În anul 1846, la podurile de la Rădăuți, Leova și Sculeni, se încasa o brudină „covârșitor de mare” peste cuantumul stabilit în 1839¹⁷⁴.

Toate aceste abuzuri constituiau o piedică foarte serioasă în calea buneii desfășurări a circulației. Ele au cauzat ciocniri violente între trecători și slujbașii de la poduri. Bătăile aplicate „stringătoarelor brudinei”¹⁷⁵, ocolirea podurilor pe la mari distanțe, transporturile de interes particular făcute sub masca transporturilor de interes obștesc, scutite de brudină, erau câteva din cele mai obișnuite forme de exprimare a unei opoziții crescînde. Firește că s-au făcut încercări de a se pune capăt acestor abuzuri. Ele însă n-au avut urmări practice pozitive, pentru că singura soluție posibilă, la care însă organele de stat n-au recurs, era abolirea brudinii.

O altă serie de mari dificultăți în calea buneii desfășurări a lucrărilor în domeniul comunicațiilor au constituit-o corupția și indolența funcționarilor de stat și stilul de muncă. Recrutarea slujbașilor însărcinați cu conducerea administrativă a muncii în domeniul comunicațiilor s-a făcut, cum era și obiceiul, după criterii în care interesele personale ale suspușilor precumpăneau. Slujbașii, în marea lor majoritate, erau simple slugi, care nu-și respectau obligațiile decît în măsura în care ele satisfăceau interese personale. Existau și excepții, dar ca toate excepțiile erau atît de puține, încît se pierdeau în masa neorînduieiilor. Stilul de muncă era cel tipic oriental, adică a administrației unde se discuta mult și îndelungat, unde se scria mult, foarte mult și se făcea foarte puțin. Cine parcurge corespondența între organele centrale de stat și cele locale cu privire la construcția drumurilor și a podurilor rămîne cu impresii care depășesc tot ce-și poate închipui mai rău un om despre o administrație coruptă și indolentă. Pentru a ilustra această stare de lucruri e suficient, credem, un singur exemplu: pentru reconstrucția unui *podeț* pe apa Bașeului s-a purtat între organele centrale de stat și cele locale o corespondență care a început în 1839 și s-a terminat în 1843¹⁷⁶.

Abuzurile, fraudele, delapidările, au însoțit neconținut lucrările în domeniul comunicațiilor, în întreaga perioadă de care ne ocupăm. Grija organelor locale de stat era îndreptată mai ales către camuflarea lor, „spre a nu se strica hatîr cu boierii”¹⁷⁷, remarcă inginerul Karl Bolberitz într-o limbă pe care de abia o învăța. Ispravnicii, pentru a întreprinde ceva, continua Bolberitz, au nevoie de „10 adresuri”, iar jandarmii trimiși după oamenii repartizați la lucru „vin cu minciuni”, firește, după ce fuseseră mituiți.

¹⁷³ Arh. St. Buc., *Loc cit.*, dosar 143/1841.

¹⁷⁴ *Analele Parlamentare ale României*, tom. XIV, partea a II-a, p. 174.

¹⁷⁵ Arh. St. Iași, Tr. 1772, op. 2020, nr. 28846, f. 1.

¹⁷⁶ Arh. St. Iași, Tr. 1764, op. 2013, nr. 1170.

¹⁷⁷ Arh. St. Buc., Depart. lucr. Publ. Mold., dos. 321/1851, f. 61.

Delapidările făcute cu prilejul construcției în 1841 a podului de la Docalina¹⁷⁸, însușirea de către spătarul D. Sturdza, ispravnicul Vasluiului, a banilor destinați pentru construcția drumurilor în 1844¹⁷⁹, sustragerea banilor încasați la Galați pe răvașele de drum¹⁸⁰, oameni scutiți ilegal de la munca la drumuri¹⁸¹, cantoniști folosiți de autorități ca slugi¹⁸², bani luați de la clăcași în schimbul promisiunii de scutire de muncă¹⁸³, contracte false încheiate între reprezentanți ai organelor de stat și persoane particulare pentru construcții de poduri¹⁸⁴, crișme deschise la locul de muncă de către revizorii lucrărilor¹⁸⁵, pedepse inumane aplicate lucrătorilor¹⁸⁶ etc., sînt numai cîteva dintre numeroasele abuzuri, fraude și iregularități, care ilustrează cum nu se poate mai convingător condițiile în care s-au desfășurat lucrările de îmbunătățire a comunicațiilor în Moldova.

Măsurile de „înfrinare” se întîlnesc atît de rar, încît ele demonstrează mai degrabă întinderea și gravitatea abuzurilor decît străduința de a le pune capăt. De altfel, oricît de frecvente și drastice ar fi fost sancțiunile, ele n-ar fi avut efectele scontate, deoarece printre vinovați se aflau adesea cei împuterniciți cu aplicarea lor. De cele mai multe ori dezordinile și fraudele erau mușamalizate de către organele de stat sub pretext ca: „...e o scăpare de condei”¹⁸⁷, sau „...ca să oprească strigările...”¹⁸⁸ etc. Firește că o astfel de conducere administrativă a lucrărilor a contribuit nu la buna desfășurare a muncii ci, dimpotrivă, la frinarea ei.

Deși în Regulamentul Organic au fost prevăzute măsuri speciale pentru siguranța comunicațiilor, totuși ele încă mai stînjeneau transporturile. Intensificarea schimburilor comerciale a obligat organele de stat să-și îndrepte cu toată seriozitatea atenția către asigurarea vieții și a avutului călătorilor, ceea ce a avut ca urmare obținerea unor succese însemnate în acest domeniu. Cu toate acestea, brigandajul n-a putut fi stîrpit, deoarece el își avea izvorul în înșeși condițiile social-economice. Procesul de descompunere a feudalismului, care se desfășura într-un ritm rapid în acea epocă, lăsa fără posibilități de asigurare a existenței un număr mereu sporit de oameni care, negăsind de lucru în orașe, „apucau calea drumului mare”. Kuch sfătuia pe călătorul străin prin Principatele Române „să fie totdeauna

¹⁷⁸ Arh. St. Iași, Tr. 1764, op. 2013, nr. 1170, f. 23.

¹⁷⁹ Arh. St. Focșani, Fondul Starostia Putnii, dosar 983/1848, f. 1, 7, 51. În 1851, Ispravnicul nu fusese încă sancționat.

¹⁸⁰ Arh. St. Iași, Tr. 1772, op. 2020, nr. 32115, f. 14 și urm.

¹⁸¹ Arh. St. Iași, Tr. 1316, op. 1488, nr. 217, f. 313.

¹⁸² *Manualul Administrativ al Principatului Moldovei*, tom. II, p. 245.

¹⁸³ Arh. St. Iași, Tr. 1772, op. 2020, nr. 26000, f. 1.

¹⁸⁴ Arh. St. Iași, Tr. 1339, op. 1521, nr. 988, f. 10.

¹⁸⁵ Arh. St. Iași, Tr. 1772, op. 2020, nr. 24899, f. 56.

¹⁸⁶ Arh. St. Iași, Tr. 1772, op. 2020, nr. 7010, f. 1.

¹⁸⁷ Arh. St. Iași, Tr. 627, op. 669, nr. 436, f. 9.

¹⁸⁸ Arh. St. Iași, Tr. 938, op. II 1080, nr. 61, f. 1.

armat și gata a se apăra”¹⁸⁹, notind că între 1835 și 1837, în Moldova, mai multe bande de hoți făceau ca drumurile să fie nesigure iar negustorii „se vedeau prădați în toate părțile și ajunseseră aproape a nu mai putea să iasă din orașe”¹⁹⁰. În 10 aprilie 1836, domnitorul însuși se vedea obligat să anunțe că brigandajul „pricinuia o simțitoare jignire țirculației capitalurilor operațiilor comerciale...”¹⁹¹. Într-un raport¹⁹² din 6 octombrie 1838, al Pîrcălăbiei de Galați, se arăta că „negoțul portului Galați nu numai pătimeste, dar să dă înapoi în loc să margă spre înflorire, din pricina neîndemnării și a nesigurantei ce au emborii Galațului întru aducere sumilor de bani de la Iași la piața portului, după polițele ce vinu de pe uscat...”. Pîrcălabia cerea ca transporturile bănești către Galați să fie însoțite de slujitori înarmați. În cele din urmă, transportul de monede a fost transferat poștelor și pus sub egida Vistieriei¹⁹³. Dar jafurile n-au încetat. În noiembrie 1848, de pildă, un transport de marfă către Iași a fost prădat lângă Docolina¹⁹⁴.

În tot cursul acestei perioade, boierii, negustorii, cărăușii, au cerut de repetate ori luarea unor măsuri drastice, care să asigure circulația. Sub presiunea unor necesități atât de stringente, statul a fost nevoit să ia măsuri imediate. În 1834 s-a luat hotărîrea ca „nici un sătean să nu poată călători undeva... fără bilet de drum”¹⁹⁵. Se urmărea în felul acesta să se creeze înlesniri organelor de stat în prinderea răufăcătorilor cînd, de fapt, hotărîrea lovea în cea mai numeroasă și cinstită categorie socială. Aplicarea acestei măsuri a avut și un efect negativ: libera circulație a fost îngreuiată mai ales pentru țărani, care erau nevoiți să apeleze pentru orice deplasare la organele locale ale puterii de stat. Printr-un ofis domnesc din 1 martie 1835 au fost anunțate noi măsuri „împotriva făcătorilor de răle”¹⁹⁶. Prinderea și stîrpirea briganzilor a fost pusă în sarcina satelor, ai căror locuitori aveau obligația să conlucreze în acest scop cu autoritățile. La 13 aprilie 1837 a fost elaborat un regulament pentru siguranța drumurilor mari, care a fost completat în 1839¹⁹⁷. Pe principalele drumuri ale țării au fost stabilite pichete de pază: de la Herța la Iași; de la Focșani—Adjud—Bacău—Roman—Tg. Frumos—Podul Iloaiei la Iași; de la Tîrgul Frumos la Fălticeni; din Fălticeni la Mihăileni prin Botoșani; de la Mihăileni la Dorohoi; de la Fălticeni la Piatra

¹⁸⁹ Kuch, *Moldausch — walachische Zustände in den Jahren 1828 bis 1843*. Tradusă în „Convorbiri literare, an XXV (1891), p. 208.

¹⁹⁰ *Ibidem*, p. 586.

¹⁹¹ *Analele Parlamentare ale României*, tom. VI, partea a II-a, p. 775.

¹⁹² Arh. St. Iași, Tr. 1316, op. 1488, nr. 353, f. 2, 5, 6, 12, 13, 18.

¹⁹³ *Ibidem*.

¹⁹⁴ Arh. St. Iași, Tr. 1772, op. 2020, nr. 1246, f. 2.

¹⁹⁵ C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul Organic*, p. 455.

¹⁹⁶ *Manualul Administrativ a Principatului Moldovei*, tom. I, p. 494.

¹⁹⁷ *Ibidem*, p. 535—534.

prin Tg. Neamț; de la Bacău la Tîrgul Ocna și de la Iași la Huși. La fiecare pichet se afla un grup de slujitori călări, care însoțeau convoaiele. Doi căpitani însoțiți de cîte 4 slujitori supravegheau funcționarea acestui sistem de pază. Pe timp de iarnă slujitorii erau cantonați în satele cele mai apropiate de pichete¹⁹⁸. În 1837, Demidoff a găsit la fiecare poștă cîte o excortă¹⁹⁹, iar Kuch a notat²⁰⁰ că „de-alungul drumurilor mari, dar mai ales la locurile mai puțin sigure, sînt posturi alcătuite din trei sau patru cazaci, dar aceasta numai în timpul verii...”, care cer călătorilor și răvașe de drum. Kuch a făcut și alte două observații îndreptățite: bacșișul înlocuia adeseori răvașul de drum, pichetele de pază n-au funcționat decît în timpul verii. Între timp s-a aplicat încă o măsură privitoare la asigurarea călătorilor: în aprilie 1842 au fost „închezășluiți” harabagii²⁰¹.

Funcționarea acestui sistem de asigurare a comunicațiilor nu era perfectă deoarece ea era determinată de însăși imperfecțiunea aparatului de stat. Totuși, nu putem trece cu vederea peste unele succese care au creat comunicațiilor o siguranță incomparabil mai mare față de perioada preregulamentară. Domnitorul arăta în ofisurile sale anuale numărul de briganzi prinși și sancționați. În 1834 — 357²⁰², în 1835 — 450, în 1836 — 286²⁰³ etc. Dacă s-ar fi prins numai jumătate din numărul de răufăcători anunțat de domnitor, iar 50% din ei ar fi fost hoji de drumul mare, încă ar fi fost un succes. Documentele demonstrează că, într-adevăr, în epoca domniei lui Mihail Sturdza siguranța comunicațiilor a făcut mari progrese, dar ea era totuși departe de ceea ce pretindea Radu Rosetti că ar fi fost cînd a scris că în vremea domniei lui Mihail Sturdza „și în mijlocul drumului poți dormi cu saci de aur drept căpătii”²⁰⁴. În deceniile 4—5 ale secolului al XIX-lea, și mai tirziu, deși se instituise o siguranță relativă a comunicațiilor, problema jafurilor „la drumul mare” încă mai neliniștea pe călători.

LES VOIES DE COMMUNICATION TERRESTRE EN MOLDAVIE DE 1834 A 1848

RÉSUMÉ

Dans cette première partie d'une étude plus étendue, l'auteur décrit les conditions économiques et sociales-politiques de la période 1834—1848, au cours de laquelle, en Moldavie, les voies de communica-

¹⁹⁸ *Manualul Administrativ a Principatului Moldovei*, tom. I, p. 534—535.

¹⁹⁹ A. Demidoff *op. cit.*, p. 194.

²⁰⁰ Kuch, *op. cit.*, p. 329.

²⁰¹ Arh. St. Iași, Tr. 1772, p. 2020, nr. 32754, f. 1, 3 și urm.

²⁰² *Analele Parlamentare ale României*, tom. V, partea a II-a, p. 563.

²⁰³ *Ibidem*, tom. VII, partea a II-a, p. 728.

²⁰⁴ Radu Rosetti, *Amintiri*, vol. I. *Ce-am auzit de la alții*, București, f.a., p. 187.

tion ont été améliorées. Il met en évidence aussi les moyens matériels utilisés pour faciliter les transports.

La période 1834—1848, en Moldavie, a été caractérisée, entre autres, par un remarquable essor de la production économique, surtout agricole, et par une grande augmentation des ventes de marchandises. C'est ce qui explique l'importance accordée en général à un meilleur aménagement des voies de communication et spécialement à la construction des chaussées.

Toutes les classes sociales intéressées à l'échange des marchandises, inclusivement les grands boyards propriétaires d'immenses domaines produisant des graines, ont insisté pour que les voies de communication soient améliorées.

Des divergences entre les représentants des différentes couches et classes sociales se sont produites, lorsqu'il a fallu décider quels seront les moyens qui devront être employés. Les représentants des boyards moyens et petits, et surtout ceux de la bourgeoisie, demandèrent que fussent utilisées les méthodes bourgeoises de travail et de financement, tandis que les représentants des grands boyards conservateurs voulaient maintenir les méthodes traditionnelles féodales de travail et de financement. Finalement, cette dernière solution a été admise, car elle correspondait aux intérêts de la couche sociale qui gouvernait l'Etat.

Voilà pourquoi à la construction des ponts et des chaussées ont travaillé les paysans serfs, qui ont été soumis à une prestation annuelle théoriquement de six journées de travail et qui effectivement atteignit de 10 à 12 journées de travail.

Pour la construction des chaussées et des ponts fut alloué dans le budget de la Moldavie un crédit annuel de 100.000 lei (correspondant à approximativement 33.000 francs or). Si l'on tient compte que les revenus de l'Etat dépassèrent en 1846 la somme de 15 millions de lei et qu'un seul pont, à Vădeni, sur le Sereș, a coûté 60.000 lei, on constate que le financement de la construction des ponts et chaussées a été absolument insuffisant. Tout le travail a été mis à la charge des paysans serfs.

L'auteur s'occupe ensuite de l'entretien des ponts et chaussées, confié à un corps spécial de cantonniers, des obstacles qui empêchèrent la circulation de devenir plus aisée, notamment le maintien des péages (taxes féodales payées à la traversée des rivières), l'insuffisance de la sécurité des voyageurs, etc.

UNELE ASPECTE PRIVIND CONSECINȚELE ECONOMICE ALE PREZENȚEI TRUPELOR GERMANE ÎN ROMÂNIA (1940—1944)

DE

D. ȘANDRU și I. SAIZU

În cadrul preocupărilor istoriografiei noastre actuale cu privire la cercetarea problemelor perioadei celui de-al doilea război mondial, chestiunea consecințelor economice determinate de prezența misiunii militare germane și a trupelor hitleriste pe teritoriul României n-a format pînă acum obiectul unui studiu special. Ținînd seama de faptul că urmările politice ale prezenței trupelor germane, caracterul intrării lor în România, comportarea lor față de ostașii români, metodele de ocupație folosite în România, atitudinea potrivnică a poporului și a armatei române față de trupele hitleriste au fost prezentate într-o serie de studii¹, în articolul de față ne propunem, pe baza informațiilor documentare existente în unele arhive interne, în colecții de documente străine și într-o serie de lucrări și articole publicate în ultimii ani, să abordăm cîteva aspecte privitoare la jafurile organizate și neorganizate

¹ Ion Popescu-Puțuri, *Les principales caractéristiques du régime politique de Roumanie pendant la dictature militaire-fasciste et l'agression hitlérienne*, în volumul *La Roumanie pendant la deuxième guerre mondiale*, Editions de la Academie, București, 1964, p. 34—36; N. N. Constantinescu, *L'exploitation et le pillage de l'économie roumaine par l'Allemagne hitlérienne dans la période 1939—1944*, în volumul *La Roumanie pendant la deuxième guerre mondiale...*, p. 126—128; Maria Covaci, Florea Dragne, *Unele aspecte ale luptei clasei muncitoare și țărănimii împotriva dictaturii militarofasciste și a războiului hitlerist (1941—1944)*, în volumul *Din istoria contemporană a României*, Editura Științifică, 1965, p. 141 și urm.; C. Antip, C. Nicolae, *Domnule Mareșal, ne găsim în divergență*, în „Magazin istoric”, nr. 3 (1967), p. 26—30; I. Cicală, *Intensificarea acțiunilor antifasciste ale maselor populare din regiunea Cluj, în anul 1943*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj”, tom. VIII (1965), p. 292—293; L. Eșanu și I. Saizu, *Aspecte ale rezistenței maselor populare din Moldova împotriva dictaturii militarofasciste și a războiului antisovietic*, în „Studii”, nr. 3 (1966), p. 531—549; I. Saizu, D. Șandru și L. Eșanu, *Contribuții la cunoașterea situației materiale a maselor populare din Moldova în perioada 6 septembrie 1940—23 August 1944*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie”, Iași, tom. I (1964), p. 9—30.

săvârșite de ele pe teritoriul României în perioada octombrie 1940—23 august 1944, cit și la urmările generate de acestea.

Izbucnirea celui de-al doilea război mondial la 1 septembrie 1939 a agravat situația internațională a României, contribuind nemijlocit la izolarea ei. Evoluția evenimentelor externe de la sfârșitul anului 1939 și prima jumătate a anului 1940, ca și încercările tot mai brutale de amestec ale Germaniei hitleriste în afacerile interne ale României, au contribuit la o regrupare în cadrul cercurilor conducătoare din România, o influență crescîndă avînd-o grupările progermane. Acest fapt se reflectă în componența prohitleristă a guvernului I. Gigurtu, format la 4 iulie 1940². În timpul cabinetului Gigurtu, României i-a fost impus dictatul de la Viena, prin care partea de nord a Transilvaniei era răpită și predată Ungariei horthyste. În acele condiții deosebit de grele pentru soarta țării „poporul român s-a găsit singur, fără nici un sprijin din afară, părăsit de toate puterile Europei. România a fost nevoită să accepte condițiile nedrepte ale dictatului de la Viena. Prin aceasta ea a fost lăsată la cheremul Germaniei, a fost aruncată de fapt în brațele forțelor hitleriste”³.

Izolarea în care se afla România și presiunile neîntrerupte ale Germaniei au creat Reichului o serie de posibilități de imixtiune în politica internă și externă a țării noastre. În conjunctura internațională dată, cînd Ungaria reușise să cîștige în favoarea sa guvernele de la Berlin și Roma în problema revendicărilor teritoriale pe seama României⁴, cînd exista un pericol iminent de ciuntire a teritoriului țării de către statele revizioniste, primul ministru român Gigurtu a discutat la Berlin problema trimiterii în țara noastră a unei misiuni militare cu scopul instruirii trupelor române⁵. Guvernul german, căutînd să-și subordoneze ambele state (România și Ungaria) și să determine pe cel dintîi să admită unele cedări teritoriale în folosul celui de-al doilea, a refuzat⁶ în acea vreme trimiterea unei misiuni folosind acest refuz ca un mijloc de presiune pentru a dobîndi poziții importante în România. Dovada o constituie faptul că odată cu noul guvern Ion Antonescu, al dictaturii militaro-fasciste, instaurat la 6 septembrie 1940, a cărei orientare prohitleristă era evidentă, Germania, care reușise mai întîi să satisfacă revendicărilor teritoriale ale Ungariei, a urmărit să-și trimită

² Ion Popescu-Puțuri, *op. cit.*, p. 14.

³ Nicolae Ceaușescu, *Partidul Comunist Român — continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România*, Editura Politică, București, 1966, p. 47.

⁴ G. Juhász, *La politique extérieure de la Hongrie de 1939 à 1943*, în „Revue d'Histoire de la deuxième guerre mondiale”, nr. 62 (1966), p. 24.

⁵ Arh. St. București, Fond. Președ. Cons. de Miniștri, dosar 1077/1943; Дж. Барлер, *Большая стратегия, сентябрь 1939 — июнь 1941*. Издательство И. Л., Москва, 1959, p. 342. Traducere din limba engleză a lucrării lui J. R. M. Butler, *Grand Strategy. September 1939—June 1941*, London, 1957.

⁶ Дж. Барлер, *op. cit.*, p. 342. M. Adam, Gy. Juhász L. Kerekes, *Allianz Hitler, Horthy, Mussolini, Dokumente zur Ungarischen aussenpolitik (1933—1944)* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966, p. 281—282.

trupe în România cu scopul aparent de a instrui armatele ei. În vederea îndeplinirii acestui plan, încă de la 4 septembrie 1940, Fabricius a avut o întrevedere cu Valer Pop, în timpul căreia a ieșit la iveală interesul Reichului de a-și trimite trupe în țara noastră⁷.

Intrarea armatelor germane în România și ocuparea de către acestea, fără agresiune, a unor puncte vitale, era dorită de Reich, întrucît pe această cale el putea folosi toate bogățiile României în războiul agresiv, iar pe de altă parte, reușea să-și păstreze intacte însemnate efective de oameni și cantități de armament pe care le-ar fi folosit în cazul unei agresiuni militare⁸. Deși de drept România nu a fost o țară ocupată, amestecul trupelor hitleriste în treburile interne ale statului făcea ca ele să aibă „misiunea unor trupe de ocupație”⁹.

Pe de altă parte, sub pretextul contracarării unor poziții militare și strategice ale Angliei în Balcani, Germania a căutat să-și trimită o parte din trupele sale în statele balcanice¹⁰. Pe baza convenției tratată de guvernul român cu generalul von Tippelskirch și semnată la 17 septembrie 1940, începînd din acea lună au fost trimise prin Ungaria în România o divizie de tancuri și aviație¹¹. Deși primele efective ale misiunii militare germane au sosit în țară în a doua jumătate a lunii septembrie 1940, guvernul român a făcut cunoscut acest act abia la 7 octombrie 1940¹². Conform convenției încheiate misiunea militară germană avea menirea de a-și da concursul la instruirea și organizarea armatei române¹³. Totodată, României i-au fost promise tancuri, artilerie antitanc și antiaeriană, avioane de vînătoare, arme și muniții, în contul efortului economic pe care-l făcea¹⁴.

Dintr-o analiză sumară a efectivelor misiunii militare germane aduse în România în toamna anului 1940, misiune urmată de primele divizii ale Wehrmacht-ului, cît și a modului de dispersare a acestora pe teritoriul țării, apare în mod evident că scopul instruirii armatelor române a fost secundar. Guvernul german a căutat însă să creeze im-

⁷ Ion Popescu-Puțuri, *op. cit.*, p. 16—17.

⁸ *Ibidem*, p. 10.

⁹ Nicolae Ceaușescu, *op. cit.*, p. 47—48.

¹⁰ К. Типпельскирх, *История второй Мировой Войны* Издательство И. Л., Москва, 1956, p. 135—136. Traducere din limba germană a lucrării lui Kurt von Tippelskirch, *Geschichte des zweiten Weltkriegs*, Bonn, 1954; A. M. Некрич *Внешняя политика Англии, 1939—1941*, Издательство Академии Наук СССР, Москва 1963, p. 384—385 (Autorul citează în acest sens revista „Economist” din 15 februarie 1941).

¹¹ К. Типпельскирх, *op. cit.*, p. 135—136; Andreas Hillgruber, *Hitler, König Carol und Marschall Antonescu*, Ed. a II-a, Franz Steiner Verlag GMBH Wiesbaden, 1965, p. 99; *Procesul mării trădări naționale*, Editura „M. Eminescu”, 1946, p. 12, 27, 47 și 270.

¹² Andreas Hillgruber, *op. cit.*, p. 99.

¹³ Нюрнбергский процесс, *Преступления против мира*, том II, Гос. издательство юридической литературы, Москва 1958, p. 497.

¹⁴ К. Типпельскирх, *op. cit.*, p. 135—136.

presia că sarcina principală a acestei misiuni a fost aceea de a ajuta România în pregătirea și organizarea forțelor sale armate¹⁵.

În realitate, sarcinile misiunii militare germane, stabilite la 14 septembrie 1940 de Statul major al Wehrmacht-ului și Ministerul de externe german, constau în instaurarea dominației politice și economice asupra României¹⁶. Unul din țelurile importante urmărite de Hitler prin trimiterea armatei în România era și acela de a asigura apărarea zonei petrolifere din Valea Prahovei și transportul petrolului spre Germania. Acest lucru este atestat și de faptul că misiunea militară germană și divizia a 13-a tancuri, sosite în toamna anului 1940 sub comanda mai multor generali¹⁷, au fost amplasate în regiunea petroliferă, precum și în porturile românești și nicidecum la unitățile militare din țară. Ocuparea acestor zone a fost favorizată de însuși generalul Antonescu, care a cerut Reichului să asigure protecția aeriană și terestră a Văii Prahovei¹⁸. Vorbind despre acest act, presa britanică și americană remarca faptul că pătrunderea trupelor germane în România constituia „o măsură de apărare a regiunii petrolifere... armatele de instructori devenind astfel armatele protectoare ale regiunilor petrolifere”¹⁹. „Trupele germane — scria ziarul „Chicago Daily Tribune” din 13 octombrie 1940 — au fost trimise în România pentru a asigura un flux neîntrerupt de petrol în Germania și Italia”²⁰.

Referindu-se la același act, presa hitleristă prezenta ocuparea zonei petrolifere ca o măsură menită să preîntâmpine un eventual atac sau act de sabotaj din partea Angliei. Scopul ocupării regiunii petrolifere a fost arătat cu diferite ocazii nu numai de numeroase organe de presă, ci și de unele persoane oficiale hitleriste. Într-o notă cu caracter intern din 21 septembrie 1940 generalul Keitel arăta necesitatea ca trupele germane să colaboreze în regiunea petroliferă cu unitățile speciale ale contraspionajului și Gestapoului care se aflau deja în această regiune²¹. La 20 noiembrie 1940, Hitler își manifesta, într-o scrisoare adresată lui Mussolini, îngrijorarea cu privire la posibilitățile ce și le-ar fi putut crea Anglia prin cucerirea unor importante puncte strategice din Grecia de a se apropia la circa 500 km de zona petroliferă Ploiești, distanță ușor accesibilă bombardierelor britanice care ar fi putut pe această cale să producă pierderi ireparabile rafinăriilor românești²². El vedea o asemenea situație militară ca amenințătoare

¹⁵ *Documents on German Foreign Policy, 1918—1945*, Seria D, vol. XI, Washington, 1958, p. 144—145; Дж. Батлер. *op. cit.*, p. 342.

¹⁶ Andreas Hillgruber, *op. cit.*, p. 98—99.

¹⁷ Нюрнбергский процесс, том. II, p. 497.

¹⁸ *Procesul marii trădări naționale ...*, p. 271; *Documents on German Foreign Policy ...*, vol. IX, doc. 328, p. 550.

¹⁹ Arh. St. București, fond Președ. Cons. de Miniștri, dosar 523/1940, f. 6.

²⁰ Arh. Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., fond 10, dosar 323, vol. II, f. 49—50.

²¹ *Documents on German Foreign Policy ...*, vol. XI, p. 144—145.

²² К. Типпельскирх, *op. cit.*, p. 119.

din punct de vedere economic pentru Germania, întrucît Reichul viza regiunile bogate în petrol ale României și tocmai din această cauză Hitler insista pentru aplicarea în această zonă a unor măsuri militare de apărare²³. Paralel, Ribbentrop a recunoscut la 10 octombrie 1940 că Germania avea un mare interes ca producția de petrol a României să continue nestingerită și în acest scop a trimis aici unități militare²⁴.

În același timp, ocuparea regiunii petrolifere de către trupele hitleriste s-a efectuat și pentru a preveni sabotajele muncitorilor, pentru a controla producția și exportul petrolului românesc.

Intrarea trupelor germane în România, ca și „promisiunile” de ajutor militar făcute de Reich, au îngrijorat cercurile revizioniste maghiare, care nu doreau întărirea armată a României, de la care, cu tot arbitrajul de la Viena, pretindeau încă unele teritorii²⁵. În același timp, pătrunderea misiunii militare germane în România a generat nemulțumiri în sînul cercurilor politice italiene care nu doreau ca Reichul să fie singurul beneficiar al petrolului românesc. În acest sens, Ciano arăta la 8 octombrie 1940 că, vorbind cu Mussolini despre misiunea militară germană din România, „Ducele era foarte supărat din cauză că numai armatele germane erau prezente în regiunile petrolifere ale României”²⁶. Însuși Ciano nota în legătură cu acest act că Italia îl considera ca un „pas delicat și greu”²⁷.

O parte din literatura germană a timpului subliniază interesul Italiei în România în direcția întăririi influenței ei economice și militare. Căutînd să illustreze preocuparea Italiei de a-și consolida poziția, alături de Germania, în România, Alfred Rosenberg nota că „concurența sudică (Italia — n.n.) lucrează cu înfrigurare”²⁸ și că „Roma încearcă să se amestece în toate părțile, în loc să se concentreze spre interesele ei în Marea Mediterană”²⁹.

Pe de altă parte, intenția Reichului a fost și aceea — după cum reieșea din discuțiile purtate la 18 septembrie 1940 între ministrul Germaniei la București, Fabricius, și ministrul de externe român, Mihail Sturza — de a folosi teritoriul României pentru transferul unor trupe în vederea îndeplinirii planurilor sale militare³⁰. Guvernul Reichului a hotărît ca toate măsurile privitoare la transferul de trupe să fie efectuate cu o „viteză maximală”, trecerea lor prin Ungaria și România trebuind făcută neîntrerupt și explicată prin necesitatea întăririi mi-

²³ К. Типпельскирх, *op. cit.*, p. 119—120.

²⁴ *Documents on German Foreign Policy...*, vol. XI, doc. 169, p. 279.

²⁵ К. Типпельскирх, *op. cit.*, p. 135—136.

²⁶ *The Ciano Diaries 1939—1943*, Edited by Huch Gibson Daubleday & Co Inc, Garden City, New-York, 1946, p. 299.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Das Politische Tagebuch Alfred Rosenberg 1934/1935 und 1939/1940*, Herausgeber Wilhelm Treue, Musterschmidt Verlag Göttingen, Frankfurt, Berlin, p. 58.

²⁹ *Ibidem*, p. 52.

³⁰ *Procesul mării trădări naționale...*, p. 14; Hitler, *Directives de guerre*, Arthaud, Paris, 1965, p. 70.

siunii militare germane din România³¹. Conform convenției din 17 septembrie 1940 efectivul misiunii militare germane trebuia să fie de 19 000 de soldați și ofițeri, iar durata staționării ei în România era limitată la 4—5 luni³². Efectivul trupelor germane din România a depășit însă întotdeauna această cifră. Generalul Ilie Șteflea, fost șef al Marelui stat major român, declara în 1946 că în privința trupelor germane venite în țară pentru instrucție, și-a dat seama că odată cu ele au sosit „un număr mare pe care nu l-am putut cunoaște niciodată, de divizii germane”³³.

După ce în anul 1940 Uniunea Sovietică a concentrat la granița de pe Prut 30 de divizii de infanterie, 8 divizii de cavalerie și 14 brigăzi de trupe motorizate, în vreme ce România poseda la sfârșitul aceluiași an, la aceeași graniță, doar 7 divizii, guvernul german a găsit un nou pretext pentru a-și spori efectivele sale pe teritoriul României, concentrând în februarie 1941 la frontiera cu U.R.S.S. trei divizii care ulterior au fost sporite la zece, cu un efectiv de 200 000 soldați³⁴.

Poporul român, care nu s-a împăcat niciodată cu aservirea țării față de imperialismul german, a văzut în prezența trupelor hitleriste pe teritoriul patriei un pericol pentru existența națiunii române. El își amintea de jafurile efectuate pe teritoriul ocupat de armatele germane în anii primului război mondial, de faptul că Reichul a fost principalul promotor al ciuntirii României în anii celui de-al doilea război mondial. De aceea, el a manifestat ostilitate față de pătrunderea trupelor hitleriste în țară, văzînd în ele nu numai principalul instrument al Germaniei pentru asigurarea dominației ei aici, ci și reazimul armat al regimului fascist din România. În acest sens, însuși Hitler ordonase armatelor sale să fie puse în sprijinul guvernului român „de la generalul Hansen și pînă la ultimul ostaș german”³⁵. De la venirea trupelor hitleriste în țară și pînă la izgonirea lor completă, masele populare, sub conducerea Partidului Comunist Român, au desfășurat o luptă permanentă pentru alungarea lor din țară, pentru apărarea unității naționale, independenței și suveranității patriei³⁶.

*

Prezența trupelor hitleriste în România a generat o serie de perturbații cu caracter economic, determinate de sistemul de aprovizio-

³¹ K. Тяппельский, *op. cit.*, p. 136—137.

³² *Procesul marii trădări naționale ...*, p. 48.

³³ *Ibidem*, p. 271.

³⁴ Arh. St. București, fond Președ. Cons. de Miniștri, dosar 1046/1943, f. 136; dosar 1077/1943; *Нюрнбергский процесс*, том. II, p. 502; Ion Popescu-Puțuri, *România în timpul celui de-al doilea război mondial*, în „Analele Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R.”, nr. 5, 1966, p. 54.

³⁵ Ion Popescu-Puțuri, *Les principales caractéristique ...*, p. 23.

³⁶ *Ibidem*, p. 82.

nare cu diverse produse de pe piața internă³⁷. În convorbirea avută de Ion Antonescu cu Hitler la Berlin, în noiembrie 1940, s-a subliniat necesitatea ca misiunea militară germană aflată în România să continue munca de instruire a trupelor române. Totodată s-a convenit ca să se încheie o înțelegere pe baza căreia România, în schimbul alimentelor și altor produse ce le va livra misiunii germane, să primească armament³⁸.

Prin *Convenția asupra directivelor obligatorii pentru aprovizionarea trupelor germane în România*, din 17 ianuarie 1941, semnată de Neubacher și N. Dragomir, s-a stabilit detaliat modalitatea de aprovizionare a trupelor germane, exceptând prima divizie de instrucție. Cheltuielile de orice fel referitoare la aceste aprovizionări, în conformitate cu art. 1, priveau exclusiv guvernul german, statul român neavând de suportat nici o cheltuială, sub nici o formă. Articolul 2 al Convenției precizează contingentele animalelor și alimentelor ce trebuiau livrate după prevederile acordului din 4 decembrie 1940: animalele de tăiere urmau a fi livrate cu începere de la 1 ianuarie 1941, în cote săptămânale, care nu puteau depăși 200 boi și 400 porci; în lunile februarie-aprilie cota de porcine putea fi sporită pînă la 500 capete săptămînal. Din aceste cote se puteau produce conserve la fabricile indicate de intendența română. Fabrica „Deva“ era însărcinată să lucreze pentru trupele germane numai după executarea contractelor date de armata română. Pieile acestor animale urmau a fi predate tăbăcării armatei române la prețul oficial în vigoare pentru întreaga țară, pînă la împlinirea cifrei de 7 500 bucăți (adică 50% din contingentul consimțit pentru Germania) — precum fusese stabilit și în acordul din 4 decembrie 1940. Totodată, trupele germane erau obligate să respecte zilele de tăiere a animalelor la abatoarele din România.

Cuantumul produselor prevăzute a fi livrate lunar trupelor germane era stabilit prin articolele 2 și 3: păsări — pînă la 10 000 găini și 10 000 gîște și rațe; mazăre — 14 vagoane; linte — 7 vagoane; porumb — 100 vagoane; orz și ovăz — 100 vagoane.

Livrările, în afară de contingentele consimțite a fi predate trupelor germane, urmau a se face din „surplusurile“ care întreceau necesarul populației române, după normele stabilite de Ministerul Coordonării. În faza inițială a aplicării Convenției, România trebuia să livreze: paie presate — 50 vagoane lunar, fără ca această cantitate să poată fi sporită ulterior; lemne de foc — pînă la 600 vagoane lunar; lemne de construcție — pînă la 22 000 m.c. grinzi și 30 000 m.c. scînduri de 24 mm; săpun de rufe — pînă la 3 vagoane lunar. Pentru băuturile alcoolice s-a stabilit la 70 000 l contingentul în prima lună, urmînd ca în viitor să se facă o nouă determinare a acestora, în mod special

³⁷ Arh. St. București, fond Președ. Cons. de Miniștri, dosar 1290/1943, f. 83.

³⁸ Нюрнбергский процесс, том II, p. 498 și 685.

a berei, de către Ministerul Coordonării. Țigările urmau a fi livrate după posibilitățile C.A.M.

Articolele 4—6 stabilesc modalitatea de aprovizionare și cazare a trupelor germane din România. Toate produsele de mai sus trebuiau cumpărate și livrate numai prin intențența armatei române, cu care se opera decontarea, cu excepția mazării, linteii, porumbului, orzului și ovăzului, prevăzute la art. 2, ce puteau fi procurate de intențența germană direct de la „Reichsstelle für Getreide“.

Convenția acorda reduceri de taxe de orice fel, în egală măsură cu reducerile oferite armatei române, pentru prelucrarea cerealelor și leguminoaselor necesare armatei germane. De asemenea, se scuteau de taxe vamale cerealele introduse în țară dinspre est de nemți pentru trupele hitleriste. Conform art. 6, plata indemnizațiilor pentru cantonament se făcea direct de trupele germane la prețul stabilit de primării orașelor, împreună cu reprezentanții trupelor germane. În mediul rural cartiruirea era gratuită.

Art. 7 interzicea livrarea pîinii, cartofilor, untului, uleiului comestibil, grăsimilor și laptelui. Restricția livrării ouălor se păstra numai pînă la 31 martie 1941.

În ceea ce privește transporturile efectuate pentru trupele germane sau pentru aprovizionarea lor, ca și accidente și pagubele survenite în timpul acestor transporturi pe căile ferate și apă, trebuiau contabilizate de autoritățile române și trecute în contul guvernului german^{38a}. În primele luni sarcina aprovizionării trupelor germane revenea „Statului major economic din România“ („Wehrwirtschaftsstab in Rumänien“), care făcea parte integrantă din misiunea militară germană. La 22 ianuarie 1941 acest organ s-a transformat în „Misiunea militară economică germană în România“ („Deutsche Wehrwirtschaftsmission in Rumänien“) care primea largi împuterniciri pe linia unei directe colaborări în chestiuni de natură economică cu autoritățile superioare militare și civile române³⁹. Statul major economic din România, iar după desființarea acestuia, Misiunea militară economică germană în România, erau singurele mandatare de a pune în aplicare, de comun acord cu guvernul român, acele clauze din convențiile economice româno-germane care priveau aprovizionarea cu alimente și alte produse a misiunii militare și a trupelor germane cantonate în România.

Trebuie subliniat, din capul locului, că aranjamentele care au decurs din convențiile economice nu au fost respectate de instituțiile germane împuternicite. Pe de o parte, ele au aprovizionat trupele hitleriste pe cale legală cu produse agro-alimentare și industriale prevăzute în tranzacțiile economice, iar pe de altă parte, au permis înseși trupelor germane de a se aproviziona ilegal, de pe piața internă.

^{38 a} Arh. St. Suceava, fond Prefectura județului Suceava, dosar 13/1940, f. 9—12; dosar 3/1942, f. 2.

³⁹ Arh. St. București, fond Președ. Cons. de Miniștri, dosar 138/1941, f. 384.

La numai 13 zile de la semnarea *Convenției asupra directivelor obligatorii pentru aprovizionarea trupelor germane în România*, Ministerul Coordonării, Statul Major Economic, cu circulara secretă nr. 100 466 expediată tuturor prefecturilor, atrăgea atenția asupra necesității de a se respecta întocmai toate clauzele Convenției: „Rămîne bine stabilită excluderea oricăror aprovizionări de pe piață din partea militarilor germani. Insistăm asupra acestei stipulațiuni, — preciza Statul Major Economic — fără de care, dat fiind numărul important al trupelor germane, se ajunge la o secătuire a pieții și la o răsturnare a nivelurilor prețurilor”³⁹ a. Pentru a preîntîmpina ilegalitățile în ceea ce privește aprovizionarea trupelor germane, Statul Major Economic preciza în aceeași circulară și împrejurările în care autoritățile puteau admite derogări în această direcție. În cazul cînd unele trupe germane se aflau în mișcare, fără ca sosirea lor într-o localitate să poată fi anunțată din timp, garnizoanele române locale sau de jandarmerie, acolo unde nu erau trupe române, aveau permisiunea să admită aprovizionarea din depozitele destinate armatei române sau, cînd aceasta nu era posibilă, să aprobe aprovizionarea chiar de pe piață, urmînd ca ulterior să intervină intențența română. Numai în mod excepțional și numai în baza unei prealabile înțelegeri între intențența română și germană trupele hitleriste se puteau aproviziona de pe piață^{39b}.

Sistemul de aprovizionare, practicat de trupele germane imediat după sosirea lor în țară, imixtiunea unor cadre ale misiunii într-o serie de afaceri interne ale statului, au constituit factori care au contribuit, alături de alții, la agravarea situației economice, ceea ce a determinat pe Ion Antonescu să ceară în decembrie 1940 guvernului Reichului să-și reducă efectivele sale din România⁴⁰. Cererea guvernului a constituit în același timp o tentativă de a determina Reichul să ia măsuri pentru combaterea sistemului ilegal de aprovizionare, practicat de trupele sale în România. Cu toate acestea însă misiunea militară germană nu numai că nu și-a redus efectivele, din contra, ea și le-a sporit simțitor la începutul anului următor.

Trimiterea trupelor hitleriste în România a avut repercusiuni negative asupra economiei țării noastre cu atît mai mari cu cît prezența germană aici a fost însoțită de numeroase ilegalități. Chiar de la venirea ei, misiunea militară germană a inițiat o largă acțiune de aprovizionare a trupelor hitleriste de la firmele și populația românească. Amploarea luată de această operație scotea în relief faptul că misiunea germană, departe de a urmări numai aprovizionarea armatei, devenise, chiar din primele luni, o instituție colectoare de produse agroalimentare românești. În afară de aceasta, mari cantități de alimente achiziționate legal sau ilegal din România erau expediate în Germania

³⁹ a Arh. St. Suceava, Fond Prefectura județului Suceava, dosar 13/1940, fila 11.

³⁹ b *Ibidem*.

⁴⁰ Arh. St. Buc., Fond Președ. Cons. de Miniștri, dosar 1075/1940, Expozeul făcut de Mihai Antonescu la 19 iulie 1943 în fața notorietăților din Sibiu.

sub formă de colete de către soldații și ofițerii hitleriști cantonați aici⁴¹. Acapararea, de multe ori forțată, a cerealelor și animalelor din sate, a unor fabricate de pe piața orașelor, a produs nemulțumiri în rîndul maselor, fapt care a provocat îngrijorare în sînul cercurilor guvernante românești.

Trebuie precizat că guvernul român, angajat în planurile Germaniei, a căutat să se achite de obligațiile împovărătoare de ordin economic stipulate în convențiile și protocoalele încheiate cu Germania. În același timp, el a încercat să determine Reichul să-și respecte obligațiile contractuale luate față de statul român. Așa se explică faptul că membrii guvernului au luat poziție față de numeroasele ilegalități săvîrșite de trupele hitleriste cantonate în România în direcția aprovizionării lor. Atitudinea reprezentanților României n-a atins însă limitele unei rezistențe față de Reich, ci ea s-a rezumat doar la încercări repetate de a determina trupele germane cantonate în România de a se aproviziona cu produse agro-alimentare și industriale numai în baza prevederilor acordurilor încheiate. Dovada o constituie faptul că guvernul român s-a angajat în decursul războiului să satisfacă majoritatea cererilor germane, pe bază de acorduri, dar a cerut în repetate rînduri Reichului și armatei sale din România să respecte cuantumul prevăzut în acestea.

În majoritatea lor, documentele subliniază teama guvernului român față de perspectiva unei crize economice și financiare, generate de încălcarea acordurilor de către trupele germane cantonate în România, încălcare care ar fi putut provoca „răsturnarea echilibrului social al statului”. Mihai Antonescu, vicepreședinte al Consiliului de miniștri și ministru de externe, care cunoștea starea de lucruri în relațiile dintre cele două state, ilegalitățile și abuzurile săvîrșite de Reich, cit și intenția acestuia de a nu-și respecta obligațiile, a fost nevoit de nenumărate ori să ia atitudine față de ilegalitățile Reichului. Ion Antonescu a recunoscut în acest sens în mai 1946, la procesul intentat criminalilor de război, că „totdeauna a fost o luptă între noi și germani; aceasta o ducea în spinarea sa Mihai Antonescu, căci germanii căutau să ne păcălească; să le dăm noi și ei să nu ne dea nimic”⁴².

Din aceste cauze, guvernul român a atras atenția în nenumărate rînduri celui de la Berlin asupra ilegalităților săvîrșite de trupele germane. În vara anului 1941, guvernul român aducea la cunoștința Reichului, printr-o notă de protest, actele cu caracter economic săvîrșite de intendența germană și de unii cumpărători folosiți de organizațiile armatei hitleriste, care „amenințau să atingă stabilitatea prețurilor” și a „minimumului necesar vieții noastre economice”⁴³.

⁴¹ N. N. Constantinescu, *Exploatarea și jeluirea economiei românești de către Germania hitleristă în perioada 1939—august 1944*, în „Analele Institutului de istorie a partidului de pe lângă C.C. al P.M.R.”, nr. 6, 1963, p. 90.

⁴² *Procesul marii trădări naționale...*, p. 71.

⁴³ Biblioteca Centrală de Stat (în continuare se va cita B.C.S.); fond. St. Georges. pachet LV, dosar 7, Arh. Mihai Antonescu. Convorbiri diplomatice. Convorbirea din

Trebuie subliniat faptul că aproape în toate convorbirile purtate între reprezentanții celor două state, ca și în memorandumurile trimise de Ion Antonescu lui Hitler, partea română atrăgea atenția asupra necesității de a se lua măsuri de corijare pentru a se evita pe această cale consecințele economice și sociale grave ce puteau izvorî de pe urma perpetuării acestui sistem de ilegalități. Urmarea notei de protest remisă din vara anului 1941, a fost faptul că la 2 septembrie 1941 Steltzer, însărcinatul cu afaceri al Germaniei la București în lipsa lui Killinger, a venit în audiență la Mihai Antonescu spre a discuta în legătură cu protestul guvernului român, comunicându-i că Ribbentrop a ordonat o anchetă „severă” și pedepsirea vinovaților pentru ca pe viitor să se poată respecta regimul de cumpărare impus de guvernul de la București. Vicepreședintele consiliului de miniștri român a insistat pe lângă Steltzer în legătură cu necesitatea de a se curma din partea trupelor germane asemenea acțiuni care atingeau măsurile coordonate de guvernul român. „Altfel — spunea el — duplicitatea prețurilor va duce la o nouă cascadă a lor, iar supraefortul făcut de cumpărătorii germani va paraliza toată ordinea guvernului de așezare a prețurilor și ne va crea o gravă criză economică”⁴⁴.

Asigurările date de guvernul german în legătură cu luarea unor măsuri pentru a preîntîmpina cumpărăturile ilegale de pe piața românească de către trupele germane și ancheta promisă de Reich deși au revenit întotdeauna în discuțiile ulterioare purtate cu reprezentanții guvernului român nu s-au împlinit niciodată. Guvernul român n-a putut lua măsuri eficiente care să subordoneze problema aprovizionării trupelor germane instituțiilor sale. În aceste împrejurări, Mihai Antonescu s-a văzut nevoit a încerca să obțină o nouă reglementare a relațiilor economice cu Germania la tratativele ce urmau să aibă loc și a căutat de numeroase ori să conexeze cele două probleme. Astfel, la 2 septembrie 1941, el arăta lui Neubacher necesitatea de a se stăvili cumpărăturile ilegale de către armata germană din România și de a se stabili un plan economico-financiar detaliat asupra modalităților de colaborare, care să precizeze definitiv nevoile armatei germane, pe baza acordului din 4 decembrie 1940 și să se respecte principiul cumpărătorului unic⁴⁵.

Peste o săptămână, la 9 septembrie 1941, la întrevvedere dîntre Mihai Antonescu și Neubacher, primul arăta că nu va mai trata nici o problemă economică și financiară cu Germania relativ la armatele sale pînă ce reprezentantul ei la București nu va formula concret cererile financiare pe care însuși Ion Antonescu le considera excesive și necesare a fi comprimate⁴⁶. Declarația reprezentantului guvernului

2 septembrie 1941 dîntre Mihai Antonescu și însărcinatul de afaceri al Germaniei la București în lipsa lui von Killinger, Steltzer.

⁴⁴ B.C.S., fond St. Georges, pachet LV, dosar 7. Arh. Mihai Antonescu, Convorbiri diplomatice.

⁴⁵ *Ibidem*, f. 63—66.

⁴⁶ *Ibidem*, f. 78.

român l-a determinat la 18 septembrie 1941 pe Killinger să vină în audiență la vicepreședintele consiliului de miniștri. Mihai Antonescu a insistat atunci asupra necesității convocării unei conferințe româno-germane în scopul soluționării unor chestiuni „care azi au devenit foarte amenințătoare pentru ordinea economică și financiară internă, dacă ar continua. În special — preciza el — cumpărăturile făcute de germani, depășind puterile, nevoile excepționale ale armatei germane, lipsa materiilor prime, a importurilor germane în România și mai ales în armament și muniții necesare, ne creează grave dificultăți asupra cărora trebuie să luăm o soluție grabnică”⁴⁷. Aceași problemă o ridică Mihai Antonescu o săptămână mai târziu, la 25 septembrie 1941, comandantului suprem al intendenței germane: „I-am arătat d-lui General Thomas — se sublinia în stenograma acelei convorbiri — neajunsurile pe care le-am avut pe plan economic datorită gravelor servituții de ordin financiar, pe care a trebuit să ni le impunem pentru a finanța nevoile armatei germane aflate în România, transporturile și altele, în timp ce exportul german spre România a fost aproape stagnat. I-am atras atenția d-lui general Thomas că fără o convenție economică și financiară care să precizeze obligațiunile reciproce și să urmărească un just echilibru între contribuția română și între exportul german nu vom putea continua aceste jertfe fără a răsturna întregul echilibru al statului. De asemenea, i-am cerut să ia măsurile cele mai aspre pentru a interzice cumpărăturile făcute direct de armată, întrucât ele duceau la o supraofertă și la o majorare de prețuri, răsturnând prețurile fixate de autoritățile române”⁴⁸.

La 2 octombrie 1941, Mihai Antonescu atrăgea din nou atenția guvernului german, în cursul convorbirii avute cu Blessing și Neubacher, că regimul de control al prețurilor introduse de guvernul român nu va avea sorți de izbândă decât dacă se va păstra unicitatea cumpărătorului, căci „în anul precedent, după ce izbutisem să fixăm prețurile, cumpărătorii germani, societățile și particularii care lucrau pentru Germania, au aruncat pe piață cantități de lei excepționale, oferind prețuri mult mai mari decât acelea fixate și, natural, creînd prin aceasta o prăbușire a ordinii economice și o ridicare neînchipuită a prețurilor”⁴⁹.

La 9 octombrie 1941, Mihai Antonescu a pus la dispoziția Germaniei prin Killinger un dosar în care era specificată contribuția armatei române la război, subliniind în același timp verbal că România nu va mai putea continua colaborarea economică și financiară cu Germania pe bazele date. „I-am arătat d-lui ministru von Killinger că armata germană și cumpărătorii particulari, tot în folosul Germaniei,

⁴⁷ B. C. S., fond St. Georges, pachet LV, dosar Arh, Mihai Antonescu, Convorbiri diplomatice, f. 93.

⁴⁸ *Ibidem*, f. 102.

⁴⁹ *Ibidem*, f. 123.

dezechilibrează prețurile și pun în circulație cu prețuri exorbitante mărfuri blocate de armată în interesul aprovizionării sale sau al rezervelor necesare aprovizionării românești. Și că în asemenea condițiuni noi nu vom putea stăpîni nici regimul prețurilor pe care abia l-am introdus, nici aprovizionările țării, primejduind prin aceasta ordinea socială internă ca o consecință a dezechilibrului economic și financiar. Pe de altă parte, armata germană face multe cumpărături neregulate și ajunge să exporte chiar produsele cumpărate, ceea ce este cu totul potrivit angajamentelor luate⁵⁰. Deși Killinger a împărțit punctul de vedere românesc, în sensul ca statul român să fie singurul furnizor al armatelor germane și a comunicat din nou vicepreședintelui consiliului de miniștri român hotărîrea luată de Reich de a iniția o anchetă⁵¹, asigurarea dată de reprezentantul german la București a fost formală, iar ilegalitățile germane au continuat.

La 10 octombrie 1941, Neubacher, trimis de Killinger, a venit din nou la Mihai Antonescu subliniind necesitatea de a găsi o soluție care să nu zădărnicească satisfacerea necesităților armatei germane din România⁵². La 16 octombrie 1941, în convorbirea dintre Mihai Antonescu și Killinger, cel dintîi a arătat că în pofida angajamentului și a regimului prețurilor, diverse autorități și persoane germane procurau în continuare pe cale particulară mărfuri de pe piața internă, provocînd lipsa articolelor de primă necesitate. Pentru a preveni ieșirea din țară a mari cantități de produse, guvernul a închis granițele și a supus controlului vagoanele C.F.R. și autovehiculele ce treceau frontiera, deoarece „am văzut că nu se respectă convențiile”⁵³. Ion Antonescu a arătat cu alt prilej lui Killinger dezordinea provocată de cumpărătorii germani, imposibilitatea de a se mai prelungi această stare, ca și faptul că consumul de mărfuri necesare trupelor germane trebuia efectuat numai în cadrul contingentării. El și-a arătat totodată convingerea că multe din mărfurile cumpărate din România erau vîndute de hitleriști cu prețuri mai mari în alte state⁵⁴.

Cu toate asigurările date de reprezentanții Reichului în România, în legătură cu respectarea de către armată a prevederilor stipulate în convenții, aceștia nu au intervenit niciodată hotărît pentru curmarea abuzurilor și a ilegalităților. Ca o dovadă, la 18 octombrie 1941, Clodius declara lui Mihai Antonescu că era sceptic în ce privește rezolvarea problemei solicitate de mareșal a achiziționării printr-un singur cumpărător, explicînd că cumpărăturile făcute de particulari și misiunea militară constituie singurul mijloc pentru Germania de a-și fi procurat

⁵⁰ B.C.S., fond St. Georges, pachet LV, dosar 7. Arh. Mihai Antonescu. Convorbiri diplomatice, f. 132—133.

⁵¹ *Ibidem*, f. 133.

⁵² *Ibidem*, f. 135.

⁵³ *Ibidem*, f. 145.

⁵⁴ *Ibidem*, f. 146.

mărfurile care nu puteau fi găsite la prețuri fixe. „I-am atras atenția d-lui ministru Clodius — avertiza vicepreședintele Consiliului de miniștri — că vom proceda cu cea mai mare asprime și că vom refuza să dăm contribuțiile stabilite în cadrul clearingului dacă se va continua sistemul anterior, întrucît aceasta ar însemna să desorganizăm economia națională, mergînd la o criză de aprovizionare și la nemulțumiri sociale adînci. I-am atras atenția d-lui ministru Clodius că, prin urmare, trebuie să aștepte ca furnizările să fie făcute prin statul român, singurul colector, iar organizațiile anterioare sau societățile și particularii, cumpărători pentru Germania, n-au decît să dea toate datele lor serviciului de aprovizionare al armatei care va realiza colectarea de acum înainte și în vederea exportului român în Germania sau pentru aprovizionarea armatei germane din România. D-l ministru Clodius — arăta Mihai Antonescu — s-a declarat de acord mai ales atunci cînd l-am informat că armata a colectat deja 11 000 vagoane pînă acum”⁵⁵.

La 23 octombrie 1941, Steltzer s-a prezentat la Președinția consiliului de miniștri român pentru a da explicații în legătură cu nota diplomatică pe care Killinger o remisese lui Ion Antonescu în seara zilei de 22 octombrie 1941, ca răspuns la demersul mareșalului privitor la ilegalitățile economice săvîrșite de Misiunea militară germană și unele societăți de cumpărare și cererile de finanțare excesivă ale misiunii. Steltzer informa pe Mihai Antonescu de faptul că punctele 1 și 2 ale notei remise de Killinger, în care se răspundea că aparent nu se găsiseră pînă atunci învinuiri prea mari armatei germane, trebuiau interpretate împreună cu un al treilea punct prin care guvernul Reichului anunța că o conferință cu caracter de anchetă va avea loc la Berlin și că un plan economic și financiar va stabili pe viitor colaborarea între Germania și România și limitele cerințelor armatei germane în țara noastră⁵⁶.

Cum nici prin această convorbire, ca de altfel nici prin cele anterioare, nu s-a ajuns practic la un acord între România și Germania în legătură cu întreținerea misiunii militare, a doua zi, la 24 octombrie 1941, Mihai Antonescu comunica lui Neubacher că guvernul său a suspendat orice fel de plăți față de armatele hitleriste din România pînă la stabilirea planului economico-financiar anunțat de Berlin⁵⁷. Cu toate acestea însă, Ion Antonescu a fost nevoit, la insistența Germaniei, să livreze 2 000 de vagoane de grîu ca un contingent provizoriu pînă la stabilirea contingentelor definitive⁵⁸. Măsurile amintite, cît și faptul că guvernul român încerca să realizeze o nouă reglementare la tratativele economice în ce privește aprovizionarea trupelor germane a determinat Reichul să dea formal dispoziții lui Killinger la începutul lui

⁵⁵ B. C. S., fond St. Georges, pachet LV, dosar 7. Arh. Mihai Antonescu. Convorbiri diplomatice, f. 155.

⁵⁶ *Ibidem*, f. 171.

⁵⁷ *Ibidem*, f. 172.

⁵⁸ *Ibidem*, f. 173.

⁵⁹ *Ibidem*, f. 231.

noiembrie 1941 să intervină pentru ca misiunea militară germană să-și restrângă cumpărăturile sale din România⁵⁹.

Puternice divergențe s-au dezvoltat în anii războiului între guvernul român și cel de la Berlin în legătură cu finanțarea misiunii militare germane. Prin convenția din septembrie 1940 referitoare la venirea trupelor hitleriste în țară, guvernul Antonescu era obligat să plătească misiunii militare pentru întreținere cîte 100 000 000 lei lunar, deci un total de 1 200 000 000 lei anual⁶⁰. Totodată, România finanța Reichul, atît în cadrul clearingului româno-german, cît și formațiunii S.S., create pe teritoriul țării din membrii „grupului etnic german”⁶¹.

Chiar de la început Reichul a încercat să obțină de la statul român majorarea acestei sume. Guvernul român a căutat să conexeze aprobarea sporului solicitat cu respectarea de către Germania a obligațiilor sale. La 25 septembrie 1941, Mihai Antonescu informa pe Steltzer că față de noile cereri pe care armata germană le făcuse anterior de a i se pune la dispoziție două miliarde lei și față de nevoile tot mai intense ale Germaniei în România, guvernul de la București considera indispensabilă stabilirea de îndată a programului economic și financiar care ar fi fost de dorit să se realizeze — spunea el — de îndată ce Killinger s-ar fi întors de la Berlin⁶².

După sosirea ambasadorului german la București, Reichul solicită ridicarea plafonului de finanțare a misiunii sale militare la 18 miliarde lei, pentru o perioadă de 6 luni. La 30 septembrie 1941, Mihai Antonescu, făcînd bilanțul raporturilor financiare româno-germane, arăta lui Killinger că dacă se acceptă finanțarea cu 18 miliarde lei a trupelor hitleriste de pe teritoriul României, soldul creditor al României, care la acea dată era de 15 miliarde lei, ar fi sporit considerabil, din care cauză îl roagă insistent să intervină la Hitler pentru ca Germania să execute imediat, în contul acestui credit, cererile de furnituri militare. Totodată, el preciza că România a ajuns la limita maximă a contribuției sale, din care cauză se impunea reducerea volumului necesităților armatelor hitleriste și sincronizarea lor cu planul de schimburi comerciale româno-germane pentru a se înlătura pe această cale „consecințele sociale care pot duce la o adevărată anarhie în țara noastră”⁶³.

În aceeași zi, Mihai Antonescu preciza din nou, de data aceasta în convorbirea avută cu generalii Hauffe, întors de la cartierul general al lui Hitler, Speidel, amiralul Eleicher, colonelul Schumacher și consilierul militar al legației germane la București, Kluguist, punctul de vedere românesc față de pretențiile germane: „Am atras atenția că este un dezacord între Marele Cartier General și misiunea militară

⁵⁹ B. C. S., fond St. Georges, pachet LV, dosar 7. Arh. Mihai Antonescu. Convorbiri diplomatice, f. 231.

⁶⁰ *Procesul marii trădări naționale ...*, p. 253; Andreas Hillgruber, *op. cit.*, p. 159.

⁶¹ N. N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 94.

⁶² B. C. S., fond St. Georges, pachet LV, dosar 7. Arh. Mihai Antonescu. Convorbiri diplomatice, f. 105.

⁶³ *Ibidem*, f. 24.

din România, Marele Cartier considerînd că cererile armatei germane în România sînt exagerate, cerînd ca să se facă o revizuire a acestor nevoi pentru a ne ușura posibilitățile de finanțare... Am atras atenția — continua el — asupra riscurilor de dezordine economică și financiară pe care le provoacă continuarea emiterii de lei pentru acoperirea nevoilor financiare germane, dacă în același timp nu vom îngriji ca prin furnituri germane în România să putem absorbi de pe piață acești lei și să stabilim echilibrul“⁶⁴. Situația financiară a României, devenită din ce în ce mai rea — reproșa la 2 octombrie 1941 Mihai Antonescu lui Blessing, colaboratorul lui Schacht, și lui Neubacher — nu se datora așa cum acuzau ei, politiciii de instabilitate a prețurilor în interior, ci faptului că necesitățile armatei germane impuneau Băncii Naționale o finanțare care să sporească cu 18 miliarde lei circulația fiduciară românească. În același timp, Germania nu oferea posibilitatea absorbirii acestei emisiuni printr-o circulație sănătoasă a mărfurilor de pe piața românească, întrucît volumul exportului german spre România era staționar⁶⁵. Cererea germană de a se spori cu 18 miliarde lei finanțarea misiunii militare era cu atît mai grea — comenta Mihai Antonescu — cu cît ea era făcută pentru următoarele 6 luni și cu atît mai mult cu cît România trebuia să finanțeze cu 20 miliarde lei exportul său spre Germania, fapt ce ar fi dus la ridicarea emisiunii fiduciare la aproape 68 miliarde lei numai pentru finanțarea nevoilor germane⁶⁶. La 10 noiembrie 1941, el atrăgea din nou atenția lui Killinger că noile pretenții de sporire a finanțării misiunii militare germane cu 18 miliarde lei, care, conexeate cu cele de mai sus menționate, vor crea asemenea dificultăți economice României, încît „în realitate acoperindu-le (cheltuielile — n.n.) am lucra și împotriva Germaniei nu numai împotriva regimului maresalului Antonescu“⁶⁷.

Cu toate încercările guvernului român de a determina Reichul să-și reducă pretențiile financiare pentru trupele sale, el a fost nevoit să cedeze presiunilor insistente ale Germaniei. Numai de la venirea trupelor hitleriste în țară pînă la 15 septembrie 1941, guvernul român le-a finanțat cu o sumă de 34 361 000 000 lei. Din diferite documente referitoare la această operație reiese sarcina grea ce a avut-o statul român pentru întreținerea acestei misiuni și a trupelor germane cantonate în România. Mihai Antonescu recunoștea în ședința consiliului de miniștri din 6 noiembrie 1942 că primindu-se pe teritoriul țării noastre aproape 500 000 de oameni, aceasta a adus grave servituții economiei prin punerea la dispoziția germanilor a mijloacelor financiare pentru aprovizionări⁶⁸.

⁶⁴ B. C. S., fond St. Georges, pachet LV, dosar 7. Arh. Mihai Antonescu. Convorbiri diplomatice, f. 108—109.

⁶⁵ *Ibidem*, f. 122.

⁶⁶ *Ibidem*, f. 123.

⁶⁷ *Ibidem*, f. 237.

⁶⁸ *Procesul marii trădări naționale...*, p. 254.

În anii 1942—1943, deși problema aprovizionării trupelor hitleriste din România n-a mai constituit o chestiune dominantă în comparație cu modul cum s-a pus la sfârșitul lui 1940 și în 1941, totuși, Reichul a emis în continuare noi pretenții legate de finanțarea trupelor sale și alimentarea mașinii de război hitleriste cu petrol și cereale.

Statul român a continuat să alimenteze, pe baza acordurilor și protocoalelor încheiate, armatele hitleriste cu produse petroliere, alimentare și altele. O dată cu primele insuccese înregistrate de trupele germane pe frontul de est, pretențiile Reichului asupra României, în direcția aprovizionării armatelor sale, au sporit și mai mult. Cu prilejul a numeroase întrevederi avute între reprezentanții celor două state, partea germană căuta să obțină noi mijloace materiale și financiare pentru armata sa, în opoziție cu partea română care încerca, pe temeiul marilor eforturi depuse de ea în război, să determine Reichul să-și reducă pretențiile, subliniind consecințele economice, politice și sociale ce le-ar fi putut avea continuarea acestora. România — arăta Mihai Antonescu în timpul vizitei din 10 ianuarie 1943 făcută la Marele Cartier General al lui Hitler — continuând să facă numeroase jertfe, între care și finanțarea nevoilor militare germane „merge sigur la o gravă criză economică a producției, iar inflația în care a intrat datorită finanțării nevoilor germane, amenință cu dezechilibrul întregul aparat al statului și ordinea socială”⁶⁹.

Faptul contribuia cu atît mai mult la agravarea situației economiei naționale, cu cît Germania își sporea neconținut pretențiile. Prin scrisoarea din 11 septembrie 1943, trimisă lui Ion Antonescu de Killinger, de pildă, se arăta că Ribbentrop solicita, în scopul ducerii războiului, ca România să pună la dispoziția armatelor hitleriste toate rezervele de carburanți, de cereale și, totodată, să achite integral sumele „covenite” voluntarilor din grupul etnic german⁷⁰.

În condițiile cînd viața economică a României se agrava din ce în ce mai mult, guvernul Antonescu, continuînd a satisface cererile mereu sporite ale Reichului și ale trupelor sale din România, a căutat să obțină de la cel german acoperirea în aur a contravalorii mărfurilor livrate. În numeroase convorbiri avute de Mihai Antonescu cu Goering, Funck și cu unii reprezentanți ai Germaniei în România, primul a ridicat problema plății în aur a mărfurilor românești, cererea fiind aproape tot de atîtea ori întîmpinată cu refuz⁷¹. Deși în 1942, după multe negocieri, guvernul Reichului a făcut promisiunea oficială celui de la București în legătură cu rezolvarea acestei cereri, în fapt România nu a primit aurul solicitat. Refuzurile repetate ale conducătorilor naziști au determinat guvernul român să se adreseze, la sfârșitul lui 1943 direct lui Hitler. Ca și mai înainte, cererea română nu a găsit ecou. Mai mult,

⁶⁹ Arh. St. Buc., fond Președ. Cons. de Miniștri, dosar 1046/1934, f. 48.

⁷⁰ *Idem*, dos. 1274/1943.

⁷¹ *Idem*, dos. 1077/1943.

Hitler a ripostat violent arătînd că armatelor germane le trebuiesc carburanți și alimente pentru război : „Avem nevoie de carburanți pentru armatele noastre — spunea el — și în loc să primim carburanți primim cererea D-lui Mihai Antonescu de a da aur ; ce vrea să facă cu aurul dacă rușii ajung în România?... cerem hrană pentru soldații noștri și în loc de hrană Dl. Mihai Antonescu cere aur ; ce vrea să facă cu hrana în depozite dacă rușii ajung în România și vor găsi depozitele cu alimente ?“⁷²

Mihai Antonescu arăta în timpul negocierilor purtate la 14 decembrie 1943 cu Karl Clodius bilanțul uriașelor cheltuieli financiare făcute de România în război, care la acea dată se ridicau la peste 300 de miliarde lei, fapt ce agrava simțitor situația economică a țării, subliniind totodată că în ciuda acestui fapt Reichul își sporea continuu pretențiile, fără a-i acorda compensații. Deși prin protocolul din 11 ianuarie 1943 se prevedea pentru cheltuielile armatei germane din România ca statul român să acorde lunar 525 milioane lei, suma cheltuită în fiecare lună cu acestea pînă în iulie același an, s-a ridicat la 650 milioane lei, dublîndu-se pînă în decembrie 1943⁷³. În această lună, Reichul a solicitat din nou sporirea sumelor pentru întreținerea armatelor sale din România. Din această cauză, generalul Ilie Șteflea, șeful Marelui Stat Major Român, a reacționat față de noile pretenții propunînd reducerea efectivelor armatei germane și înlocuirea lor cu cadre românești. Reacția se datora faptului că întreținerea trupelor hitleriste costa enorm în raport cu sumele plătite pentru armatele române. Astfel — se argumenta că — în vreme ce el plătea familiilor soldaților români aflați pe front sume cuprinse între 700—1 500 lei lunar, pentru fiecare militar hitlerist se cereau cîte 7 500 lei lunar⁷⁴. Mai mult, conform angajamentelor luate, guvernul român trebuia să plătească germanilor din România înrolați în S.S. ajutoare și pensii care se cifrau la 4 milioane lei lunar⁷⁵.

Începînd din iarna lui 1943—1944 și mai ales după mutarea operațiunilor militare pe teritoriul României, problema aprovizionării trupelor germane se ridică cu o acuitate mult mai mare în raport cu anii anteriori. Prin protocolul româno-german din 9 februarie 1944 se stabileau, între altele, și noile contribuții ale României atît în direcția finanțării misiunii militare germane, cît și a formațiunilor militare ale „grupului etnic german“. Pentru finanțarea trupelor hitleriste în perioada următoare s-a întocmit planul de mai jos (în miliarde lei)⁷⁶ :

Totodată, guvernul român se angaja prin articolul 62 să plătească în plus lunar cîte 180 milioane lei familiilor germanilor din România ai

⁷² Arh. St. Buc., fond Președ. Cons. de Miniștri, dosar 1077/1943.

⁷³ *Ibidem*.

⁷⁴ *Ibidem*.

⁷⁵ *Ibidem*.

⁷⁶ *Iidem*, dosar 6/1944, f. 107.

Lunile	Intendența germană și Waffen-S.S.	Autorități române care prestau servicii pentru armata germană	Total
Februarie	990	587,0	1577,0
Martie	990	1251,0	2241,0
Aprilie	990	919,0	1919,0
Mai	990	920,4	1900,4
Iunie	990	433,0	1423,0
Iunie	990	433,0	1423,0
August	990	433,0	1423,0
Septembrie	990	433,0	1423,0
Total milioane lei			13354,4

căror soți erau plecați pe front ca voluntari înrolați în S.S.⁷⁷. Protocolul stabilea concret condițiile în care B.N.R. urma să finanțeze armata hitleristă din România cu un credit global de 18 miliarde lei în schimbul căruia statului român trebuia să i se sporească creditul de armament și alte materiale⁷⁸.

La scurt timp după semnarea protocolului, când teatrul de război se mutase deja pe o parte a teritoriului României, comandamentul armatei germane a emis noi pretenții față de stipulațiile protocolului. Astfel, la 29 aprilie 1944 guvernul român întrunit în consiliul de miniștri a discutat cererea germană de a i se acorda pentru aprovizionarea trupelor sale cîte 11 miliarde lei lunar⁷⁹. Se pare că guvernul român nu a dat curs acestei pretenții. Dovadă că ulterior comandantul grupului de armate Ucraina de sud, generalul Schroner, vine la Mihai Antonescu cu o cerere „de mare urgență“ de finanțare a trupelor germane, solicitînd sporirea cheltuielilor pentru întreținerea trupelor hitleriste la numai 3 miliarde lei lunar. Totodată, el solicita livrarea regulată a cantităților de alimente și materiale în cadrul aprobat de guvernul român. Repunerea acestei chestiuni era dictată de faptul că în condițiile critice ale anului 1944, guvernul român încerca să limiteze aprovizionarea unităților hitleriste⁸⁰. Această limitare se explică prin faptul că Germania refuza să acorde devize în contul cerealelor primite, din care cauză guvernul de la București a anunțat Reichul că nu va mai face nici o tranzacție în afara protocolului din 9 februarie 1944⁸¹.

Pe lângă faptul că guvernul român a dispus temporar reducerea prestațiilor suplimentare pentru armata germană la nivelul prevederi-

⁷⁷ Arh. St. Buc., fond Președ. Cons. de Miniștri, dosar 1041/1943.

⁷⁸ *Idem*, dosar 6/1944, f. 70.

⁷⁹ *Procesul marii trădări naționale...*, p. 28—29.

⁸⁰ Arh. St. Buc., fond Președ. Cons. de Miniștri, dosar 6/1944, f. 98.

⁸¹ *Ibidem*, f. 99.

lor protocolului din 9 februarie 1944, el a hotărât să micșoreze și indemnizația de 180 milioane lei plătită lunar voluntarilor germani⁸². În aceste condiții, Reichul s-a văzut nevoit să promită că va compensa prin prestații suplimentare mărfurile livrate de România.

Pentru a preîntîmpina un nou amestec al armatei germane pe piața internă, după ce se rennoise acordul cu privire la aprovizionarea acestora, Marele Stat Major Român a stabilit la 20 martie 1944 că trupele germane vor fi hrănite pe teritoriul României din depozitele proprii create din timp, cu produse aduse din afara granițelor României. În mod cu totul excepțional, se admitea să se pună la dispoziția germanilor subsistențe strînse de pe teritoriul țării și predate prin ofițeri români de legătură, care urmau să emită furnizorilor, producătorilor etc. bonuri cu plată sau bonuri de rechiziții⁸³. În ciuda acestei dispoziții, trupele germane, neținînd seama de nici un fel de autoritate de stat, și-au creat depozite de alimente de pe urma jefuirii populației civile. Această acțiune n-a putut fi curmată prin nici un mijloc. Căile prin care armata germană a preluat bunuri materiale din România au fost numeroase: a) prin bonuri de cumpărare speciale; b) prin bonuri de rechiziții tip românesc; c) prin bonuri de mină, verificate sau în curs de verificare de intendența germană; d) prin plăți făcute în R.M. sau R.K.K.S.; e) prin preluări cu forța. Este semnificativ în direcția acestor procedee, ordinul circular numărul 746 200 din 20 iunie 1944 al Marelui Stat Major Român, Secția a IV-a, care cerea prefecturilor să intervină pentru aplicarea aranjamentului din 20 martie 1944, întrucît, contrar celor stabilite atunci, de multe ori, unitățile germane sau soldați germani izolați, ridicau alimente, vite, vehicule și diverse materiale de la producătorii români, fără justificare. „Asemenea ridicări silite — explica ordinul circular — s-au făcut în general, fie achitîndu-se proprietarilor bunurilor sume în R.K.K.S. sau lei, fie lăsîndu-se păgubiților o dovadă, o notă etc., prevăzută sau nu cu ștampila și indicațiuni pentru identificarea unității respective fără a se lăsa un act doveditor și acuzîndu-se identitatea celor care au făcut acest lucru⁸⁴.

Mișcarea trupelor germane de la și spre teatrele de operații militare și sistemul de aprovizionare practicat de ele a contribuit — așa cum sublinia Ion Antonescu într-o ședință a Consiliului de miniștri cu ocazia prezentării memoriului ministrului de finanțe asupra bugetului pe anul 1944 — la prăbușirea politicii prețurilor și a monedei naționale, deoarece acestea „cumpără orice și plătesc oricît”⁸⁵.

Mari proporții au înregistrat jafurile efectuate de armatele hitleriste pe teritoriul Moldovei, mai ales în județele unde se stabilise în primăvara anului 1944 linia frontului. În județele Suceava și Botoșani,

⁸² Arh. St. Buc., fond Președ. Cons. de Miniștri, dosar 6/1944, f. 101.

⁸³ *Ibidem*, dosar 1041/1943; Arh. St. Rădăuți, fond Prefectura județului Rădăuți, dosar 40/1944, f. 18.

⁸⁴ Arh. St. Rădăuți, fond Pref. jud. Rădăuți, dosar 40/1944, f. 18.

⁸⁵ Arh. St. Buc., fond Președ. Cons. de Miniștri, dosar 28/1944, f. 19.

locuitorilor le-au fost ridicate de trupele germane aproape toate cerealele, animalele și mijloacele de tracțiune⁸⁶. În raza județului Rădăuți au fost însușite pînă la 1 iunie 1944, prin metode de jaf și violență, următoarele mijloace de subsistență și materiale de tot felul: 480 200 kg cereale, 118 260 kg diverse produse alimentare, ca și însemnate cantități de încălțăminte, pielărie băuturi alcoolice, coloniale etc.⁸⁷.

La sate, armatele hitleriste ridicau samavolnic cereale și vite, risipeau bunurile gospodăriilor țărănești, împușcau animalele pe care nu le puteau ridica, distrugeau recolte. Acte de adevărat vandalism au fost săvîrșite și în județele Roman, Bacău, Vaslui și altele⁸⁸. În județul Roman, ostașii germani intrau cu forța în locuințe, în plină zi, devastându-le și amenințînd cu moartea pe cei ce se opuneau jafurilor⁸⁹.

Devastările și jafurile efectuate de trupele hitleriste în regiunea operațiunilor militare au fost atît de mari încît chiar Ion Antonescu recunoștea că acestea au produs o serie de „acte care, într-adevăr, pentru cel mai tare om erau de nesuportat”⁹⁰.

Trebuie subliniat că acțiunile de distrugere și jaf săvîrșite de trupele hitleriste nu aveau întotdeauna în vedere necesități de aprovizionare sau strategice. Ele căpătau de foarte multe ori un caracter de represiune împotriva populației care opunea rezistență vandalismului acestora. Este semnificativ de arătat că după devastarea muzeului din Suceava, hitleriștii au transformat localul în grajd⁹¹. La Iași, după ce autoritățile hitleriste au forțat populația să se evacueze, au trimis în Germania obiecte de valoare și însemnate cantități de bunuri materiale provenite din jafuri⁹². Devastările și jafurile din orașul Iași au fost comise de armatele germane care, după părăsirea locuințelor au incendiat o parte din ele⁹³. În vara anului 1944, timp de opt zile localitățile cuprinse între Gura Humorului, Vatra Dornei, Poiana Stampei, ca și satele din preajma acestei zone, au fost jefuite de unitățile hitleriste în retragere⁹⁴. La Tg. Frumos, soldații germani au luat și tabla de pe acoperișul caselor. Numai în județul Iași, în aprilie 1944, au fost devastate, jefuite sau incendiate, 90% din locuințele particu-

⁸⁶ „Moldova liberă”, 26 mai 1944; Arh. St. Suceava, Fond Prefectura județului Suceava, dos. 14/1944.

⁸⁷ Arh. St. Rădăuți, fond Prefectura județului Rădăuți, dosar 16/1944.

⁸⁸ Vezi Arh. St. Buc., fond Președ. Cons. de Miniștri, dosar 85/1944, f. 371, 377—378.

⁸⁹ *Ibidem*.

⁹⁰ *Idem*, dosar 121/1944, f. 5.

⁹¹ „Scînteia”, 25 mai 1945.

⁹² Arh. St. Iași, fond Prefectura județului Iași, dosar 302/1944.

⁹³ Arh. M.F.A., fond M.St.M., dosar 68, vol. I, Nereguli săvîrșite de trupele germane. Adresa nr. 726.988 din 11 mai 1944.

⁹⁴ *Ibidem*.

lare, fără ca aceste acte să poată fi stăvilite⁹⁵. Și în alte județe, ele, după ce au săvârșit devastări, au trecut la incendierea de case, sate și chiar comune, imobile și instituții din orașe⁹⁶. Armatele germane împiedicau totodată pe țărani să recolteze cerealele, cu toate că aceștia aveau autorizația de a ieși la lucru.

Acțiunea de jaf efectuată de trupele hitleriste în rîndul populației civile, mai ales în regiunile operațiunilor militare, a determinat guvernul român să ia o serie de măsuri prin care, pe de o parte, să stabilizească cît mai aproape de realitate cuantumul și prețurile bunurilor acaparate de armata germană, iar pe de altă parte, să caute să preîntîmpine, pe cît posibil, acțiunile ilegale ale hitleriștilor. La 9 mai 1944, organele de resort românești însărcinate cu verificarea cantității și valorii mărfurilor luate de militarii hitleriști, raportau Președinției consiliului de miniștri că acestea nu se cunosc exact „deoarece nu s-au respectat normele fixate prin clearing, nici pentru aprovizionarea prin colectori sau direct de la locuitori”⁹⁷.

Guvernul român însărcinase o comisie cu misiunea de a preîntîmpina preluarea cu forța de către germani a mărfurilor românești și de a-i obliga să înființeze imediat depozite militare proprii din care trupele hitleriste să se aprovizioneze⁹⁸. Cuantumul mărfurilor ce trebuiau predate trupelor germane, stabilit în funcție de necesitățile lor, pe lunile aprilie-iunie se ridica la 7 miliarde lei (cereale, legume, animale, diverse și restanțe)⁹⁹. Acoperirea acestei sume urma să se efectueze de către Banca națională a României, în măsura în care statul german executa contraprestațiile rezultînd din acordul încheiat în legătură cu aprovizionarea armatei hitleriste, adică fie că depuneau franci elvețieni în proporția înserată în acord, corespunzător valorii bunurilor ce urmau să primească fie asigurînd printr-un export de produse germane în România, altele decît armament, disponibilul necesar pentru plata restului de produse.

Cum cu toate măsurile întreprinse de guvern, jafurile germane luau totuși proporții, la 18 mai 1944 Ion Antonescu a ordonat ca toate cererile de aprovizionare ale armatei hitleriste să fie dirijate spre Ministerul afacerilor străine, iar aplicarea lor să o efectueze numai

⁹⁵ Arh. M.F.A. fond M. St. M., dosar 68, vol. I. Nereguli săvîrșite de trupele germane. Adresa nr. 726.988 din 11 mai 1944; Arh. St. Iași, fond Prefectura județului Iași, dosar 23/1944, f. 29; dosar 54/1944, f. 314; dosar 110/1944, f. 2, 32, 73; dosar 118/1944, f. 1—18; dosar 300/1944, f. 6; I. Saizu, D. Șandru și L. Eșanu, *Contribuții la cunoașterea situației materiale a maselor populare din Moldova în perioada 6 septembrie 1940—23 August 1944*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie”, Iași, 1964, p. 24.

⁹⁶ Arh. Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., fond 2, dos. 30, f. 9; D. Zaharia, *Situația materială a muncitorilor și țăranilor din județul Bacău în anii 1940—1944*, în *Studii și articole de istorie*, VI, (1964), p. 273—299.

⁹⁷ Arh. St. Buc., fond Președ. Cons. de Miniștri, dosar 12/1944, f. 180—181.

⁹⁸ *Ibidem*, f. 182.

⁹⁹ *Ibidem*, f. 307.

subsecretariatul de stat al aprovizionării prin intendența militară română și numai pe baza convențiilor existente, interzicându-se prin ordin orice aprovizionare directă de pe piață a armatelor germane¹⁰⁰.

Ca urmare, guvernul român a întocmit împreună cu Clodius o listă a tuturor bunurilor ce trebuiau puse la dispoziția Germaniei de subsecretariatul de stat al aprovizionării, peste contigentele normale, generalul Petala, din partea României și Clodius, ca reprezentant al Germaniei fiind însărcinați să pregătească un text adițional la acordul din 9 februarie 1944¹⁰¹. Concomitent, guvernul român a dus — cu asentimentul lui Ion Antonescu — tratative pentru a livra suplimentar armatei germane 25 000 metri cubi lemn lunar. La insistențele delegației hitleriste de a i se suplimenta cantitatea cu 15 000—20 000 metri cubi lunar, Ion Antonescu a dispus a se rezerva acesteia încă 50 000 metri cubi pentru următoarele trei-patru luni, material ce urma să fie prelucrat la fabricile de cherestea, hîrtie și celuloză din Transilvania¹⁰².

Încercările de reglementare a aprovizionării trupelor germane n-au avut însă efectul scontat, astfel că ridicările ilegale de bunuri de către armatele hitleriste au constituit și mai departe un fapt curent. Îngrijorat de amploarea luată de jafurile germane, guvernul s-a întrunit la începutul lunii iunie 1944, într-un consiliu de miniștri special convocat pentru dezbaterea acestei chestiuni. S-a subliniat cu acea ocazie că prin protocolul româno-german din 9 februarie 1944, guvernul de la Berlin a solicitat sporirea contingentelor de mărfuri ale României, fapt stipulat în textul lui, dar că autoritățile germane din România au efectuat ridicări de mărfuri direct de pe teren, în cadrul convenției, ceea ce a făcut ca guvernul român să nu mai poată cunoaște exact volumul exportului său. Ca o măsură de prevenire pe viitor, vicepreședintele consiliului de miniștri solicita întregului guvern să găsească o soluție practică pentru ca Germania să nu mai poată ridica direct mărfurile, căci acest fapt va fi realizat de statul român, prin luarea bunurilor de la cetățeni și punerea lor la dispoziția Germaniei. „A mai fost un moment greu în 1941 — declara Mihai Antonescu — cînd am fost siliți să luăm măsuri ca să preîntîmpinăm o asemenea stare de lucruri“¹⁰³.

La data ținerii consiliului de miniștri, guvernul nu poseda încă o situație exactă a bunurilor ridicate de germani. După aprecierile generalului Arbore, numai la începutul anului 1944 s-ar fi ridicat mărfuri în valoare de 870 milioane lei. Mihai Antonescu aprecia valoarea mărfurilor luate de la țărani la o sumă mult mai mare. Numai într-un județ din nordul Moldovei — spunea el — s-au ridicat 5 000 de vite a căror valoare s-ar cifra la 150 milioane lei¹⁰⁴. Guvernul nu primise încă

¹⁰⁰ Arh. St. Buc., fond Președ. Cons. de Miniștri, dosar 12/1944, f. 221—222.

¹⁰¹ *Idem*, dosar 1041/1943.

¹⁰² *Idem*, dosar 36/1944, f. 92.

¹⁰³ *Idem*, dosar 1041/1943.

¹⁰⁴ *Ibidem*.

pînă în ziua întrunirii consiliului de miniștri situații complete a bunurilor acaparate de hitleriști decît din județele Ilfov și Vîlcea, a căror valoare se ridică la 1 152 532 871 lei¹⁰⁵. Un tablou al prefecturilor județelor Iași, Fălciu, Tutova și Vaslui, înaintat Președinției consiliului de miniștri, departe de a fi complet, stabilea valoarea jafurilor săvîrșite de trupele germane, în intervalul de timp 28 martie — 28 mai 1944 la 56 709 950 lei, 58 777 135 lei, 22 637 982 și respectiv 19 681 620 lei¹⁰⁶.

După o apreciere probabilă a lui Mihai Antonescu, ridicările efectuate de trupele germane în cadrul și în afara acordului, de la 9 februarie 1944 pînă la ședința Consiliului de Miniștri, s-ar fi cifrat la 2 800 000 000 lei¹⁰⁷. Vorbind despre jafurile hitleriste, însuși vicepreședintele consiliului de miniștri român reliefa faptul că a cunoscut personal la București o „infinite” de proprietari care fuseseră deposedați de toată averea lor și — menționa el — această situație este generalizată. La rîndul lor, generalii Socrate Mardare și I. Arbore arătau modul ilegal în care germanii acăparau produsele românești. Germanii — declara generalul Mardare — ridică finul fără nici o normă; nu dau nici un ban; caii mîncă din holdele oamenilor, iar organelor românești li se cere pe de altă parte să facă plata în lei a soldelor germane. Din această cauză, — completa generalul Arbore — problema furajelor a devenit foarte acută în Moldova, astfel încît există perspectiva de a se pierde toate vitele din această provincie. Am — continua el — foarte multe cazuri de ridicări neregulate de mărfuri efectuate de armata germană. La fel se petreceau lucrurile și cu materialele lemnoase care nu intrau în contingentul protocolului. În situația actuală — conchidea generalul Arbore — nu mai este nimeni care să țină socoteala de ceea ce s-a dat¹⁰⁸.

Mihai Antonescu comunica guvernului necesitatea imperioasă de a se lua măsuri pe baza cărora să nu se mai acorde trupelor germane nici o autorizație de a ridica de pe teren mărfuri, nici dreptul de a cumpăra fie cu bani, fie direct, unele mărfuri, în afară de cele ce s-au stabilit în contingent sau prin protocolul de supliment de contingent încheiat cu acordul comun al celor două state. Am stabilit cu Clodius — conchidea el — că tot ceea ce Germania nu poate procura din România pentru trupele sale va aduce din Germania sau din altă parte¹⁰⁹. Bonurile date de autoritățile germane s-a dispus a fi desființate, urmînd a nu se mai elibera bonuri decît exclusiv prin organele românești, deoarece — așa cum recunoștea însuși Mihai Antonescu —

¹⁰⁵ Arh. St. Buc., fond Președ. Cons. de Miniștri, dosar 1041/1943.

¹⁰⁶ *Idem*, dos. 10/1944, f. 55; Arh. St. Iași, fond Prefectura județului Iași, dosar 118/1944, f. 18.

¹⁰⁷ Arh. St. Buc., fond Președ. Cons. de Miniștri, dosar 1041/1943.

¹⁰⁸ *Ibidem*.

¹⁰⁹ *Ibidem*.

¹¹⁰ *Ibidem*.

cele germane „cuprindeau obrăznicii“¹¹⁰, iar interdicția se impunea cu atât mai mult cu cât, în pofida măsurilor întreprinse ca aprovizionarea trupelor germane să se efectueze numai prin intendența română, totuși „se făceau ridicări neregulate de către trupele germane. Am multe informații în acest sens“¹¹¹. Tocmai din această cauză s-a dispus a se discuta cu reprezentanții germani, căci, guvernul român, în urma acestor acte, nu mai știa practic de unde să recupereze sumele pentru mărfurile acaparate, de la intendența militară sau de la legația germană.

Vicepreședintele consiliului de miniștri român vedea în modul de a proceda al armatei hitleriste o ilegalitate cu atât mai mare cu cât România pierduse pînă atunci în război 400 000 soldați, morți și răniți, și cheltuisese pentru susținerea lui 400 miliarde lei¹¹². Chiar Ion Antonescu, îngrijorat de amploarea jafurilor germane și a consecințelor lor asupra stării de spirit a maselor, s-a văzut nevoit să reacționeze față de Clodius: „De unde sistemul acesta — îl întreba mareșalul — ca marele puteri să ducă război pe spatele țărilor mici?“¹¹³ Nemulțumirea guvernului român era generată și de faptul că în vreme ce, în condiții critice pentru el din vara anului 1944 cînd jafurile hitleriste ajunseseră la paroxism, reprezentanții Germaniei, căutau să includă în sarcina României noi obligații financiare. „Nu este vorba umai de contestațiile cu privire la ceea ce au ridicat germanii — declara Mihai Antonescu — ci este vorba de faptul că nu putem trata cu... Clodius pe o bază precisă... Clodius ne scoate datori cu suma de 8 miliarde pentru livrările făcute statului. Dinșii calculează la milimetru, fac calcule la centimă pentru ultima carabină și ultima baionetă, pe care ni le calculează cu sporul de 200%, iar noi spunem că nu avem ce face“¹¹⁴.

Reprezentanții guvernului își manifestau nemulțumirea pentru faptul că Germania pusese în contul României o serie de sarcini în afara acordurilor. În aceste condiții ea se considera creditoare, refuzînd să achite datoriile către România, din care cauză Banca Națională pierduse numai de la încheierea protocolului din februarie 1944 pînă la începutul lunii iunie suma de 6 miliarde lei. Mihai Antonescu se arăta foarte îngrijorat în legătură cu efectele ce le putea avea starea de lucruri creată asupra maselor. „Nimic nu mă doare mai mult — declara el — decît că noi dăm tot ce putem și nici măcar ordinea nu este respectată“¹¹⁵.

Spre a înțelege enormele eforturi financiare făcute de statul român pentru întreținerea armatelor hitleriste trebuie arătat că numai într-o perioadă extrem de scurtă, 1 martie—30 iunie 1944, acestora li s-a

¹¹⁰ Arh. St. Buc., fond Președ. Cons. de Miniștri, dosar 1041/1943.

¹¹¹ *Ibidem.*

¹¹² *Ibidem.*

¹¹³ *Ibidem.*

¹¹⁴ *Ibidem.*

¹¹⁵ *Ibidem.*

predat sau au jefuit o gamă extrem de variată de materii prime și produse finite în valoare de 8 720 616 475 lei¹¹⁶, la care se adaugă 1 678 848 660 lei, reprezentând valoarea livrărilor efectuate de I.N.C.O.O.P. organizației „Reichsstelle für Getreide” și coloanelor de refugiați germani, deci în total 10 399 465 135 lei¹¹⁷. Până la 7 iulie 1944 s-au plătit trupelor germane 11 137,2 milioane lei, față de 10 161,4 milioane cât se prevăzuseră în protocolul din 9 februarie 1944, deci un surplus de 975,8 milioane lei, la care se mai adaugă 624,2 milioane lei reprezentând sumele „cvenite” autorităților și instituțiilor publice pentru serviciile prestate de acestea armatelor germane. România a făcut deci prestații suplimentare de 1 600 milioane lei, fără să primească compensații de la germani¹¹⁸.

Uriașe pagube a suferit România și în domeniul transporturilor și telecomunicațiilor, puse în perioada 1940—1944 într-o însemnată măsură la dispoziția mașinii de război hitleriste. Căile ferate au fost constrînse să efectueze transporturi de interes militar și economic pentru Germania în interiorul României. În acest scop, numai între 1 ianuarie 1943—25 mai 1944 din cele 29 521 trenuri întrebuințate în folosul Germaniei, 29 387 au efectuat transporturi de interes militar¹¹⁹. Dintr-o notă asupra sumelor datorate de armata germană căilor ferate la 31 mai 1944 rezultă că pînă la 30 septembrie 1943 se efectuaseră transporturi pentru armata germană în valoare de 5 920 000 000 lei pentru care Germania plătitese deja 4 792 000 000 lei. Armata germană datora căilor ferate, prin urmare, la acea dată, 1 128 000 000 lei. Între 1 octombrie 1943—31 mai 1944 s-au mai efectuat pentru armatele hitleriste transporturi în valoare de 2 699 582 692 lei. În conformitate cu protocolul economic din 9 februarie 1944, suma de 1 128 000 000 lei datorată pînă la 30 septembrie 1943 urma să se plătească în rate lunare de 69 000 000 lei. Din transporturile curente s-a achitat începînd de la 1 octombrie 1943 suma de 1 519 000 000 lei¹²⁰. Armata germană datora, de asemenea, Societății anonime de telefoane la diferite date următoarele sume: 429 792 697 lei la 1 octombrie 1943; 393 060 217 lei la 9 februarie 1944 și 510 184 597 lei la 10 iunie 1944¹²¹.

Trebuie reținut că pagubele suferite de transporturile române din partea Germaniei au afectat într-o însemnată măsură și mijloacele de transport naval. La dispoziția misiunii navale germane au fost puse de către guvernul român vasele „Ardealul”, „Suceava”, „Danubius”, „Sulina”, „Carpați”, ca și alte mijloace de transport fluviale și maritime¹²². Deși prin convențiile dintre cele două state s-a prevăzut la

¹¹⁶ Arh. St. Buc., fond Președ. Cons. de Miniștri, dosar 39/1944, f. 24—26.

¹¹⁷ *Ibidem*, f. 20.

¹¹⁸ *Idem*, dosar 6/1944, f. 69—70.

¹¹⁹ *Ibidem*, f. 129.

¹²⁰ *Ibidem*, f. 126—127.

¹²¹ *Ibidem*, f. 103.

¹²² *Idem*, dosar 1054/1943.

începutul războiului ca partea română să pună la dispoziția Societății germane de navigație D.D.S.G., prin subsecretariatul de stat al marinei române, sub formă de închiriere 90 de vase proprietate a C.N.R. și particulare cu clauza că în caz de pierdere vasele vor fi înlocuite în termen de 30 de zile, și cu toate că 24 dintre ele au fost distruse, partea germană, în ciuda tuturor intervențiilor făcute de guvernul român, nu și-a respectat angajamentul nici pînă la 26 iulie 1944¹²³. Mai mult, partea germană a refuzat să plătească chiar și chiria prevăzută. Astfel, vasul „Danubius” care a intrat în patrimoniul statului pe baza legilor de „românizare” a fost pus, alături de alte vase, printr-un contract din 1941, la dispoziția armatelor germane. La refuzul Germaniei de a plăti prețul de folosință asupra acestor vase, Ion Antonescu a cerut la 16 iunie 1944, ca germanii să „plătescă folosința oricărui bun românesc particular sau de stat și să asigure despăgubirea particularilor sau statului prin înlocuirea lui la timp, conform principiului ce am pus la începutul războiului”¹²⁴. Atitudinea lui I. Antonescu a fost dictată de refuzul formulat la 19 mai 1943 de Statul Major Naval German de a nu fi de acord cu plata chiriei pentru vasul „Danubius”, care a fost scufundat cu ocazia evacuării din Crimeea¹²⁵. Ion Antonescu a cerut să i se precizeze lui Clodius că acest procedeu este inadmisibil și că „nu poate contribui la stringerea raporturilor de prietenie și de încredere între cele două țări. Din contra, este un act de piraterie”¹²⁶.

Bilanțul cheltuielilor suportate de România pentru întreținerea armatelor hitleriste în timpul staționării lor pe teritoriul țării noastre sau a tranzitului spre front și de pe front a fost deosebit de păgubitor pentru întreaga economie națională. El reprezintă numai o parte din volumul global al cheltuielilor neechivalate suportate de România în cadrul relațiilor economice ale sale cu Germania. Pentru a ilustra pagubele suferite de economia țării în perioada 1940—1944 numai în domeniul întreținerii trupelor germane din România este necesar să arătăm că acestora le-au fost puse la dispoziție în total, pînă la 23 August 1944, suma de 67 miliarde lei la valuta anului 1938¹²⁷. Deosebit de acestea, armatele hitleriste de pe teritoriul României au provocat pagube de 32 476 492 936 lei la valuta din 1938 prin impunerea unor construcții speciale în domeniul căilor ferate, prin uzarea, avarierea sau pierderea completă a unor vase maritime și fluviale, prin neplata sau plata incompletă a tarifelor, prin folosirea fără plată a instalațiilor portuare, prin neplata taxelor pentru utilizarea poștei, telegrafului și telefoanelor și lei 48 729 015, la aceeași valoare, prin folosirea fără

¹²³ Arh. St. Buc., fond Președ. Cons. de Miniștri, dosar 202/1940, f. 672 și urm.

¹²⁴ *Idem*, dosar 36/1944, f. 623 bis.

¹²⁵ *Ibidem*, f. 624.

¹²⁶ *Ibidem*, f. 623.

¹²⁷ N. N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 94.

plată a unor materiale și imobile, ca și prin însușirea fără plata echivalentă a diferitelor produse ale C.A.M.¹²⁸. În aceste sume n-au fost incluse uriașele valori reprezentînd contravaloarea bunurilor jefuite de armatele hitleriste de la populație.

În afară de consecințele amintite, prezența trupelor germane pe teritoriul României a provocat, prin cumpărările masive și ilegale efectuate pe piața internă, lipsa mărfurilor de primă necesitate pentru masele populare, agravînd inflația și înrăutățind simțitor aprovizionarea acestora. Prezența trupelor germane, cu consecințele ei negative avute asupra economiei naționale și a poporului român, a determinat, alături de alți factori, creșterea stării de spirit a maselor populare din țara noastră, ducînd la crearea unei situații revoluționare, care a culminat cu înlăturarea dictaturii militarofasciste, ieșirea României din coaliția hitleristă și alungarea armatelor din țară.

QUELQUES ASPECTS DES CONSEQUENCES ÉCONOMIQUES DE LA PRÉSENCE
DE L'ARMÉE ALLEMANDE EN ROUMANIE (1940—1944)

RÉSUMÉ

Les auteurs se sont proposés d'étudier un sujet qui n'a pas encore été l'objet, en Roumanie, de recherches approfondies. Ils utilisent les informations publiées antérieurement, ainsi que des matériaux inédits pour relater les circonstances dans lesquelles, en 1940, s'est installée en Roumanie l'armée hitlerienne, sous le commandement d'une „mission militaire“ allemande. Les buts réels poursuivis par cette „mission militaire“, les conséquences de son activité, ainsi que l'attitude des grandes puissances sont mis en évidence.

Quoique juridiquement la Roumanie n'ait pas été un territoire occupé, l'immixtion de l'armée allemande dans les affaires intérieures de ce pays eut pour conséquence de créer une situation similaire à celle d'une occupation militaire.

Les auteurs, avec chiffres à l'appui, montrent quels furent les immenses sacrifices imposés à la Roumanie pour entretenir une armée dont l'effectif dépassa 500.000 soldats. Jusqu'au 23 août 1944, les frais d'entretien de cette armée, mis à la charge du contribuable roumain, se chiffrèrent à 67 milliards de lei, la valeur de la monnaie roumaine étant celle établie en 1938 (32 lei = 1 fr. suisse au cours officiel).

En outre, les soldats de Hitler, durant leur séjour en Roumanie, occasionnèrent des dommages évalués à 32.476.492.936 lei. Ces dommages résultèrent des travaux spéciaux effectués — à leur demande

¹²⁸ N. N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 94—95.

expresse — aux chemins de fer, ainsi que de l'usage, de l'avarie ou de la perte complète de bâtiments maritimes ou fluviaux, de l'usage des installations de nos ports, des transports effectués sans paiement ou en payant seulement une partie du tarif, de l'usage gratuit des P.T.T., etc. Des dommages évalués à 48.729.015 lei furent causés à des immeubles — dont la location ne fut pas payée par les Allemands — et en s'appropriant des matériaux ou des marchandises monopolisées, telles que tabacs, alcools etc. Dans ces évaluations n'ont pas été inclus les dommages soufferts par la population civile dont de nombreux biens furent pillés par les soldats de Hitler.

Le peuple roumain qui n'a jamais voulu consentir à l'asservissement de sa patrie par l'impérialisme allemand, a considéré la présence sur son territoire des soldats de Hitler comme un grand danger pour l'existence de la nation roumaine. Le système employé par les Allemands pour s'approvisionner en Roumanie, les rapines auxquelles ils eurent recours immédiatement après leur arrivée dans notre pays, l'immixtion de quelques-uns de leurs commandants militaires dans les affaires intérieures de l'Etat etc. etc., ont accru l'hostilité des masses populaires et ont contribué à créer un état d'esprit révolutionnaire qui atteignit son point culminant le 23 août 1944, lorsque ces masses populaires renversèrent la dictature militaire-fasciste d'Antonesco, décidèrent le retrait de la Roumanie de la coalition hitlerienne et chassèrent de Roumanie l'armée allemande.

COMITETELE ȚĂRĂNEȘTI, FORME NOI DE EXERCITARE A PUTERII MASELOR, ÎN LUPTA PENTRU INSTAURAREA PRIMULUI GUVERN DEMOCRAT (23 AUGUST 1944—6 MARTIE 1945)

DE

A. LOGHIN și A. KAREŢKI

În perioada de intensă activitate politică, ce a urmat victoriei insurecției armate, lozincile partidului comunist prin care masele erau chemate la luptă pentru desființarea rămășițelor feudale și improprietărea țărănimii, democratizarea vieții politice, reconstruirea economiei însuflețeau, subliniază tovarășul Nicolae Ceaușescu, toate forțele democratice și patriotice ale țării¹.

În primele sale documente elaborate după 23 August 1944, P.C.R. insistă asupra necesității constituirii *comitetelor țărănești* ca organe de luptă specifice ale țărănimii². Astfel, Comitetul Central al P.C.R.,

¹ Nicolae Ceaușescu, *Partidul Comunist Român — continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România*, București, Editura Politică, 1966, p. 56.

² Organe revoluționare ale țărănimii muncitoare, comitetele țărănești, îndrumând și organizând masele de oameni ai muncii de la sate, au militat în mod permanent, sub îndrumarea P.C.R., în vederea activizării politice a maselor de țărani muncitori, pentru înfăptuirea reformei agrare și pentru instaurarea regimului democrat-popular.

Crearea și activitatea comitetelor țărănești a constituit obiectul unor studii ample în istoriografia noastră din care cităm doar câteva. Astfel, a fost elaborată lucrarea în 3 volume *Din lupta P.C.R. pentru încheierea alianței clasei muncitoare cu țărănimea muncitoare în bătălia pentru reforma agrară din 1944—1945*; Traian Udrea se remarcă printr-o suită de articole consacrate acestei probleme (vezi *Cu privire la rolul comitetelor țărănești și despre unele particularități ale revoluției populare în România în „Studii. Revistă de istorie”, 1959, nr. 4; Condițiile istorice ale formării Frontului Național Democrat*, în „Studii. Revistă de istorie”, 1964, nr. 4; *Din activitatea P.C.R. la sate în preajma instaurării regimului democrat-popular — ianuarie—6 martie 1945*, în „Studii și materiale de istorie contemporană”, 1962, vol. II, Editura Academiei; Gheorghe Matei, *Alianța dintre clasa muncitoare și țărănimea muncitoare — temelia orânduirii democrat-populare*, în

prin declarația sa din 24 august 1944, prin apelurile din zilele de 26 și 28 august 1944 adresate poporului român, precum și prin numeroase alte documente, chema țărănimea ca, urmînd exemplul clasei muncitoare, să treacă la organizarea comitetelor sale, în vederea consolidării și dezvoltării cuceririlor obținute prin insurecție. În apelul Comitetului Central al P.C.R., din 28 august 1944, se arăta: „Frați țărani! Comitetul Central al P.C.R. vă cheamă să treceți imediat la acțiune împotriva elementelor legionare. *Organizați-vă în comitete*” (subl. ns.)¹ Organizațiile locale ale partidului comunist au privit crearea formelor organizatorice de luptă ale țărânimii ca una din cele mai importante probleme. Comitetul județean Ilfov al P.C.R., de exemplu, a adresat, în primele zile ale lunii septembrie, un apel către țărănimea din județ, în care sublinia necesitatea creării comitetelor țărănești în vederea luptei împotriva fascismului, pentru înfăptuirea pe cale democratică a reformei agrare⁴. De asemenea, în numeroase plenary ale comitetelor regionale de partid Banat⁵, Galați⁶, Iași⁷, etc. s-au analizat problemele legate de organizarea luptei țărânimii. Comitetul Regional Iași al P.C.R., după o întrunire organizată în luna octombrie 1944 cu delegații țărănilor din satele moldovene, a adresat o chemare în care se spunea: „Frați țărani, de la această întrunire mergeți la casele voastre, adunați satul și alegeți comitetele sătești din oamenii cei mai cinștiți, preluați și administrați toate bunurile părăsite de moșieri!”⁸.

Organele de presă ale partidului comunist acordau o atenție deosebită luptei țărânimii, dînd indicații prețioase privind organizarea ei. Astfel, în unul din primele sale numere, ziarul „Scînteia” chema țărănimea să-și creeze comitetele sale. „Pentru rezolvarea tuturor problemelor țărănești, este nevoie ca ea (țărănimea — n.n.) să-și făurească organe de luptă speciale, organe care să-i reprezinte toate interesele. Aceste organe trebuie să mobilizeze, să organizeze și să conducă țără-

„Analele Institutului de istorie a partidului de pe lingă C.C. al P.M.R.”, 1964, nr. 4 ș.a.

Este evident că în cadrul restrîns al unui articol nu pot fi abordate și totodată adîncite toate aspectele acestui complex proces de organizare a țărânimii. Lucrarea noastră și-a propus ca, pe baza documentelor din arhivele centrale și locale de partid și de stat, să evidențieze unele momente ale procesului de organizare a țărânimii în comitetele țărănești și ale contribuției acestora la lupta pentru instaurarea primului guvern democrat.

³ „Apelul Comitetului Central al Partidului Comunist din România din august 1944” în „România liberă” din 28 august 1944; vezi și Arh. Sfatului Popular Regional Hunedoara, fond Prefectura jud. Hunedoara, dosar 16296/1944.

⁴ „Luptătorul” din 16 septembrie 1944.

⁵ Arh. Comitetului Regional Banat al P.C.R., fond 2, dosar 105, f. 4; fond 1 dosar 3, fila 384.

⁶ Arh. Comitetului Regional Galați al P.C.R., fond 2, dosar 18, f. 72.

⁷ Arh. Comitetului Regional Iași al P.C.R., fond 1, dosar 3, f. 24.

⁸ „Moldova liberă” din 31 octombrie 1944.

rîmea la luptă pentru satisfacerea nevoilor ei"⁹. Ziarul „Înainte“, organ al Comitetului județean Bacău al P.C.R., încă din primul său număr, chema țărănimea să se organizeze: „Săteni! formați comitetele voastre! Impuneți pretutindeni respectarea drepturilor voastre de oameni muncitori și liberi!“¹⁰.

Exemplul mobilizator al clasei muncitoare, verificarea în practica revoluționară și confirmarea de către ea a necesității organizării maselor populare, precum și rolul conducător al muncitorilor în constituirea comitetelor țărănești au făcut ca acestea să ia ființă încă de la începutul lunii septembrie 1944¹¹. Dezvoltarea procesului revoluționar, cuprinderea tot mai largă a muncitorilor în sindicatele unice au exercitat o influență hotărîtoare asupra creării comitetelor țărănești, al căror număr a crescut considerabil în cursul lunilor septembrie și octombrie 1944.

Pornind la organizarea rîndurilor sale, țărănimea s-a călăuzit după exemplul clasei muncitoare, ale cărei forme organizatorice de luptă căpătau o însemnătate crescîndă în desfășurarea revoluției. „Cum trebuie făurite aceste organe de luptă, țărănimea poate și trebuie să ia pildă de la muncitorii din orașe, care întotdeauna au stat în fruntea luptei poporului român“¹², arăta ziarul „Scînteia“ în articolul *Comitetele țărănești de luptă*.

Documentele de partid arată că, sub conducerea P.C.R., clasa muncitoare, comitetele de fabrică au pus în *centrul* atenției și al preocupărilor lor sarcina sprijinirii permanente și multilaterale a luptei revoluționare a țărânimii¹³. C.C. al P.C.R. în instrucțiunile sale cu privire la activitatea comitetelor sindicale, instrucțiuni elaborate în toamna anului 1944, sublinia că aceste comitete au datoria „de a mobiliza masa (de muncitori — n.n.) și a constitui comitete cu sarcina de a duce munca printre țărani... în sensul apropierii și educării lor în spiritul clasei muncitoare“¹⁴.

⁹ „Scînteia“ din 22 septembrie 1944.

¹⁰ „Înainte“ din 15 octombrie 1944.

¹¹ Cu privire la apariția comitetelor țărănești în perioada ce a urmat după insurecția armată, documentele de arhivă cercetate de autori confirmă concluzia la care a ajuns și Tr. Udrea în articolele citate, și anume că, acest fenomen este specific începutului lunii septembrie 1944. Se pare că primul comitet apărut în condițiile desfășurării revoluției populare a fost cel din Valea Rusului, județul Ilfov, ales la 1 septembrie 1944 (Vezi „Luptătorul“ din 10 septembrie 1944). În ceea ce privește existența unor comitete țărănești în Moldova înainte de 23 August 1944, apărute în condițiile cînd în această provincie, ca urmare a evoluției frontului, autoritățile antonesciene au fugit, autorii socot că ele nu intră în sfera prezentului articol. Cercetarea acestora, specifică numai pentru Moldova, a stat în atenția lui Tr. Udrea, în articolele citate.

¹² „Scînteia“ din 22 septembrie 1944.

¹³ Arh. Comitetului Regional Banat al P.C.R., fond 4, dosar 951, f. 23.

¹⁴ „Norme de organizare a sindicatelor“ (Instrucțiuni), în Arh. Comitetului Regional Banat al P.C.R., fond 4, dosar 951, f. 23.

Comitetele de fabrică luau, în numeroase cazuri, inițiativa organizării echipelor de muncitori, care să se deplaseze la sate în mijlocul țăranilor pentru a-i ajuta să înfăptuiască revendicările social-politice și economice. Astfel, la întrunirea din luna octombrie a comitetelor de fabrică ale sindicatului metalurgist din Galați s-a discutat problema țărănească și s-a hotărât să se formeze echipe de muncitori care să meargă la sate, în tot cuprinsul județului, pentru a sprijini și îndruma masele țărănești¹⁵.

Datorită intensei munci politice desfășurate de partidul comunist, în toamna anului 1944, au plecat la sate mii de echipe de muncitori. Comitetul regional Moldova al P.C.R. arăta că a primit un sprijin prețios din partea Comitetului Central prin trimiterea unei echipe de muncitori¹⁶; la rîndul său, Comitetul regional Moldova al P.C.R. a trimis echipe de muncitori din Iași, Bacău și Botoșani să ajute în organizarea țăranimea muncitoare din aceste județe¹⁷. Comitetul județean Tutova al P.C.R. a organizat numeroase echipe de muncitori care au mers la sate și au condus lupta țăranimii pentru constituirea comitetelor țărănești¹⁸. Același lucru îl sublinia și Comitetul județean Brăila al P.C.R., care a trimis periodic în mijlocul țăranimii 10—15 echipe de muncitori¹⁹.

Participarea directă a clasei muncitoare la crearea formelor organizatorice de luptă a țăranimii a determinat extinderea comitetelor țărănești în întreaga țară, înființarea lor căpătînd, în scurt timp, caracterul unui fenomen de masă²⁰. Acest fenomen era determinat de adîncirea procesului revoluționar, precum și de activizarea politică a țăranimii. La sfîrșitul anului 1944, în marea majoritate a comunelor din județul Dolj²¹, Iași²², Mehedinți²³, Ilfov²⁴, Hunedoara²⁵, erau alese comitete țărănești. În alte județe procesul de creare a comitetelor țărănești se desfășura cu mare intensitate. Așa de exemplu, în județul Roman existau la sfîrșitul anului 1944 comitete țărănești în 100 de

¹⁵ „Dezrobirea” din 23 octombrie 1944.

¹⁶ Arhiva Comitetului regional Iași al P.C.R., fond 1, dosar 1, f. 17.

¹⁷ *Idem*, dosar 1578, f. 8.

¹⁸ *Idem*, dosar 28, f. 21.

¹⁹ Arhiva Comitetului regional Galați al P.C.R., fond 4, dosar 403, f. 11.

²⁰ În presă apăreau numeroase știri cu privire la participarea muncitorilor la lupta țăranimii. Astfel, „Scînteia” din 26 noiembrie 1944 relatează că un grup de muncitori ai uzinelor „Vulcan” din București au plecat în comuna Mihăilești -- Vlașca unde au ajutat pe țărani să-și aleagă comitetul.

²¹ *Din lupta P.C.R. pentru încheierea alianței...*, vol. I, 1955, p. 205.

²² *Idem*, volumul II, 1958, p. 345.

²³ *Idem*, p. 163.

²⁴ Tr. Udrea, *Rolul comitetelor țărănești în făurirea alianței...* în „Studii. Revistă de istorie”, 1959, nr. 4, p. 247.

²⁵ *Idem*, p. 249.

comune²⁶, în județul Romanați în 74 de comune²⁷, în județul Tutova în 61²⁸, în județul Neamț în 46²⁹.

Toate acestea dovedesc că țărănimia a răspuns chemării partidului de a-și crea organele sale de luptă. *La sfîrșitul anului 1944 țărănimia, prin crearea comitetelor sale, și-a făurit o puternică bază organizatorică.*

Desfășurat în condițiile avîntului general de luptă, al radicalizării țărănimii, procesul de constituire a comitetelor țărănești era un *proces revoluționar*, ce se încadra în ansamblul complexelor acțiuni organizatorice ale maselor care, sub conducerea P.C.R., luptau pentru adîncirea și consolidarea cuceririlor obținute prin victoria insurecției armate.

Crearea și funcționarea comitetelor țărănești nu era reglementată de organele administrative ierarhice superioare. Forța lor rezulta din faptul că se bazau pe masele de țărani, aflate într-un continuu proces de radicalizare, erau înființate sub conducerea clasei muncitoare și își desfășurau activitatea în condițiile unui avînt revoluționar general al maselor atât de la orașe, cît și de la sate. Analizînd modul de constituire și activitatea comitetelor țărănești se constată că ele erau organele cele mai reprezentative ale masei de țărani. Caracterul democratic al comitetelor țărănești rezultă și din faptul că ele erau alese în adunări largi, la care participau majoritatea țăranilor din sat sau comună. Membrii acestor comitete erau aleși din rîndul celor mai buni, mai cinstiți și mai vrednici țărani. În acest fel era întruchipată expresia voinței de luptă a țărănimii pentru transformări democratice și pămînt, pentru înfăptuirea revoluției. Numărul de membri ai comitetului țărănesc era proporțional cu cel al locuitorilor satelor, sau comunei³⁰ și căpăta din partea alegătorilor drepturile cele mai largi, care indicau, în esență, preluarea conducerii comunei sau a satului respectiv.

Varietatea problemelor care necesitau rezolvarea lor din partea comitetelor țărănești a făcut ca în procesul revoluționar al luptei pentru putere ele să capete atributele unor organe administrative locale, care acționau împotriva elementelor reacționare din aparatul de stat. Deși comitetele țărănești nu erau recunoscute de legile existente, ele înfăptuiau funcțiile de conducere a administrației locale.

²⁶ Arhiva Comitetului regional Bacău al P.C.R., fond 19, dosar 1, f. 5.

²⁷ „Scînteia” din 29 decembrie 1944.

²⁸ Tr. Udrea, *op. cit.*, p. 249.

²⁹ Arhiva Comitetului regional Bacău al P.C.R., fond 19, dosar 1, f. 6.

³⁰ De exemplu, în comuna Jamul Mare, comitetul țărănesc era format din 20 membri (Arhiva Sfatului popular regional Banat, fond. Prefectura jud. Timiș-Torontal, dosar 35/1944); în comuna Dinias, el se compunea din 33 de membri („Luptătorul bănățean” din 28 oct. 1944); în comuna Șoldanul jud. Ilfov, din 25 de membri („Scînteia” din 2 oct. 1944); în comuna Dobreni, jud. Neamț, din 12 membri (Arh. C.C. al P.C.R., fond. 44 dosar 3834, f. 1).

Suportul activității și al lărgirii sferei lor de atribuțiuni l-au constituit cuceririle revoluționare ale maselor³¹.

Crearea comitetelor țărănești și rolul lor de organe prin mijlocirea cărora masele de țărani își exercitau puterea lor revoluționară au putut fi realizate pe calea înlăturării din comune a administrației reacționare. Astfel, țărani din comuna Coșereni alegându-și comitetul au hotărât „alungarea din fruntea comunei a administrației antonesciene și înlocuirea ei cu comitetul țărănesc”³². Același lucru l-au făcut și sătenii din Dinias, jud. Timiș-Torontal³³, precum și din alte numeroase comune din județele Ilfov, Ialomița etc.³⁴ Conștiința forței pe care le-o dădea organizarea, cât și încrederea pe care o acordau aleșilor, au făcut ca numeroase rezoluții de alegere a comitetelor țărănești să se termine cu mandate imperative: „Împuternicim comitetul ales de noi să se ocupe de toate problemele comunale ca: administrația și paza comunei, bunul mers al școlii, al bisericii, al dispensarului, stabilirea învoielilor agricole, precum și cu toate problemele care privesc îmbunătățirea condițiilor de viață ale sătenilor”³⁵.

Încă din momentul formării lor, comitetele țărănești, ca organe de luptă, au început să capete trăsături care le caracterizau ca instrumente de exercitare a puterii la sate de către țărani. Formate în procesul luptei pentru pământ și democratizarea țării, comitetele țărănești, încă din primele zile ale existenței lor, au constituit instrumente prin care Partidul Comunist Român își aplica în viață, la sate, linia sa politică. Lărgirea cadrului organizatoric, adincirea procesului de radicalizare a maselor țărănești, creșterea conștiinței lor politice au fost factorii care au favorizat crearea și extinderea organizațiilor Frontului Plugarilor.

Comitetele țărănești se transformă în organe ale Frontului Plugarilor³⁶, desfășurându-și activitatea în cadrul acestei organizații democratice, sub îndrumarea permanentă a Partidului Comunist Român³⁷.

³¹ Analiza activității desfășurate de comitetele țărănești ne permite să conchidem că prin crearea lor, în lumea satelor, au apărut organele prin care țărănimea își exercita puterea împotriva reacțiunii. Pe măsura adincirii procesului revoluționar, țărănimea își va lărgi cuceririle, contribuind la îngustarea treptată a sferei de exercitare a puterii politice și de stat a reacțiunii.

³² „Luptătorul” din 8 octombrie 1944.

³³ „Luptătorul bănățean” din 28 octombrie 1944.

³⁴ „Scinteia” din 8 octombrie 1944; „România liberă” din 9 și 10 octombrie 1944.

³⁵ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 49, dosar 8831, f. 64; „Scinteia” din 8 octombrie 1944; „România liberă” din 10 octombrie 1944.

³⁶ Arhiva Comitetului Regional Banat al P.C.R., fond 1, dosar 2, f. 23; Arhiva Comitetului regional Iași al P.C.R., fond 25, dosar 1, f. 1.

³⁷ În documentul intitulat: *Instrucțiuni pentru organizarea Comitetelor județene ale F.P.* se arată: „Frontul Plugarilor este partidul de luptă al plugărimii muncitoare. El s-a născut din lupta pentru pământ a plugarilor săraci, din lupta împotriva bancherilor și moșierilor exploatați și a guvernelor acestora. De la început F.P. în lupta sa a mers în strînsă alianță cu clasa muncitoare de la orase” (Arhiva Comitetului regional Banat al P.C.R., fond 2, dosar 105, f. 16).

În faza de început a creării comitetelor țărănești, fază care se desfășoară în septembrie 1944, ele sînt întilnite sub denumirea de „comitete patriotice”. Această denumire este frecventă și în unele documente de partid³⁸. Dezvoltarea procesului revoluționar din țara noastră, integrarea tot mai activă a maselor de țărani în lupta politică generală au avut ca rezultat extinderea organizației țărănești Frontul Plugarilor, care avea în fruntea sa pe eminentul om politic și de stat dr. Petru Groza. Condițiile favorabile despre care s-a vorbit au permis o rapidă dezvoltare a Frontului Plugarilor³⁹, prin înființarea de noi organizații⁴⁰.

Crearea comitetelor țărănești releva integrarea activă a țărănimii în lupta pentru rezolvarea sarcinilor revoluției populare în care rolul de conducător revenea clasei muncitoare. Prin activitatea lor multiplă, ce se adîncea ca urmare a dezvoltării procesului revoluționar, ele și-au adus o importantă contribuție în mobilizarea maselor de țărani la activitatea politică conștientă, la lărgirea și consolidarea cuceririlor obținute prin victoria insurecției armate.

Organizarea și activitatea comitetelor țărănești reliefează apariția în satele țării noastre a *elementelor noii puteri populare*. Ele constituie o latură însemnată a procesului revoluționar în plină desfășurare. Activitatea comitetelor țărănești se concentrează, încă din primele zile ale apariției lor, în jurul a două probleme principale: democratizarea aparatului de stat și lupta pentru pămînt, laturi componente ale desăvirșirii revoluției burghezo-democratice.

Elementele reacționare, atît din conducerea comunelor cît și din guvern, voiau să oprească procesul de masă al alegerii noilor comitete țărănești, ai căror membri erau priviți cu suspiciune pentru că erau reprezentanții celor care își dedicau întreaga activitate luptei împotriva reacțiunii.

Printr-o notă informativă, Ministerul Afacerilor Interne cerea Consiliului de Miniștri, la începutul lunii octombrie 1944, înlocuirea elementelor democratice alese de mase în fruntea organelor de stat din Moldova și reinstalarea „autorităților legale”, trimise de centru, pentru că noile organe locale ar fi fost „instalate ilegal”, adică fără aprobările

³⁸ Spre exemplificare cităm apelul Comitetului județean Ilfov al P.C.R., „*Frați țărani din Ilfov*”, publicat în „Luptătorul” din 16 septembrie 1944 în care, printre altele, se spunea: „Frați țărani! Sub conducerea comitetelor voastre patriotice luptați cu hotărîre pentru confiscarea fără plată a pămînturilor moșierilor, hitleristi și darea lor în folosință țăranilor săraci, pentru reforma agrară democratică!”

³⁹ Datele cferite de organizația regională Iași a F.P. sînt elocvente. Dacă în octombrie 1944 s-au pus bazele unei singure organizații a F.P., în noiembrie 1944 existau deja 8 organizații județene, 35 comitete comunale, iar în decembrie 1944, 9 organizații județene cu 149 comitete comunale. Numărul membrilor a crescut de la 3300 în noiembrie la 13000 în decembrie și 93500 în februarie 1945 (Arhiva Comitetului regional Iași al P.C.R., fond XXV, dosar nr. 1).

⁴⁰ Arhiva Comitetului regional Banat al P.C.R., fond 1, dosar 2, f. 23.

miniștrilor reacționari⁴¹. Ministerul de Interne nu cerea însă numai înlocuirea organelor locale impuse de mase, ci să se ia și cele mai severe măsuri împotriva țărănilor care, ridicându-se tot mai hotărât la luptă, amenințau proprietatea moșierească, regimul burghezo-moșieresc.

Analiza acestor fapte și evenimente, reflectate pe larg în documentele și presa vremii, arată că reacțiunea a urmărit prin toate mijloacele, în mod permanent, să lipsească masele populare, ridicate la luptă revoluționară, de posibilitatea de a-și exprima liber voința lor amenințând că nu vor fi recunoscuți primari decât cei investiți de autoritățile legale, adică de reprezentanții reacțiunii din aparatul de stat⁴². Dar nici o forță nu a putut și nici nu putea să împiedice masele populare de a-și apăra și dezvolta drepturile cucerite prin victoria insurecției naționale. Alegerea comitetelor țărănești reprezenta unul din aspectele *puterii revoluționare*, cum o numea V. I. Lenin.

Crearea comitetelor țărănești constituia unul dintre aspectele izgonirii vechilor autorități. Prin alegerea comitetului lor reprezentativ, țărăanii muncitori își concentră lupta împotriva aparatului de stat burghezo-moșieresc din perioada dictaturii antonesciene. Așa de exemplu, țărăanii din Moldova alegeau comitete țărănești și primari democrați sub lozinca „autoritățile vechi n-au ce căuta în Moldova“⁴³.

Presa și documentele vremii reflectă faptul că alungarea vechilor primari, notari etc. era indisolubil legată de lupta maselor împotriva elementelor fasciste, legionare, elemente care se bucurau de sprijinul reacțiunii din guvern sau din alte verigi ale aparatului de stat. Alegerea și funcționarea comitetelor țărănești scot în evidență latura democratică specifică activității revoluționare a maselor. În cele mai multe cazuri, din sînul comitetului țărănesc care era răspunzător de activitatea sa în fața adunării satului⁴⁵, se alegea primarul, ce îndeplinea și funcția de președinte al comitetului⁴⁶. În felul acesta adunarea satului sau comitetul țărănesc puteau interveni în schimbarea primarului necorespunzător. Organele ierarhice administrative superioare, pretura și prefectura, în cazul cînd în fruntea lor se găseau elemente ale reacțiunii, erau puse în situația de a se afla în fața unui fapt împlinit, iar puternicele manifestații ale voinței maselor le forțau să ratifice alegerile făcute⁴⁷. Prin urmare, se observă că încă din luna septembrie, dar mai ales din luna octombrie 1944, reacțiunea începe să-și piardă

⁴¹ Arh. St. București, fond Președinția Consiliului de Miniștri, Cabinetul Militar, dosar 47/1944—1945, f. 17.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ V. I. Lenin, *Opere complete*, ed. a II-a, vol. 41, București, Editura Politică, 1966, p. 370.

⁴⁴ Arh. St. București, Fond Președ. Cons. de Miniștri — Cabinetul militar — dosar 47/1944—1945, p. 17.

⁴⁵ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 49, dosar 8831, f. 212.

⁴⁶ *Idem*, f. 64; vezi și „Luptătorul“ din 15 octombrie 1944; „Luptătorul bănățean“ din 28 octombrie 1944.

⁴⁷ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 49, dosar 8833, f. 575.

controlul asupra verigilor inferioare ale aparatului de stat, primăriile rurale⁴⁸, întrucît, în cadrul activității lor, primăriile nu mai țineau seama de ordinele care contraveneau intereselor maselor de oameni ai muncii de la sate. Din acest fapt rezultă, așadar, că primăriile rurale deveneau instrumente ale exercitării puterii maselor populare. În pofida ordinelor primite din partea ministrului de interne Penescu, iar mai târziu Rădescu, prefecturile erau silite să ratifice alegerile de primari efectuate din inițiativa maselor.

Împotriva ofensivei maselor, reacțiunea a luat însă o serie de măsuri ca arestarea comitetului țărănesc, trimiterea jandarmilor etc. ceea ce a determinat ca instalarea primarilor democrați să se facă, în unele locuri, în condițiile luptei pentru ocuparea primăriilor și luarea lor cu asalt⁴⁹. Țărănimea în lupta pentru democratizarea aparatului de stat a primit un sprijin important din partea muncitorilor. Dacă în comunele mai îndepărtate de oraș plecau permanent echipe de muncitori, în cele mai apropiate, muncitorii se deplasau în masă pentru a lupta, alături de țărani, la alungarea primarilor reacționari. Cîteva note informative ale jandarmeriei sînt semnificative. Într-una din ele se arăta : „Raportăm că sîntem informați că mai multe coloane de lucrători se strîng la stadionul C.F.R. de unde pleacă manifestînd înspre comuna Marele Voevod Mihai”⁵⁰. În altă notă informativă se arăta că la Uzinele „Malaxa” s-au lipit afișe pe ușile fabricii pentru ca lucrătorii să se adune la orele 15 pentru instalarea noului primar al comunei Principele Mircea⁵¹.

În legătură cu evenimentele din comuna Grivița, în care primarul ales nu fusese confirmat de primăria Municipiului București, o altă notă informativă relatează că au fost mobilizați muncitorii de la numeroase fabrici și ateliere care au impus recunoașterea alegerii făcute⁵².

Demonstrațiile din diferite orașe ale țării se desfășurau sub semnul sprijinirii luptei țărănimii, mai ales că la acestea participau numeroși reprezentanți ai ei. Lozincile elaborate legau într-un tot problemele schimbării guvernului, în care reacțiunea mai deținea majoritatea, cu lupta pentru curățirea diferitelor verigi ale aparatului de stat local de elementele fasciste și reacționare⁵³.

Participarea tot mai intensă a țărănimii la mitingurile și demonstrațiile din orașe, înlăturarea hotărîtă a tuturor piedicilor pe care le

⁴⁸ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 49, dosar 8833, f. 691.

⁴⁹ *Idem*, dosar 8831, f. 134, 208; dosar 8833, f. 514.

⁵⁰ *Idem*, fond 49, dosar 8833, f. 745.

⁵¹ *Idem*, dosar 8831, f. 288.

⁵² *Idem*, f. 745.

⁵³ La demonstrația oamenilor muncii care a avut loc în luna octombrie în orașele Cimpina și Moreni s-a cerut cu toată tăria venirea la cîrma țării a unui guvern democrat, schimbarea primarilor reacționari din sate, desființarea jandarmeriei etc. În felul acesta țărănimea se convingea tot mai mult că lupta sa nu este izolată și că este sprijinită de muncitorii de la orașe.

punea reacțiunea⁵⁴, demonstrează creșterea activității politice a masei de țărani în care un rol important l-au avut și comitetele țărănești. Acolo unde a avut loc alegerea comitetelor țărănești și a primarilor se intensificau acțiunile de democratizare a aparatului de stat⁵⁵.

O serie întreagă de măsuri veneau să consolideze și să întregască cuceririle obținute. Un prim aspect al acestei probleme îl constituie trecerea funcționarilor comunali sub controlul comitetelor țărănești. Acest lucru se realiza, fie prin alegerea lor dintre membrii comitetului⁵⁶, fie prin numirea de către comitetele țărănești. În unele comune, comitetul țărănesc își propunea să urmărească modul cum își fac serviciul funcționarii, iar cei găsiți în neregulă erau înlăturați⁵⁷. Alegându-și comitetul, țărani din comuna Dobreni, județul Neamț, i-au dat mandat în acest sens⁵⁸. Comitetul țărănesc al comunei Comarna, județul Iași, a hotărât, în cadrul unei ședințe, schimbarea agentului fiscal⁵⁹, iar cel din comuna Geoagiu, județul Hunedoara, schimbarea notarului din pricina antecedentelor politice reacționare⁶⁰.

Faptul că comitetele țărănești dispuneau de numirea funcționarilor comunali fără a ține seamă de organele superioare, evidențiază activitatea lor ca organe ale unei puteri noi ce se năștea în lupta împotriva reacțiunii.

Normalizarea vieții comunei, sabotată de elementele reacționare, a fost una din problemele principale care a stat în atenția comitetului țărănesc. Din proprie inițiativă, în numeroase locuri, comitetele țărănești au preluat rezolvarea chestiunilor administrative și gospodărești. Cu ajutorul organizațiilor democratice ele își concentrează atenția pentru aprovizionarea locuitorilor săraci cu bunurile de consum necesare⁶¹, formează comitete cetățenești de luptă împotriva speculei⁶², înființează cooperative satești de aprovizionare⁶³. În numeroase locuri

⁵⁴ În numeroase locuri jandarmii au înconjurat satele, au închis intrările în orașe, au arestat țărani pentru a-i împiedica să participe la demonstrațiile din orașe (Arhiva C.C. al P.C.R. fond 1, dosar 400, f. 148).

⁵⁵ În unele locuri instalarea primarilor democrați a premers alegerii comitetului țărănesc. Alegerea comitetului țărănesc și a primarilor s-a făcut în numeroase comune în lunile septembrie și octombrie. Schimbările în verigile superioare ale aparatului de stat în special prefecturile, instalarea prefectilor democrați reprezentanți ai F.N.D. au creat condițiile numirii primarilor de către aceste organe. În acest caz, comitetul țărănesc care lua ființă, juca și rolul de organizație locală a Frontului Plugarilor. Cele care fuseseră deja alese se transformau în sensul arătat mai sus.

⁵⁶ „Luptătorul bănățean” din 28 octombrie 1944.

⁵⁷ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 49, dosar 8834, f. 1; dosar 8831, f. 326.

⁵⁸ *Idem*, fond 49, dosar 8834, f. 1.

⁵⁹ Arhiva Comitetului regional Iași al P.C.R., fond 26, dosar 9, f. 9.

⁶⁰ Arhiva Comitetului regional Hunedoara al P.C.R., fond 5, dosar 517, f. 55.

⁶¹ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, dosar 401, f. 170; vezi și Arhiva Statului Popular Oltenia, fond Prefectura județului Dolj, pachet 4, dosar 10/1945, f. 18.

⁶² *Idem*, fond 49, dosar 883, f. 742.

⁶³ Arhiva Comitetului regional Iași al P.C.R., fond XXVI, dosar 9, f. 36; vezi și „Luptătorul bănățean” din 5 ianuarie 1945.

ele au mobilizat țărănimea să participe la înlăturarea urmelor războiului prin repararea podurilor distruse, a diferitelor localuri publice etc.⁶⁴ Unele comitete țărănești s-au preocupat de redeschiderea școlilor, luînd în seama lor repararea localurilor, aprovizionarea cu lemne precum și încadrarea personalului didactic. Așa de exemplu, comitetul sătesc al comunei Țuțora, județul Iași, într-una din ședințe a hotărît: „deoarece, cu toate cererile, Inspectoratul școlar nu a trimis învățător, pentru ca copiii să nu sufere, comitetul ia hotărîrea de a încadra el un învățător cu studii corespunzătoare”⁶⁵.

Ca organe revoluționare, comitetele țărănești au luat o serie de alte măsuri menite să apere interesele țărănimii muncitoare. Astfel, la propunerea comitetului țărănesc din comuna Coșereni, județul Ilfov, au fost desființate impozitele comunale instituite de regimul de dictatură antonesciană și înlocuite cu un impozit unic, care urma să fie plătit de locuitorii comunei proporțional cu averea fiecăruia⁶⁶. Țăranii muncitori din comuna Castranova, județul Romanați, la propunerea comitetului țărănesc au hotărît ca toate impozitele către stat, județ și comună să le plătească în întregime proprietarul moșiei⁶⁷. În alte locuri ele au interzis moșierilor să oblige oamenii să mai facă zile de clacă⁶⁸ și le-au impus, totodată, modalitățile de încheiere a învoielilor agricole⁶⁹. În acest mod, apare evident aspectul antifeudal al activității comitetelor țărănești odată cu dezvoltarea procesului revoluționar.

Apariția platformei F.N.D., în care un loc deosebit îl ocupa punctul referitor la înfăptuirea reformei agrare democratice, a impulsionat activitatea țărănimii muncitoare și a organizațiilor ei de luptă revoluționară. Tot mai frecvent apare în lumea satelor refuzul țăranilor de a încheia învoieli agricole sau de a mai respecta pe cele încheiate.

Comitetele țărănești organizează țărănimea la luptă pentru înfăptuirea prevederilor platformei F.N.D.⁷⁰. În comuna Dejau, județul Timiș-Torontal, comitetul sătesc, relata ziarul „Luptătorul bănățean”, a pornit la aplicarea punctelor din platformă, împărțind pământ văduvelor de

⁶⁴ Arhiva Comitetului regional Iași P.C.R., fond XXVI, dosar 9, f. 3; fond 2, dosar 294, f. 1.

⁶⁵ *Idem*, fond XXVI, dosar 9, f. 19.

⁶⁶ „Luptătorul” din 8 octombrie 1944.

⁶⁷ „Scinteia” din 25 noiembrie 1944.

⁶⁸ Comitetul comunal al comunei Castranova, județul Romanați, a hotărît, printre altele: „nici un proprietar nu va mai obliga oamenii ce muncesc pe moșie în parte să facă zile de clacă” („Scinteia” din 25 noiembrie 1944).

⁶⁹ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 49, dosar 8831, f. 281; dosar 8843, f. 25, etc. Semnificativă este ordonanța Comitetului comunal al comunei Crevedia, în care se stabilea: 1. Toți proprietarii de moșii din această comună vor da învoitorilor din recolta muncită de muncitori, două părți; una parte rămînînd proprietarului. 2. Proprietarii de tractoare sînt obligați să pună la dispoziția comitetului tractorul ce-l posedă pentru timp de 3 zile. (Arhiva C.C. al P.C.R., fond 49, dosar 8831, f. 284).

⁷⁰ Arhiva Sfatului Popular Regional Oltenia, fond Prefectura județului Dolj, 1945, pachet 2, inventar 5, f. 348.

război și femeilor celor care luptau pe front, a rechiziționat pluguri și vite de plug de la cetățenii mai înstăriți și a făcut pe aceste porțiuni arăturile și însămînțările de toamnă⁷¹. De altminteri, ocuparea moșiilor proprietarilor plecați, luarea lor în primire de către comitetele țărănești împreună cu întregul inventar și darea lor în folosință în vederea înfăptuirii lucrărilor de toamnă, reprezintă un fenomen general pe întreaga țară. D. D. Negel, ministrul reacționar al agriculturii, remarca: „La moșiile unde proprietarii erau plecați, chiar dacă au lăsat administrator, s-a procedat la constituirea de comitete sătești care să se ocupe de cultivarea pământului”⁷². Așa, de exemplu, moșierul D. Negulescu din județul Tutova, director general în Ministerul Sănătății, în cererea adresată lui Rădescu, arăta că la proprietatea sa din județul Tutova, comuna Perieni, administratorul „a fost forțat să evacueze imediat moșia pe motiv că moșiile au fost expropriate în urma unei decizii a prefectului de județ”⁷³.

Documentele vremii reflectă, prin urmare, faptul că sarcina de ocupare a pământurilor părăsite, pusă în fața comitetelor țărănești de organizațiile Partidului Comunist Român⁷⁴, se înfăptuia pe cale revoluționară. Ele au răspuns cu entuziasm chemării P.C.R. de a mobiliza țărănimea muncitoare pentru asigurarea recoltei viitoare, împotriva sabotajului, pentru sprijinirea frontului antihitlerist.

Analiza activității comitetelor țărănești, *elemente ale noii puteri*, duce la concluzia că ele au îmbinat în activitatea lor revendicările proprii țărânimii cu sarcinile generale revoluționare ale luptei forțelor democratice conduse de Partidul Comunist Român. Organizarea nu numai a clasei muncitoare, ci și a aliatului ei principal, țărănimea muncitoare, a fost impusă de întreaga dezvoltare a procesului revoluționar. Partidul Comunist Român a desfășurat o vastă muncă pentru găsirea celor mai eficiente forme de organizare, de exemplu, comitetele țărănești, care să-și îndeplinească pe deplin rolul lor de organe ale revoluției. Experiența revoluției din România, confirmă faptul că numai în alianță cu clasa muncitoare și sub conducerea acesteia din urmă, țărănimea a putut să se elibereze de exploatare, să pornească pe drumul construcției socialismului. „Alianța muncitorilor și țăranilor care a constituit forța socială hotărâtoare în victoria revoluției populare și construirea socialismului, arată tovarășul Nicolae Ceaușescu, s-a dezvoltat și întărit continuu în anii transformării socialiste a satelor”⁷⁵.

⁷¹ „Luptătorul bănățean” din 14 ianuarie 1945.

⁷² Arhiva C.C. al P.C.R., fond 103, dosar 8948, f. 6.

⁷³ Arhivele Statului București, fond Președ. Cons. de Miniștri, Cabinetul Militar, dosar 33945, f. 2.

⁷⁴ Într-o plenară a activului său, Comitetul regional Banat al P.C.R. arăta că „împărțirea pământurilor trebuie să o facă comitetele țărănești” (Arhiva Comitetului regional Banat al P.C.R., fond 1, dosar 3, f. 384).

⁷⁵ Nicolae Ceaușescu, *Expunere la Congresul cooperativelor Agricole de producție*, București, 1966, p. 15.

★

Analiza unor laturi ale activității comitetelor țărănești scoate în evidență importanța lor contribuție în activizarea politică a țărănimii, care prin aceste organe de luptă și-a exercitat forța revoluționară împotriva reacțiunii. Astfel, masele țărănești s-au încadrat activ în lupta generală a forțelor democratice pentru alungarea elementelor reacționare din verigile aparatului de stat, realizarea pe cale revoluționară a revendicărilor țărănești, înfăptuirea reformei agrare democratice, sprijinirea războiului antihitlerist, instaurarea la cîrma țării a unui guvern democratic.

LES COMITÉS PAYSANS, FORMES NOUVELLES DE L'EXERCICE DE LA FORCE
DES MASSES, DANS LA LUTTE POUR L'INSTAURATION DU PREMIER
GOUVERNEMENT DÉMOCRATE (23 AOÛT 1944 — 6 MARS 1945)

RÉSUMÉ

Les auteurs, se fondant sur les documents publiés récemment par le Parti Communiste Roumain et sur de riches matériaux conservés communi³⁰ și căpăta din partea alegătorilor drepturile cele mai largi, dans les archives centrales et locales de la République Socialiste de Roumanie, abordent un aspect très important de l'activité du Parti Communiste Roumain : la mobilisation et l'organisation des paysans travailleurs pour la lutte destinée à réaliser les objectifs immédiats et ceux plus lointains de la révolution.

Guidés pas l'enseignement marxiste-leniniste concernant la stratégie et la tactique, le Parti Communiste Roumain, parallèlement à l'organisation du prolétariat, a accordé une attention spéciale à l'alliance de la classe ouvrière avec les paysans travailleurs.

Déjà, en septembre 1944, le Parti Communiste Roumain a pris l'initiative d'organiser des comités de paysans. Sur la base des documents conservés dans les archives du Parti, les auteurs relatent le rôle des comités de paysans dans l'action entreprise pour éliminer les éléments réactionnaires des administrations communales, pour réaliser par la voie révolutionnaire les revendications des paysans, pour mettre en application la réforme agraire démocratique et pour soutenir la guerre contre l'Allemagne hitlérienne.

Les auteurs soulignent aussi le rôle et l'importance de l'activité déployée par le Parti Communiste Roumain dans les villages. Par l'entremise des organisations du Parti et des comités de paysans, le Parti Communiste Roumain a fait participer activement pour la première fois les masses de paysans travailleurs à la gestion des affaires publiques et a réussi à les convaincre que seulement par une lutte organisée, en alliance et sous la conduite de la classe ouvrière, ils pouvaient obtenir pleine satisfaction pour leurs revendications.

M. KOGĂLNICEANU ȘI EVENIMENTELE DIN MARTIE 1848 DE LA IAȘI

DE

D. VITCU

Mișcarea revoluționară din Moldova anului 1848 a atras îndeaproape, în decursul timpului, atenția istoricilor noștri. De la apariția în 1902 a primului din seria celor șase volume de documente privind *Anul 1848 în Principatele Române* și pînă în ultima vreme, interesul crescînd manifestat față de evenimentele care au dominat istoria politică a Moldovei către jumătatea veacului trecut a determinat, pe lîngă publicarea în continuare a izvoarelor documentare, o sporire considerabilă a numărului de lucrări consacrate celor mai diverse aspecte ale mișcării revoluționare moldovene. Astfel au fost elucidate principalele din multitudinea problemelor pe care le ridică momentul 1848 în Moldova.

Aceasta nu înseamnă, totuși, epuizarea discuțiilor legate de evenimentul amintit, întrucît, îndeosebi în ceea ce privește desfășurarea și reprimarea acțiunilor din 27—29 martie există încă multe puncte obscure datorate materialului documentar destul de sărac în informații precise asupra perioadei respective. Cele mai multe informații în acest sens le oferă memorialistica vremii, cum și corespondențele, nctele și însemnările particulare ale conducătorilor mișcării moldovene, dar cunoscută fiind subiectivitatea acestor surse de informare, multe din aprecierile făcute pe baza lor asupra evenimentelor nu sînt suficient de convingătoare. Nu rare sînt cazurile cînd pentru aceeași chestiune — fie ea și de minimă importanță — informațiile transmise de contemporani diferă cu mult unele de altele, făcînd să dăinuie încă multe enigme. Așadar, reconstituirea exactă a faptelor pe baza izvoarelor amintite nu este un lucru ușor. Tocmai de aceea apariția sporadică a vreunui document cuprinzînd relatări asupra perioadei cercetate, adesea e în măsură să contribuie la revizuirea unor afirmații sau, cel puțin, să constituie o bază pentru noi discuții.

În cele ce urmează ne propunem ca, beneficiînd de noi informații documentare, să repunem în discuție o latură cîndva controversată a mișcării revoluționare moldovene, și anume poziția adoptată de către unul din fruntașii politici ai generației patruzecioptiste, Mihail Kogălniceanu, în cadrul evenimentelor de la Iași din martie 1848. Socotim că în ce privește activitatea aceluiași Kogălniceanu în desfășurarea evenimentelor după luna martie, aceasta a prilejuit competente aprecieri¹, așa încît nu vom mai insista.

¹ Vezi Val. Popovici, *Desfășurarea mișcării revoluționare din Moldova după evenimentele din martie 1848*, în „Studii și cercetări științifice”, Istorie, Iași, 1954, nr. 1—2, p. 451 și urm.; V. Ionescu, *M. Kogălniceanu. Contribuții la cunoașterea vieții, operei și concepțiilor sale*, București, 1963, p. 313—320; *Istoria României*, vol. IV, București, 1964, p. 47 și urm.

Este binecunoscut faptul că anul 1848 a însemnat pentru M. Kogălniceanu, pe de o parte, o îngustare a preocupărilor lui literare și istorice, iar pe de alta o intensificare a activității politice, care de aici înainte va fi predominantă. Unii dintre biografilii săi² au considerat, de altfel, că aceasta ar fi „prima sa manifestare curat politică”. Dar, în cele mai multe dintre lucrările apărute pînă acum, acest „debut politic” a fost limitat la activitatea „teoretică” desfășurată de către Kogălniceanu în afara granițelor țării, insistîndu-se mai cu seamă asupra meritelor netăgăduite ce le-a avut în cristalizarea programului revoluționar moldovean fundamentat în *Dorințele partidei naționale în Moldova* din august 1848. S-a neglijat însă latura practică a activității sale desfășurată multă vreme în țară, care împreună cu cea teoretică, va defini în cele din urmă personalitatea marelui bărbat politic de mai târziu. Astfel, cei mai mulți dintre cercetătorii vieții și operei sale se îndoiesc de faptul că tinărul om politic s-ar fi aflat la Iași alături de ceilalți fruntași moldoveni în cursul celor petrecute în martie 1848. Totodată este demn de relevat faptul că nu lipsesc nici aserțiuni contrare care atestă prezența lui Kogălniceanu la Iași în primăvara lui 1848 și legăturile lui nemijlocite cu acțiunile revoluționare. Față de această situație, cercetătorul are toate motivele să se întrebe: a participat sau nu M. Kogălniceanu la evenimentele din martie 1848 de la Iași?

Mărturiile contemporanilor — de altfel, foarte puține la număr — dau răspunsuri diferite. Așa, de pildă, Gh. Sion, în ale sale *Suvenire contimporane*, consacînd un capitol special mișcării din martie se referă, destul de vag, la persoanele implicate în mișcare. Conform spuselor sale, Kogălniceanu nu era la Iași în toila frământărilor, fiind plecat la țară³. Aparent, informația nu comportă alte comentarii, știut fiind faptul că Sion s-a numărat printre participanții activi la evenimentele⁴. De la bun început însă, se impune o precizare. Sion, care sosise la Iași în ziua de 29 martie⁵, cu intenția vădită de a participa la acțiunile revoluționare, a preferat, din motive lesne de înțeles, să se situeze în afara evenimentelor, după cum singur mărturisește într-o scrisoare adresată lui Gh. Bariț la 2 aprilie 1848⁶. Absent în momentele cheie ale mișcării, atît la adunarea de la hotelul Petersburg, cît și la cea de la casa lui Al. Mavrocordat, ceea ce nu rezultă din *Suvenire*... , el a recurs la informațiile, insuficiente uneori, inexacte alteori, furnizate de către cei din preajmă-i. Așa se și explică faptul că, în amintirile sale s-au strecurat, cu sau fără voia autorului, numeroase inadvertențe referitoare fie la fixarea în timp a evenimentelor, fie la persoanele implicate în mișcare. Privită prin prisma unei atari constatări, afirmația lui Sion potrivit căreia M. Kogălniceanu nu era la Iași în acele zile din martie rămîne discutabilă. De altfel, el este singurul contemporan care se pronunță în acest sens.

În însemnări pe file de ceaslov, un alt contemporan al evenimentelor, martor într-o măsură pentru parte din ele, paharnicul Costache Sion⁷, luînd atitudine împotriva acțiunilor întreprinse de către revoluționarii moldoveni, face cu totul alte precizări. După indicațiile lui, Kogălniceanu nu numai că a participat la aceste acțiuni, dar a și făcut parte, împreună cu spătarul Cuza și C. Rolla, din delegația însărcinată de adunare să prezinte domnitorului petiția-proclamație⁸. Tot C. Sion mărturisește că personal n-a luat parte decît la adunarea de la hotelul Petersburg și că informațiile celelalte i-au fost transmise de către frații săi, spătarul Antiohi și serdarul Toader, prezenți atît la adunarea de la „ticăloasa și blestemata casă a

² L. Rădulescu-Pravăț, *Activitatea lui M. Kogălniceanu pînă la 1866*, Iași, 1913, p. 87. A. Rădulescu, *M. Kogălniceanu*, București, 1942, p. 12.

³ Gh. Sion, *Suvenire contimporane*, București, 1888, p. 131.

⁴ *Ibidem*, p. 130—135; Gh. Ungureanu, *Familia Sion*, București, 1937, p. 139

⁵ Gh. Sion, *op. cit.*, p. 132.

⁶ *Anul 1848 în Principatele Române*, București, 1902, vol. I, p. 221.

⁷ C. Sion, era fratele lui Ioniță Sion, tatăl poetului Gh. Sion. (Vezi Gh. Ungureanu, *op. cit.*, p. 29).

⁸ „Theodor Codrescu”, anul IV (1935), p. 74—76.

logofătului Costache Sturza", cit și la cea de la Al. Mavrocordat⁹. Dominat de pasiuni politice, după modul cum relatează întâmplările, paharnicul C. Sion lasă să se înțeleagă că nu vrea să ascundă nimic din ceea ce a văzut și auzit, folosind acest prilej și pentru a-și manifesta aversiunea față de „tulburătorii liniștii obștești", din rindul cărora nu-l omite nici pe „pușchiul Mihalache Kogălniceanu"¹⁰.

Prin urmare, martorii în aceeași măsură ai întâmplărilor de la Iași, situați însă pe poziții diferite în cursul acestor frământări, Gh. Sion și C. Sion ne transmit informații deloc edificatoare asupra prezenței sau absenței lui Kogălniceanu în capitala Moldovei în acele zile. Alte mărturii contemporane privitoare la această chestiune nu avem. Din amintirile, memoriile, scrisorile și însemnările aparținând unor fruntași ai mișcării moldovene, ca V. Alecsandri și A. Russo sau prințul N. Suțu, lipsesc asemenea referiri. Kogălniceanu însuși s-a ferit, parcă, să facă precizări în acest sens, deși — după cum vom vedea în relatările sale de mai târziu — se desprind suficiente aluzii privind complicitatea sa la mișcarea de la Iași. Lipsa unor asemenea informații a determinat pe cei mai mulți dintre autorii care au abordat în lucrările lor probleme de istorie politică a Moldovei de la jumătatea veacului trecut să neglijeze acest aspect, aparent neînsemnat, lăsând ca enigma să fie lămurită de către biograful de mai târziu ai lui Kogălniceanu. Dar cei mai mulți dintre aceștia îl situează în afara evenimentelor.

Astfel, N. Cartoian afirmă că „la mișcarea revoluționară pusă la cale fără o serioasă pregătire prealabilă, se pare că Kogălniceanu n-a luat parte activă"¹¹. Explicația unei asemenea atitudini o găsește în faptul că chiar în acele momente Kogălniceanu, aflându-se în relații nu tocmai bune cu Mihail Sturdza, din pricină că îndrăznise să apere interesele mănăstirii Neamț, al cărei vechil de curînd era, a fost nevoit să se abțină „de la o pripită și necumpănită manifestare fățișă"¹².

Au fost invocate și alte motive. Radu Dragnea, de pildă, deși spune că la 28 martie 1848 M. Kogălniceanu venise în capitală, situându-l în grupul așa-zisilor „bărbați cu temperament nord-moldovenesc", limitează „acțiunea practică de revoluționar" a acestuia la atacurile întreprinse prin scris împotriva regimului lui Sturdza¹³.

Reluînd argumentele lui N. Cartoian, autorul ultimei lucrări cu caracter biografic consacrată lui M. Kogălniceanu, Virgil Ionescu, citînd o scrisoare a tînărului om politic adresată tatălui său la 26 martie 1848, arată că „cu o zi înainte de adunarea boierilor și a notabililor moldoveni din 27 martie se afla plecat din capitală ocupîndu-se cu treburi lucrative"¹⁴. Conchide că amestecul lui Kogălniceanu în afacerea mănăstirii Neamț l-a făcut să nu participe fățiș la mișcare.

Așadar, motivul cel mai serios invocat de autorii amintiți, care l-ar fi determinat pe Kogălniceanu să se abțină de a lua o atitudine ostilă domnului în acele momente, ar fi fost conflictul iscat între beizadea Grigore Sturdza și mănăstirea Neamț. Se naște însă în mod firesc întrebarea: oare Kogălniceanu care înfruntase și pînă atunci, cu demnitate și curaj, toate persecuțiile la care fusese supus de către protectorul său de odinioară, prin interzicerea succesivă a revistelor ce le editase, prin ridicarea dreptului de a preda cursul de istorie națională la Academia Mihăileană, culminînd cu închiderea sa la mănăstirea Rîșca și ridicarea dreptului de a profesa avocatura, făcea tocmai atunci abstracție de împrejurările politice create, limitîndu-se doar la simple intervenții particulare în interesul mănăstirii

⁹ „Theodor Codrescu", anul IV (1935), p. 74—76; vezi și *Documente privind anul revoluționar 1848 în Moldova*, București, 1960, p. 185—186.

¹⁰ *Ibidem*; D. Ciurea, *Moldova sub domnia lui Mihail Sturza*, Iași, 1947, p. 94.

¹¹ N. Cartoian, *Pribegia lui M. Kogălniceanu în Bucovina la 1848*, în „Omajiu lui I. Bianu", București, 1916, p. 59—60.

¹² *Ibidem*.

¹³ Radu Dragnea, *Mihail Kogălniceanu. Anii de pregătire*, Cluj, 1921, p. 23—24; idem, *Mihail Kogălniceanu*, București, 1926, p. 167.

¹⁴ Virgil Ionescu, *op. cit.*, p. 311—312.

Neamț? E drept că în calitatea pe care o avea, de avocat al mănăstirii, Kogălniceanu depunea mult zel pentru respectarea cu strictețe a principiului dreptății nu numai în procesul Neamțului, ci și în toate celelalte procese anterioare, care-i atrăsese, de altminteri, dizgrația guvernului. Dar, în situația nou creată, prin organizarea unei acțiuni îndreptate împotriva lui M. Sturdza, Kogălniceanu ar fi avut un motiv în plus să intre în tabăra opozițivilor domnului, de vreme ce orice intervenție în interesul mănăstirii pe lângă domn, în acel moment, în mod firesc, n-ar fi putut să îmbuneze relațiile dintre ei, ci, dimpotrivă, să le agraveze. Având în vedere și faptul că din perioada respectivă nu există nici un fel de informație care să ateste un demers al lui Kogălniceanu pe lângă domn, în scopul amintit, înclinăm să credem că punerea sa sub urmărire de către autorități, începând din luna aprilie 1848, s-a datorat în primul rând amestecului său în tulburările din 27/29 martie de la Iași. În sprijinul acestei afirmații aducem câteva elemente noi.

Se știe că mișcarea revoluționară din Moldova, care avea să înceapă în capitală la 27 martie, a fost prefăcută de numeroase întâlniri — fără știința domnului¹⁵. La aceste întruniri, ținute mai întâi „prin case particulare, apoi prin locuri publice”¹⁶, participau de obicei câte 15—20 de boieri, „buni și răi la un loc”¹⁷. În cadrul acestor întruniri se discuta măsurile ce urmau a fi luate pentru curmarea abuzurilor lui M. Sturdza. Printre altele se pomenea chiar de „emanciparea țării prin constituție largă”¹⁸.

În legătură cu ținerea și frecventarea acestor reuniuni, credem că ar trebui pusă sosirea lui Kogălniceanu la Iași în ziua de 17 martie 1848, consemnată într-unul din rapoartele poliției capitalei către Departamentul din Lăuntru¹⁹. Ia raport este alăturată „lista feșilor însămnati” care au intrat și ieșit din capitală în acea zi. Între aceste „fețe” e înserat, la rubrica „Intrați... la bariera Păcurari”, numele maiorului M. Kogălniceanu venit de la Neamț. Până la 26 martie²⁰ numele său n-a fost înregistrat la rubrica „Ieșiți” în niciunul din punctele de barieră ale orașului, ceea ce ar dovedi, totuși, prezența sa la Iași în acele zile. Cit privește scrisoarea către tatăl său, din 26 martie 1848, despre care vorbește V. Ionescu, precizăm că aceasta nu prezintă nici un indiciu asupra localității din care a fost expediată, așa încît nu este exclus ca Kogălniceanu s-o fi expediat chiar din capitala Moldovei, unde putea fi ocupat în acele zile cu suficiente „treburi lucrative”.

Deși la 23 martie depunea la Departamentul din Lăuntru plingerea sa împotriva supusului sard Angelo Pedemonti pentru neplata sumei de 275 galbeni ce-i datora acesta, reprezentînd restul de plată a „vechilicului”²¹, scopul venirii sale la Iași pare să fi fost, totuși, altul. Răspunzînd, citeva decenii mai tîrziu, învinuirii adusă în Cameră moldovenilor de către I. Brătianu cum că aceștia la 1848 au cerut „sînta păzire a regulamentului”, Kogălniceanu mărturisea că limitele legale ale mișcării moldovene, determinate, după susele sale, de conjunctura externă defavorabilă, au fost discutate și impuse în cadrul unor vii dezbateri prilejuite de întrunirile de la Copou din prejma izbucnirii mișcării²². Din același răspuns reiese destul de clar prezența lui Kogălniceanu la acele întruniri²³.

¹⁵ Ștefan Pascu, *Contribuții la cunoașterea mișcării revoluționare de la 1848 din Moldova*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, seria III-a, tom. 2, Istorie, 1958, p. 97.

¹⁶ Manolache Drăghici, *Istoria Moldovei pe 500 de ani*, Iași, 1857, p. 208.

¹⁷ *Mémoires du prince Nicholas Soutzo*, Viena, 1899, p. 149; Vezi și Gh. Sion, *op. cit.*, v. 131.

¹⁸ Manolache Drăghici, *op. cit.*, p. 209.

¹⁹ Cf. Arhivele Statului Iași, Tr. 1772, op. 2020, dosar 12455, f. 170—171.

²⁰ Data ultimului raport aflat la dosar.

²¹ Arhivele Statului Iași, Tr. 1772, op. 2020, dosar 12604, f. 1 și urm.

²² Vezi „Monitorul Oficial. Dezbaterile Corpurilor Legiuitoare din 11.II. 1883”, p. 1130.

²³ Ținute în casa lui Al. Mavrocordat (Cf. I. C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul Organic*, București, 1915, p. 636).

Așa stînd lucrurile, este lesne de înțeles că petiția-proclamație cu cele 35 de puncte ale ei nu reprezintă opera de o zi a unui comitet format din 16 persoane alese, ci constituie, dacă nu integral, cel puțin parțial, sinteza dezbaterilor preliminare care au avut loc și la care, participînd, fără îndoială că M. Kogălniceanu și-a adus parte din contribuție. Nu întîmplător în luna august a aceluiași an tovarășii săi aflați la Cernăuți i-au acordat redacția celui manifest-programatic, considerat „cartea cărților politice românești” — *Doctrinile partidei naționale în Moldova*. Dar, dacă n-a subscris totuși petiția-proclamație, aceasta a făcut-o, credem, din motive de oportunitate politică. Poate că relațiile personale cu M. Sturza l-au determinat în acele momente să se abțină de a adopta o atitudine fațășă contra acestuia. Odată izbucnită sub forma unei largi manifestări legale-petiționare, mișcarea de la Iași l-a avut se pare, pe M. Kogălniceanu în mijlocul ei. Un nou document, recent descoperit²⁴, vine să întărească convingerea noastră. Documentul este de fapt o listă însoțită de succinte comentarii a „boierilor bătrîni și tineri care au făcut revoluțiunea din anul 1848 în Iasi sub domnia lui Mihail G. Sturza”. Mai întîi sînt enumerați, în această listă, „boierii bătrîni” surghiuniți la moșiile lor printre care, logofetii : C. Sturza (Ruginoasa), Sc. Miculescu (Călinești), Șt. Catargiu (Tupilați), P. Bălănescu (Cîrligi), C. Conachi (Tiğănești), vornicul V. Beldiman (Miroslava), vistiernicul Toderiță Balș (Hălăucești), hatmanul I. Lațiescu (Hudești), spătarul M. Cantacuzino-Paşcanu (Ceplenița) ș.a. Aceștia, potrivit textului documentului, nu aveau voie nici să părăsească moșiile lor, dar nici să primească „lume străină”, decît numai pe acei considerați credincioși cîrmuirii. Ca o măsură de siguranță, poarta curții fiecărui surghiunit era supravegheată de un paștur îndatorat a păzi poruncile ce primea de la privighetorul de ocol, ispravnicul ținutului și guvern.

Documentul menționează apoi numele acelor „boieri fruntași țării”, care umblau „fugari” și care, fiind socotiți mai periculoși decît primii, erau urmăriți îndeaproape de către ispravnicii ținuturilor. Aceștia erau : vornicii Vasilică Sturza (Răcăciuni) și Vasilică Ghica (Codăești), logofetii Neculai Canta (Horodniceni) și Neculai Sutu (Pungești), hatmanul Alecu Aslan (Onești), vistiernicul Grigore Ghica (Mărgineni) și agii Grigore Cuza (...) ²⁵, Gheorghe Costachi (Pătrășcani) și Nicu Rosset (Călugăra).

În sfîrșit, documentul cuprinde o amplă înșiruire a „tinerilor revoluționari” care au participat la adunarea din seara zilei de 29 martie de la casa lui Al. Mavrocordat. Parte dintre aceștia au fost prinși de soldații beizadelei Grigore Sturza, iar majoritatea au reușit să scape. Din rîndul celor prinși făceau parte Nicu Ghica, Grigore Romoș, Vasilică Cantacuzino²⁶, Al. Răducanu-Rosset, Manolache Epureanu, Costache Miculescu, Nicu Ghica²⁷ și Iancu Ghica. Evident, lista este incompletă, întrucît în rîndul acestora nu sînt menționați unii revoluționari despre a căror pre-

²⁴ Biblioteca Institutului de istorie și arheologie — Iași. Copie după transcrierea făcută de Gh. Ghibănescu pentru *Surete și izvoade*, tom. 40, în manuscris, p. 261—262. (Documentul în discuție este o copie tîrzie a unui act original provenind din arhiva unui contemporan al evenimentelor, Andrieș Bașotă. Copia, datînd din 1899, aparține lui V. A. Forescu din Fălticeni, descendent probabil al lui Alecu Forescu din același tirg, pe care N. Gane în *Amintirile* sale ni-l înfățișează ca fiind „un tip original de vechi moșier manifestînd interes pentru cunoașterea evenimentelor politice contemporane lui” și care reușise chiar să fie ales deputat în Divanul unionist al Moldovei în 1857 (Cf. N. Gane, *Amintiri*, Craiova, f. a, p. 24—29). Împreună cu copii ale altor documente de aceeași proveniență, și aceasta a fost trimisă de către V. A. Forescu cunoscutului istoric ieșean Gh. Ghibănescu, care a inserat-o, ca și pe celelalte, în bogata sa colecție de manuscrise, *Surete*. Documentul însă — ca de altfel foarte multe altele din aceeași colecție — n-a mai ajuns să fie tipărit). În anexă, reproducem textul integral al documentului.

²⁵ Lipsă în text.

²⁶ Intîlnit în documente — V. Canta (Cf. Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 97).

²⁷ A reușit totuși să fugă (*Documente privitoare la anul 1848 în Moldova*, p. 150).

zență avem informații sigure, precum: Alecu Moruzi, Zaharia Moldovanu, Lascăr și Mitică Rosset, D. Filipescu și Ioan Cuza²⁸.

În ce ne privește, cel mai mare interes prezintă pentru noi lista cuprinzând numele celor care au reușit să scape „pe ușile și ferestrele din dosul casei”²⁹, după cum mărturisește Manolache Drăghici. Astfel, documentul enumeră alături de numele lui V. Alecsandri, C. Rolla, Alecu Cuza³⁰, Dimitrie Ralet, cunoscuți și atestați documentar ca inițiatori ai mișcării, de cel al lui Alecachii Sturza Miclăușanu, devenit „capul boierilor opoziționistii rămași în Moldova după înăbușirea mișcării”³¹, pe Mihail Kogălniceanu, C. Negri, C. Negruzzi, Matei Millo, Petrache Cazimir, Petrache Mavrogheni, Alecu Hrisoverghi ș.a., a căror participare la evenimentele relatate era până acum discutabilă sau chiar necunoscută.

De asemenea, documentul ne vorbește despre alți opt „tineri” care deși nu participaseră la adunarea de la casa lui Mavrocordat, erau totuși urmăriți de către cîrmuire. Aceștia sînt: N. Docan, V. Mălinescu, Telemac Lazu, Iorgu Costache, Panaite Bals, Manolache Miclescu, Alecu Donici și Toma Iamandi. Potrivit informațiilor furnizate de document, cei care au reușit să scape din miinile arnăuților au fugit în Bucovina, unde parte dintre ei s-au oprit în Cernăuți, parte la moșia Băiești (Cornul Luncii) a boierului Pantazi, iar restul au adăstat la Panaite Moldovanu, care poseda în acel moment moșia Valea Seacă a mănăstirii Slatina.

Înceind prezentarea documentului păstrat în arhiva lui Ghibănescu, apreciem că el reprezintă — poate — cea mai detaliată informație privind numele persoanelor implicate în mișcare, cunoscută pînă acum. După părerea noastră, el aduce o măturie în plus asupra participării active a lui Mihail Kogălniceanu la evenimentele de la Iași din martie 1848, dînd un plus de consistență și verosimilitate surselor documentare citate în acest sens. Menționat așadar printre verosorii la întrunirea publică din 27 martie de la hotelul Petersburg³², citat apoi ca făcînd parte din delegația care a prezentat domnului petiția-proclamație, lucru mai puțin probabil, prezent după propriile-i mărturisiri la întîlnirile de la Copou, care au semnificat prologul mișcării în prima ei fază, îl întîlnim pe M. Kogălniceanu nelipsit și la epilozul ei, petrecut în casele lui Al. Mavrocordat. Dar, dacă la început Kogălniceanu a avut — se pare — un rol cît de cit însemnat în organizarea manifestării petiționare de la Iași, mai apoi, datorită faptului că „această manifestare în fața rezistenței domnului de atunci M. Sturza, luase un caracter revoluționar”³³, în noua ipostază rolul său s-a redus simțitor pînă la cel de simplu participant. Liberal consecvent, acționînd în sens democrat în numele progresului social, preconizînd calea legală a reformelor de sus, Kogălniceanu a fost probabil conștient de nereușita oricăror acțiuni revendicative lipsite de pecetea legalității, mai ales în acel moment cînd la condițiile interne nu tocmai propice, se adăugau cele externe total nefavorabile reușitei mișcării din Moldova. Așa se explică anonimatul în care intraseră, după refuzul lui M. Sturza de a accepta integral petiția, în numai Kogălniceanu, ci și alți reprezentanți de frunte ai partidei naționale moldovene, avînd aceleași vederi politice, precum V. Alecsandri, C. Negri, C. Ralet, C. Rolla ș.a. Prezenți la casa lui Mavrocordat, unde elemente progresiste ca Zaharia Moldovanu și Alecu Cuza încercau să dea o nouă orientare mișcării moldovene, Kogălniceanu, Alecsandri, Rolla ș.a. au stat în expectativă, și la primele semnale ale intervenției armate ordonată de domn ei nu au întîrziat să plece de la locul întrunirii³⁴. Cei rămași, în schimb, au constituit

²⁸ *Documente privitoare la anul 1848 în Moldova*, p. 154—155.

²⁹ M. Drăghici, *op. cit.*, p. 212.

³⁰ În realitate a fost prins (*Documente privitoare la anul 1848 în Moldova* p. 154—155).

³¹ St. Pasou, *op. cit.*, p. 103.

³² Vezi D. Onciul, *Memoriu la centenarul lui M. Kogălniceanu*, în „Analele Academiei Române”, seria III-a, tom. XXXV (1918), p. 17—18.

³³ Cf. „*Monitorul Oficial. Dezbaterile Corpurilor Legiuitoare*”, din 11 februarie 1883, p. 1130.

³⁴ M. Drăghici, *op. cit.*, p. 212.

o pradă ușoară pentru arnăuții domnului, fiind prinși, legați și expulzați fără judecată. Așa după cum se știe, a urmat prigoana dezlănțuită de către M. Sturdza împotriva tuturor aceluia care ceruseră prin petiție curmarea abuzurilor sale.

O vreme, Kogălniceanu a reușit să înșele vigilența cirmuirii, lansind zvonul plecării sale peste graniță, așa încît singura măsură luată împotriva-i, nu fără promptitudine, a fost interzicerea revenirii lui în țară, începind chiar din luna aprilie³⁵. Descoperit în țară abia la începutul lui iulie 1848, ca urmare a intervențiilor făcute pe lângă consulatele rusești din Iași și București în favoarea mănăstirii Neamț³⁶, Kogălniceanu a devenit ținta numeroaselor prunci și ordine emise de Sturdza. Mai întîi s-a poruncit prinderea și surghiunirea lui la moșia Măteeni³⁷, dar fără rezultat, intrucît a fost ajutat de ispravnicul Neamțului, Vasilică Roset³⁸. Socotindu-l fugit iarăși din țară³⁹, cirmuirea, spre a-l compromite, a ticluit și i-a atribuit acea broșură incendiară *Căința încrederii în boierii aristocrați și sfînta hotărîre de a nu-i mai crede*, fapt dezmințit de către Kogălniceanu în *Protestația* lui din 28 iulie 1848⁴⁰.

Acuzat fiind de „scandaloase purtări”, de „încercare de a trece granița fără pașaport”, de „amestec în lucrări răzvrătitoare asupra cirmuirii”⁴¹, Kogălniceanu este osîndit, în cele din urmă, a fi închis la Soveja. Prigoana dezlănțuită contra lui a mers pînă acolo încît, nereușind să-l prindă, autoritățile au oferit recompense pentru capul său. „Era un preț de 500 galbeni și un rang de boierie pentru cine mă va împusca” — avea să spună Kogălniceanu mai târziu în parlament⁴². Denunțat neconștient în adăposturile sale, fușărit de către „părinteasca ocirmuire” printr-o armată întreagă de militari, slujitori și cinovnici, Kogălniceanu se vede nevoit să apuce drumul spre munți și, deghizat în straie de călușăr, la 19 august 1848, să plece în Bucovina⁴³, unde va găsi condiții prielnice pentru a continua lupta începută în martie contra regimului despotic al lui M. Sturdza. Așa avea să se încheie o primă etapă din activitatea sa politică, începută cu destul de multă prudență în luna martie a anului 1848. Faptul că Kogălniceanu devenea principalul prigonit oridecsteori cirmuirea era încredințată de prezența lui în țară, vine să întărească convingerea noastră că M. Kogălniceanu a fost implicat direct în evenimentele de la Iași.

Organizată ca o largă manifestare pașnică, revendicativă, caracterul ei fiind garantat prin punctul întîi al petiției, evoluind apoi în sens revoluționar în fața rezistenței domnului, mișcarea de la Iași a surprins pe cele mai multe dintre elementele progresiste — inclusiv pe Kogălniceanu — insuficient de bine pregătite pentru moment spre a li se încredința conducerea luptei în vederea săvîrșirii unor prefaceri sociale profunde. În focul luptelor ulterioare, acestea vor dobîndi experiența necesară pentru a trece la înfăptuirea programului de revendicări cerut de stadiul dezvoltării social-economice a Moldovei la jumătatea secolului trecut. În ce-l privește pe Mihail Kogălniceanu, evenimentele care vor urma aveau să-i ofere prilejul ca să-și etaleze multiplele calități de frunțăș al generației sale.

A N E X A

Domnule redactor,

Între hîrțile rămase de la bunul meu vornicel Andrieș Bașotă, am găsit și o listă scrisă cu litere vechi, de toți boierii bătrîni și tineri care au făcut revoluțiunea din anul 1848 în Iași sub domnia lui Mihail C. Sturdza.

³⁵ Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, X, p. 373; *Anul 1848...*, vol. II, p. 504.

³⁶ Virgil Ionescu, *op. cit.*, p. 314.

³⁷ *Anul 1848...*, vol. II, p. 337, 441, 444.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*, p. 504.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 685.

⁴¹ Arhivele Statului Iași, Fond Documente, pachet 560, nr. 18.

⁴² Cl. „Monitorul Oficial”, nr. 11 din 16 ianuarie 1868, p. 68.

⁴³ *Ibidem*.

«Bătrîni boieri au fost parte surghiuniți pe la moșiile lor neavînd voie nici de a părăsi moșia dar nici de a primi lume străină decît acei ce erau credincioși guvernului. La poarta curții sta un pașîr care trebuia să păzească poruncile ce i se dau de către ispravnicul ținutului, de către privighetor și de către tot ce vinea (un partea guvernului.

La moșia Ceplenița era surghiunit dumnealui spătarul Mihalache Cantacuzin-Fașcanu, la Ruginoasa sta logofătul Costache Sturza la moșia Călinănești era cumnatul meu logofătul Scarlat Miclescu la moșia Gropnița cumnatul meu vornicul Iordachi Miclescu, la Hudești hatmanul Iordachi Lațiescu, la Hălăucești vistiernicul Toderiță Balș (fostul caimacam), la Miroslava — vornicul Vasile Beldiman, la Tupilați logofătul Ștefan Catargiu, la Cîrligi — logofătul Petrachi Bălănescu, la Bezieni — logofătul Lupușor Balș, la Pomîrla — moșul meu Ioniță Basotă, la Țigănești — logofătul C. Conachi, la Dulcești — logofătul Gheorghies Sturza.

Apoi unii din boierii fruntași țării mai umblau și fugari; acia erau mai tulburători și urmăriți deaproape de ispravnicii ținuturilor. Vornicul Vasiliță Sturza de la Răcăciuni, hatmanul Alecu Aslan de la Mărgineni, logofătul Neculai Canta de la Horodniceni, aga Grigore Cuza de la...⁴⁴ aga Nicu Rosset de la Călugăra, logofătul Neculai Suțu de la Pungești, aga Gheorghe Costache de la Pătrășcani.

Tinerii revoluționari, parte se găseau la Alexandru Mavrocordat la Copou cînd beizadea Grigore Sturdza trimis de Vodă Mihail Sturdza, tatăl său, cu v-o cîțiva soldați, în capul cărora se afla arnăutul Inge, a venit să aresteze și să pună mîna pe acei tineri și să-i surghiuniască din țară. Nu a putut ca să prindă pe toți decît parte dintrînșii: pe Nicu Catargiu, Grigore Romalo — care a și murit la Țarigrad din pricina unei lovituri ce a primit cu latul puștii în cap, Vasiliță Cantacuzin, Alecu Răducanu-Rosset, Manolachi Epureanu, Costachi Miclescu, Nicu Ghica și Iancu Ghica. Iar acii ce au putut scăpa din casă fie pe ușile și ferestrele din dosul casei au fost: Negri Costache, Ralet Dimitrie, Petrache Mavrogheni, Dimitrie și Alecu Cuza, Petrachi Cazimir, *Mihail Kogălnițeanu* (subl. noastră), Matei Millo, Costache Negruzzi, Grigore Carp, Matei Buhuși, Alecachi Sturza-Miclăusanu, Todiras Sturza, Alecu Hrisoverghi, frații Leon și Grișa Cantacuzino, Panaite Moruzi, Iancu Constantin, Sevastian Canano, Costachi Rolla, Vasile Alecsandri.

Iar tinerii care deși nu se găseau la Mavrocordat, totuși erau urmăriți, au fost: Neculai Docan, Vasile Mălinescu, Telemac Lazo, Iorgu Costachi, Panaite Balș, Manolachi Miclescu, Alecu Donici, Toma Iamandi.

Tinerii scăpați de beizadea Grigore s-au retras în Bucovina, parte din ei au stat în Cernăuți, parte la boierul Pantazi — un proprietar din Bucovina — la moșia sa Băisești chiar lîngă Cornul-Luncii, granița Moldovii, iar parte la cuconul Panaite Moldovanu, care era atuncea posesor moșii monastirii Slatina din Bucovina — Valea Seacă. După o ședere de vreo două luni parte din acești tineri au plecat spre Paris, iar parte, pe furiș, intrau în țară, dină cînd au plecat Vodă Sturdza cu totul din țară».

Vă comunic și copie de pe cererile adresate de acești boieri, puterilor străine (originalu era scris în limba franceză) și totodată și o copie de pe suplica bucovinenilor adresată la 1848 Mitropolitului Moldovei și alte copii tot privitoare la revoluțiunea din acel an.

Primiți, vă rog, domnule redactor asigurarea deosebitei mele considerațiuni.

V. A. Forescu

Folticeni, 1899 martie 20

⁴⁴ Lipsă în text.

MICHEL KOGĂLNICEANU ET LES ÉVÈNEMENT DE JASSY DE MARS 1848

RÉSUMÉ

Michel Kogălniceanu, le grand homme d'État moldave qui fut président du conseil des ministres à deux reprises et ministre des affaires étrangères en 1877—1879 lorsque la Roumanie redevint un État indépendant, était âgé de trente-et-un ans lors de la révolution de 1848.

Parmi les historiens qui ont étudié la révolution de 1848 dans la Principauté roumaine, les uns ont considéré peu probable, tandis que d'autres ont même contesté la participation de Michel Kogălniceanu aux manifestations qui eurent lieu à Jassy en mars 1848 et qui marquèrent le début du mouvement révolutionnaire en Moldavie.

L'auteur du présent article, se fondant sur des sources contemporaines, soutient que Michel Kogălniceanu a effectivement pris part à ces manifestations de 27—29 mars 1848. Les souvenirs de l'écrivain moldave Georges Sion maintes fois cités par les historiens qui se sont occupés de l'activité déployée par Michel Kogălniceanu, abondent en contradictions. D'autres sources contemporaines attestent la présence de Kogălniceanu à Jassy en mars 1848. En outre, un document inédit, conservé aux Archives Nationales de Jassy parmi les pièces recueillies par le professeur Georges Ghibanescu, document émanant d'un témoin oculaire des événements de 1848, prouve que Michel Kogălniceanu a été à Jassy en mars 1848 et qu'il a pris part aux manifestations qui se sont déroulées dans cette ville. Le texte intégral de ce document est reproduit dans une annexe.

SCRIERI NECUNOSCUTE ALE LUI M. KOGĂLNICEANU DIN 1869
(COLABORAREA LA ZIARUL „ADUNAREA NAȚIONALĂ“)

DE

AL. ZUB

Cercetarea activității lui M. Kogălniceanu a beneficiat în ultimii ani de contribuții valoroase în direcția determinării profilului său de istoric și om de stat, prozator și memorialist, deslușindu-se în parte aportul său la dezvoltarea gândirii social-politice a veacului trecut. Reținem pentru cele ce urmează, întâia consemnare științifică a scrisului său, datorată prof. D. Simonescu (1957)¹, cu utile completări și comentarii făcute de Constantin C. Angelescu². Susceptibilă de îmbogățiri viitoare, bibliografia cărțurării, a omului de stat și animatorului care a umplut cu personalitatea sa o întreagă epocă, prelungindu-și, sporite, ecurile pînă în vremea noastră, capătă astfel contururi mai precise și implică îndemnuri pentru continuarea investigațiilor.

Noi contribuții la cunoașterea scrisului său, mărturisind preocuparea pentru o viitoare monografie, adaugă recent prof. D. Simonescu³. Cunoscutul editor, bibliograf și comentator al operei lui Kogălniceanu observă cu dreptate că „opera lui tipărită și *Arhiva Kogălniceanu*, păstrată în manuscrise la Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, rezervă descoperiri surprinzătoare...“⁴.

S-au putut face în felul acesta prețioase completări. Revendicarea schiței de moravuri politice și sociale *Ideii greșite*⁵ pentru bibliografia kogălniceniană reclamă totuși o precizare. Apărută în 1856 sub pseudonimul hibrid „K ...Ion***“ schița în discuție nu e, cum s-a crezut, opera lui Kogălniceanu pur și simplu, nici numai a lui Ion Ghica, ci fructul colaborării celor doi militanți pentru modernizarea țării, lucru ușor de stabilit prin compararea judicioasă a manuscrisului autograf din *Arhiva I. Ghica*, editat recent⁶, cu acela tipărit de Kogălniceanu în „*Steaua Dună-*

¹ *Contribuții la bibliografia operelor lui M. Kogălniceanu*, în „*Studii și materiale de istorie modernă*“, I, București, 1957, p. 653—473.

² *Rectificări și completări la o bibliografie recentă a operelor lui M. Kogălniceanu*, în „*Studii și cercetări științifice*“, Istorie, Iași, 1957, p. 189—220.

³ *Opere ale lui M. Kogălniceanu necunoscute*, în „*Studii. Revistă de istorie*“, București, tom. 19 (1966), nr. 5, p. 863—871. Parte din ele au fost consemnate încă în bibliografia din 1957, sau comentate în „*Ramuri*“ (Craiova, an. III (1966), nr. 6, p. 17) și „*Lucefărul*“, (București, 1966, nr. 25, p. 7).

⁴ *Idem, Opere ale lui M. Kogălniceanu necunoscute*, p. 863.

⁵ „*Steaua Dunării*“, nr. 6/17 ian. și nr. 11/2 febr. 1856.

⁶ Virgil Ionescu. *Ion Ghica, autor al broșurii pașoptiste CE SUNT MESERIAȘII ? și colaborator la gazeta unionistă „Steaua Dunării”*. „*Revista de istorie și teorie literară*“, t. 16 (1967), nr. 3, p. 466—470.

Alia, E.W., 1967, p. 171-179

rii". În afară de aceasta, intervenind frecvent în stilul și în datele lucrării, Kogălniceanu a ținut să-și asume, onest, răspunderea modificărilor asociindu-și inițiala numelui său (K) la pseudonimul cunoscut (Ion***) al lui I. Ghica, atunci la Constantinopol**.

Precizarea, pe de altă parte, a împrejurărilor în care Kogălniceanu a editat colecția *Documents pour servir à l'histoire de l'application de l'article 24 du Traité de Paris en Moldavie* (Londres, 1857), permite o cunoaștere mai profundă a activității sale unioniste⁶. Se determină apoi contribuțiile lui Kogălniceanu din coloanele ziarului „Alegătorul liber” (1876)⁷, regrupate mai târziu în broșură (1883), sub pseudonim⁸ și, în sfârșit, articolele publicate în „Informațiunile bucureștene” (1870), la care colaborează după demisia cabinetului prezidat de D. Ghica, din care făcuse și el parte pînă la 24 ian. 1870.

Trebuie menționat faptul că deși articolele tipărite în ziarul lui V. A. Urechia sînt anonime, presa sesizase spiritul și orientarea kogălniceniană a „Informațiunilor...”, „Columna lui Traian” le califica pur și simplu „organul intim al d-lui Kogălniceanu”⁹.

Luîndu-și rămas bun de la „Steaua Dunării”, absorbit cu totul de lupta politică, M. Kogălniceanu n-a mai condus publicații periodice, iar prezența numelui său între redactorii de la „Revista contemporană”¹⁰ e numai onorifică. El a fost, în schimb, inspiratorul și susținătorul multora. Se cunoaște, de pildă, rolul său în apariția și evoluția ziarului „Progresul” din Iași (1863—1870)¹¹, pe care, în vremea guvernării sale din 1863—1865, îl transformase, depășind destinația inițială, într-un organ de difuziune a ideilor sale reformatoare. Considerat de adversari ca organ personal al primului ministru, ziarul „Progresul” reîntra în marginile prescrite la fondare odată cu demisia lui Kogălniceanu din guvern. Nu e o simplă coincidență, legăturile marelui om politic cu ziarul fiind de notorietate publică.

Despre ziarul „Dreptatea” din Iași¹², Kogălniceanu însuși afirma, cu reproș, că îi datora lui totul¹³, iar „România liberă” (1877—1889) condusă de D. A. Laurian, era inspirată în primii ani de apariție tot de Kogălniceanu¹⁴. Și tot la îndemnul și cu sprijinul său, publicistul T. Pascal, fost institutor la Turnu-Măgurele, scoate ziarul „Națiunea română” (10 mai 1867—24 februarie 1868), iar împreună cu V. A. Urechia, „Adunarea națională” (1869—1870). Recomandîndu-l într-o foaie volantă tipărită¹⁵ prietenilor și colaboratorilor săi din Moldova, unde viitorul redactor făcea o călătorie de orientare, Kogălniceanu dădea asigurări că noua publicație se va ocupa

** Discuția paternității în lucrarea noastră: *Asupra unor scrieri ale lui Kogălniceanu din epoca unirii* (manuscris).

⁶ Să menționăm în plus că conceptul autograf al paginii de titlu se află în *Arhiva Kogălniceanu* (XII, ms. 12, f. 309), probă irefutabilă a contribuției sale la publicarea volumului. Vom încerca în altă parte să dovedim că M. Kogălniceanu a și redactat cea mai mare parte din petițiile și memoriile cuprinse în volum.

⁷ După propria mărturisire de mai târziu, M. Kogălniceanu a fost coredactorul ziarului, alături de Eugen Stătescu. Cf. „Monitorul oficial”, nr. 40/1877, p. 1330.

⁸ M. C. Arbure, *Ce este un rege constituțional*, București, 1883, p. 63.

⁹ „Columna lui Traian”, București, an. I (1870), nr. 1, p. 1.

¹⁰ „Revista contemporană literară și științifică”, București, 1876.

¹¹ Cf. Const. C. Angelescu, *op. cit.*, p. 194—197.

¹² „Dreptatea, foaia intereselor poporului”, Iași (14 mai 1867—31 oct. 1870).

¹³ Cf. „Adunarea națională”, an. I, nr. 7 (1 iunie 1869), p. 25.

¹⁴ Cf. I. E. Torouțiu, *Studii și doc. lit.*, VI, p. 488, nota. Date bibliografice, în Nerva Hodș și Al. Sadi Ionescu, *Publicațiunile periodice românești*, vol. I. București, 1913, p. 612.

¹⁵ Bibl. Acad., Arhiva Kogălniceanu, Coresp. 100392.

îndeosebi de interesele Moldovei. Decelarea scrisului său, risipit în publicațiile epocii, este însă foarte anevoioasă. În 1891, I. V. Grigoriu își amintea că în urmă cu 12 ani Kogălniceanu îi trimitea la Iași articole pentru gazeta pe care o conducea, „cu înjoncțiunea aspră de a nu lăsa să se strecoare erori” și că mai apoi i-a reproșat unele neglijențe de corectură, amintindu-i o maximă pe care i-o spusese, la Paris, contele de Beust: „On n'est jamais mieux servi que par soi-même”¹⁶. Este vorba, evident, de ziarul „Steaua României” (1877—1881), în care unele articole, nesemnate, poartă amprenta ideologică și stilistică a lui Kogălniceanu. O cercetare atentă a acestor materiale, confruntate cu mulțimea conceptelor păstrate în întregime sau fragmentar în bogata *Arhivă Kogălniceanu*, nu s-a făcut încă. Ea este însă indispensabilă pentru restituirea integrală a operei sale.

Folosim deocamdată împrejurarea că unul din devotații săi colaboratori, neobositul V. A. Urechia, a făcut singur, mai târziu, pe colecția dăruită Bibliotecii Academiei¹⁷, identificarea unora dintre contribuțiile lui M. Kogălniceanu din ziarul „Adunarea națională”, pentru a scoate din anonimul impus de considerente politice, alte câteva scrieri ale sale.

Bisăptăminalul „Adunarea națională” a apărut la București între 11 mai 1869—27 ianuarie 1870, avînd ca redactori pe T. Pascal și V. A. Urechia, atunci profesor de istoria românilor la Universitatea din București și om politic, cu fecundă activitate publicistică.

Într-o notă autografă care însoțește colecția donată Academiei¹⁸, V. A. Urechia afirmă categoric că „inspirator al jurnalului” a fost Mihail Kogălniceanu, care a revăzut și articolul program, imprimînd publicației propria sa orientare politică și ideologică. „Adunarea națională” era astfel, cum preciza însuși redactorul, „son porte voix”. Dacă T. Pascal se ocupa mai mult cu „gospodăria jurnalului”, V. A. Urechia scrie o mulțime de articole asupra evenimentelor politice și culturale, angajînd cele mai variate domenii. O neînțelegere încă greu de configurat avea să ducă, în toamnă, la despărțirea celor doi redactori. V. A. Urechia fusese într-o lungă călătorie în țările scandinave, iar la întoarcere constata că „Adunarea națională” „greșisă calea”. La 2 octombrie 1869, publicînd o scrisoare către redacție, el ținea să declare că în afară de corespondența trimisă din Copenhaga și Dresda, n-a publicat în timpul călătoriei sale nici un articol cu caracter politic¹⁹. În realitate, nu se poate sesiza o schimbare sensibilă de orientare. Anumite neînțelegeri legate de polemica C. A. Rosetti—Kogălniceanu²⁰ par a fi survenit între redactori, determinînd retragerea lui V. A. Urechia. Către sfîrșitul anului, nebănuind sfîrșitul iminent al publicației, redacția comunica hotărîrea de a-și lărgi preocupările, angajînd corespondenți în diverse localități și procurîndu-și pentru informații marea presă străină²¹. „Adunarea națională” a continuat să apară pînă la 27 ianuarie 1870, răsîmp în care V. A. Urechia a publicat totuși citeva articole cu caracter științific, ca pentru a-și sublinia dezacordul față de orientarea ziarului. El scoate în schimb „Informațiunile bucureștene”, cu numere speciale pentru Galați („Informațiunile din Galatz”)²² și Iași („Informațiunile politice, literare, comerciale din Iasi”). Noua publicație — și aceasta efemeră — continua să reprezinte spiritul lui Kogălniceanu, situîndu-se din acest punct de vedere oarecum în prelungirea „Adunării naționale”, Dispariția ace-

¹⁶ „Kogălniceanu”, Iași, 3 iulie 1891, p. 2 (număr unic, editat de T. Codrescu).

¹⁷ Cota. P IV — 1104.

¹⁸ Reprodusă parțial și în *Publicațiunile periodice românești*, vol. I, București, 1913, p. 8.

¹⁹ „Adunarea națională”, nr. 42/2 oct. 1869, p. 2.

²⁰ Cf. Nota autografică a lui V. A. Urechia amintită mai sus.

²¹ Nr. 66/24 dec. 1869, p. 1.

²² Cu subtitlul „Gardistulu civicu”.

teia din urmă la 27 ianuarie 1870 a fost determinată, fără îndoială, de retragerea lui Kogălniceanu din guvern²³.

În coloanele „Adunării naționale” Kogălniceanu a publicat, anonim sau cu diverse inițiale, o serie de articole care sporesc bogata sa bibliografie. Chiar articolul-program, redactat de V. A. Urechia, a fost revăzut de Kogălniceanu, al cărui nume, adăugat cu cerneală și între paranteze, figurează pe exemplarul din colecția Academiei. Inspirată de Kogălniceanu, „marele moldovean”, cum i s-a spus și avînd în redacția ei alți doi moldoveni, „Adunarea națională” își fixa programatic sarcina de a sprijini interesele Moldovei și îndeosebi ale Iașului. Cerea, în sensul acesta, „o descentralizare [...] în limitele unității naționale” și, reluînd deviza pașoptistă, pretindea guvernului „dreptate și frăție”²⁴.

Față de moravurile unei prese înclinată spre polemică excesivă și spre explorarea pamfletară a vieții private a protagoniștilor, ziarul promitea să observe toată urbanitatea în discuții, militînd pentru o onestă confruntare de opinii și pentru libera dezbateră a problemelor de interes național. „Să ne silim cu toții — scria Kogălniceanu în stilul său metaforic — a transforma șerpia de pe fruntea Minervei române în tot atîtea columbe anunțătoare de pace și mîntuire pentru nava noastră cea bîntuită de atîtea valuri!”²⁵. Spiritul lui Kogălniceanu prezidează aceste dezbateri care păstrează în genere ținuta prescrisă în programul inițial, cedînd numai rareori pasul înverșunării polemice. „Adunarea națională” își afirmă în permanență caracterul independent, dar și simpatia față de politica reformatoare a inspiratorului²⁶. Kogălniceanu fiind ministru de interne, era firesc ca ziarul să ofere cea mai largă publicitate circulelor și discursurilor sale. Însotite de scurte comentarii ele susțin profilul elevat al publicației. În problematica ziarului recunoaștem intervenția directă a lui Kogălniceanu. Sub semnătura N, se pune în discuție, între altele, salvarea palatului domnesc din Iași, construcția cazarmei de la Copou și a unui teatru, care — se știe — sînt proiecte susținute chiar de Kogălniceanu²⁷. În altă parte, „Adunarea națională” ia atitudine față de persecuțiile împotriva populației românești din Transilvania, reclamînd pentru aceasta un tratament uman, în interesul însuși al națiunii maghiare²⁸. În același spirit era salutat „sentimentul de naționalitate, de deșteptare ce suflă peste Carpați”²⁹. Ca om politic, Kogălniceanu era constrîns la o atitudine prudentă în chestiunea Transilvaniei, pe care o discuta cu toate precauțiile de limbaj reclamate de poziția sa oficială. Tocmai de aceea e interesant de sesizat atitudinea ziarului în această privință. Cu ocazia plecării lui Kogălniceanu la Orșova pentru întîmpinarea lui Frantz Joseph, care mergea să asiste la inaugurarea Canalului de Suez, „Adunarea națională” îi sugera să ceară împăratului satisfacerea revendicărilor legitime ale românilor³⁰. Cu altă ocazie, comentînd știri din „Neue Freie Presse”, avertiza în termeni pe care-i întîlnim și în cunoscutul discurs din 1886 (privitor la expulzarea unor români transilvăneni), că atitudinea șovină cultivată de autoritățile maghiare e „o cale fatală pentru Ungaria”³¹.

Ținuta progresistă a „Adunării naționale” se invederează mai ales cu prilejul discuției asupra „dreptului de asociațiune sau întrunire”. „Asociațiunea — se spune

²³ Demisia lui Kogălniceanu din cabinetul prezidat de D. Ghica a avut loc la 24 ian. Cf. D. Costescu, *Fazele ministeriale în România de la instituirea primului ministru comun pentru ambele Principate Unite de la 1862—1930*, București, 1930, p. 53.

²⁴ An. I, nr. 1 (11 mai 1869), p. 1.

²⁵ An. I, nr. 30 (25 sept. 1869), p. 1. Autorul articolului este cu siguranță Kogălniceanu, deși V. A. Urechia, atunci absent din țară, nu face nici o mențiune.

²⁶ De ex., în nr. 31 (24 aug. 1869), p. 1—2.

²⁷ Nr. 1 (11 mai 1869), p. 3.

²⁸ Nr. 2 (15 mai 1869), p. 4.

²⁹ Nr. 4 (22 mai 1869), p. 2.

³⁰ Nr. 45 (12 oct. 1869), p. 2.

³¹ Nr. 2 (15 mai 1869).

intr-un articol, semnat: E. K. — sporește puterea lor [a lucrătorilor — n.n.], le dă putere a evita sclavia către capitaliști, îi împiedică de a muri de foame cind lipsește lucrul și, mai presus de toate, îi scutește de a fi ei oameni exploatați de oameni”³². Democratismul publicației se reflectă apoi în comentariile privitoare la chestiunea rurală. „Omul de la 2 mai” își prelungea atitudinea de apărător al intereselor țărănimii enunțind, programatic, hotărîrea de a curma relele suferite de foștii clăcași sub guvernele care au succedat regimului de la 1864³³. El reclama respectarea legii rurale care „în ultimii 5 ani a rămas literă moartă”. Argumentul, înfățișat într-o circulară către prefecți, merită a fi reținut: „Respectarea legii este necesară pentru a nu desmoșteni pre un mare număr de locuitori de păticia de pămînt ce le-a garantat legiuitorul, spre a nu creia prin sate un proletariat românesc”³⁴. În aceeași ordine de idei, „Adunarea națională” milita pentru alegeri libere, în care voința poporului să se rostească nestingherit³⁵, pentru ameliorarea tratamentului din penitenciar³⁶ etc.

Inițiativele lui Kogălniceanu, ca ministru, au provocat reacția violentă a presei de opoziție care reeditează acuzațiile de autoritarism și versatilitate, inventînd copios, denaturînd, calomniînd. Presa „cu dor de portofoliu” e plină de șicane, insinuări, știri false, menite să-i submineze prestigiul și să-l discrediteze. „Opiniunea constituțională” va cere chiar, insistînd, îndepărtarea lui Kogălniceanu din guvern³⁷. Atentatul organizat împotriva sa în noaptea de 11—12 iunie 1869³⁸, era de fapt un atentat contra spiritului democratic pe care îl reprezenta. Recunoașterea îi va veni numai de la mulțimile care au beneficiat de reformele sale. Propunerea ca trei comune rurale nou înființate să poarte numele de 2 Mai, Libertatea și Kogălniceni³⁹, era însuși verdictul istoriei care-i asocia inseparabil numele, în conștiința poporului, de actul emancipării clăcașilor și de acela al împroprietăririi.

Colaborarea la ziarul „Adunarea națională” reprezintă un interesant capitol din activitatea sa obștească. Raportate la epoca sa de glorie publicistică, articolele tipărite aici anonim sau cu inițiale în spatele cărora cititorul neavizat anevoie recunoaște pe ilustrul cărturar și om de stat, reprezintă o fațetă a luptei sale pentru realizarea și popularizarea programului de reforme, conceput cu mult înainte. Valoarea lor, diminuată și de invențările inexorabile ale polemicii de partid, este în primul rînd documentară. Pe alocuri lectorul surprinde însă și irizări literare ce amintesc cealaltă latură a personalității lui Kogălniceanu, sacrificată în chip necesar pentru libera desfășurare a omului politic. Cercetătorul găsește în aceste pagini grăbite, nervoase, smulse ceasurilor sale de noapte pentru a-și susține, anonim, proiectele, relații utile pentru situarea lui în epocă.

Înceind aceste observații, notăm mai jos, în ordine cronologică, cu mențiunea numărului, a datei și a paginii, articolele publicate de Kogălniceanu în „Adunarea națională”.

Pentru lucrările bibliografiate sub numerele: 1, 6, 7, 8, 15, 18, 20, 21, 23, 24 și 25, identificarea autorului a fost făcută după însemnările lui V. A. Urechia. Articolul semnat P, privitor la actele săvîrșite de M. Kogălniceanu, de la pregătirea Unirii pînă la realizarea legii înșurăteilor, încheiat cu propunerea ca una din cele trei comune nou înființate să poarte numele de Kogălniceni (nr. 39/21 septembrie 1869, p. 2—3), nu l-am cuprins între scrierile lui Kogălniceanu, deși V. A. Urechia i-l atribuie. Tonul de laudă excesivă, incompatibil cu ținuta etică a lui Kogălniceanu, ridică dubii asupra paternității. Autorul pare a fi mai curînd T. Pascal, care a putut semna cu inițiala numelui său un asemenea elogiu la adresa maestrului și protectorului

³² Nr. 4 (22 mai 1869), p. 1—2.

³³ Nr. 2 (15 mai 1869), p. 5.

³⁴ Nr. 38 (18 sept. 1869), p. 1—2.

³⁵ Nr. 3 (18 mai 1869), p. 2.

³⁶ Nr. 10 (12 iunie 1869), p. 1.

³⁷ Nr. 8 (5 iunie 1869), p. 2.

³⁸ Nr. 11 (15 iunie 1869), p. 1.

³⁹ Nr. 39 (21 sept. 1869), p. 1—2—3.

său. De altfel în mulțimea lucrărilor publicate cu inițiale (L, N, L. *** N***, M, M K, T.) e singura dată când i se atribuie lui Kogălniceanu acest mod de a semna.

Pentru celelalte (nr. 2—5, 9—14, 16, 17, 19, 22, 26—32), structura frazei, înformațiile vehiculate și anumite trăsături stilistice proprii, ne-au oferit elemente suficiente ca să i le atribuim lui Kogălniceanu. Lipsa mențiunii identificatoare a lui V. A. Urechia poate fi explicată, în unele cazuri, prin absența sa, la acea dată, din țară. Stilul și natura informațiilor colportate de T. Pascal fiind cu totul distincte, iar V. A. Urechia nepublicând în acest interval, după propria sa mărturisire, decât niște *correspondențe din Copenhaga*, Kogălniceanu apare ca singurul autor posibil al acestor articole. Cîteva articole cu paternitate incertă, dar care ar putea fi atribuite tot lui Kogălniceanu, au fost omise deocamdată, ele necesitînd o investigație specială.

Cele fără titlu au fost notate sub formă de regist.

1. [Articol-program, Scris de V. A. Urechia și T. Pascal, dar revăzut de Kogălniceanu. „Adunarea națională” se declară apărătoarea intereselor Moldovei, reclamînd o „descentralizare în limitele unității naționale” și realizarea devizei „dreptate și frăție”.]
Semnat: Redacțiunea.
nr. 1/11 mai 1869, p. 1.
2. [Asupra procedurii de acordare a pensiilor de către Adunarea Națională. Notă.]
Semnat: L.
nr. 2/15 mai 1869, p. 1.
3. [Situația politică din Transilvania oglindită în „Neue Freie Presse”. În apărarea drepturilor populației românești. Dacoromânismul încredințat de autorități e numai un pretext.]
Semnat: L.
nr. 2/15 mai 1869, p. 4.
4. [Despre hotărîrea ministrului de interne de a curma răul suferit de foștii clăcași sub guvernele care au succedat regimului de la 2 mai.]
Semnat: L.
nr. 2/15 mai 1869, p. 5.
5. [Comentariu asupra descentralizării administrative în raport cu prevederile constituționale.]
Fără semnătură.
nr. 2/15 mai 1869, p. 5—6.
6. [Proiectul de lege pentru o concesiune de navigație pe Prut și proiectul pentru modificarea legii consiliilor județene în discuția Camerei. Atacurile presei nu sînt principiale, ele vizînd mai mult pe autorul proiectelor. De inde irae!]
Semnat: M.
nr. 4/22 mai 1869, p. 13.
7. [Proiectul de lege pentru modificarea a 3 articole din legea consiliilor comunale, prezentat de ministrul de interne. Răspuns la atacurile ziarului „Dreptatea” din Iași. Reproduce un fragment din expunerea de motive. Comentarii.]
Fără semnătură.
nr. 7/1 iunie 1869, p. 25.
8. [Cu privire la atacurile din „Opiniunea constituțională” asupra ministerului său. Actele stării civile, primării și comunele rurale, drumurile vicinale etc.]
Semnat: T.
nr. 9/8 iunie 1869, p. 33—34.

9. *Corespondența particulară a „Adunării naționale”, Iași, 20 iunie.* [Iașul se pregătește pentru alegeri. Activitatea „fracțiunii” etc. Problemele puse în discuție amintesc de *mandatul imperativ* (1866) al lui Kogălniceanu.]
Semnat: N.
nr. 13/22 iunie 1869, p. 49—50.
10. [Răspuns ziarului „Românul” în privința dizarmoniei ce ar exista între „Adunarea națională” și celelalte foi „guvernamentale”.]
Semnat: T.
nr. 14/26 iunie 1869, p. 53.
11. [Răspuns unei epistole a lui St. Fălcoianu, adresată ziarului, în legătură cu preținsa persecuție a fratelui său de către M. Kogălniceanu.]
Semnat: N.
nr. 15/29 iunie 1869, p. 3.
12. [Despre predarea în școli a unor cunoștințe elementare privitoare la armată, pentru a sprijini dezvoltarea „milițiilor naționale”. Propune, după pilda vecinilor, introducerea învățămîntului militar teoretic și în școlile secundare și universități.]
Semnat: L.
nr. 16/3 iulie 1869, p. 1.
13. [Răspuns ziarului „Steaua Orientului” care comentase nota lui M. Kogălniceanu în chestiunea israelită.]
Semnat: L.
nr. 16/3 iulie 1869, p. 2.
14. [Răspuns ziarului „Opiniunea constituțională” în legătură cu critica adresată lui Kogălniceanu în chestiunea israelită.]
Semnat: L.
nr. 16/3 iulie 1869, p. 2.
15. [Răspuns ziarului „Opiniunea constituțională”, care comentase negativ decorarea lui M. Kogălniceanu de către regele Prusiei. Trădare? E pur și simplu un gest de curtoazie între state etc.]
Semnat: L.
nr. 16/3 iulie 1869, p. 2.
16. [Răspuns la acuzațiile aduse de ziarul „Dreptatea” din Iași, în afacerea Fălcoianu. În apărarea lui V. A. Urechia.]
Semnat: T.
nr. 16/3 iulie 1869, p. 2—3.
17. *Drum de feru.* [Informează asupra mersului lucrărilor de la calea ferată Suceava—Roman—Pașcani—Iași.]
Fără semnătură.
nr. 16/3 iulie 1869, p. 3.
18. [Notă pe marginea documentelor privitoare la politica externă a României, cuprinse în *Cartea Roșie a Austro-Ungariei.*]
Semnat: L.
nr. 19/3 iulie 1869, p. 3.
(Pe p. 2, fără semnătură, sînt reproduse cele două documente în discuție).
19. *București, 12 iulie 1869.* [Articol de fond despre alimentarea criticilor străine la adresa țării de către ziarele „Vanderer” și „Israelitul român”.]
Semnat: L.
nr. 19/13 iulie 1869, p. 1.

20. [Comentariu asupra documentelor privitoare la România, din *Cartea Roșie a Austro-Ungariei*, publicată de contele Beust. Din ele rezultă că imperiul dualist cocheta cu Turcia, căreia îi recunoștea dreptul de suveranitate asupra României.]
Semnat: L.
nr. 20/17 iulie 1869, p. 1.
21. *București, 26 iulie 1869.* [În legătură cu nota adresată de M. Kogălniceanu, în iunie, Ministrului de externe, privind chestiunea israelită. Recapitulează, polemic, datele disputei.]
Semnat: N.
nr. 23/27 iulie 1869, p. 1.
22. [Comentariu pe marginea articolului *Austria și Bohemia...* publicat de Taillandier în „*Revue des deux Mondes*” (1 aug. 1869). Reproșează autorului că în formula confederativă sugerată (Boemia-Ungaria-Austria), ignoră Transilvania.]
Semnat: M.
nr. 27/10 aug. 1869, p. 1—2.
23. *București, 20 august 1869.* [Comentariu asupra călătoriei lui Carol I la Livădia, oglindită în presa străină: „Calomniile zilnice cele mai nerușinate” în presa austro-ungară, atitudine favorabilă României — în „*Le Public*”.]
Fără semnătură.
nr. 30/21 august 1869, p. 1.
24. *București, 6 septembrie 1869.* [Răspuns la atacurile din ziarul „*Românul*”, îndreptate împotriva lui M. Kogălniceanu.]
Semnat: M.K.
nr. 35/7 sept. 1869, p. 1.
25. [Profesie de credință enunțând, polemic, motivele pentru care nu poate fi alături de opoziție. Militează pentru „progresul țării pe calea cea logică” și pentru „stabilitate” internă.]
Fără semnătură.
nr. 36/11 sept. 1869, p. 1—2.
26. [Vizita lui Carol I la Paris și comentariile presei de opoziție: „*Românul*” ș.a.]
Fără semnătură.
nr. 37/14 sept. 1869, p. 1—2.
27. *București, 24 septembrie 1869.* [Articol de fond, declarând că „Adunarea națională” se va abține de la polemicele în care o antrenează „*Românul*”. Apel la concordie.]
Fără semnătură.
nr. 40/25 sept. 1869, p. 1.
28. *Cornicea.* [Despre sistemul de „cronică” profesat de opoziție în ziarul „*Românul*”.]
Fără semnătură.
nr. 40/25 sept. 1869, p. 1—2.
29. [Comentariu privind politica externă a României, în polemică cu presa opoziției. Vizita lui Carol I în Franța.]
Fără semnătură.
nr. 42/2 oct. 1869, p. 1.
30. [Articol polemic la adresa presei „cu dor de portofoliu” care face caz de disensiunile guvernamentale pentru a provoca discordie și a alimenta opoziția.]
Fără semnătură.
nr. 45/12 oct. 1869, p. 1.

31. *București, 18 oct. 1869.* [Desminte informațiile publicate de „Dreptatea” din Iași, după care M. Kogălniceanu ar urmări noi combinații ministeriale.]
Fără semnătură.
nr. 47/19 oct. 1869, p. 1.
32. *București, 5 noiembrie 1869.* [Polemică îndreptată contra atacurilor din „Românul”, în legătură cu afacerea judiciară de la Cuca Măcăi.]
Semnat: M.K.
nr. 52/6 noiembrie 1869, p. 1.

LA COLLABORATION DE MICHEL KOGĂLNICEANU AU JOURNAL
„L'ASSEMBLÉE NATIONALE” EN 1869

RÉSUMÉ

Michel Kogălniceanu n'a pas collaboré seulement au journal „L'Étoile du Danube”, comme certains historiens ont soutenu assez longtemps. Il a collaboré aussi à de nombreuses publications périodiques dont quelques-unes ont même été sous sa direction. Il a exercé aussi par cette voie une influence considérable sur l'opinion publique. Notamment, c'est sur son initiative que le journal „Le Progrès” a paru à Jassy (1863—1870). „La Justice, journal des intérêts du peuple” (Jassy, 1867—1870) a eu l'appui de l'éminent homme d'État. Sans que nous épuisions la liste, nous citons comme ayant bénéficiés, souvent sous le sceau de l'anonymat, soit des directives, soit de la collaboration directe de Michel Kogălniceanu, les journaux „La Nation Roumaine” (1867—1868), „L'Assemblée Nationale” (1869—1870), „Les Informations de Bucarest” (1870—1871), „L'Électeur libre” (1875—1876), „L'Étoile de la Roumanie” (1877—1881), etc.

L'auteur a attentivement parcouru la collection du journal „L'Assemblée Nationale” afin de pouvoir préciser quelle fut la contribution de Michel Kogălniceanu.

A la suite de ces recherches, l'auteur attribue 32 articles anonymes à Michel Kogălniceanu, en invoquant en faveur de cette attribution les idées et les allusions politiques qu'ils contiennent, ainsi que leur style. Kogălniceanu a eu, comme principaux collaborateurs à ce journal, Théodore Pascal et Basile A. Urechia. Des notices autographes de ce dernier confirment pour quelques-uns de ces articles la paternité de Kogălniceanu.

Dans son ensemble, la collection du journal „L'Assemblée Nationale” porte l'empreinte du grand homme d'État dont la participation aux débats politiques de l'époque peut ainsi être mieux précisée. Notamment Michel Kogălniceanu a soutenu les intérêts de la Moldavie, ainsi que la lutte des Roumains de Transylvanie; il a préconisé une large application du principe de la décentralisation administrative; il a pris la défense des paysans exploités par les grands propriétaires fonciers et par leurs fermiers; il a constamment milité pour des élections libres; il a combattu toute intervention de l'administration dans les consultations électorales. Les articles dans le journal „L'Assemblée Nationale” sont consacrés à la réalisation des réformes dont il avait conçu le programme longtemps auparavant.

CÎTEVA PRECIZĂRI CU PRIVIRE LA ALEGEREA LUI ALEXANDRU CUZA CA DOMN AL MOLDOVEI

DE
N. CORIVAN

Apariția volumelor de documente cu privire la epoca unirii permite să se aducă multe precizări și completări la o serie de evenimente din această perioadă relative la alegerea pentru adunarea electivă și la împrejurările în care s-a făcut desemnarea lui Alexandru Cuza drept candidat la domnie.

Alegerea de la 5 ianuarie a fost rezultatul unei vii dispute nu numai între partida unionistă și partidele rivale, grupate în jurul lui Mihai și Grigore Sturza, dar și în interiorul taberei unioniștilor. Dacă ideea unirii câștigase părți din ce în ce mai largi, ideile sociale căpătau contururi mai precise și agitau din ce în ce mai mult spiritele.

La alegerile din 1858, spre deosebire de acelea pentru divanul ad-hoc, cînd membrii taberei liberale au dus o luptă înverșunată împotriva autorităților reacționare, care făcuseră tot felul de ingerințe, situația era schimbată. Călmăcămia, compusă în majoritate din membrii partidei naționale, lăsase deplină libertate tuturor grupărilor în campania electorală, o probă evidentă fiind faptul că s-au putut alege deputați elementele cele mai reacționare ca N. Vogoride, N. Istrati, Al. Balș, Șt. Catargiu, N. Milu. Dar, pe cînd în 1857 elementele liberale alcătuiau o forță unită, care au dus o vie și puternică campanie împotriva reacțiunii, acum, unele elemente progresiste, fie din convingere, fie datorită legăturilor personale, preferaseră să se grupeze în jurul lui Grigore Sturza, fiul lui Mihai Sturza, crezînd că planul Unirii și proiectele liberale vor putea fi realizate. Astfel, tineri liberali ca C. Hurmuzachi, Gr. Balș, Al. Forescu, foști membri ai divanului ad-hoc și ai partidului național erau acum în tabăra lui Grigore Sturza. În timpul alegerilor, lupta între partida națională și grigorienii a fost în unele ținuturi, destul de aprigă. La Dorohoi, Comitetul unionist se plîngea de acțiunea puternică a partizanilor lui Grigore Sturza, neputînd împiedica alegerea candidatului acestuia, D. Miclescu, în dauna celui unionist¹.

Partida națională n-a avut pînă la 3 ianuarie un candidat al ei. În interiorul ei se înghetaseră însă mai multe grupulețe, determinate de interese sociale. O grupare, deși nu prea mare, dar bine distinctă, era aceea a lui Lascăr Catargi care, cu toate că susținea principiul unirii, nu accepta însă programul unioniștilor liberali cu privire la chestiunea agrară². Era grupul care se arăta cel mai dificil în alegerea persoanei candidatului la domnie, știind că de aceasta depindea soluționarea pro-

¹ „Steaua Dunării” din 10 decembrie 1858.

² *Documente privind Unirea Principatelor*, Edit. Academiei, București, 1963, vol. III, p. 478 și 485; „Steaua Dunării” din 30 iunie 1859, nr. 133.

blemei agrare. Ceilalți membri ai partidei naționale oscilau în desemnarea persoanei care urma să fie ales domn. Unii erau pentru Vasile Sturza, alții, grupul cel mai puțin numeros, erau pentru Lascărosetti; un alt grup, ceva mai mare, dar lipsit de coeziune, în frunte cu I. Cantacuzino, susțineau pe Mavrogheni. Anastase Panu era sprijinit de o parte din unioniști precum și de marea boierime. Aceasta, care întrezărea nereușita lui Mihai Sturza, de teama alegerii la domnie a lui C. Negri sau V. Alecsandri, prefera pe Anastase Panu și se arătase gata să-i susțină candidatura, oferindu-i sprijinul material³. El respinse propunerea ce i se făcea pentru a nu contribui la fărâmițarea voturilor partidei unioniste. La alegerile pentru adunarea electivă reușiseră mulți deputați unioniști proveniți din burghezia orașelor și din micii proprietari. Aceștia alcătuiau o grupare radicală în cadrul partidului și doreau ca viitorul domn să nu fie din rîndurile marii boierimi. Ei manifestau o atitudine intransigentă față de orice candidat care provenea din protipendadă. Frațiunea avea cel mai mare număr de aderenți și era cea mai bine organizată, din ea făcînd parte N. Docan, G. Hasnaș, N. Pisoschi, A. Grigoriu, P. Cazimir. Ea își alesese drept candidat pe Vasile Alecsandri, care însă nu se arăta entuziasmat de rolul pe care urma să-l joace⁴. Deoarece candidatura marelui poet era combătută de către membrii marii boierimi, cu aceeași înverșunare cu care gruparea lui Vasile Alecsandri lupta contra candidaților care aparțineau protipendadei, se ajunsese la un impas⁵.

În acest timp, adunarea electivă se constituise. Prima ședință a avut loc la 28 decembrie 1858. Cele 15 ținuturi ale Moldovei trebuiau să aleagă 64 de deputați, la care se adăugau 3 membri ai clerului, mitropolitul și cei doi episcopi, de Roman și de Huși⁶. În ședința din 28 decembrie 1858 au fost prezenți 58 de deputați, 4 fiind absenți, numărul total al deputaților aleși fiind de 61, plus locul de deputat de drept al mitropolitului⁷. În două localități, Bacău și Piatra, alegerile nu fuseseră efectuate datorită unor condiții locale; celor doi episcopi nu li se recunoscuseră dreptul de deputați, întrucît erau numai locțiitori de episcopi, iar un deputat, C. Rolla, fusese ales în alte două ținuturi.

În alcătuirea adunării, la această dată, unioniștii aveau majoritatea. După relatările ziarului „Steaua Dunării”, care, desigur, era bine informat, deputații unioniști erau în număr de 32, grigorienii în număr de 15 și mihăilenii în număr de 11⁸. De aceea, în comisiile de verificare a deputaților au fost aleși numai membri de ai partidului unionist. Este adevărat că exceptînd pe I. Gane, N. Ca-

³ *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. III, p. 480.

⁴ *Ibidem*, p. 465 și 469.

⁵ *Ibidem*, p. 483.

⁶ Clasificarea deputaților aleși era următoarea: 15 deputați aleși de către micii proprietari, 30 de către marii proprietari și 19 de locuitorii orașelor. D. A. Sturza, *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, București, 1901, vol. IX, p. 259 (citât în continuare *Arte și documente*).

⁷ *Ibidem*, vol. VIII, p. 171.

⁸ „Steaua Dunării” din 29 decembrie 1858. Este destul de greu de determinat cu precizie numele deputaților care aparțineau celor trei grupări. Clasificarea făcută de G. Sion în articolul său *Fiziologia alegerilor din Moldova* publicat în „Românul” din 3/15 ianuarie 1859, nu este în totul exactă. Pe unii deputați aparținînd taberei naționale ca P. Carp, N. Rosetti-Bălănescu, I. Gane, C. Ghica, îi clasifică printre mihăilenii, iar pe alții ca Gh. Hasnaș, printre grigorienii. Or, toți aceștia fac parte dintre semnatarii procesului verbal din 3 ianuarie 1859 (*Acte și documente*), vol. IX, p. 463. Pe de altă parte, pe unii membri ai partidei mihăilene, ca Vîrnav-Liteanu, sau ai partidei grigoriene, ca D. Miclescu, îi așează în gruparea națională.

targi și N. Cananău, ceilalți membri au reușit cu o slabă majoritate, ceea ce arată opoziția unită pe care a întâmpinat-o din partea membrilor celorlalte două partide⁹.

Cu ocazia verificării titlurilor deputaților, adunarea a invalidat 6 membri al adunării, aproape toți partizani de ai lui Mihai Sturza. În urma eliminării acestora, numărul membrilor din partida fostului domn scăzu foarte mult, iar șansele acestuia se micșorară sensibil. Singura speranță care mai rămăsese pentru deputații mihaileni și grigorienii erau înțelegerile dintre membrii unioniști care să ducă la o scindare a partidei.

Este adevărat că în sinul partidei nu exista unitate și micile grupulețe se arătau intransigente în atitudinea lor. Timp de 10 zile se discuta relativ la persoana care trebuia să fie aleasă, fără a se putea ajunge la un rezultat pozitiv. Cu câteva zile înainte de ședința de la 3 ianuarie, Anastase Panu i-a determinat pe deputații unioniști să semneze un proces verbal prin care se obligau a vota în adunare pentru candidatul unionist care va obține majoritatea în sinul partidei naționale¹⁰. Mai rămăsese o singură zi care îi despărțea de ziua alegerii și deputații unioniști nu se înțeleseseră încă asupra candidatului. La ședința din 3 ianuarie pozițiile fracțiunilor din sinul partidei erau tot așa de categorice ca și mai înainte. Încercarea lui Vasile Alecsandri de a grupa voturile în jurul lui Costache Negri nu a avut succes. Candidatura acestuia era cu mult înainte în mintea multor patrioți ca M. Costachi-Epureanu, Lascăr Rosetti, C. Rosetti-Tețcanu, V. Alecsandri, V. Sturza și chiar M. Kogălniceanu¹¹. În zadar Vasile Sturza împreună cu Vasile Alecsandri îl îndemnară pe Negri să vină la Iași¹². La 2/14 decembrie acesta comunică lui Alecsandri că auzind despre unele zvonuri, că mai mulți prieteni vor să-l aleagă domn, el declară că refuză aceasta¹³.

Totuși în seara din 3 ianuarie Vasile Alecsandri, pentru a găsi o soluție, propuse candidatura lui Costache Negri, care fu acceptată de grupurile lui Vasile Sturza, L. Rosetti și P. Mavrogheni, dar respinsă categoric de gruparea lui Lascăr Cataergi. În același timp, mulți din membrii fracțiunii care susținuseră pe Vasile Alecsandri fură contrariați de renunțarea acestuia și de desemnarea în locul lui pe a lui C. Negri, asupra căruia nu erau de acord¹⁴. Aceștia nu-l voiau pe Negri datorită originii lui boierești, ei având drept principiu de a desemna la domnie pe un membru unionist care să nu facă parte din marea boierime. Costache Negri se bucura însă de destul de multe simpatii și el fu acceptat de membrii partidei naționale, afară de gruparea lui Lascăr Cataergi și de foștii susținători ai lui Vasile Alecsandri. Dezbinarea continua să persiste. De aceea când N. Pisoschi pronunță numele lui Alecsandru Cuza, acesta provoacă oarecare interes. Contrar celor spuse de multe ori, că atunci când s-a pronunțat numele său a fost de la început unanimitate¹⁵, el de abia după 3 votări a fost ales candidat la domnie.

La primul scrutin Cuza nu a avut decât 7 voturi, Negri având mai multe voturi, 11, Mavrogheni, 6 și Lascăr Rosetti, 1. Probabil că el obținuse voturile gru-

⁹ *Acte și documente*, vol. VIII, p. 174—175.

¹⁰ *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. III, p. 478.

¹¹ M. Kogălniceanu într-o polemică din iunie 1859 cu A. Grigoriu, declară că singura candidatură pe care a susținut-o a fost aceea a lui C. Negri („Steaua Dunării” din 30 iunie 1859). Aceasta arată că despre posibilitatea alegerii lui ca domn se discutasese mult înainte de 3 ianuarie.

¹² *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. III, p. 430.

¹³ *Acte și documente*, vol. IX, p. 461.

¹⁴ Întâmpinarea lui A. Grigoriu în „Steaua Dunării” din 30 iunie 1859, nr. 133; *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. III, p. 483.

¹⁵ A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Tratată* p. 290; C. C. Giurescu *Viața și opera lui Cuza Vodă*, București, 1966, p. 47 susține în interesanta sa lucrare același punct de vedere.

pării lui Lascăr Catargi, care ar fi preferat oricare candidatură în afară de aceea a lui Negri, și unele voturi ale foștilor partizani ai lui Vasile Alecsandri¹⁶.

Se hotărîse să se procedeze prin eliminare. La prima votare Negri avea numărul cel mai mare de voturi. Trebuia de ales drept contracandidat al său unul din cei doi candidați care aveau numărul de voturi mai apropiat de după dînsul. De aceea, se făcu balotaj între Cuza și Mavrogheni. Rezultatul a fost 20 de voturi pentru cel dintîi și 5 voturi pentru cel de-al doilea.

Gruparea lui Lascăr Catargi precum și aceea a deputaților radicali au fost pentru Cuza. Grupul prietenilor lui C. Negri, alcătuit din vreo șase membri (printre care V. Alecsandri, Lascăr Rosetti, M. Costachi, C. Rosetti-Tețcanu, C. Rolla) au preferat să dea voturile lui Cuza decît lui Mavrogheni, care astfel nu obținu decît 5 voturi. A treia votare trebuia să desemneze pe viitorul domn, care urma să fie ales între Al. Cuza și C. Negri. De data aceasta Mavrogheni și partizanii săi au votat cu susținătorii lui Cuza, rezultatul fiind 19 voturi pentru acesta din urmă și 6 voturi pentru Negri. Astfel Alexandru Cuza ramase desemnat candidatul partidei naționale¹⁷.

Trebuie de semnalat că procesul verbal din 3 ianuarie 1859, care a fost publicat de mai multe ori, nu conține toate iscăliturile deputaților, numărul semnăturilor fiind de 31, iar unele nume sînt date greșit¹⁸. Procesul verbal original conține 32 de iscălituri, printre care și aceea a lui Al. Cuza, care figurează printre primele¹⁹ și care a fost omisă de cei care au publicat acest document. Aceasta pune ipoteza ca viitorul domn să fi participat la ședința de la 3 ianuarie.

Printre semnatori, atît Papadopol-Calimah cît și D. A. Sturdza trec numele lui C. Milea. Nu există însă nici un deputat cu acest nume pentru Adunarea electivă din 1858 și nu poate fi nici deputatul Milu, care era un partizan fidel de al lui M. Sturza. Este vorba de C. Miclescu, deputat de Covurlui²⁰, care iscălește prescurtat C. Micle²¹.

Din cei 32 de deputați unioniști, la votarea de la 3 ianuarie n-au participat decît 25. Este adevărat că procesul verbal din seara de 3 ianuarie este semnat de 32 de deputați, dar unii din ei, ale căror semnături se află la sfîrșitul listei, au iscălit după ședință. Examinînd înșirarea numelor, putem deduce că cei iscăliți pînă la Panu au fost prezenți. Știm că Panu nu a participat la ședință²², în calitatea sa de cămăcar ținîndu-se deoparte de întrunirile partidei unioniste. M. Kogălniceanu a participat numai la o parte a ședinței, părăsind apoi adunarea, nemul-

¹⁶ Din acest grup au votat probabil de la primul tur cu Al. Cuza, N. Plăsochi, A. Grigoriu, care a fost de la început contra lui Negri („Steaua Dunării” din 30 iunie 1859) și N. Docan, rudă și prieten intim cu Al. Cuza.

¹⁷ *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. III, p. 478, 483; *idem* vol. II, p. 441.

¹⁸ Al. Papadopol-Calimah, *Două documente pentru istoria noastră contemporană*, în „Convorbiri Literare”, nr. 6, septembrie 1881, p. 234–235; D. A. Sturdza, *Acte și documente*, vol. IX, p. 463.

¹⁹ *Bibl. Acad.*, mss. Arhiva Al. I. Cuza, mapa XLVI, f. 1.

²⁰ *Acte și documente*, vol. VIII, p. 102.

²¹ *Bibl. Acad.* mss. Arhiva Al. I. Cuza, mapa XLVI, f. 1. Dăm iscăliturile din procesul verbal original de la 3 ianuarie 1859; C. Rolla, M. Costachi, C. Gr. Ghica, P. Mavroeni, G. Cuciureanu, N. Roset-Bălănescu, Al. Cuza, Iancu Donici, L. Catargi, N. Catargi, L. Rosetti, Ghiorghladi, C. Micle, Șt. Silion, I. Ganea, I. Sturza, F. Cazimir, Iacovachi, I. A. A. Cantă, Pisoțki, C. Roset-Tețcanu, V. Alecsandri, N. Docan, N. Cananău, Hasnaș, A. Grigoriu, A. Panu, Kogălniceanu, N. Șuțu, Princip. Al. Moruzi, P. Carpa.

Aderez N. Mavrocordat

²² *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. III, p. 480–481.

numit că nu se putea ajunge la un acord²³. De asemenea, nu a participat la ședință nici N. Șuțu, care a semnat procesul verbal a doua zi.

Acesta spune că atunci când i s-a prezentat procesul verbal el conținea 28 de semnături și că o dată cu el l-au semnat și alți deputați, care nu asistaseră la ședință²⁴. Probabil că tot atunci l-au semnat A. Moruzi și P. Carp, ale căror semnături sînt după ale celor trei absenți de mai sus, Panu, Kogălniceanu și Șuțu. Cît despre N. Mavrocordat²⁵, chiar după forma în care iscălește, se vede că el n-a participat la ședință. Astfel, el scrie: „aderez, N. Mavrocordat“²⁶, ultima iscălitură fiind a lui.

Acesta din urmă, se pare, nu era de la început un membru al partidei naționale, fiind un aderent din ultimul moment. El trecea drept partizan al lui Grigore Sturza și „Steaua Dunării“ îi face o severă critică²⁷. După ce a fost ales deputat, el se afiliază la gruparea unionistă, iar a doua zi, după ședința din 3 ianuarie aderă și el la propunerea partidei naționale. Candidatura lui Alexandru Cuza era susținută de 32 de deputați. Astfel la ședința din 3 ianuarie, au lipsit vreo 6—7 deputați²⁸, care au semnat procesul verbal după aceea²⁹.

Personalitatea viitorului domn era bine cunoscută atît în cercurile unioniste cît și în afară, bucurîndu-se de multă popularitate. În momentul alegerii sale, el era comandantul întregii armate moldovene, deținînd funcția de ajutor al hatmanului miliției, fiind numit în acest post de către Voșoride, la 12 septembrie 1858³⁰. Avansarea lui la gradul de colonel nu s-a făcut concomitent cu aceea de ajutor al hatmanului miliției³¹, ci mai înainte³².

Informațiile interesante care se găsesc în volumele de documente cu privire la epoca nrii, publicate de Cornelia Bodea și Dan Berindei, precum și cele inedite în Arhivele Statului din Iași, sînt menite să aducă multe precizări asupra uneia dintre cele mai importante perioade din istoria modernă a României, asupra căreia vom reveni într-un studiu mai amplu.

²³ Procesul verbal de adeziune i-a fost prezentat lui Kogălniceanu acasă de către Leon Ghica și A. Beldiman, „Steaua Dunării din 310 iunie 1859, nr. 133.

²⁴ *Mémoires du Prince Nicolas Soutzo Grand Logothète de Moldavie, 1798—1761*, publiés par Panaicti Rizos, Vienne, 1899, p. 363.

²⁵ Este vorba de N. Mavrocordat, deputat de Botoșani (*Acte și documente*, vol. VIII, p. 102) și nu de A. Mavrocordat, cum spune A. D. Xenopol (*op. cit.*, p. 290) și C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 47. Acesta era deputat de Vaslui și partizan al lui Gr. Sturza. „Steaua Dunării“ din 20 noiembrie 1858, nr. 82. *Acte și documente*, vol. VIII, p. 192.

²⁶ Bibl. Acad., mss. Arhiva Al. I. Cuza, mapa XLVI, Foto 1—8.

²⁷ „Steaua Dunării“ din 16 decembrie 1858, nr. 100.

²⁸ Marin Mihalache afirmă nedocumentat că erau prezenți 30 de deputați. *Cuza Vodă*, 1967, Edit. Tineretului, p. 57.

²⁹ Numărînd semnăturile pînă la A. Panu, de unde credem că încep iscăliturile celor absenți la ședință, se constată că erau prezenți 25. Același număr reiese și din numărul voturilor, cu ocazia celor trei scrutinuri efectuate pentru desemnarea candidatului. *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. III, p. 480, Al. Cuza, dacă a fost prezent, probabil că n-a participat la votare.

³⁰ N. Corivan, *Precizări cu privire la funcțiile publice ocupate de Alexandru Cuza pînă la alegerile lui ca domn*, în „Omagiu lui P. Constantinescu-Iași“, București, 1965, p. 487.

³¹ C. C. Giurescu. *op. cit.*, p. 68, nota 5; Marin Mihalache, *op. cit.*, p. 49.

³² În ordinul de zi din 20 august 1858, Voșoride spune că vrînd să răsplătească sîrquinta mai multor ofițeri „îi întăresc la ranguri și anume... de la diviziunea de lăncieri pe maiorul Alex. I. Cuza la rangul de colonel“. Așaos la „Foaia publicațiilor oficiale“ din 18 septembrie 1858, p. 77 și 78.

QUELQUES PRÉCISIONS CONCERNANT L'ÉLECTION D'ALEXANDRE
JEAN COUZA COMME PRINCE DE MOLDAVIE

RÉSUMÉ

Le 5 janvier 1859 la Chambre des députés siégeant à Jassy a élu le colonel Alexandre Jean Couza comme prince de Moldavie.

L'auteur, mettant fin à certaines imprécisions qu'il signale dans les études publiées antérieurement par les historiens roumains, indique la date exacte de la promotion d'Alexandre Jean Couza au grade de colonel dans l'armée moldave. Ensuite il expose les circonstances dans lesquelles l'élection d'Alexandre Jean Couza a eu lieu. Le 3 janvier 1859, dans une réunion préparatoire d'un important groupe de députés, Couza fut désigné comme candidat à la suite de trois scrutins. Ce n'est qu'à la troisième votation que le choix de la majorité se fit. Quoique le procès-verbal de cette séance soit signé de 32 députés, tous les signataires ne furent pas présents. Quelques-uns apposèrent leur signature après la séance. Alexandre Jean Couza lui-même signa ce procès-verbal.

«IO» DIN INTITULAȚIA DOCUMENTELOR ROMÂNEȘTI (NOI SUBLINIERI)

DE

D. CIUREA

Problema lui „Io”, discutată în literatura noastră de diplomatică timp de peste un secol, a fost reactualizată într-un studiu amplu¹. E. Vîrtosu, autorul acestuia, prezintă, grupate, diverse opinii exprimate anterior de istorici sau de diletanți, considerate acceptabile, în parte, sau fanteziste și își propune să demonstreze vechimea particulei „Io” și să-i revele sensul mistic, „teocratic” și „teoforic”, care nu este un produs al imaginației, în comparație cu „Ștefan” din documentele „kralilor” sîrbi. E. Vîrtosu respinge derivarea ei din Kaloian („Ioniță Asan”), „suveranul” comun al Bulgarilor și „Vlahilor”. Considerăm, totuși, valabilă explicația, pe care am expus-o anterior și pe care E. Vîrtosu o menționează frecvent în studiul său, cu posibilitatea de a suplimenta argumentarea noastră. Reamintim că primul cercetător care l-a pus pe „Io” în legătură cu Ion Assan a fost Iurie Venelin (1840). Slavistul Ioan Bogdan (1889) l-a considerat (după Vostokov) un „împrumut diplomatic” de la bulgari. D. Onciul (1899) l-a comparat cu „Ștefan” al sîrbilor și cu „Cezar” ai romanilor². N. Iorga a oscilat între „Ioniță” și Bizanț, adoptînd, de fapt, vechea teorie a lui Onciul³. N. Iorga a combătut însă ipoteza lui Euloghiōs Kurias, care l-a derivat pe „Io” din „Iehova”⁴. Facem sublinierea că, pentru o

¹ E. Vîrtosu, *Titulatura domnilor români și asocierea la domnie*, Edit. Academiei, Biblioteca istorică, IX, 1960. Circa 100 de pagini din volum sînt consacrate problemei lui „Io”. Nu există nici o expunere anterioară de asemenea proporții pentru această temă. Cf. mai ales p. 37—38, 79, 81, 97, 98—99, 101, 228, 230.

² D. Onciul, *Opere*, București, 1946, p. 223.

³ N. Iorga, *Istoria Românilor prin călători*, vol. I, 1929, p. 119; Cf. și N. Iorga, *Formes byzantines et réalités balcaniques*, Leçons faites à la Sorbonne, Bucarest-Paris, 1922, p. 141. Idem, *Le caractère commun des institutions du sud-est de l'Europe*, Paris, 1929, p. 47—51. (Intitulația cu „Ioannes” a despotului sîrb Uglieșa, în grecește), Cf. și E. Vîrtosu, *op. cit.*, p. 33, 56, 82 n. 3. În ce privește receptivitatea sîrbilor față de Bizanț, se poate sublinia aici „individualismul” mai pronunțat al acestora și contactele lor mai puternice cu lumea „catolică” occidentală, ceea ce se remarcă, în mod evident, și în domeniul diplomatiei. Cf. și St. Stanoyevitch, *La civilisation du peuple serbe au Moyen Age*, Paris, 1919.

⁴ „Revue Historique du sud-est Européen”, XII (1935), p. 270. „L'explication du père Kourila concernant l'„Io” dans l'intitulation des princes roumains est intenable”. Cf. și „Codrul Cosminului”, VIII (1934), p. 495. „...E. Kurilas din muntele Athos

explicație justă și acceptabilă, este utilă comparația cu apelativul „Flavius”, tot bizantin cu mult anterior lui „Io”, adoptat de regii germanici (ostrogotii, vizigoții iberici și longobarzii) în secolele VI—VII, în titulatura lor, pentru demonstrarea „legitimității” și „sunetul” imperial⁵. Mimetismul medieval este o realitate istorică ce nu trebuie trecută cu vederea sau ignorată.

Studii mai recente ale unor bizantinologi ne dau posibilitatea să demonstrăm, și mai mult, că și acest „Io” este un element de imitație bizantin la origine, care, alături de altele, face parte din acel „corredo” al pompei princiere balcanice din secolul al XIV-lea, în îmbrăcăminte, anturaj și diplomatică. La aceasta se adaugă apoi și sensul „teoforic” asumat ulterior, când amintirea Bizanțului era pe cale de a se estompa. Fot fi, astfel, menționate contribuțiile bizantinologilor G. Ostrogorski, D. Anghelov și Th. Gherasimov. G. Ostrogorski, continuând pe F. Dölger (*Byzanz und die europäische Staatenwelt*, 1953), s-a referit la misticismul care domina pe monarhul bizantin în manifestările sale. El sta formal în fruntea monarhilor „lumii creștine”, cu toate loviturile date prestigiului imperial de țarul bulgar Simeon și, apoi, de „kralul” sîrb Ștefan Dușan. În ierarhia bizantină de monarhi, unii erau considerați „fii”, alții „frați” ai împăratului. De aici s-a ajuns la tradiția instituției „familiei” de regi, menținută pînă tîrziu. În calitatea sa de cap al ierarhiei monarhice medievale, împăratul bizantin Mihail al VII-lea Dukas acorda regelui Ungariei Geyza I coroana. În inscripția acestei coroane, numele împăratului a fost trasat cu roșu (*Basileus Romanion*), iar cel al regelui ungar cu albastru (*Krales Turkias*)⁶. D. Anghelov (Sofia) subliniază influența puternică, „bizantinizarea” (termenul este folosit de autor) Bulgariei în toate domeniile, inclusiv cel al diplomatiei, ceea ce apare ca logic și natural. Istoricul bulgar subliniază că cercetările în acest domeniu sînt încă departe de a fi terminate⁷. Într-un studiu de diplomatică, Th. Gherasimov prezintă cîteva facsimile de sigilii și documente ale țarilor bulgari Ioan Assan II (1218—1241), care a fost cel mai marcant membru al

a prezentat o comunicare despre Io. Kurilas îl derivă din Iehova > Iao > și nu din Ioniță împăratul vlaho-bulgar, care n-ar fi avut nici o legătură cu românii din stînga Dunării”. Kamburoglu, la discuții, arată că Io-Ioannes < Ghiannes, care este o confuzie cu arabo-turcescul aghian = înalt demnitar (V. Grecu). Cf. și P.P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, București, 1944, p. 111 și nota 3. „Io” înaintea numelui domnului este Ioan după modelul „împăraților” din al doilea imperiu bulgar, o imitație diplomatică fără sens politic. De altfel prescurtarea lui Ioan în Io era obișnuită și în paleografia și numismatică bizantină a vremii... Deși e deplin dovedit că Io este Ioan, se mai găsesc și azi cercetători care propun soluții noi și fanteziste pentru „misteriosul Io”... Io Palaiologos poartă monetele împăratului Ioan Paleolog...”.

⁵ Cf. mai recent F. Haenssler, *Byzanz und Byzantiner*, Bern, 1960, p. 48 „Er (Rekkared) legte sich als erster Westgotenkönig den Titel Flavius bei, der vor ihm Odoaker, Theoderich und die Könige der Burgunder angenommen hatten. Auch die Langobardenherrscher führten seit Alboin diesen Titel. Flavius charakterisiert den König als Römer im Verhältnis zu seinen römischen Untertanen, Die Annahme des Flavius-Titels bedeutete nicht Anspruch auf kaisergleiche Stellung”.

⁶ G. Ostrogorski, *The Byzantine Emperor and the Hierarchical World Order*, în „The Slavonic and East European Review”, London, vol. XXXV, nr. 84, dec 1956, p. 1—14. Cf. și *Histoire générale des Civilisations* (M. Crouzet), t. IV, PUF, 1961, p. 144 (tablou de Albrecht Dürer, din 1501, cu ierarhia occidentală: imperator, rex Francorum, rex Hispaniae (de o parte și de alta), reges simplices, duces, comites, marchiones, principes, vicecomites, barones).

⁷ D. Anghelov, *Die gegenseitigen Beziehungen und Einflüsse zwischen Byzanz und dem mittelalterlichen Bulgarien*, comunicare prezentată la Conferința bizantinologilor de la Praga, la 30 octombrie 1957, în „Byzantinoslavica”, XX/1, 1959, p. 40—49 (fără note). Cf. și V. N. Slatarski, *Geschichte der Bulgaren*, I. Teil, Leipzig, 1918, p. 176 (facsimil cu familia lui Ioan Alexandru după evangheliarul din 1356).

dinastiei Assenizilor și nu „Ioniță”⁸, Kaliman și Alexandru (subscriptia documentelor lui Kaliman și Alexandru, cu «Io», imită fidel pe aceea a împăraților bizantini și a fost, ulterior, copiată în documentele cancelariei muntene). Gherasimov remarcă legătura dintre figurația sigiliilor bulgare și a celor bizantine din secolele XIII și XIV⁹. Se mai poate sublinia că «Io» datează diplomatic din secolul al XII-lea, de la Comneni (Ioan Comnenul), dar se fixează și ia în secolul al XIV-lea (cu Ioan Paleologul) o nouă și mai mare extindere. Am remarcat conținutul „religios” al lui „Io” în documentele lui Ștefan cel Mare, subliniat, cu importante completări, de E. Virtosu¹⁰. În legătură cu acest aspect mai putem aminti că pe reversul „hrisobulului” lui Io Șişman apare figurat „sfântul părinte” Ioan de Rilo”¹¹ (așa cum pe acelea ale regilor sîrbi apare Sf. Ștefan). Unele documente ale lui Vasile Lupu, cunoscut prin megalomania și „manierele” sale de bazileu bizantin, — la mănăstirea Golia din Iași, deasupra ușii, la exterior, se află sculptat în marmură un vultur bicefal bizantin¹² — au la martori, cu aur sau cu roșu, menționat „Io Vasile Voievod”¹³.

În ce privește desemnarea succesorului la domnie cu „Io”, pentru Constantin Movilă avem mențiuni și în tabloul votiv de la mănăstirea Sucevița¹⁴ și chiar într-o însemnare din 1602 (aprilie 2), pe un manuscris (aflat la Biblioteca Centrală din Iași), iar pentru Ștefan, fiul lui Vasile Lupu, într-un document din 1651 martie 25¹⁵.

Folosit constant în diplomația slavo-română¹⁶ și, în mod deosebit, în diplomația fanariotă, „Io” dispăre în secolul al XIX-lea¹⁷ o dată cu alte elemente, unele și cu o notă mistică, ale culturii feudale a sud-estului european.

⁸ Cf. și C. I. Jirecek, *Geschichte der Bulgaren*, Praga, 1876, p. 261—262.

⁹ Th. Gherasimov, *Sceaux bulgares en or des XIIe et XIe siècles*, în „Byzantinoslavica”, XXI/1, 1960, Praga, p. 62—74. Cf. și F. Dworschak, *Byzantinische Goldbullen*, „Byz. Zeitschrift”, 36, 1936, p. 36—45.

¹⁰ Cf. și I. Bogdan, *Cronici inedite*, 1891, p. 48. (1504): *прѣстависѣ раб Божїи господни Іоуѣ Стефанъ Воиводъ*, „Ioan Ștefan” și în evangheliarul din 1502. Cf. E. Virtosu, *op. cit.*, p. 98, 99, 195, 228.

¹¹ V. Dobruski, *Tri starobălgarski țarski peciata*, în „Sbornik”, vol. XVIII, Sofia, 1901, p. 816.

¹² Vulturul bicefal, de factură rusească, mai apare, asociat cu hourul moldovenesc, într-o inscripție din 1582 de la mănăstirea Slatina. Cf. G. Balș, *Bisericiile moldovenești din sec. XVI*, 1928, p. 151.

¹³ Bibl. Acad. CCV/957 (1638 aprilie 7), 11865/2 (1651 martie 5).

¹⁴ G. Balș, *op. cit.*, p. 301.

¹⁵ Bibl. Acad. 11862/2.

¹⁶ Unii editori de documente române din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea l-au confundat și redat greșit prin „Noi”, datorită formei lui *I* și accentului dublu pe *o*. Se poate afirma, cu certitudine, că nu există document original, din aceste secole, care să nu poarte pe Io (Иѡ) înaintea numelui domnesc propriu-zis din intitulare și subscriptie. În tratatul de la Sibiu (din 15 februarie 1690), Constantin Cantemir este „Iohannes Constantinus modernus princeps Moldaviae” (Veress, *Doc.*, XI, p. 400).

¹⁷ Patriarhii de Constantinopol și Ierusalim i se adresau încă lui Mihail Sturza, în corespondența lor, în grecește, cu „Ioannes”, ceea ce se explică și prin tradiția relațiilor bisericești cu Moldova (anterior îl folosea Kiparissa pentru Mihail Racoviță). Cf. și D. P. Bogdan, *О Византинизма в славяно-румынских текстах*, în „Византийскии Временник”, vol. XXIII, 1963, p. 64—65.

NOUVELLES CONSIDÉRATIONS CONCERNANT LE TERME «IO»
DANS LA DIPLOMATIQUE ROUMAINE

RÉSUMÉ

L'auteur, qui a publié, en 1942, dans les Annales de l'Académie Roumaine, une note sur ce problème si controversé, présente quelques nouvelles réflexions à l'occasion de la parution d'études récentes.

Se fondant sur les matériaux fournis par les recherches entreprises depuis vingt-cinq ans, l'auteur souligne de nouveau l'origine byzantine de ce terme, son utilisation étant due au mimétisme et au mysticisme du Moyen Âge et ayant comme but l'affirmation de l'autorité princière.

ISTORIA ROMÂNIEI ÎN RECENTELE LUCRĂRI DE SINTEZĂ APĂRUTE ÎN FRANȚA

DE

V. CRISTIAN

Interesul manifestat în Franța pentru români și pentru istoria lor datează de multă vreme; s-a considerat că începuturile sale pot fi plasate în 1777¹, an în care este publicată cunoscuta lucrare a lui J. L. Carra². Și înainte de 1777 însă, la Paris, apăruseră unele plachete referitoare la Principatele române (prima din ele datînd din 1695), iar mari gânditori ca Voltaire³, Montesquieu⁴ au manifestat preocupări pentru situația lor. Începînd din secolul trecut, stimulat de politica Franței în chestiunea orientală, de intensificarea relațiilor franco-române și de atenția față de rezolvarea problemei naționalităților într-un moment de puternică afirmare a națiunii române, acest interes avea să sporească, concretizîndu-se în numeroase lucrări, articole, memorii, albume etc. Ar fi imposibil să le amintim aici pe toate; de altfel, ele au fost repertoriate în două valoroase volume bibliografice⁵, incomplete și acestea, chiar pentru data apariției lor⁶. Să menționăm totuși că printre cei pe care i-a preocupat poporul latin de la Dunărea de Jos, „națiunea soră”⁷ de aici, se numără istorici și publiciști de renume ca Michelet, Quinet, Bataillard, iar mai tirziu E. Picot, P. Henry, M. Emerit, pentru a ne opri doar asupra cîtorva nume. La stimularea acestui interes au contribuit și realizările istoriografiei române, legăturile cu personalități de seamă ale științei franceze stabilite de istoricii români, publicarea de către aceștia din urmă a numeroase lucrări în Franța sau în limba franceză. Faptul avea să se reflecte și în locul acordat istoriei României în unele lucrări de sinteză; amintim în acest sens cunoscuta *Histoire générale* publicată sub redacția

¹ Cf. G. Bengesco, *Bibliographie franco-roumaine depuis le commencement du XIXe siècle jusqu'à nos jours*, 2e éd., Paris 1907, p. IX—X.

² *Histoire de la Moldavie et de la Valachie, avec une dissertation sur l'Etat de ces deux provinces*, par M. C.... qui a séjourné dans ces provinces, Iassy, 1777, XXXII—223 p. În 1778 a apărut o ediție la Paris.

³ Voltaire, *Histoire de Charles XII*, Iași, f.a., p. 220 și urm.

⁴ P. Marcu-Bals, *Cunoștințele lui Montesquieu despre Valahi*, în „Viața Românească”, nr. 11—12, 1927, p. 72—78.

⁵ C. Bengescu, *op. cit.*, p. XLIII, 218, 114; Al. et G. Rally, *Bibliographie franco-roumaine*, Paris, 1920, t. I, p. II.

⁶ P. Henry, *Bulletin historique. Histoire roumaine*, în „Revue historique”, t. CLXXVI, oct.—déc. 1935, p. 487.

⁷ E. Regnault, *Histoire politique et sociale des Principautés Danubiennes*, Paris, 1855, p. 539.

lui Lavise și Rambaud, la elaborarea căreia, după cum se știe, a colaborat și A. D. Xenopol.

Evident, cercetarea aspectelor menționate mai sus merită un studiu amplu. Scopul rîndurilor ce urmează este mult mai modest. Avînd în vedere interesul manifestat de multă vreme în Franța pentru istoria României, ni s-a părut interesant să urmărim cum apare ea în operele istoricilor francezi contemporani. Ne vom opri, în acest scop, asupra lucrărilor generale apărute în ultima vreme. Excluderea altor categorii impune, astfel, unele limite analizei de față. Am considerat însă, pe de o parte, că lucrările generale, constituind sinteze ale rezultatelor efectuate pînă în momentul apariției lor, reflectă fidel gradul de informare și concepțiile savanților francezi asupra trecutului românilor; pe de altă parte, ele ne dau posibilitatea să urmărim care este locul pe care ni-l rezervă aceștia în cadrul istoriei europene. Să nu uităm apoi că lucrările la care ne vom referi constituie instrumente de lucru deosebit de răspîndite atît în Franța cît și în alte țări. Mai ales prin aceasta, prin buna reputație de care se bucură, ele prezintă o mult mai mare însemnătate decît alte categorii de lucrări, dintre care unele sînt mai mult sau mai puțin ocazionale, iar altele de strictă specialitate.

Lucrările la care ne vom referi au apărut în ultimii cincisprezece ani. În majoritatea lor, ele reflectă noua orientare a istoriografiei franceze, influențată de cunoscuta *Școală a Analelor*. Acest lucru este oglindit printr-o lărgire considerabilă a sferei cercetărilor, istoricii acordînd o atenție și un rol deosebit în explicarea evenimentelor factorilor geografici, demografici, economici, psihologici. Faptul este evident, mai ales, în cunoscuta *Histoire des civilisations*, în șapte volume, apărută sub redacția lui M. Crozet, în care politicul — pivotul tradițional al vechii istoriografii — nu are decît un loc de rangul doi.

Dintre lucrările pe care le vom analiza, două sînt reeditări: cunoscutele colecții „Peuples et Civilisations” și „Clio”. Trebuie să facem însă precizarea că nu este vorba de o simplă reeditare, ci de ediții substanțial îmbogățite prin includerea rezultatelor recente; pe de altă parte, unele capitole sau chiar volume sînt complet noi, ele fiind redactate de alți istorici decît cei inițiali, sau în alte cazuri, puse la punct de aceștia.

Celelalte lucrări sînt exclusiv rezultatul acestor din urmă ani. Dintre ele se detașează, în afara acelei *Histoire des civilisations*, amintită deja, o amplă istorie a relațiilor internaționale⁸ și colecția „Nouvelle Clio”. Prima din ele, întocmită sub redacția lui P. Renouvin, reprezintă o valoroasă încercare de a depăși cadrul strîmt al studiilor exclusive a tratatelor diplomatice, investigațiile fiind extinse asupra tuturor acelor domenii care pot avea o influență asupra acestora. Cît despre „Nouvelle Clio”, aflată în curs de publicare⁹, ea își propune să stabilească care sînt rezultatele certe obținute pînă în prezent de știința istorică, care sînt problemele nerezolvate încă și căile lor probabile de rezolvare. Fără a utiliza o metodă complet originală — ne amintim că în vechea „Clio” se întilnește o prezentare asemănătoare — „Nouvelle Clio” va constitui, fără îndoială, un instrument de lucru indispensabil istoricului. În sfîrșit, ne vom referi și la acele lucrări cu caracter general cărora li se rezervă mai mult rolul de ghid în istoria modernă și contemporană¹⁰, ca și la o

⁸ P. Renouvin, sub red., *Histoire des relations internationales*, vol. I—VIII, Paris, Hachette 1953—1958 (Lucrarea a fost apoi reeditată). Vezi în legătură cu aceasta recenziile publicate în „Studii și cercetări științifice. Istorie”, Iași, nr. 2 (1962), p. 261—269, și „Anuarul Institutului de istorie și arheologie, Iași”, I (1964), p. 177—192.

⁹ Vezi în legătură cu chestiunea care ne interesează J. Godechot, *Les Révolutions. 1770—1789*, 2e éd., Paris, P.U.F., 1965 și J. B. Duroselle, *L'Europe de 1815 à nos jours. Vie politique et relations internationales*, Paris, P.U.F., 1964.

¹⁰ F. Ponteil, *Histoire générale contemporaine. Du milieu du XVIIIe siècle à la deuxième guerre mondiale*, Paris, Dalloz, 1963; J. Droz, *Histoire diplomatique de 1648 à 1919*, 2e éd., Paris, Dalloz, 1959; J. B. Duroselle, *Histoire diplomatique de 1919 à nos jours*, Paris, Dalloz, 1960.

Histoire Universelle, apărută în cadrul sintezelor publicate în colecția „Encyclopédie de la Pléiade”¹¹.

Evident, în rîndurile de față, nu ne vom putea opri în mod detaliat asupra tuturor aspectelor pe care le comportă tratarea istoriei României în lucrările menționate; ne vom referi doar la acelea pe care le-am considerat mai importante. În acest scop nu vom face o analiză a fiecărei lucrări în parte ci vom urmări, cronologic, cum sînt prezentate anumite evenimente și fenomene în diferite lucrări. Firește, procedeul ales prezintă neajunsul că astfel nu se poate urmări la fel de clar, ca în cazul unei analize separate a acestor lucrări, locul pe care fiecare din ele îl acordă istoriei României și modul în care o prezintă; de aceea, vom reveni la sfîrșit asupra acestei chestiuni întrucît, fără a exagera cu nimic rolul românilor în istoria Europei, nu putem uita adevărul pe care Iorga l-a formulat cu atîta claritate: „Avem în istoria universală un loc pe care nu înțelegem să-l cedăm nimănui”. Metoda aleasă oferă însă posibilitatea eliminării repetițiilor, mai ales că modalitatea de abordare și interpretare a evenimentelor este adesea asemănătoare la diferiți istorici. Facem de asemenea precizarea că vom insista îndeosebi asupra perioadei moderne și contemporane; evul mediu românesc este destul de puțin prezent în lucrările analizate, mai ales că numai unele din ele se referă la această perioadă. Se adaugă aici unele imprecizii și interpretări eronate.

Afirmația ultimă este valabilă chiar în ceea ce privește problema originii românilor. Astfel, în una din aceste lucrări,¹² după ce se subliniază că populația romanică din sud-estul Europei a rezistat mai bine în regiunea carpatică decît în Balcani și că atestarea prezenței românilor la cîteva secole după încetarea stăpînirii romane dovedește că ei „ne pouvaient sortir de rien”, se afirmă, apoi că românii nu „apar” decît în secolul al XIV-lea¹³, teză a cărei inconsistență a fost subliniată de istoricul francez P. Henry încă acum 30 de ani¹⁴, studierea atență a izvoarelor ca și descoperirile arheologice atestînd că formarea poporului român, începută cu multă vreme înainte, s-a desăvîrșit încă în secolul al X-lea¹⁵. Chiar fără cunoașterea acestor izvoare, este evident că formarea statelor feudale Moldova și Țara Românească nu se putea produce în același secol cu „apariția” poporului român. Afirmația este, de altfel, contrazisă și de menționarea, în aceeași lucrare, a prezenței românilor la sfîrșitul secolului al XIII-lea¹⁶.

Aceeași lucrare prezintă într-un mod necorespunzător și problema constituirii statelor feudale. După părerea autorului, teritoriul românesc ar fi fost nelocuit pînă în secolul al XIV-lea, popularea sa datorîndu-se unui descălecat¹⁷ — chiar dacă nu acesta este termenul folosit; or, lipsa de fundament a acestor afirmații a fost demonstrată de același istoric francez P. Henry care sublinia prezența unor formații statale pe teritoriul nostru încă în secolul al XI-lea¹⁸. În ceea ce privește constituirea propriu-zisă a statelor feudale — plasată greșit în secolul al XV-lea — ea ar fi fost posibilă, în concepția autorului, ca urmare a slăbirii, în urma înaintării turcilor, a statelor slave¹⁹; or, în momentul în care otomanii cucureau abia Adria-

¹¹ R. Grousset et E. G. Léonard, *Histoire universelle*, vol. I—III, Paris, Gallimard, 1956—1958.

¹² E. Perroy, *Le Moyen Âge. L'expansion de l'Orient et la naissance de la civilisation occidentale*, 3-e éd., P.U.F., 1961, p. 49 (Histoire générale des civilisations, t. III).

¹³ *Ibidem*, p. 531.

¹⁴ P. Henry, *op. cit.*, p. 509.

¹⁵ C. Daicoviciu, E. Petrovici, Gh. Stefan, *La formation du peuple roumain et de sa langue*, București 1963, 65 p. (Bibliotheca Historica Romaniae, 1).

¹⁶ E. Perroy, *op. cit.*, p. 529.

¹⁷ *Ibidem*, p. 531.

¹⁸ P. Henry, *op. cit.*, p. 501—511.

¹⁹ E. Perroy, *op. cit.*, p. 531.

nopole (1360), Moldova și Țara Românească se constituiseră deja ca state de sine stătătoare.

În aceeași ordine de idei, menționăm că și istoria românilor în secolele următoare (XV—XVII) constituie relativ rar obiectul atenției istoricilor francezi, fiind presărată cu destul de multe inexactități. În volumul amintit deja se vorbește doar de participarea românilor la bătălia de la Varna din 1444²⁰. În același timp, numeroasele și strălucitele bătălii ale românilor împotriva Imperiului otoman sînt neglijate²¹, locul lor în stăvilirea, cu urmări atît de favorabile pentru Occident, a invaziei turcilor, fiind astfel trecut sub tăcere, fapt cu atît mai surprinzător dacă avem în vedere prețuirea de care s-au bucurat din partea contemporanilor victorii ca cele ale lui Mircea cel Bătrîn, Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul etc. În plus, după ce se arată că stăpînirea turcă asupra țărilor române nu a fost atît de absolută ca în alte părți, ele păstrîndu-și o anumită autonomie²², într-un alt volum din *Histoire des civilisations* se afirmă că populația de aici ar fi preferat dominația otomană stăpînirii locale²³. Că lucrurile stau cu totul altfel o dovedesc repetatele lupte ale țărilor române cu turcii. Ele sînt însă, după cum am arătat, neglijate în lucrările referitoare la această problemă²⁴.

Pentru secolul al XVIII-lea informațiile asupra românilor încep să fie mai numeroase. Ele se referă mai ales la acele momente cînd istoria Principatelor este strîns legată de evoluția chestiunii orientale: războaiele ruso-turce, „proiectul grec” etc. O excepție o constituie, totuși, volumul respectiv din colecția „Clio”. Bun cunoscător al istoriei acestor regiuni, V. L. Tapié subliniază aspirarea la care erau supuși țărani din Transilvania de către magnații unguri și amploarea răscoalei condusă de Horia care ar fi intenționat să creeze un regat „dac”, răscoală care, crud reprimată, l-a determinat pe împărat să ia cunoscutele măsuri cu caracter social și financiar²⁵. Este însă surprinzător că această răscoală nu a fost de fel prezentată în alte lucrări, ea fiind omisă chiar de J. Godechot²⁶, cu toate că apreciatul profesor de la Toulouse își propune să demonstreze existența acum a unei „revoluții mondiale”, citînd în acest scop mișcări de o amploare redusă. De altfel, mișcările sociale din țările române sînt insuficient prezentate și în lucrările care se referă la secolul al XIX-lea.

Astfel, în majoritatea lor, ele ignoră răscoala condusă de Tudor Vladimirescu²⁷. Se vorbește doar de pătrunderea eteriștilor în Principate și de eșecul pe care l-au suferit aici, fără a se prezenta măcar raporturile lor cu răsculații din Țara Românească; cel mult se amintește că Ipsilanti „s-a lovit de ostilitatea populației din țările române”²⁸, omițîndu-se și aici orice altă explicație. Singura excepție o constituie volumul IX din aceeași colecție „Clio”, în care se precizează caracterul național

²⁰ E. Perroy, *op. cit.*, p. 540.

²¹ Atît în volumul III din *Histoire générale des Civilisations*, cit și în vol. IV (R. Mousnier, *Les XVI-e et XVII-e siècles*, 3-e ed. P.U.F., 1961) ele sînt complet omise.

²² E. Perroy, *op. cit.*, p. 541.

²³ R. Mousnier, *op. cit.*, p. 496.

²⁴ Care, în plus, conțin și alte imprecizii. Pentru *Histoire universelle* sub red. lui Grousset și Leonard vezi Șt. Birsănescu, *Lacunele unei istorii universale*, în „Cronica” din 17 decembrie 1966; pentru *Histoire des relations internationales* sub red. lui P. Renouvin, recenzie menționată din „Studii și cercetări științifice. Istorie”, Iași, nr. 2 (1962), p. 263—269.

²⁵ E. Préclin et V. L. Tapié, *Le XVIII-e siècle. Première partie. La France et le monde de 1715 à 1789*, Paris, P.U.F., 1952, („Clio”, VII), p. 196.

²⁶ În cunoscuta sa lucrare *Les Révolutions. 1770—1799*, Paris, P.U.F., 1964.

²⁷ Faptul este surprinzător mai ales pentru vol. XI din „Peuples et Civilisations” (F. Pontéil, *L'Veil des nationalités. 1815—1848*, Paris, P.U.F., 1960), cu atît mai mult cu cît mișcarea condusă de Tudor era menționată în prima ediție a acestui volum, alcătuită de G. Weill.

²⁸ J. Droz, *Histoire diplomatique de 1648 à 1919*, p. 308.

și social al răscoalei lui Tudor, expunerea fiind completată printr-o utilă expunere a istoriografiei problemei²⁹.

În aceeași lucrare, un paragraf special este consacrat evenimentelor revoluționare de la 1848 din țările române. Insistând mai ales asupra revoluției din Țara Românească, J. Droz subliniază că, pe lângă intervenția străină, o altă cauză a eșecului revoluției a constituit-o faptul că preponderența moderaților conduși de Heliade, care s-au opus la orice reformă socială în favoarea țăranilor, a făcut ca aceștia să nu fie interesați în susținerea ei³⁰. Surprinde însă că în alte lucrări aceste evenimente nu sînt de fel menționate (deși în una din ele se subliniază că din Europa orientală mișcările revoluționare nu vor lăsa intactă decît Rusia)³¹, cu atât mai mult cu cît ele sînt expuse într-o lucrare privind relațiile internaționale³².

Revoluția din Transilvania este tratată, în schimb, de aproape toți autorii. Ei au căutat mai ales să explice, chiar dacă nu în suficientă măsură, lupta națională din timpul evenimentelor din 1848—1849. Subliniind că naționalitățile din Imperiul habsburgic nutreau o vie dorință de a deveni independente, F. Pontéil remarcă pe bună dreptate că „situația Ungariei era paradoxală. Pe de o parte, ea apasă cu o mîină de fier asupra naționalităților care o compun, iar pe de alta se străduiește să se elibereze de sub dominația austriacă”³³. Revoluția propriu-zisă s-a bucurat însă de mai puțină atenție. În unele lucrări apar, totuși, anumite elemente esențiale. Ch. Pouthas, de pildă, subliniază că participanții la adunarea de la Blaj s-au pronunțat pentru reforme sociale și au respins categoric unirea cu Ungaria³⁴.

Pentru perioada de după 1848 informațiile devin mai consistente. Ele se referă mai ales la acele momente în care istoria României a fost nemijlocit legată de istoria Europei și, mai ales, a Franței. Un exemplu în acest sens îl constituie felul în care este urmărită Unirea Principatelor. Cu acest prilej, aproape toți autorii insistă asupra relațiilor franco-române, unii din ei prezentînd evenimentul ca pe un rezultat exclusiv al ajutorului Franței. Faptul este uneori evident chiar în ceea ce privește premisele interne ale Unirii, influența ideilor franceze asupra formării intelectualelor români fiind supraestimată, mai ales în legătură cu studiile pe care aceștia le urmaseră la Paris. În una din aceste lucrări se afirmă chiar că „în acest creuzet internațional al liberalismului ei capătă conștiința unității țării lor”³⁵. Evident, influența ideilor franceze este certă; ea nu trebuie însă exagerată. De altfel, unul dintre autorii menționați, J. Droz, privește lucrurile printr-o optică puțin diferită: fără a omite importanța studiilor în străinătate ale tinerilor revoluționari români el insistă asupra rolului pe care l-au avut unii români din Transilvania (Gh. Lazăr) în dezvoltarea ideii reconstruirii Daciei traiane³⁶.

Cît despre realizarea propriu-zisă a Unirii, ea este prezentată în contextul politicii europene din anii 1856—1859. Rolul pe care l-a avut acum Franța este incontestabil și istoricii francezi l-au reliefat în mod pregnant. Uneori însă ei au căutat să elimine

²⁹ J. Droz, L. Genet, J. Vidalenc, *L'Époque contemporaine I. Restaurations et révolutions (1815—1871)*, Paris, P.U.F., 1963, p. 290; 300—301.

³⁰ *Ibidem*, p. 291.

³¹ Ch.—H. Pouthas *Démocraties et capitalisme, (1818—1860)*, Je éd., Paris, P.U.F., 1961 („Peuples et Civilisations”, XVI), p. 72.

³² P. Renouvin, *Histoire des relations internationales*, t. V, p. 286. Aceeași lucrare consacră un paragraf special (p. 168—169) mișcării naționale în țările române înainte de 1848.

³³ F. Pontéil, *Histoire générale contemporaine*, p. 333—334. „Les magyars rêvent de secouer le joug de Vienne. Mais que pensent les Roumains soumis au joug hongrois ?” (*Ibidem*, p. 334).

³⁴ Ch. Pouthas, *op. cit.*, p. 88; vezi și P. Renouvin, *op. cit.*, t. V, p. 196.

³⁵ F. Pontéil, *Histoire générale contemporaine*, p. 358.

³⁶ Cf. J. Droz, L. Genet, J. Vidalenc, *op. cit.*, p. 291.

orice umbră care ar putea întuneca politica acesteia, căutînd s-o prezinte doar ca pe un rezultat al aplicării de către Napoleon al III-lea a principiului naționalităților și încercînd să elimine anumite oscilații și concesii. Evident, Franța a fost un activ sprijinitor al Unirii — din motive pe care într-o expunere mai nuanțată, P. Renouvin le pune în legătură și cu politica ei față de Italia³⁷ — luptînd în acest scop împotriva atitudinii opoziționiste a Turciei și Austriei³⁸, ultima temîndu-se ca noul stat să nu constituie „un pôle d'attraction” pentru românii din Transilvania³⁹. Sublinierea rolului diplomației franceze în realizarea Unirii nu justifică însă completa neglijare a factorilor interni obiectivi, cu atît mai mult cu cît problema națională în secolul al XIX-lea constituie o constantă preocupare a istoriografiei franceze contemporane.

Prezentarea Unirii este aproape întotdeauna însoțită de expunerea principalelor evenimente din perioada domniei lui Cuza, expunere care, chiar dacă sumară, este în general corectă. În mod deosebit istoricii francezi subliniază rolul domnitorului și este interesant să notăm aici că, într-o cunoscută *Introducere în istoria relațiilor internaționale*, P. Renouvin apelează și la exemplul principelui român atunci cînd face o teoretizare a raportului personalitate-opinie în cadrul mișcării naționale⁴⁰. Uneori se strecoară totuși inexactități; astfel, pentru Ch. Pouthas, secularizarea averilor mănăstirești — singurul eveniment din această perioadă de care se ocupă, probabil pentru implicațiile sale externe — ar fi redat statului 7/8 din solul românesc (!)⁴¹.

Dacă unirea Principatelor este destul de bine reprezentată în lucrările analizate, nu același lucru se poate spune și despre cucerirea independenței. Participarea României la războiul din 1877—1878 și obținerea în felul acesta a independenței nu sînt nici măcar menționate în unele lucrări⁴², iar în altele informațiile oferite sînt destul de sumare. O excepție o constituie volumul XVII din „Peuples et Civilisations”, în care se subliniază, printre altele, poziția strategică capitală a României și participarea armatelor sale la sîngeroasele lupte din sudul Dunării, după ce la început comandamentul rus nu considerase necesar sprijinul lor⁴³.

Un interes deosebit pentru istoria României îl întîlnim pentru perioada de după 1878, mai ales în „Peuples et Civilisations” și „Clio”. Este prezentată lupta dintre liberali și conservatori ale căror guvernări consacără, după Baunont, domnia unei oligarhii și acționează în profitul clasei dominante⁴⁴, ca și situația grea a țărănimii, situație care a determinat puternice răscoale ca cele din 1888 și 1907⁴⁵. Sînt prezentate, de asemenea, realizările administrative și economice, P. Renouvin subliniind că ele au fost posibile mai ales datorită faptului că România a contat pe ea însăși⁴⁶. Dar, majoritatea referirilor privesc îndeosebi politica externă a României, relațiile sale cu Puterile Centrale.

³⁷ P. Renouvin, *op. cit.*, p. 319—320.

³⁸ *Ibidem*, t. V, p. 320; J. Droz, *Histoire diplomatique de 1648 à 1919*, p. 395. 1919, p. 395.

³⁹ Ch. Pouthas, *op. cit.*, p. 500.

⁴⁰ P. Renouvin et J. B. Duroselle, *Introduction à l'histoire des relations internationales*, Paris, A. Colin, p. 501.

⁴¹ Ch. Pouthas, *op. cit.*, p. 501.

⁴² În Duroselle, *L'Europe de 1815 à nos jours*, p. 112; 142, se vorbește doar de obținerea independenței „de fapt” în 1856; anul 1878 este omis.

⁴³ H. Hauser, P. Benaerts, F. L'Huillier, *Du libéralisme à l'imperialisme, 1860—1878*, 2e éd., Paris, P.U.F., 1952, p. 344 și urm.

⁴⁴ M. Baumont, *L'Essor industriel et l'imperialisme colonial (1878—1904)*, Paris, P.U.F., 1965, p. 491. Vezi și p. 485 în legătură cu dreptul de vot.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 153. P. Renouvin ș.a., *L'époque contemporaine. II. La paix armée et la Grande Guerre (1871—1919)*, nouvelle édition, P.U.F., 1960, p. 176.

⁴⁶ P. Renouvin, *L'époque contemporaine*, II, p. 176.

Prezentându-se încheierea acordului din 1883 cu Austro-Ungaria și Germania⁴⁷, se subliniază că el a fost păstrat secret pentru a nu șoca (froisser) opinia publică, dată fiind situația românilor din Transilvania. De altfel, Renouvin subliniază că deja în vremea războaielor balcanice s-a produs o „evadare” a României din sistemul Triplei Alianțe⁴⁸. Alegerea unei politici contrare aceleia urmărite de presiunile Vienei dovedește cu prisosință acest lucru. Faptul devine și mai evident atunci când, în 1913, Czernin a propus ca pentru angajarea României tratatul să devină public, fără să izbutească însă. Renouvin menționează în legătură cu aceasta, faptul că regele nu a ascuns că populația română este aproape pretutindeni ostilă Austro-Ungariei și că publicarea tratatului nu ar putea schimba cu nimic această stare de lucruri; în caz de război european, a declarat el, ar fi imposibil ca România să fie antrenată de partea monarhiei dualiste⁴⁹.

Având în vedere toate acestea, atitudinea României în timpul primului război mondial apare ușor explicabilă. De aceea, afirmația lui Droz că România, ca și Italia, ar fi rămas neutră doar datorită faptului că războiul a fost provocat de Puterile Centrale, excluzându-se astfel *casus foederis*⁵⁰, apare ca insuficientă. Dimpotrivă, analiza pe care o face Renouvin atît neutralității⁵¹ cît și intrării României în război⁵² este judicioasă. Cunoscutul istoric francez subliniază că, dacă în august 1914 regele a izbutit să împiedice intrarea României în război de partea Antantei, el nu ar fi putut păstra multă vreme această situație. Încercările frecvent menționate ale celor două grupări de state de a atrage România de partea lor nu se puteau solda cu succes decît pentru Antantă. „Condițiile în care se prezenta desăvîrșirea unității naționale — arată Renouvin — sînt suficiente pentru a fixa orientarea acestei politici române”. Or, politica României trebuia să fie îndreptată în mod esențial spre unirea cu românii din Transilvania.

Aici trebuie să subliniem că desăvîrșirea unității naționale este menționată și ca un tel al acestora. Subliniindu-se faptul că cele peste trei milioane de români constituie majoritatea populației din Transilvania, istoricii francezi menționează în același timp și politica de deznaționalizare dusă de către guvernele maghiare. R. Schnerb, de exemplu, arată că politica de maghiarizare este cu mult anterioară anului 1867, dar că începînd de acum, Ungaria, principala beneficiară a dualismului⁵³, dispunînd de funcționari, utilizînd cazarma, presa, școala, clerul, falsificînd statisticile, a accentuat-o la maximum. Românii nu puteau să rămînă pasivi în fața acestei politici și, îndreptîndu-și privirile spre România⁵⁴, „centrul lor de atracție”⁵⁵, și-au afirmat revendicările lor naționale⁵⁶ — revendicări susținute cu atît mai multă hotărîre cu cît erau determinate de o dublă aspirare, națională și socială⁵⁷ —, contribuind astfel la lupta care avea să se termine prin destrămarea monarhiei austro-ungare. În această ordine de idei, ni s-au părut deosebit de interesante explicațiile pe care P. Renouvin le dă în legătură cu sfîrșitul monarhiei dualiste și ne permitem aici să dăm un citat mai întins:

⁴⁷ P. Renouvin, *Histoire des relations internationales*, t. VI, p. 251.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 238.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 251.

⁵⁰ J. Droz, *Histoire diplomatique de 1648 à 1919*, p. 527.

⁵¹ P. Renouvin, *Histoire des relations internationales*, t. VI, p. 25—26.

⁵² *Ibidem*, p. 46—48. Vezi și Idem, *La crise européenne et la première guerre mondiale*, P.U.F., 1963, p. 372—376.

⁵³ R. Schnerb, *Le XIXe siècle*, P.U.F., 1965 (*Histoire générale des civilisations*, t. VI), p. 276—279. El subliniază și faptul că, la fel ca în cazul altor popoare, românii au fost separați prin dualism, unii aparținînd Cisleithaniei, ceilalți Transleithaniei; *Ibidem*, p. 277.

⁵⁴ P. Renouvin, *Histoire des relations internationales*, t. VI, p. 13.

⁵⁵ P. Renouvin et J. B. Duroselle, *Introduction...*, p. 186.

⁵⁶ P. Renouvin, *La crise européenne et la Grande Guerre*, p. 651.

⁵⁷ P. Renouvin et J. B. Duroselle, *Introduction...*, p. 183.

„În această destrămare a Austro-Ungariei, mișcarea naționalităților este cea care a fost cauza profundă. Că nemulțumirea «minorităților» a sporit prin dificultățile economice, că revendicarea independenței nu a luat o alură revoluționară decât în momentul în care s-a precizat perspectiva unei înfringeri militare, este neîndoielnic. Dar ultima bătălie, cea care a determinat capitularea și a ruinat tratativele destinate să mențină o „Confederație dunăreană” a fost dată de trupe aflate în dezordine (ravagées) prin dezertări și demoralizate de spectrul dezastrului politic, de o armată din care o parte era ostilă existenței Austro-Ungariei și din care alta era obligată să constate că dubla monarhie era «intrată în lichidare». Poate, este adevărat, mișcarea națională n-ar fi ajuns, fără înfringerea de la Piave, decât la autonomie nu la independență dar această înfringere însăși a fost în mare măsură consecința revendicărilor naționale”⁵⁸. În felul acesta, lui Renouvin îi apare clar că destrămarea Austro-Ungariei „a fost realizată prin voința popoarelor sau, cel puțin, prin voința șefilor lor politici”⁵⁹. Evident, această din urmă idee comportă anumite discuții, mai ales că ea este contrazisă, într-o anumită măsură, de afirmațiile sale anterioare; dar aici merită atenție mai ales aprecierea asupra adevăratei importanțe a Conferinței de pace din 1919, care „nu a făcut nimic altceva decât să înregistrez rezultatele obținute”⁶⁰.

Este de aceea cu atât mai surprinzător că în unele lucrări se întilnesc afirmații a căror inconsistență este evidentă. Astfel, J. Droz — care se declară totuși discipol al lui Renouvin — consideră că ceea ce a provocat în orice caz descompunerea imediată a Dublei Monarhii a fost răspunsul american din 21 octombrie 1918 la cererea de armistițiu a Austro-Ungariei, prin care Washingtonul făcea cunoscut Vienei că popoarele sînt cele care vor decide⁶¹. Surprinzător este că aici — ca și în alte lucrări — puternica luptă a românilor din Transilvania pentru unirea cu frații lor de peste munți este complet omisă, desăvîrșirea unității naționale fiind prezentată doar ca un rezultat al hotărîrilor diplomației europene⁶². Ea apare însă clar la M. Baumont, care subliniază că „națiunea română” din Transilvania este cea care, după declarația de separare de Ungaria din 18 octombrie, a hotărît, prin adunarea națională de la Alba-Iulia din 1 decembrie 1918, unirea cu România”⁶³.

Istoria României de după desăvîrșirea unității naționale, a unui stat mare, bogat, pe cale de consolidare, își găsește, după cum era și firesc, un spațiu mai important în lucrările analizate chiar dacă nu într-o egală măsură; fapt demn de relevat, de data aceasta situației interne i se acordă o mai mare atenție, mai ales în volumele respective din „Peuples et Civilisations”⁶⁴ și „Histoire générale des civilisations”⁶⁵.

În *La Faillite de la Paix* — lucrare devenită deja clasică — M. Baumont se oprește pe larg asupra situației social-economice a României de după primul război mondial. El insistă mai ales asupra faptului că reforma agrară devenise o necesitate datorită repartiției extrem de inegale a pămîntului și a consecințelor ei pe care le scosese în evidență încă răscoala din 1907, războiul contribuind și el la înrăutățirea condițiilor de viață ale maselor țărănești. Prezintă diferitele etape care au dus la aplicarea ei, M. Baumont subliniază însă că, deși a slăbit considerabil marea proprietate, în condițiile în care a fost înfăptuită, reforma din 1921 nu a dus la

⁵⁸ P. Renouvin, *Histoire des relations internationales*, t. VII, p. 114—115.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 114.

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ J. Droz, *Histoire diplomatique de 1648 à 1919*, p. 563.

⁶² Vezi, de exemplu, J. B. Duroselle, *Histoire diplomatique de 1919 à nos jours*, p. 28.

⁶³ M. Baumont, *La Faillite de la Paix (1918—1939). I. De Réthondes à Stresa (1918—1935)*, 42 ed., Paris, P.U.F., 1960, p. 124.

⁶⁴ M. Baumont, *La Faillite de la Paix*, vol. I—II.

⁶⁵ M. Crouzet, *L'époque contemporaine. A la recherche d'une civilisation nouvelle*, 2e ed., Paris, P.U.F., 1957.

suprimarea acesteia⁶⁶. El vine astfel în contradicție cu M. Crouzet care consideră dimpotrivă că în România reforma a fost radicală, întrucât partidul de guvernământ ar fi voit „să distrugă baza însăși a influenței adversarilor săi, sprijiniți pe proprietatea funciară”⁶⁷.

Și chestiunilor politice li se rezervă un spațiu destul de larg în cele două lucrări, mai ales în volumele redactate de M. Baumont. Citeva din explicațiile date aici rețin în mod deosebit atenția. Astfel, Baumont consideră că, în condițiile acordării votului universal, în situația partidelor intervine o nouă grupare a forțelor. Partidul conservator, pierzându-și rațiunea de a mai exista, locul său este luat de liberali, la care se constată o evidentă deplasare spre dreapta; la rândul lor, aceștia sînt înlocuiți de partidul național-țărănesc. Este adevărat că nu se încearcă o plasare a celorlalte partide; dintre ele este menționat, în legătură și cu efervescenta de după război, Partidul poporului. Cit despre P.C.R. el nu este amintit aici, după cum nu apare nici în alte lucrări; în una doar din ele se vorbește despre interzicerea lui⁶⁸. În ceea ce privește instabilitatea guvernamentală, M. Baumont o explică prin faptul că puterea executivă păstrează prioritatea, de altfel, partidul, chemat la guvern, obține majoritatea în alegeri, mai ales în urma adoptării legii electorale din 1926⁷⁰.

Demn de remarcat este faptul că prezentînd evenimentele politice, M. Baumont nu le rupe de contextul social-economic. Lucrul acesta este deosebit de pregnant și în prezentarea situației României din anii 1929—1933. Odată cu criza economică, arată istoricul francez, România a cunoscut și o criză politică. De altfel, el subliniază că, datorită condițiilor specifice, aici s-a manifestat și o puternică criză agricolă⁷¹. În punct de vedere asemănător este acceptat și de M. Crouzet, ce-i drept pentru întreaga regiune central și sud-est europeană. El accentuează mai ales asupra faptului că situația țăranilor era disperată; greutatea impozitelor și a datoriilor devine zdrobitoare, mai cu seamă în momentul în care căderea prețurilor agricole îi pune în imposibilitate de a-și procura cele câteva obiecte esențiale de la oraș. Crouzet vorbește despre „suprapopulația” rurală, dat fiind faptul că pentru majoritatea țăranilor pămîntul era insuficient, iar o mare parte a forței de muncă era subîntrebuințată. El amintește apoi situația grea a intelectualilor și muncitorilor, arătînd că acțiunile acestora din urmă sînt reprimare în mod brutal; în acest sens sînt citate luptele de la Lupeni din 1929 și cele de la Grivița din 1933. Istoricul francez subliniază consecințele pe care situația din anii crizei a avut-o asupra orientării claselor conducătoare: „Proprietarii funciari, oamenii de afaceri, guvernele reacționare, se înspăimîntă în fața acestui val sporind de mizerie și ură; ei nu văd ca soluție pentru a depăși dificultățile economice și tensiunea socială decît întărirea poliției lor conservatoare. Astfel se stabilesc dictaturile, dar ele rămîn puțin solide datorită importanței opoziției care rămîne viguroasă”⁷².

Acordînd atenție istoriei interne a României între cele două războaie mondiale, istoricii francezi nu puteau, evident, neglija politica sa externă din această perioadă. Ei insistă îndeosebi asupra relațiilor cu țările vecine și cu marile puteri, oprindu-se în special asupra activității diplomaților români în cadrul Micii Înțelegeri și a raporturilor româno-germane.

În volumul consacrat relațiilor internaționale în anii 1914—1929, P. Renouvin subliniază că motivele care au dus la încheierea Micii Înțelegeri sînt logice și bine cunoscute. În schimb, inițiativele Franței față de această grupare merită o

⁶⁶ M. Baumont, *La Faillite de la Paix*, I, p. 123—127.

⁶⁷ M. Crouzet, *op. cit.*, p. 36—37. Crouzet consideră însă mai departe (p. 206) că reforma agrară n-a ameliorat situația țăranilor.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 89.

⁶⁹ M. Baumont, *La faillite de la paix*, I, p. 125—127.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 262—263.

⁷¹ *Ibidem*, p. 440—441.

⁷² M. Crouzet, *op. cit.*, p. 206—207.

examinare critică. Pe baza analizei atitudinii Quai d'Orsay-ului din anii 1920—1921, el ajunge la concluzia că formarea Micii Înțelegeri a fost realizată de cele trei state contractante, care, într-o vreme când orientarea guvernului francez era încă nehotărâtă, și-au manifestat dorința comună de a împiedica o restaurare habsburgică și de a menține statutul teritorial stabilit la Trianon. Numai după această manifestare a vitalității sale, Mica Înțelegere a primit ajutorul Franței⁷³. Acțiunea celor trei state s-a dovedit eficace; vitalitatea sistemului nu era însă bine asgurată. P. Renouvin observă — ca, de altfel, și J. B. Duroselle⁷⁴ — că, solidari în rezistența lor față de pretențiile maghiare, partenerii nu au luat angajamente mutuale mai largi. În ceea ce privește relațiile economice dintre cele trei state, tratativele întreprinse n-au izbutit decât să amelioreze traficul feroviar și să limiteze prohibițiile la import; Iugoslavia și România s-au opus la stabilirea unor tarife vamale preferențiale, care ar fi avantajat Cehoslovacia, mai dezvoltată din punct de vedere industrial. „Dezintegrarea” Micii Înțelegeri este evidentă în 1936⁷⁵, fiind pusă în legătură și cu îndepărtarea lui Titulescu⁷⁶, „l'infatigable Titulescu”⁷⁷. În felul acesta expansiunea germană în România era facilitată.

În această privință, P. Renouvin subliniază că un rol important l-a jucat și penetrația economică germană începând din 1933, chiar dacă în primii ani ea nu este urmată de rezultatele politice⁷⁸; ele aveau să devină evidente după München, eveniment în legătură cu care se arată că guvernul român a acceptat zborul forțelor aeriene ale U.R.S.S. spre Cehoslovacia prin spațiul nostru aerian⁷⁹. Reușita politicii müncheneze a permis Germaniei să obțină supremația în bazinul dunărean; în legătură cu aceasta, sînt amintite atît rezultatele economice — „tratatul de comerț dracnican” din 1939⁸⁰ — cît și cele politice și militare, culminînd cu antrenarea ei în războiul antisovietic. Sînt menționate, de asemenea, implicațiile politice și teritoriale pe care le-au avut asupra țării noastre relațiile dintre marile puteri în preajma războiului.

În ceea ce privește prezentarea poziției în timpul celui de-al doilea război mondial, lucrările care se ocupă de această perioadă, nu o tratează întotdeauna în mod corespunzător. Două mai ales sînt observațiile pe care trebuie să le facem aici. Mai întîi, actul de la 23 August 1944 apare ca o simplă lovitură de stat, limitată la arestarea generalului Antonescu⁸¹; a prezenta însă lucrurile în felul acesta înseamnă a diminua complet rolul și importanța acestui act istoric, operă a poporului român, sub conducerea P.C.R., act a cărui însemnătate pentru desfășurarea evenimentelor militare din perioada războiului ca și pentru evoluția ulterioară a României a fost ades subliniată în străinătate — inclusiv în Franța — începînd chiar din zilele imediat următoare înfăptuirii sale. Apoi, participarea României la războiul împotriva Germaniei hitleriste nu este amintită măcar, deși contribuția țării noastre este remarcabilă⁸². În ceea ce privește dezvoltarea României după 1944 există în acele lucrări care se referă la această perioadă doar cîteva mențiuni care, de altfel, se referă în general la ansamblul țărilor socialiste.

Ne oprim aici cu aprecierile asupra modului în care apare România în lucrările de sinteză recent apărute în Franța. Evident, în rîndurile de față nu ne-am putut opri decît asupra aspectelor pe care le-am considerat mai importante, renunțînd la detaliile care ni s-au părut nesemnificative. Lectura lucrărilor analizate

⁷³ P. Renouvin, *op. cit.*, t. VII, p. 281—282.

⁷⁴ J. B. Duroselle, *Histoire diplomatique de 1919 à nos jours*, p. 230.

⁷⁵ P. Renouvin, *op. cit.*, t. VIII, p. 99.

⁷⁶ J. B. Duroselle, *Histoire diplomatique...*, p. 214.

⁷⁷ M. Baumont, *La Faillite de la Paix*, II, p. 825

⁷⁸ P. Renouvin, *op. cit.*, t. VIII, p. 75.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 132.

⁸⁰ M. Baumont, *La Faillite de la Paix*, II, p. 847.

⁸¹ Duroselle, *Histoire diplomatique*, p. 425; Renouvin, *op. cit.*, VIII, p. 344.

⁸² Vezi *La Roumanie pendant la deuxième guerre mondiale. Etudes*, București, 1964 (Bibliotheca Historica Romaniae, 2).

ne-a condus însă la anumite concluzii care rezultă, credem, cel puțin parțial, și din cele expuse mai sus.

O primă constatare care se impune este că spațiul, uneori destul de larg, acordat diferitelor evenimente sau fenomene, nu este întotdeauna direct proporțional cu însemnătatea lor în viața poporului român, istoricii francezi insistând mai ales asupra acelor dintre ele în care se constată o apropiere a relațiilor franco-române. De altfel, acest spațiu este în concordanță și cu cel acordat în general orientului european, mult mai redus decât cel acordat Occidentului.

În ceea ce privește spațiul rezervat istoriei României, trebuie să mai subliniem că există o anumită inegalitate între diferitele lucrări. În vreme ce în unele volume din colecțiile „Peuples et Civilisations”, „Clio”, „Histoire générale des Civilisations”, „Histoire des relations internationales”, acest spațiu este mai larg, chiar dacă nu întotdeauna suficient, în altele — „Histoire universelle” (Encyclopédie de la Pléiade, „Nouvelle Clio” — nu întâlnim decât unele referiri, fugare și acestea uneori. Firește, numărul lor este legat și de volumul fiecărei lucrări; ni se pare totuși surprinzător ca într-un volum de aproape 700 de pagini consacrat secolului al XVIII-lea⁸³, românii să fie menționați abia de două ori. Fiecare istoric poate expune evenimentele din punctul său de vedere, inclusiv acela al considerării intereselor marilor puteri⁸⁴; ne întrebăm totuși dacă această optică este de natură să prezinte lucrurile în lumina lor reală întrucât, procedînd astfel rolul factorului intern este sensibil diminuat. Chiar unul din cunoscuții istorici francezi, M. Reihard, sublinia recent⁸⁵, pericolul ca încercînd o prezentare generală cit mai sintetică, istoricul să insiste asupra unor state îndeosebi mari, neglijînd altele și în tendința de „unificare” a faptelor să le deformeze.

O altă constatare care se impune se referă la informațiile deținute de autorii menționați. O lucrare de genul celor analizate trebuie să reflecte nivelul atins de știința istorică în ansamblul ei. Or, trebuie să observăm că realizările istoriografiei române sînt utilizate într-o insuficientă măsură. Există chiar volume în bibliografia cărora nu este menționată nici o lucrare românească⁸⁶; în altele sînt citate doar cîteva și nu întotdeauna corect⁸⁷. Sînt neglijate mai ales lucrările apărute după 23 August 1944, deși tocmai acestea puteau să-i informeze pe istoricii francezi asupra stadiului cercetărilor privind istoria României. Faptul este cu atît mai surprinzător cu cît există unele volume din „Peuples et Civilisations” și „Clio” — colecții ale căror bibliografii sînt dintotdeauna apreciate — care, fără a fi scutite nici ele de unele deficiențe, citează destul de multe lucrări românești recente. De altfel, nu este întîmplător că tocmai în acele lucrări în care informațiile bibliografice privind România sînt mai numeroase și istoria ei este mai exact expusă.

Evident, aceste cîteva aprecieri nu urmăresc să știrbească din valoarea generală a lucrărilor la care ne-am referit; ele și-au propus doar ca, urmărind felul în care este prezentată aici istoria României, să reliefeze laturile pozitive ale acestei prezentări și, în același timp, să atragă atenția asupra unor lacune regretabile, a căror înlăturare ar fi de dorit.

⁸³ R. Mousnier et E. Labrousse, *Le XVIII-e siècle*, 673 p.

⁸⁴ V. de ex. J. Droz, *Histoire diplomatique de 1648 à 1919*, p. 1.

⁸⁵ Cf. „Annales historiques de la Révolution française”, nr. 183—1966, p. 115.

⁸⁶ F. Pontéil, *op. cit.*; J. Droz, *Histoire diplomatique*; vol. V—VI din *Histoire générale des civilisations*.

⁸⁷ În Duroselle, *L'Europe de 1815 à nos jours*, p. 62, sînt menționate volumele 1—5 din *Istoria Românilor* a lui Iorga, deși acestea se opresc cu mult înainte de pericada la care se referă autorul.

DOCUMENTE MOLDOVENEȘTI DIN SECOLELE AL XV-LEA — AL XVII-LEA

DE

I. CAPROȘU

Editarea într-un corpus complet și sistematic a documentelor medievale românești de pînă la 1700 face ca depistarea și publicarea prealabilă în periodice a unor noi acte din această perioadă să capete o importanță deosebită. Pe lângă faptul că prin această acțiune i se pun cercetătorului la îndemînă mai devreme izvoare inedite, munca de investigare a editorilor corpusului este, de asemenea, ușurată. Așa se explică, de altfel, atenția acordată în ultima vreme de periodicele de specialitate publicării de acte medievale inedite¹.

Pe această hnie, publicăm în cele ce urmează un număr de 9 documente moldovenești inedite din secolele al XV-lea, al XVI-lea și al XVII-lea. Ele nu diferă, în caracteristicile lor fundamentale, de actele medievale cunoscute, dar aduc un spor de informații cu privire la fapte, locuri și persoane din această epocă. Cu excepția unui document de la Muzeul din Botoșani și a altuia de la Arhivele Statului Bacău, toate celelalte acte sînt de la Arhivele Statului din Iași. Deși cele din urmă provin dintr-un depozit documentar bine cunoscut și mereu investigat de cercetători, unele dintre ele au scăpat editorilor de documente de pînă acum.

Primul document, aparținînd cancelariei lui Ștefan cel Mare și cunoscut editorilor mai vechi de acte moldovenești doar din rezumate sau traduceri vechi², a fost editat, în traducere, în 1955³. Publicăm acum pentru prima dată textul originalului slavon însoțit de o nouă traducere; cel de al doilea act e de la Petru Rareș, iar al patrulea provine de la Petru Șchiopul; alte două acte domnești (nr. 8 și nr. 9) au fost emise de Gaspar Grațiani și Alexandru Iliăș. Pe lângă o mărturie boierească și o poruncă a lui Nestor Țreche mare vornic al Țării de Jos (nr. 7 și respectiv nr. 6), publicăm un foarte important document orășenesc din Hirlău (nr. 5) și un nou document de limbă românească din secolul al XVI-lea (nr. 3).

Toate aceste documente aduc date noi despre satele Căușești (com. Scheia, r. Negrești) și Hăvășești (nume schimbat în Zizinca⁴, com. Deleni, r. Vaslui) (nr. 1),

¹ Vezi *Studii*, An. VI (1953), nr. 2, p. 215—216; VIII (1955), nr. 4, p. 103—113; X (1957), nr. 3, p. 207—211; XII (1959), nr. 3, p. 135—162 și nr. 6, p. 91—100; XIV (1961), nr. 1, p. 123—127 și nr. 6, p. 1503—1505; XV (1962), nr. 4, p. 897—917; XVII (1964), nr. 2, p. 335—362; XX (1967), nr. 1, p. 63—65; *Studii și materiale de istorie medie*, vol. V (1962), p. 583—639; *Romanoslavica*, vol. IV (1960), p. 327—342; V (1962), p. 151—155 și 157—162; VIII (1963), p. 425—441; X (1964), p. 447—456; XI (1965), p. 333—355.

² I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, p. 122—123 (rezumat cu luna greșită: mai); M. Costăchescu, în *Buletinul Ion Neculce*, fasc. 5 (1925), p. 194, (trad. din 1704 noiembrie 4 cu data de zi greșită: 1 martie); M. Costăchescu, *Documente moldovenești de la Ștefan cel Mare*, p. 214 (traducerea veche cu data: 10 martie); *Documente privind istoria României*, A., Moldova, XV, vol. II, p. 268, nr. 252 (apud M. Costăchescu, *Documente moldovenești de la Ștefan cel Mare*).

³ Gh. Ungureanu, *Documente inedite din perioada 1497—1760*, în „*Studii și cercetări științifice*”, seria III (științe sociale), anul VI (1955), nr. 3—4, p. 169.

⁴ I. Bogdan, *op. cit.*, p. 123.

Scobinți (r. Hirlău). (nr. 5), Domnești (com. Pufesti, r. Adjud). (nr. 6), Cordăreni, (Cordărenii Vechi, com Cordăreni, r. Dorohoi). (nr. 7), Dobreni (r. Piatra Neamț), (nr. 8). Satele Stănișori (lingă Pădureni, r. Panciu) (nr. 3), Goești și Zabulechi (?) de pe valea Bujorului (nr. 4) și Borcești (lingă Drăgănești, r. Tîrgu Neamț). (nr. 9) sînt astăzi dispărute.

Publicăm aceste documente după normele stabilite de Secția de științe istorice a Academiei pentru editarea colecției *Documenta Romaniae Historica*⁵ cu deosebirea de a fi marcat întregirile și orice intervenție a noastră în textul actului prin paranteze unghiulare (< >).

①

1497 (7005) martie 18, Vaslui. Ștefan cel Mare voievod întărește Anușcăi, fiica lui Oană Căui, și rudelor ei împărțeala satelor Hăoșești, pe Bîrlad, cu moară și Căuești, pe Rebricea, „unde au fost Leutenestii“.

† М<и>л<о>стію Б<о>жію, мѣ Стефан бо<е>код, г<о>с<т>в<о>д<а>ръ земли Молдавскон. Знаменито чиним ис сям нашим <листом>⁶ вксам кто на н<к> взрнт илн вго чтоучи селъшнт вже тото истиннй Яншка, двчка Оана Къша и паки дочци ян, Тѣдора и Мърина а дрѣгаа Мърина и пак дрѣгаа Тѣдора и Кръстина, и брат ил, Ереміа, с<т>в<о>е Тоадера Къша, жаловали есмѣ илъ усобною нашою милостію и дали и потвѣрдилн есмн имъ с нашен земли, с Молдавскон, илъ правѣю штинни два села, едно село на Бръладѣ, на имѣ Хъвшещин и сѣ млинномъ с Бръладѣ, що ест тое село пониже Липовеца и дрѣгое село на Ревричн, на имѣ <К>⁶ъшцин, гдѣ были Лештенещи. Тое кѣсе книше писанное да ест имъ шт насъ шрикъ сѣ вксамъ доходомъ, алн да ест тое село що на Бръладѣ и що ест пониже Липовеца, на имѣ Хъвшещин и сѣ млинномъ, що с Бръладѣ, Яншки, дочци Оана Къши, а тото дрѣгое село що на Ревричн, на имѣ Къшцин, гдѣ были Лештенещи, да ест дочци Оанин, Тѣдор<н> и Мъриннн и дрѣгон Мъриннн и пак дрѣгон Тѣдори и Кръстиннн и братъ ил, Ереміа, имъ и дѣтѣмъ илъ и шншчатомъ илъ и прѣшншчатомъ илъ и прѣшншрѣтомъ илъ и кѣсемъ родъ илъ <к>⁷то сѣ имъ избрѣетъ наиблнжннн, непоршшенно николиже на вѣки.

И Хотаръ тѣмъ книше писаннимъ двкомъ села да ест по старомъ Хотарѣ кѣда изъ вѣка шжикали.

И на то естъ кѣра нашоѣ г<о>с<т>в<о>д<а>ст<а>ка, книше писаннаѣ мѣ Стефана коеводнн и кѣра прѣкѣвъзлнсклнннаѣ с<т>в<о>на г<о>с<т>в<о>д<а>ст<а>ка

⁵ Vezi *Introducerea* la colecție în vol. I, B, Țara Românească.

⁶ Omis în original.

⁷ Loc rupt în original.

мъ Богдана-Клада и вѣра бояръ наш <ил>: вѣра пана Дѣми, вѣра пана Болдора дворянина, вѣра пана Хръмана, вѣра пана Шефсла, вѣра пана Дѣма и пана Тоадера прѣкълубове Хотинскѣи, вѣра пана Бремѣа Немецкого, вѣра пана [пана] Чорторокского, вѣра пана Шанд<р>а Новоградского, вѣра пана Кълънъс спѣтарѣ, вѣра пана Неака вистарника, вѣра пана Дѣмша постелника, вѣра пана Молина чашника, вѣра пана Фрѣнтеш столника, вѣра пана Петрика комиса и вѣра вѣсѣл бояръ молдавскихъ, великихъ и малихъ.

И по нашемъ животѣ, кто бѣдетъ г<о>сп<о>д<а>ръ нашъ земли ѡт дѣтенъ нашъ <ил> или ѡт нашего рода или пакъ бѣдъ когѣ Б<ог>ъ избѣретъ г<о>сп<о>д<а>ремъ быти нашъ земли <Мѡл>⁸давсконъ, тотъ бы имъ непорѣшилъ наше <го> дааниѣ и потвѣрждѣ⁹ниѣ, али бы имъ ѡ <тврѣдилъ и>⁹ скрѣпила занѣже всѣмъ имъ да <ли и потвѣ>⁸рѣдили за що естъ имъ права ѡтнина

И на болшю крѣпостъ и потвѣржденіе томѣ вѣсѣмѣ више речанномѣ, вѣлѣли <всми>⁹ нашимъ вѣрномѣ панѣ Тѣтѣловнъ логофетѣ писати и нашѣ печѣтъ прикѣсити къ семѣ листѣ нашимѣ.

Писалъ Шандръ Крѣжвинчъ, ѡ Насѣи, в<ъ>л<к>то хъ м<с>с<к>ца м<д>рт<и> нѣ

<Pe verso, următoarea însemnare:> Pe răzășii moșiei Căuești ce iaste despre apus de zare Răbricii, pe părțu Căuiana, fiindcă în ispisocul acesta să întărescu și Hăvășăștii ,care din vechiu iaste a mănăstirii Dobrovățul, aducindu-să, s-au întrebat de au stăpînit ei vreodată Hăvășăștii și de fac vreo pretenție asupra Hăvășăștilor ,însuș au arătat că nici au stăpînit Hăvășăștii, nici au vreo pretenție. Deci fiindcă ei su Căueștii, ei vor și stăpîni, iar pentru Hăvășăștii vor rămîne în nelucrare căci numai spre a-ș<i> stăpîni Căueștii li s-au lăsat ispisocul acesta la minile lor.

1821 februarie 19.

Dimitrie Sturza vel logofăt.

< Sub aceasta, altă însemnare, din prima jumătate a sec. al XIX-lea:> Hăoșăști — Bîrlad; Căuești.

Traducere.

+ Din mila lui Dumnezeu, noi Ștefan voievod, domn al țării Moldovei. Facem cunoscut cu această <carte>¹⁰ a noastră tuturor celor care o vor vedea sau o vor auzi citindu-se că pe această adevărată Anușca, fiica lui Oană Căui și de asemenea fetele ei, Tudora și Mărina și altă Mărina și iarăși altă Tudora și Cristina, și fratele lor, Eremia, fiii lui Toader Căui, i-am miluit cu dosebita noastră milă și le-am dat și le-am întărit lor în țara noastră, în Moldova, dreapta lor ocină, două

⁸ Loc șters și rupt în original.

⁹ Rupt în original.

¹⁰ Omis în original.

sate, un sat pe Birlad, anume Hăoșeștii și cu mori în Birlad, care sat este mai jos de Lipovăt, și alt sat pe Rebricea, anume Căuești, unde au fost Leuneneștii. Aceste toate mai sus scrise să fie lor de la noi uric cu tot venitul, însă acest sat care este pe Birlad și care este mai jos de Lipovet, anume Hăoșești și cu mori, care sînt pe Birlad, să fie Anușcăi, fata lui Oana Căui, iar celălalt sat, care este pe Rebricea anume Căuești, unde au fost Leuneneștii, să fie fetelor Oanei, Tudorei și Mărinei și altei Mărine și iarăși altei Tudore și Cristinei și fratelui lor, Eremia, lor și copiilor lor și nepoților lor și strănepoților lor și răstrănepoților lor și întregului lor neam care li se va alege mai aproape, neclintit niciodată în veci.

Iar hotarul acelor mai sus scrise două sate să fie după vechiul hotar pe unde din veac au folosit.

Iar la aceasta este credința domniei noastre, a mai sus scrisului noi Ștefan voievod și credința preaiubitului fiu al domniei mele Bogdan-Vlad și credința boierilor noștri: credința panului Hărman, credința panului Șteful, credința panului Duma și a panului Toader pîrcălăbi de Hotin, credința panului Eremia Nemțeanul credința panului [panului] Ciortorovschi, credința panului Șandru de Cetatea Nouă, credința panului Clănău spătar, credința panului Isac vistiernic, credința panului Dumșa postelnic, credința panului Mohilă ceașnic, credința panului Frunțeș stolnic, credința panului Petrică comis și credința tuturor boierilor noștri moldoveni, mari și mici.

Iar după viața noastră, cine va fi domn al țării noastre din copiii noștri sau din neamul nostru sau iarăși pe cine îl va alege Dumnezeu să fie domn al țării noastre Moldova, acela să nu le clinească dania și întărirea noastră, ci să le-o întărească și imputernicească, pentru că le-am dat și le-am întărit pentru că le este lor dreaptă ocină.

Iar pentru mai mare putere și întărire a tuturor acestor mai sus scrise, am poruncit credinciosului nostru pan Tăutul logofăt să scrie și să atirne pecetea noastră la această carte a noastră.

A scris Șandru Cîrjevici, la Vaslui, în anul 7005 < 1497 > luna martie 18.

Arh. St. Iași, DCLIX/1.

Orig., pergament (27,5X44 cm), pecete atirnată, ruptă în patru, cu legenda

† Печатъ Ыв Стефана коивкода гвсподар земли Молдавскои (+ Pecetea lui Io Ștefan voievod, domn al țării Moldovei).

O trad. rom. din sec. al XX-lea, *Ibidem*, DCXIX/2.

②

1546 (7054) iulie 7, Hirlău. Petru Rareș voievod întărește lui Negrilă o parte de sat cumpărată cu 400 zloți tătărești de la Toader.

† Петръ коивкода <а Божію>¹¹ м<и>л<ос>¹¹ т<ію, гсп>¹¹ од<а> рѣ земли Молдавско<и>.....¹¹ Негрилъ ча<ст>¹² Тоадерово колико съ исебръ т рго част въ село въ нижній Тома.....¹¹ и кѣнил тотов част село въ кишѣ писаннаго <То>¹¹адера за четири ста злат татарск<их> и з<а>¹¹ аплатна Негрилъ вси исполна тоти ѳ злат <ѳ р>¹¹ски Тоадерѳ прѣд нами и прѣд нашим<и б>¹¹одрѳ.

Протож<е>, ни да съ не змишлет прѣд сим листо<м н>¹¹ашим.

¹¹ Loc rupt în original.

Иисъ Хрѣлъкъ, к<ъ> л<к> то xъндъ ѿла<іі> зъ д<ъ> н<н>.

Traducere.

+ Petru voievod, din mila <lui Dumnezeu >¹¹, domn al țării Moldovei...¹², lui Negrilă, <parte >¹³ lui Toader, cât se va alege partea lui din satul de mai jos de Toma...¹¹ și a cumpărat această parte de sat de la mai sus scrisul Toader pentru patru sute zloți tătărești. Și a plătit Negrilă deplin toți acești 400 zloți tătărești în miinele lui Toader, înaintea noastră și înaintea boierilor noștri.

Pentru aceea, altul să nu se amestece înaintea acestei cărți a noastre.

Scris la Hirilău în anul 7054 <1546> iulie 7 zile.

Arh. St. Iași, DCCXII/1.

Orig., hirtie (14,8 X 21,5 cm), deteriorat, pecete aplicată, stricată.

③

1580 (7088) februarie 7. Popa Dumitru din Ionășești vinde lui Necula, fiul lui Crucean, un pământ din satul Stănișori.

+ Eu, popa Dumitru ot Ionășești, făcut-am zăpis al meu la mina Neculei s <i> nă lui Crucean precum să se știe cu < m >¹³ e-m vindut al me dreptă ocină și mo <șie >¹⁴ un pământu în frunte în satu în Stănișori, cu tot vinitul, în siliște și în c <imp >¹⁴ și în pădure din apa Siretului pină în hotariul Zebrăuțului. Și plata mi-au făcut 9 ughi bani gata.

Și cindu s-au făcut acesta tocmală au fost Taucă...¹⁴ ot Ionășești și Nenea Bohodaiu și Nechita Frenți și Cozma brat Nec <hita >¹⁴ și Ionașco Lațucu și Tudoru ot tam și Iosipu Precup ot Drăghiceșt <i>.

<Decl >¹⁴ noi acești omeni bunî văzindu tocmală de bunăvoe și plătită deplinu făcut-am acesta zăpis și ne-m pus și pecețile ca să fie de credințe.

+ L <ea > tu 7088 <1580 > f <e > v | <ruarie > 7 d <i > n <i >

+ Eu popa Dumitru vinzetor <m.p.>.

Arh. St. Iași, DCCVI/28.

Fotocopie după orig. rom., șase amprente digitale.

④

1580 februarie 7

< 1583 septembrie 1—1584 august 31 > 7092. Petru Șchiopul voievod împuternicește pe Constantin Leul vătav de aprozi să-și țină satele Goești și Zabulechi, de pe valea Bujorului, ținutul Fălcui.

¹² Rupt și șters în original; lectură nesigură.

¹³ Omis în original.

¹⁴ O porțiune din dreapta documentului n-a ieșit în fotografie.

Suret de la răposatul Petru v < oie > voda.

Dat-am acest zapis dumisale slugii noastre Conștandin Leul vătaf de aprozi, frate lui Vasileuți cluc < er > ot Săulești care să află la Prut, la aceasta să dă cu mari țării cu acest zapis al nostru să-și ții drepte ale sale moșii și ocini, moșia Goești și Zabulechi, ce sînt la ținu < tul > Fălciului, pe vale Bujorului, la care este și vad de moară cu amîndoa malurile, după hotarul vechiu cari le este din veacu și alti sati.

Și nimeni să nu îndrăznească a opri și a stăpîni piste carte noastră.
7092 < 1583—1584 >

Г(о)с(о)д(и)нѣ рѣч(ѣ).

Stroici vel logof < ăt > a iscălit.

Вормистръ Мануила Хирже Молдавскоу < пи >¹⁵ сар.

Tălmăcirea hrisovului răposatului Petru voevod. Iar < ă > și de Manuil Hărjău vahmitru, care și acesta s-au adevărit de noi.

.....¹⁶ log < o > f < ă > t, 1771 avgust 9.

Arh. St. Iași, DCLXXXV/3.

Traducere.

⑤

1587 (7096) septembrie 15. Mărturia ureadnicului, șoltuzului și pîrgarilor de Hîrlău privind vînzarea către Ureche vornic de poartă a unor vii din țarina Scubintî.

† Се оу < во > аз, Григориѣ Авинѣла оуѣрѣдникъ въ Хрѣлокѣ и Микѣлѣши стар шолтѣз и кѣ пѣгѣр въ Хрѣлокѣ. Ёж < е > придошѣ прѣд нами и прѣд кѣсѣмн люді добрѣи и старѣи въ краи Ёне и Трифанъ въ Горъ Свиннѣи оу царинъ Скѣвнѣици и продали собо пракаѣ отнина а киноградоеѣ что имаютъ тамо оу царинѣ таа никимъ не присилоканъ за доброю колю единъ фалче и пол киноград радѣ за Ѩ златъ татарскѣи. Та продаѣ < н > Оуѣрѣки дворникъ въ портѣ г < о > с < по > д < и > нѣ. Ино Оуѣрѣке дворникъ платилъ тѣи пинѣскѣ кѣш оу рѣк Ѱне и Трифанъ, братъ еѣ < о >, Ѩ златъ, прѣдъ вѣсѣмн нами.

И въ томъ, пакѣ приндетъ прѣдъ нами Мѣрика Микѣлкоѣ, прѣдъ вѣсѣмн люді добрѣи и старѣи, за доброю колю, никимъ не понѣжденъ и продаѣ сконъ правѣи въ тѣи нѣ, киноградоеѣ что имаетъ оу таа царинъ Скѣвнѣици. Таа продаѣ Оуѣрѣкѣи дворникъ, тѣж < е > два фалчи и пол радѣ за тѣсѣщ златъ татарскѣи.

¹⁵ Rupt.

¹⁶ Indescifrabîl.

И кѣстал сѣ Оуѣркѣ и платил тѣи пинѣши кѣси готовѣи оу рѣк Марика Мин-
кѣскоѣ прѣд нами ; кѣси дал прѣд нами и прѣд людѣ добри и старн.

Ино ми видѣвѣлом доброу волк токмаля и полно заплаћилн, таж <е>
ино ми написало въ катастихъ караш яко ест обичаю нами.

И над бо <л>¹⁷шад крѣпостѣ и печѣт карош прилѣчило кѣ семѣ занис.
Так да сѣ знаеть.

К <ъ> л <к> то \times $\overline{\text{зчс}}$ м <ск> ца снн <темкрѣе> $\overline{\text{е}}$ д <е> нъ

< Pe verso filei a doua însemnare contemporană, de altă mină : >

Ўчинитѣ емѣ исписок и ѣрик.

Traducere.

+ Adică eu, Grigorie Lungul ureadnic din Hirlău și Miclăuș bătrînul șoltuz și 12 pîrgari din Hirlău. Iată au venit înaintea noastră și înaintea tuturor oamenilor buni și bătrîni din oraș One și Trifan de la Dealul Porcului din țarina Scubiņi și au vîndut ocina lor dreaptă, o vie ce au avut acolo la acea țarină, neasupriți de nimeni, de bunăvoia lor, o falce și jumătate de vie pentru 700 zloți tătărăști. Aceea au vîndut-o lui Ureche vornic de la poarta domnului. Deci Ureche vornic a plătit toți acei bani în mîna lui One și Trifan, fratele său, 700 zloți, înaintea noastră a tuturor.

Și pentru aceasta, iarăși a venit înaintea noastră Mărica Miculcoaia, înaintea tuturor oamenilor buni și bătrîni, de bunăvoia ei, nesilită de nimeni și a vîndut ocina sa draptă, viile ce le are în acea țarină Scubiņi. Aceea a vîndut-o lui Ureche vornic, de asemenea două fâlci și jumătate pentru o mie de zloți tătărăști. Și s-a sculat Ureche și a plătit toți acei bani gata în mîna Maricăi Miculcoaia, înaintea noastră ; i-a dat toți înaintea noastră și înaintea oamenilor buni și bătrîni.

Deci noi, văzînd tocmeala de bunăvoie și plată deplină și noi deci le-am scris în catastihul orașului, cum este obiceiul la noi.

Și spre mai mare tărie și pecetea orașului am pus la acest zapis. Așa să se știe.

În anul 7096 < 1587 > septembrie 15 zile.

< Pe verso filei a doua, însemnare contemporană de altă mină : > Faceți-le ispisoc și uric.

Arh. St. Iași, DCCXLII/4.

Orig., hîrtie (32,5×21,5 cm), pecete aplicată, căzută.

⑥

< 1596 martie 28—1611 aprilie 22 >. Ureche mare vornic al Țării de Jos scrie lui Toader din Domnești să aleagă partea lui Ciocan din Domnești și s-o dea lui Dзамă.

¹⁷ Omis în original.

† Пан Срѣке велики дворник Долѣн Земле пишем с <ы> нѣ наш
 Тоадер шт Домне <ци>. ^{18,19} Deacă vei vedea cartea noastră iar tu să alegi par-
 tea lui Ciocan den D <omnești> ¹⁸ pre unde să află ște să o dai în mînule lui Dzamă
 pentru ce-i e <ste cumpă> ¹⁸ rătură ște <a> ²⁰ re ște zapis pre-aceea cumpărătură.
 За тон пишем и <нак> ²⁰ не вчините. ²¹

Arh. St. Iași, DCCVI/28.

Fotocopie după orig. românesc, pecete aplicată.

Datată după Ureche mare vornic al Țării de Jos.

(7)

1598 (7106) martie 3. Mărturia unor mari boieri privind dăruirea de către
 Magdalena, soția lui Neagoe cel bătrîn pîrcălab de Hotin, a unei părți din satul
 Cordăreni, cu case, mori, heleșteu, slădniță și povarne, fiicei sale, Tudora, și
 nepotului ei, Toader.

<Пз Георгіе> ²².....²³ прѣкзалаб Хотинскіи и Тоадер Могила и пан.....²³
 Толочко вел свѣцѣр и пан І <ео> ²²ргіе.....к.....²³ и г <о> сп <о> ж <д> ²³и
²³ <како прінде> ²² прѣд нами книгинѣ Мзгд <злвна жон> ²³в поков-
 наг <о> Нѣгом стараг <о> прѣкалаба Хотинског <о> вѣкѣпѣ джшера
 св <оѣго> ²² Твдора и свон шнѣк Тоадер, с <ы> нѣ Свл мін и дала ш <м> ²⁴
 своєю доброю колею ш кромлѣ иншиѣ дѣтї свонѣ и шн <у> ²³ков и дала [н]
 третѣа част еѣо вѣсѣг <о> села Кордѣрѣ <ни> ²⁴ и съ домоѣе старіи что
 сѣт подли каменон ц <з> рѣ <о> вѣ и съ млин и съ стѣк и съ слѣдникѣ и
 съ повадни и съ вѣсѣмн коматї ѣ таа прѣд речинаа част села и съ вѣсѣм
 доходоу что ест тамо. Ѣ иншии села и виноградї и цигани да бѣдет им на
 три части дѣтем Дѣмитровнм Нѣгом и дѣшири еї [н] Твдоркоѣ ²⁵ и дѣтем
 джшери еї Соломїе. Ѣ таа виш <е> речинаа третѣа част села Кордѣрѣни съ
 домоѣе и съ вѣсѣм доходоу еи, а инїи шт монѣ шнѣкѣе да не имают сѣк
 смѣшт а ни разорит сїе мое даданїе.

¹⁸ O porțiune din partea dreaptă a documentului nu a ieșit în fotografie.

¹⁹ + Pan Ureche mare vornic al Țării de Jos scriem fiului nostru Toader din
 Domne <ști>.

²⁰ Șters în fotografie.

²¹ Pentru aceea scriem și altfel să nu faci.

²² Loc rupt în original; întregit după trad. din sec. al XVIII-lea.

²³ Loc rupt în original.

²⁴ Omis în original.

²⁵ Corectat din и рнѣкѣе.

И кто с<а> покѣсит разоритїи, а ми да вст проклѣт и трѣклѣт ит
г'<оспод>а Б<ог>а сътворшаг'<о> и<с> бон земаѣ и ит вѣстѣх с<кѣ>-
т<и>хъ в<тъ>цѣ.

И мы, такожде, видѣше еи доброволное дланїе и съ проклѣтїем, а
ми, такожде, сътворишамъ имъ съи запис да бздет имъ итнина. И ни да
с<а> не смншает на вѣки.

И на болшии свѣрнїе, прил<о>жиломъ и сконъ печатъ къ самъ записъ
нашему.²⁶

Traducere.

<Eu Gheorghie>²⁷²⁸ pircălab de Hotin și Toader Moghila și
pan²⁸ Tolocico mare sulger și pan G<heo>rghie...²⁷ doamnei.....
mărturisim precum a venit înaintea noastră cneaghina Măgd <ălina>²⁷, soția răpo-
satului Neagoe cel bătrîn pircălab de Hotin, împreună cu fiica sa Tudora și nepotul
ei, Toader, fiul Solomie, și le-a dat lor înaintea noastră, de bunăvoia ei, pe lângă
alți copii ai săi și nepoți, și le-a dat și a treia parte a ei din tot satul Cordăreni și
cu case vechi ce sînt lângă biserica de piatră și cu mori și cu heleșteu și cu
sladniță și cu povarne și cu toate bucatele de la acea mai înainte spusă parte de
sat și cu tot venitul care este acolo. Iar alte sate și vii și țigani să le fie în trei
părți copiilor lui Dumitru Neagoe și fiicelor ei, Tudora, și copiilor fiicei ei, Solomia.
Iar la acea mai sus spusă a treia parte din Cordăreni cu case și cu tot venitul ei,
alții dintre nepoții mei să nu se amestece, nici să strice această danie a mea.

Iar cine va îndrăzni să strice, acela să fie blestemat și de trei ori blestemat
de domnul Dumnezeu, făcătorul cerului și al pămîntului și de toți sfinții părinți.

Iar noi, de asemenea, văzînd dania sa de bunăvoia și cu blestem, noi, de
asemenea, le-am făcut acest zapis ca să le fie ocină. Și altul să nu se amestece
în veci.

Și pentru mai mare credință, ne-am pus și pecetea la acest zapis al nostru.

Iar după viața noastră.....²⁹.

Muzeul Botoșani, Inv. nr. 3.

Orig., hirtie (33×18,9 cm).

Cu o trad. din sec. al XVIII-lea, la începutul și sfîrșitul căreia este mențio-
nată data documentului: 7106 <1598> martie 3.

⑧

1620 (7128) aprilie 6. Gașpar Gratiani voievod întărește lui Andreica, Gavril
și rudelor lor satul Dobreni, pe Almaș, ținutul Neamț.

²⁶ Lipit pe o foaie de hirtie, documentul nu mai poate fi citit pe verso. În tra-
ducerea din secolul al XVIII-lea, sfîrșitul documentului este redat astfel: „... de s-ar
afla nesciaiva zapisă de altă tocmală, la alți nepoți a mei, să nu să crează nicio-
dată în veci.

7106 <1598> mart <1e> 3°.

²⁷ Loc rupt în original; întregit după trad. din secolul al XVIII-lea.

²⁸ Loc rupt în orig.

²⁹ Vezi nota 26.

+Ioan Gașpar voevod, cu mila lui Dumnezeu, domnu țării Moldovii. Precum au venit înaintea noastră și înaintia a tuturor boierilor noștri slugile noastre Andreica și cu fratele <e> lui, cu Gavril, feciorii Zaharii și alt niam, Ana, fata Fătului, și alte niamuri a lor, Ionașco cu frate-său Andriian și sora lor, Safta, feciorii Alecsii, și altă rudă a lor, Dochie, fata lui Toader, și s-au jeluit noao cu mare jalobă și cu mari mărturii și cu oameni buni bătrini și cu ocolăș și megieș și cu boieri din curtea domniască, zicînd aciste, cum că dirăsă ce-au avut ei de la moșii și părinții lor, de la Alixandru voevod cel Bătrîn, care acea moșie iaste la ținutul Neamțului, pe Almaș, satul Dobrenii, ce iaste cu vaduri de moară în apa Almașului, acelé dres <e> au dat samă că le-au luat cu pradă cînd au venit ungunii cu Bétlian Gab <o>³⁰ ră craiul Ardialului agiutor turcilor și cu multe oști și au prădat toată țara noastră și multă răutate au făcut.

Dirept acéia și domnie mea și cu tot sfatu nostru și al boiarilor noștri, dacă am văzut jaloba lor și cu mari mărturii și cu oameni buni și cu înpregiuraș și megieș ai lor și cu boer <i> din curtea domnii mele, iată și noi am crezut. Pentru-acéia și de la domnia mé li-am dat lor această scrisoar <e> cu întăritură ca s <ă> stăpînească drepte ocine și moșii a lor și uric cu tot venitul. Și alții ca s <ă> nu să amestece.

V <ă> let 7128 <1620> ap <rilie> 6.

Arh. St. Bacău, Documente, XLIII/57.

Copie din sec. al XVIII-lea.

⑨

1621 (7129) mai 30. Alexandru Iliăș voievod împuternicește pe Cristea aprod și fratele său Toader din Borcești să-și stăpînească ocina lor din Borcești.

† Ивъ Илѣзандръ Іліашъ воевода, Б <o> жію м <и> л <o> стію, г <o> спо <д> рѣ земли Молдавскон. Далн вснх сес лист г <o> сп <o> д <ст> в <д> мн савстѣ наш Крѣстѣ ап <род> вт Борчици и брат его Тоадер вт там³¹ spre acéii ca să hie tari și putérnici cu cartea domnii méle a ținea și a-ș apăra ale sale drépte ocini și moșie din sat din Borcești și din vatra satului și din pomi și din curături pre unde le spun și uricele și d³² eresele lor ca să nu aibă a-i tréce Cristea comișelul în partea Crfstei aprodului den Borcești. Iar cui va părea cu <strîm>³² bul ca să vie de față <înain>³² tea domnii méle și să-ș <i> aduc <ă> și drésele innaintea domnii méle. Н <нак не самша>³² ит.

³⁰ Omis în copie.

³¹ + Io Alexandru Iliăș voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al țării Moldovei. Am dat această carte a domniei mele slugii noastre Cristea ap <rod> din Borcești și fratelui său Toader de acolo.

³² Loc rupt în original.

Δ<κ>т<о> ×зрѣт маї л̄.
 † І<о>сп<о>д<н>иъ
 † Тъстѣа логѣѣ<ѣ>т съ<н>.
 † Іѡн <писал>.³³

Arh. St. Iași ; DCLXXXV/19 bis.

Orig., hirtie (12,5 × 19 cm), pecete timbrată, cu legenda: **Іѡ ПЛЕШАНДРОС НАІѢШ**

ВОЕВОДА, І<о>сп<о>д<а>ръ ЗЕМЛИ [МОЛ<ДАВСКОН>].

(Io Alexandru Iliș voievod, domn al țării Moldovei).

³³ Altul să nu se amestece.

Anul 7129 < 1621 > mai 30.

+ Domnul a spus.

+ Tăutul logofăt a învățat.

+ Ion ' a scris >

STUDENȚI TRANSILVĂNENI CĂTRE MIHAIL KOGĂLNICEANU (O SCRISOARE INEDITĂ DIN 1860)¹

DE

M. JEMNA

Înființarea Universității din Iași, eveniment de excepțională importanță în viața culturală a României, a fost salutăată cu bucurie de către toți oamenii iubitori de progres, atît în cadrul statului național creat după unirea Țărilor române, cît și peste hotare.

Se știe că, în țară, înființarea Universității a provocat un mare entuziasm popular. Unele publicații contemporane consemnau că la Iași și în alte orașe „se făceau plimbări cu muzică și torțe”².

Un ecou puternic l-a avut acest eveniment și în Transilvania. La Brașov, la un banchet organizat în onoarea Universității ieșene, chiar în ziua cînd avea loc solemnitatea inaugurării, s-a toastat pentru prosperitatea înaltului institut de cultură și pentru domnitor³, iar „Gazeta Transilvaniei” aprecia fondarea acestui institut de învățămînt superior ca „un eveniment care face epocă în istoria românismului”, o „de mult dorită bucurie la care are dreptul să participe fiecare român”⁴.

Pe această linie se înscrie și acțiunea unui grup de 37 de tineri români⁵ aflați la studii în Viena, care într-o scrisoare adresată la 26 octombrie 1860 lui Mihail Kogălniceanu, pe atunci ministru al instrucțiunii, își exprimă sentimentele lor de bucurie felicitînd pe inițiatorii înființării Universității, pe studenți și întregul popor român. Deși scrisoarea n-a putut fi expediată⁶, ea prezintă o deosebită importanță, întrucît din conținutul ei se desprinde ecoul pe care l-a avut acest eveniment în rîndul tineretului studios din provinciile stăpînite de habsburgi.

Făcînd o incursiune în istorie, semnatarii scrisorii scot în evidență originea daco-romană a poporului român, dragostea lui de cultură și își manifestă convingerea că el este vrednic să ocupe un loc de frunte între popoarele Europei. Ei arată că invazia popoarelor migratoare, atacurile unor dușmani puternici, intri-

¹ Scrisoarea se află în Biblioteca orașului Sibiu, Fond manuscrise, cutia XII. O fotocopie a acestei scrisori, trimisă de prof. Mesrobeanu din Sibiu, se află în Muzeul Universității „Al. I. Cuza” din Iași.

² „Ateneul român”, 4 noiembrie, 1860, p. 65.

³ „Monitorul oficial al Moldovei”, 4 noiembrie, 1860, p. 111.

⁴ „Gazeta Transilvaniei” nr. 52, din 11 noiembrie 1860, p. 217.

⁵ Majoritatea semnatarilor scrisorii sînt din Transilvania. Ioan Cavalier de Zotta și Alexandru Popovici sînt din Bucovina; Cf. Ion G. Sbierea *Familia Sbierea după tradițiune și istorie*, Cernăuți, 1899, p. 140.

⁶ Vezi adnotarea de la sfîrșitul scrisorii.

gile diplomatice, lipsa de unire dintre principii și războaiele dintre aceștia au împiedicat în trecut dezvoltarea materială și culturală a poporului român, i-au pus în primejdie însăși existența. Autorii scrisorii dovedesc, între altele, o înțelegere justă în ce privește legătura care există între dezvoltarea științelor, a culturii în genere și progresul și creșterea bunei stări materiale, afirmând, pe bună dreptate, că cu cât un popor este mai cult, cu cât știința pe care se bazează este mai avansată, cu atât nivelul lui de trai este mai ridicat. Fără să subaprecieze importanța culturii altor popoare care, după părerea lor, trebuie adaptată la specificul național, ei acordă prioritate culturii naționale care „se adape din fontanele sale proprii”. Ei ridică astfel problema specificului național al culturii care, după cum se știe, și-a dobândit un loc distinct în mișcarea patriotică de trezire a conștiinței și demnității naționale.

Pornind de la aceste convingeri, autorii scrisorii sînt de părere că instituțiile culturale au un rol deosebit de important în propășirea unui popor și că Universitatea din Iași, cea dintîi universitate românească, are menirea să contribuie la dezvoltarea științei și literaturii, să dea țării specialiști în toate domeniile de activitate, să ridice prestigiul țării și al tuturor românilor.

Scrisoarea⁷ constituie o dovadă a interesului cu care tinerii intelectuali români, aflați la studii în Viena, urmăreau evenimentele politice și culturale din România, reprezintă un document privind simțămintele ce le nutreau atît față de bucuriile cît și față de durerile încercate de poporul român. Ea atestă dragostea lor fierbinte față de patrie și exprimă încrederea nestrămutată în viitorul ei luminos.

Dăm mai jos cuprinsul acestei scrisori :

E S C E L I N T I A !

INAUGURAREA UNIVERSITAȚII DIN IAȘI ni-a împlut inima de bucuria vedindu în aceea renvierea naționalității romane.

Nici unu poporu nu s-a castigatu existenta natiunala fara sciintia ; nici unu poporu nu s'a intaritu in vietia politica fara simtiu de natiunalitate si propasire in sciintia. Sciintiele sunt medilócele mai putinte pentru cultura generala si bunastarea materiala ; si fara acesti doi factori poporul nu pote propasi, nu-si póte fundá unu viitoru mai frumosu nici pretiu trecutulu gloriosu.

Cultura generala face pe poporu se-si iubésca patria, — se-si stimeze natiunea si se-si pretiuésca religiunea, sá se sacrifice pentru acestea ca sá fia consideratu in fétia lumei de u'natiune brava!

Poporulu romanu nu e mai multu unu poporu fara vietia natiunala, — astadi e u'natiune in Europa. Natiunea romana trebuie se-si cuprinda o pusetiune démna intre natiunile culte ale Europei — si la pusetiunea acésta póte ajunge mai alesu prin sciintie iera la acestea prin radicarea instituteloru de cultura.

Celu mai de frunte institutu la u' natiune e Universitatea ; — nici sá se póte cugetá u' natiune culta fara acésta. Romanlu astadi cu ochiu lacramandi si inima plina de bucuria spune Europei ca a ajunsu se aiba ce a doritu de seculi.

Si pentru ce n'a pututu se aiba mai de multu ? Au dóra nu i-au plăcutu sciintiele ? Au dóra nu a fostu demnu de alta vietia mai glóriosa ? — Istoria romanimei ne da la acestea respunsuri chiare.

Dupá colonisarea Romanilor în Dacia poporul celu mai cultu în acésta parte a Orientulu erau Romanii ; atatea monuminte si atatea date istorice suntu marturi autentici. — Invasiunea barbariloru si luptele neincetate cu acestia nu numai cá-i impedeaca de la sciintie si arte, ma'i si infransera si adescori supusera, pentru ca se-i sterpésca cu totii. Romanulu insa n'a peritu — apa trece petrele remanu —, dar si-a perdutu patria sa propria si mare. Constalatiunile politice,

⁷ Scrisoarea, care abundă în latinisme caracteristice epocii respective, este redată în întregime păstrîndu-se ortografia originală.

intrigele diplomatice și forția celor mai tari, au aruncat curse romanimei, ca să fie pururea debila. Nici nu putea să fie tare când principi romani purtau resbele între sine în locu ca să se *unéscă*, nici nu putea să nu fie debila când principi străini i-au vindutu patria, — i-au nedusit naționalitatea, i-au demoralisat religiunea, i-au denegat cultura și i-au telherit avuția!!

Și *óre* între *asia* impregiurari ce putea să facă seraca Româtime? De nu ar fi crediutu în D-dieu, trebuia să despere și să abdică chiaru și de *viétia* sa fisica, carea întocma era periclitata ca *tóte* drepturile ei istorice și politice.

Insa lauda lui D-dieu ca nu a lasat'o ca să ajunge la cele din urma la minutulu de *mórté*. D-dieu a vrutu numai să cerce pe fiica sa pe carea intru atata o iubesce. — Și cercandu credinția ei cea adevérata a aflató *démna* de o *viétia* mai frumoasă și de unu viitoriu mai mare — și i-a redatu medilócele esistenției politice.

Să fie dara gloriificatu și *prémăritu* în eternu numele lui la *tóte* semintiile pamentului caci a deschisu pentru Romanime o epoca noua timpulu renvierii ei. Astadi nu póte fi unu romanu carele să nu-și iubéscă natuinea și patria ce a eredit'o dela stramosi — carele să nu se unéscă și sacrifice pentru viitoriulu lor; deci dara, —

Considerandú că Universitatea e institutul celu mai salutaru pentru cultura prin carea natuinea romana propasiesce în sciinția și literatură;

Considerandú că junii romani numai în patria potu capeta o *creștere* mai innalta națională și aci mai usioru se potu immulti și perfectiuná pentru *tóte* carierele sotietatii;

Considerandu că în acestú modu se concintra puterile natuinei, ca să se întaréscă în caracturul naționalu, și *asia* să se razime pe sine însusi caci precum dice Blesfon despre romani — „*Tóta* natuinea trebuia să se adape din fontanele sale proprie, — opiunile altoru natii numai să le cunóscă, ca să proiepteze asemenea éra nu egale, respeptive, acele ce convinu caracturul naționalu”. — Și în fine,

Considerandu ca Universitatea face unu nume frumosu și maretu Romanimii întrege,

Noi junii Romane studiosi la Universitatea și alte institute din Viena venimu a dechiará bucuria nóstra catra innaltulu ministeriu de invetiamentu carele supu gloriósa *Domnire* a Mariei Sale Domnului ALECSANDRU IONU I pótu să produca o epoca noua; — venimu a spune reverinția nóstra tuturoru bravilor barbati, carii au staruitu pentu infiintarea Universitatii; — venimu a dice gratularea nóstra catra toti tinerii aceia, carii suntu fericiți a ajunge candva de cei mai vechi auditori ai ei; — și în fine venimu a descrie bucuria nóstra și catra totu poporulu romanu de dincolo de Carpati.

Recomendandu-ne simtiemintelorú gratióse și binevointiei, remanemu Ai Escelintiei Tale.

Viena 26 octombrie 1860

Multu stimatori
 Alisandru Mocioni
 Zeno Mocioni
 Victoriú Mocioni
 Eugeniu Mocioni
 Alesandru Bolian
 Gregoriu Seleusianu
 Stefanu Muresianu
 Ioane Ardeleanu
 Ioane Nichita
 Ioane Barbu
 Alesiu Longinu
 Iustin Poganu
 Nicolau Solomonu

Ioane Arseniu
 Augustin Ansalu
 Iosefu Bejianu
 Stefanu Biltin
 Mihai Gianu
 Stefanu D. Popp
 Ioane Moldovanu
 Ioane de Roman
 Iordanu de Alessiu
 Demetriu de Jaragau
 Georgie de Vladarean
 Ioane de Ratiu
 Ioane Opreanu
 Nicolae Popescu

At. M. Marienescu
 Iosif de Galeanŭ
 Vasilie de Glodariu
 Ioane de Cetaŭianu
 Ioane de Papiu

Ionu Ionasiu
 Leontiu de Simenescu
 Ioane cavaleriu de Zotta
 Alexandru Poppovitu
 Ioane Bobu

Adresa: Escelintiei Sale Domnului Ministru presedinte Mihaiu Cogălniceanu.

A junimii romane studiosa din Viena⁸. Spre a bineventa inaugurarea Universității romane din Iassi.

Betrinii din Vienna au dat sfat că pentru conținut și în numele junimii se nu se trimite⁹.

At. Marienescu

⁸ „A junimii... Viena”, tăiat cu o linie în original.

⁹ De la „Betrânii” până la „trămită”, adnotarea lui At. Marienescu.

GEORGIOS SPHRANTZES, *Memorii (1401—1477)*. În anexă *Pseudo-Sphrantzes: Macarie Melissenos, Cronica (1258—1481)*, ediție critică de Vasile Grecu, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1966, XVII + 618 p. + 7 fotocopii.

Prețioasa colecție „Scriptores byzantini” s-a îmbogățit recent cu al cincilea volum prin editarea de către cunoscutul bizantinolog român Vasile Grecu a operei lui Sphrantzes, completată de cea a falsificatorului său, Macarie Melissenos.

Cronica lui Sphrantzes — intitulată de editor *Memorii* — cuprinde relatarea unor evenimente din anii 1401—1477 din istoria Imperiului bizantin. Falsificatul lui Melissenos conține istorisirea unor fapte din anii 1258—1481 din istoria bizantinilor, a turcilor sau a altor popoare. Ambele sînt redactate în limba greacă.

Multă vreme falsificatul lui Macarie Melissenos, mitropolit de Monemvasia, a fost considerat ca fiind scrierea lui Sphrantzes, cunoscînd din această cauză și o intensă circulație cu titlul *Chronicon Maius*, în timp ce lucrarea autentică a lui Sphrantzes, denumită *Chronicon Minus*, a fost ignorată aproape complet. Aceasta este, de altfel, și cauza pentru care lucrarea *Memorii* a fost editată o singură dată, iar falsificatul mitropolitului de Monemvasia a cunoscut mai multe ediții.

Ediția critică a lui Vasile Grecu este prima care face delimitarea precisă între scrierea autentică a lui Sphrantzes și cea falsificată.

Preocuparea principală a editorului a constituit-o stabilirea textului lucrării autentice a lui Sphrantzes. În acest scop, Vasile Grecu a folosit, în fotocopii foarte bune, toate manuscrisele cunoscute care redau memoriile lui Sphrantzes: codicele vatican *Ottobonianus Graecus* 260 din secolul al XVI-lea, codicele *Taurinensis* 246, codicele *Valllicellianus CLXXII*, ambele din secolul al XVII-lea și, în sfîrșit, codicele *Barberinianus Graecus* 175 și 176, copii ale codicelui *Valllicellianus*. Pentru cronica lui Macarie Melissenos, în ciuda multîmii manuscriselor existente, avînd în vedere că este vorba de un falsificat, Vasile Grecu a folosit doar două manuscrise considerate ca fiind cele mai apropiate de arhetipul falsificatului: codicele *Ambrosianus P 123 sup.* și codicele *Taurinensis B II 20*. Este absolut nefîdoielnic că editorul a trebuit să depună o muncă intensă și extrem de migăloasă de colajonare pentru a stabili cu cît mai multă exactitate textul original al ambelor cronici. Deosebirile dintre diferite manuscrise și chiar micile inadvertențe au fost notate cu deosebită grijă în subsolul volumului.

Editarea acestei lucrări pe baza manuscriselor, ca și redarea textului grecesc însoțit de o traducere românească clară, oferă medievistilor un izvor însemnat prezentat în condiții optime din toate punctele de vedere.

Prezenta ediție cuprinde o scurtă prefață (p. IV), introducere (p. VI—XVII), indicații de sigle (p. XVIII), textul grecesc însoțit de traducerea românească a lucrării *Memorii* a lui Sphrantzes (p. 1—147), a *Cronicii* lui Melissenos (p. 150—591), 7 fotocopii din diferite manuscrise, indicele de nume al textului grecesc (p. 593—604) și al textului românesc (p. 605—616).

În introducere, Vasile Grecu se ocupă de biografia și numele lui Sphrantzes, de conținutul memoriilor și a cronicii lui Melissenos, de valoarea lor literară și istorică și de însemnătatea lor pentru istoria țării noastre, precum și de edițiile și manuscrisele acestor lucrări.

Astfel, aflăm că Sphrantzes s-a născut la 30 august 1401 într-o importantă familie nobiliară bizantină, apropiată de palatul imperial. Această situație, precum și prietenia sa cu despotul Constantin, viitorul împărat al Bizanțului, i-au dat posibilitatea să intre de timpuriu în slujba împăratului Manuil al II-lea Paleologul. Deosebitele sale calități de sfetnic și diplomat l-au determinat și pe următorul împărat din casa Paleologilor, Ioan al VIII-lea, să-l păstreze în slujba sa. Însă pentru scurt timp, deoarece la stăruința sa și a vechiului său prieten, despotul Constantin, Sphrantzes trece în slujba despotului, pe care-l va sluji cu devotament pînă la moartea acestuia în timpul cuceririi Constantinopolului (1453). Din însărcinarea lui îndeplinește numeroase misiuni importante, deseori destul de dificile, mai ales datorită intrigilor de palat, pe care însă le rezolvă cu multă iscusință. După căderea Constantinopolului viața lui Sphrantzes devine plină de suferințe, ceea ce-l determină în 1468 să îmbrace rasa monahală.

Viața sbuciumată a acestui mare demnitar care a cunoscut satisfacții și măriri din cele mai înalte, dar și decepții, suferințe și lipsuri se încheie, probabil, în 1477, în chilia sărăcăcioasă a unei mănăstiri. Se pare că în acești ultimi ani ai existenței sale și-a adunat el însemnările într-o carte, așa cum ne este cunoscută acuma.

Falsificatul mitropolitului de Monemvasia, Macarie Melissenos, a fost redactat la sfîrșitul secolului al XVI-lea, în timpul prăbiegii acestuia în Italia. Urmărind renașterea unei politici de ofensivă împotriva turcilor, cît și unele scopuri personale, Melissenos a prelucrat un manuscris al operei lui Sphrantzes, făcîndu-i vaste adaosuri și punînd-o în circulație sub numele lui Sphrantzes. Valoric, lucrarea lui Sphrantzes este, incontestabil, superioară celei alcătuite ulterior de Melissenos.

În privința numelui autorului scrierii „Memorii”, Vasile Grecu adoptă pe cel de *Sphrantzes*, considerat de cercetări ca fiind cel adevărat, cu toate că varianta *Phrantzes* a avut cea mai largă răspîndire pînă nu de mult.

Avîndu-se în vedere faptul că Sphrantzes a fost un personaj foarte apropiat de curtea imperială, precum și stilul personal, memorialistic, simplu al lucrării sale, deosebită de scrierile multor cronicari bizantini, opera sa trebuie apreciată la justa ei valoare. Se deșază din ea unele aspecte specifice ale politicii statului bizantin în ultimele decenii ale existenței sale. Se evidențiază rolul jucat de Sphrantzes și de ultimul împărat, Constantin al XII-lea, în încercarea lor disperată de a ridica prestigiul căzut al statului lor și de a înlătura pericolul otoman. În cele din urmă, autorul face răspunzător pentru sfîrșitul dramatic al Constantinopolului, atît puterile creștine apusene care nu au acordat ajutorul promis, cît și unele personalități bizantine preocupate mai mult de certurile dintre ele decît de apărarea statului.

Sphrantzes, notînd consecvent împlîrile deosebite legate de familia sa sau de statul bizantin, ne transmite informații de cea mai mare importanță, unele necunoscute în alte izvoare, cum este de pildă destăinuirea sa că nu mai el și împăratul au cunoscut cît de slabe fuseseră posibilitățile de apărare — reduse la cca. 5 000 de oameni — ale Constantinopolului în preajma căderii sale (p. 97).

Deși, spre deosebire de mulți cronicari bizantini contemporani, Sphrantzes nu ne transmite stiri prea bogate referitoare la istoria patriei noastre, totuși opera sa conține informații prețioase, care lipsesc în alte izvoare. Astfel, el notează că în preajma căderii Constantinopolului se aștepta un ajutor și „dintre vlahi” (p. 103). De asemenea, numai la el găsim informația că a existat un hrisov (scris chiar de Sphrantzes) prin care se cedase Mesemvria lui Iancu de Hunedoara în schimbul unui

ajutor militar împotriva turcilor (p. 103—105). Celelalte știri care ne privesc direct, atât din memoriile lui Sphrantzes, cit și din cronica lui Melissenos, sînt notate foarte succint și uneori confuz.

*

Dată fiind înalta ținută științifică a ediției, considerăm nu lipsită de însemnătate notarea unora din micile scăpări ale editorului. Astfel, lupta de la Rovine este datată aici în anul 1395 (p. 199, n. 1.). Domnia sultanului Orchan este plasată între anii 1326—1362 (p. 3, n. 7; p. 219, n. 1; p. 613) și a lui Murad I între 1362—1389 (p. 3, n. 8; p. 221, n. 7; p. 612). Izvoarele turco-osmane și lucrările consacrate istoriei Imperiului otoman dau însă anii 1326—1359 pentru domnia lui Orchan și respectiv 1359—1389 pentru cea a lui Murad I. Timur-Lenk a domnit între 1369—1405 și nu între 1369—1404 (p. 3, n. 5). De asemenea, se constată unele inconsecvențe în formele de redare a aceluiași nume, în special a celor orientale (v.p. 193, n. 1 și p. 221, n. 4). Aceleași inconsecvențe se reliefează și la intervențiile editorului din aparatul critic asupra unor fapte bine cunoscute și consemnate greșit de către autoii. De exemplu: sultanul Murad I nu a fost ucis la Kossova de către despotul Lazăr (p. 221), ci de către eroul sîrb Miloș; nu Musulman a fost fratele lui Baiazid I sugrumat de acesta la Kossova, ci Yakub Celebi.

Turcii constituind principalul pericol în secolele XIV—XV pentru Europa, în general și pentru Imperiul bizantin, în special, toate izvoarele narative bizantine ale acestei perioade acordă o importanță deosebită istoriei Imperiului otoman. Însă ele, în mod inerent, conțin și multe greșeli în această privință. De aceea, considerăm că ar fi fost utilă consultarea și a izvoarelor orientale, cel puțin a aceluia care se găsește traduse în limbile europene. Cu atât mai mult cu cât s-a dovedit vehicularea unor informații între cronicile bizantine și cele orientale, iar cercetările orientalistice și-au adus nu o dată contribuția lor prețioasă și la progresul bizantinologiei¹.

Este desigur în afară de orice îndoială că aceste mărunte observații nu scad cu nimica valoarea deosebită a lucrării a lui Vasile Grecu. Ele nu au alt scop decît acela de a suscita o atenție mai mare și asupra amănuntelor într-o viitoare ediție de acest gen.

Prin editarea operei lui Sphrantzes, alături de cele ale lui Chalcocondilas, Ducas, Critobol din Imbros, apărute tot sub semnătura autorizată a lui Vasile Grecu, renumitul istoric contribuie la dezvoltarea istoriografiei bizantine, în general și a istoriografiei române, în special. Munca sa neobosită, pasionată, intensă și mișcătoare, pusă în slujba progresului științei istorice din țara noastră, constituie mai ales pentru tinerii istorici un exemplu demn de urmat.

T. Gemil

FLORIAN GEORGESCU (redactor responsabil), DAN BERINDEI, ALEXANDRU CEBUC, PAUL CERNOVODEANU, PETRE DAICHIE, STEFAN IONESCU, PANAIT I, PANAIT, C. ȘERBAN, *Istoria orașului București*, vol. I, Muzeul de istorie a orașului București, București, < 1965 >, 482 p.

Istoriografia privitoare la orașul București, inaugurată de Dimitrie Berindei în 1861, a cunoscut, mai mult decît cea consacrată oricărui alt oraș din țara noastră, o continuă și intensă dezvoltare. În timp ce alte așezări urbane cu un trecut istoric la

¹ Așa, de pildă, recent, M. Guboglu semnala existența în arhivele turcești a manuscrisului lui Critobol din Imbros (v. M. Guboglu, *Despre materialele arhivistice otomane din Turcia și importanța lor pentru istoria țărilor române*, în „Revista arhivelor”, nr. 2, 1966, p. 175—194).

fel de bogat au reținut numai în anumite perioade atenția cercetătorilor, cel mai adesea fiind vorba de cărturari localnici, Bucureștii au polarizat în permanență interesul unui mare număr de istorici. În aceste condiții, istoriografia privind Bucureștii a sporit mereu și cantitativ și calitativ, făcând posibilă realizarea, încă din secolul trecut, a unor sinteze valoroase urmate, în prima jumătate a secolului nostru, după o altă etapă de fructuoase cercetări, de excelența monografie a lui N. Iorga. Axate pe coordonate mult mai largi ca în trecut și orientate pe baza materialismului istoric, cercetările din ultimele două decenii privind istoria Bucureștilor au îmbogățit substanțial cunoștințele mai vechi privind istoria capitalei țării noastre. Intensa activitate de cercetare a fost însoțită în aceeași perioadă de alta, nu mai puțin valoroasă, de adunare și publicare sistematică a izvoarelor documentare, cartografice și sigilografice, ca să nu mai vorbim de valorificarea în numeroase volume a rezultatelor impresionantei activități de explorare arheologică pe care o desfășoară din 1953 încoace Muzeul de istorie a orașului București (v. P. Cernovodeanu, Ioana și P. I. Panait, *Cercetarea istoriei orașului București în anii puterii populare*, în „Studii”, Anul XVI, 1963, nr. 5, p. 1137—1150 și prefața la volumul recenzat, p. 5 și urm.). Disponind de un colectiv de harnici cercetători și apropiindu-și, în același timp, colaborarea unor reputeți specialiști ai istoriei Bucureștilor, Muzeul de istorie a Capitalei a reușit, în temeiul unei baze materiale îndestulătoare, să aducă, într-un timp relativ scurt, o importantă contribuție la cercetarea trecutului Bucureștilor, făcând astfel posibilă întocmirea unei noi sinteze asupra istoriei acestui oraș.

Valorificând în lumina materialismului istoric rezultatele la care a ajuns în intervalul de mai bine de un secol istoriografia privind Bucureștii, monografia orașului București răspunde unei imperioase necesități, reclamată de dezvoltarea fără precedent pe care o cunoaște în anii noștri capitala țării. Chiar dacă nu toate problemele își pot găsi încă o deplină soluționare, studiile de analiză mai fiind necesare pentru anumite perioade, trebuie să subliniem din capul locului importanța deosebită pe care o are această monografie pentru cunoașterea științifică a evoluției istorice a celui mai mare oraș al țării. Într-o perioadă de transformare complexă pe care o cunoaște capitala noastră, cartea de față, dincolo de interesul, de la sine înțeles, pe care îl prezintă pentru istoric, este, totodată, de un real folos tuturor acelorora care contribuie astăzi la realizarea noii fizionomii a orașului.

Volumul întâi al monografiei este consacrat evoluției istorice a Bucureștilor pînă la anul 1918. Cercetarea în partea întâi a lucrării a *Societății omenеști pe teritoriul Bucureștilor înainte de formarea orașului* prilejuiește autorilor celor trei capitole ale acestei secțiuni valorificarea pentru prima dată, într-o astfel de sinteză, a bogatelor descoperiri arheologice de pe actualul teritoriu al Bucureștilor. Numeroasele așezări descoperite atestă locuirea continuă a teritoriului orașului în paleolitic, neolitic, epoca bronzului, epoca fierului, în vremea geto-dacilor și a stăpînirii romane în Dacia, precum și în perioada de trecere la feudalism. Deși resturile de cultură materială nu oferă încă pentru toate epocile de mai sus suficiente date pentru a putea urmări procesul de dezvoltare istorică în toată complexitatea sa, ele permit totuși, cunoașterea, sub multe aspecte, a modului în care a evoluat viața omenescă în acest spațiu geografic. Desigur, viitoarele cercetări arheologice vor aduce noi informații care vor îmbogăți cunoștințele noastre privind dezvoltarea societății omenеști pe teritoriul Bucureștilor înainte de formarea orașului.

În partea a doua a cărții, intitulată *Formarea și dezvoltarea orașului București în timpul orînduirii feudale*, este studiată istoria capitalei de la începuturile sale ca oraș pînă la revoluția din 1848. Deosebit de interesant prin nouțetea unor fapte aduse în discuție și prin concluziile desprinse din analiza materialului documentar este capitolul întâi al acestei părți consacrat *Genezei orașului București*. Numeroase chestiuni, controversate în trecut, legate de problema, dificilă dar foarte importantă, a începuturilor orașului București, beneficiază pentru prima dată de o cercetare sistematică și își găsesc, totodată, o soluționare justă. Analizînd împrejurările în care a avut loc transformarea așezării rurale într-un centru urban, autorul subliniază că activitatea meșteșugărească și procesul de schimb „au creat condițiile de bază

ale trecerii Bucureștilor de la stadiul rural la cel urban" (p. 76). Fenomenul a avut loc „de-a lungul unui proces istoric ce se definitivează către sfârșitul sec. al XV-lea și începutul veacului al XVI-lea ca urmare, în primul rând, a desprinderii meșteșugurilor de agricultură, a consolidării continue a pieții interne, a organizării citadine" (p. 77); desfășurarea acestui proces a fost înlesnită, totodată, de factori de ordin politic și geografic. Construirea de către Vlad Tepeș în anii 1458—1459 a „Cetății București" a dus la intensificarea procesului de urbanizare a așezării și la creșterea continuă a rolului ei economic, politic și militar. Devenind, o dată cu domnia lui Radu cel Frumos, reședință a Țării Românești și bucurându-se, ca urmare a acestui fapt, de o atenție deosebită din partea domnilor, Bucureștii vor dobîndi în a doua jumătate a veacului următor înflorire economică și politică față de Tirgoviște.

Cercetarea evoluției orașului București între anii 1545 și 1848 e compartimentată pe capitole în funcție de unele evenimente importante din istoria sa sau din cea a Țării Românești, precum statornicirea definitivă în acest oraș a reședinței țării, începuturile regimului turco-fanariot sau răscoala lui Tudor Vladimirescu.

În cadrul fiecărui capitol sînt studiate, în ordine, dezvoltarea economică și socială, evenimentele politice și militare, administrația orașenească, evoluția demografică și dezvoltarea urbanistică a Bucureștilor, subliniindu-se trăsăturile caracteristice și importanța elementelor noi survenite în fiecare din etapele cercetate (cap. II: 1545—1601; cap. III: 1601—1659; cap. IV: 1659—1716; cap. V: 1716—1821; cap. VI: 1822—1848). În sfîrșit, în ultimul capitol al acestei părți, consacrat culturii bucureștene în orînduirea feudală, sînt prezentate învățămîntul, tipografiile, bibliotecile, literatura, societățile culturale, presa, teatrul, muzica și artele plastice și aplicate.

Dezvoltarea Bucureștilor în condițiile orînduirii capitaliste face obiectul cercetării celei de a treia părți a acestui volum: *Orașul București între anii 1848—1918*. Urmărindu-se, în general, de către autori aceeași problematică din partea a doua a lucrării, cu notele ei specifice, bineînțeles, istoria Capitalei e tratată și aici în strînsă legătură cu marile evenimente din istoria țării care și-au lăsat amprenta și pe orașul de pe malul Dimboviței: anul revoluționar 1848, Unirea, Războiul de independență. În același timp, sînt integrate în chip firesc în istoria Bucureștilor începuturile mișcării muncitorești și ale celei socialiste și principalele momente din istoria proletariatului bucureștean.

Spre deosebire de perioada analizată în partea a doua a acestei monografii, în general bine cunoscută din lucrările anterioare și în special din documentatul studiu al lui Dan Berindei (*Orașul București, reședință și capitală a Țării Românești*, București, 1963), epoca anilor 1848—1918 din istoria Capitalei n-a făcut pînă în prezent obiectul unei cercetări mai largi, ca cea de față, după cum n-a beneficiat în măsura cuvenită nici de suficiente studii speciale. De aici importanța prezentei sintetice a acestei perioade în monografia recenzată.

Sistematică și, în general îngrijit scrisă, cu o ilustrație bogată, adesea inedită, cu un indice de nume și o listă bibliografică completă, lucrarea oferă o imagine de ansamblu asupra dezvoltării istorice a orașului București pînă la 1918. Această imagine rămîne totuși incompletă, uneori, ca urmare a neglijării unor aspecte importante din viața orașului. Așa de exemplu, în partea a doua a lucrării, îndeletnicirile urbane ale bucureștenilor (meșteșugurile și comerțul, de exemplu) beneficiază de o tratare corespunzătoare, în timp ce despre ocupațiile lor agricole nu aflăm nimic pînă la capitolul privind perioada 1716—1821. Abia aici se constată că „o mare parte din locuitorii încă nu se desprinseseră de agricultură. Ei se îndeletniceau cu agricultura, cultivau vița de vie, îngrijeau livezi de pomi, grădini de legume și zarzavaturi" (p. 151). Observația, într-un totuși justă, rămîne totuși singulară în economia unui capitol în care dezvoltării economice a Bucureștilor i se consacră pagini întregi; numai extinsă pe măsura importanței ei, această constatare ar fi putut oferi cititorului, alături de detaliata analiză a situației meșteșugurilor și negusturilor, o imagine reală asupra dezvoltării complexe a vieții orașenești bucureștene, cît și asupra specificului ei. În acest fel, ar fi apărut firească și mențiunea, îndreptățită, desigur, din același capitol, că „în această

periodă, populația Bucureștilor avea o structură socială complexă fiind alcătuită din: meșteșugari, negustori, țărani, slujitori, clerici, boieri și țigani robi. Meșteșugarii și negustorii... precumpăneau față de celelalte pături sociale în centrul orașului, în timp ce prin mahalalele de la margine se găseau pe locul al treilea" (p. 151).

Evident că viața economică a Bucureștilor, ca și în genere a majorității orașelor din Țara Românească și Moldova, este dominată în secolele al XVI-lea și al XVII-lea de activitatea meșteșugarilor și negustorilor, dar a o reduce *numai* la aceasta înseamnă a nesocoti ponderea deloc neglijabilă pe care o au încă cei care practică indeletniciri agricole (vezi Dan Berindei, *op. cit.*, p. 28, 48 și 73). Pe lângă țărani, agricultura era practică în București ca în majoritatea celorlalte orașe moldovene și muntene din această perioadă și de către meșteșugari și negustori care, cum se menționează în capitolul consacrat celei de a doua jumătăți a secolului al XVI-lea, „nu părăsiseră încă preocupările agricole” (p. 95). Documentele arată că o bună parte din locuitorii Bucureștilor — craș care avea la bază o conglomerare de sate — aveau ca ocupație principală sau secundară agricultura. Numărul în continuă creștere al morilor bucureștene, menționate în actele din secolele XVI—XVII și despre care în capitolele privind această perioadă nu se spune nimic, atestă, de asemenea, importanța pe care o avea agricultura în economia bucureșteană. Viticultura și pomicultura făceau parte, precum se știe, de altfel, dintre indeletnicirile bucureștenilor încă din perioada când orașul era o simplă așezare rurală. Din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, viile și livezile bucureștene sînt des menționate în documente, ele constituind în epoca feudală una din caracteristicile orașului. Înconjurînd Bucureștii ca o adevărată cunună, ele pătrundeau adînc și în interiorul orașului pînă la curtea domnească. Dînd impresia călătorilor străini că acesta e „scufundat în grădini” (vezi Dan Berindei, *op. cit.*, p. 28—29, 48 și 73; o expunere recentă asupra problemei, la C.C. Giurescu, *Pagini din istoria Bucureștilor*, în „Tribuna”, An X, nr. 31 (696) din 4 august 1966, p. 1 și 6). Cu toată importanța pe care au avut-o în trecutul Bucureștilor, aceste componente ale vieții economice bucureștene sînt neglijate în toate cele trei capitole privind perioada secolelor XVI—XVII. Viața economică bucureșteană este în permanență redusă în această epocă la analiza activității meșteșugarilor și negustorilor estompîndu-se mereu locul ocupat de celelalte, categorii sociale (vezi cap. II, III și IV). Resoarte economice importante fiind lăsate în afara cercetării, istoria orașului apare cititorului întrucîtva deformată trezîndu-l nedumeriri. De pildă, deși în lucrare se conchide în mod just că în secolul al XVI-lea „dezvoltarea orașului... se menține la un nivel încă destul de redus cu puternice reminiscențe agrare, în absența unei producții meșteșugărești dezvoltate, menite a asigura cerințele pieții interne” (p. 95), cele trei pagini ce preced această concluzie sînt consacrate *numai* meșteșugarilor și negoțului, lipsind orice altă referire la celelalte ramuri economice.

Rolul de bază în comerțul bucureștean din această vreme l-au avut, desigur, negustorii și meșteșugarii, așa cum rezultă clar și din cele trei capitole menționate, dar e tot atît de bine cunoscută din documente și intensa activitate comercială desfășurată de boieri și mănăstiri, aceasta din urmă însă numai sporadic menționată în capitolele citate. Fără prezentarea justă în economia lucrării a rolului economic jucat de boierime și cler și fără analiza obiectivă a structurii sociale complexe a orașului, variatele forme ale exploatării feudale nu pot fi înțelese, iar consecințele sociale ale fenomenului apar ca lipsite de temeii, ceea ce, firește, nu e în concordanță cu realitatea istorică. A înfățișa, așadar, istoria economică și socială a Bucureștilor epocii respective numai în limitele a ceea ce socotim astăzi a fi de esență urbană înseamnă nu numai a nesocoti specificul dezvoltării unui oraș în condițiile societății feudale din Țările române, dar și a-i prezenta istoria într-o lumină care contravine adevărului istoric obiectiv. Căci așa cum este expusă ea în această monografie, istoria Bucureștilor din secolele XVI—XVII și, în măsura arătată, cea din secolul al XVIII-lea, seamănă mai curînd cu a unui

oraș occidental din aceeași epocă decît cu ceea ce a fost ea în realitate (vezi Dan Berindei, *op. cit.*, cap. II—V).

În partea a II-a și, într-o anumită măsură în partea a III-a a monografiei, se acordă un spațiu prea mare în economia lucrării evenimentelor politico-militare. Fapte de acest fel, care de multe ori ar putea lipsi, încarcă inutil expunerea în dauna altora de natură economică și socială a căror ignorare sau expediere grăbită face ca istoria Bucureștilor să nu apară, adesea, în toată complexitatea ei. Evenimentele care în mod normal își au locul într-o istorie generală a patriei sînt expuse prea pe larg în această parte a lucrării. Chiar revoluției de la 1848, descrisă cu lux de amănunte într-un capitol special consacrat (p. 241—272), i se acordă, după părerea noastră, un spațiu exagerat în economia lucrării. Din aceste motive și modul de expunere a materialului este neunitar, analiza științifică alterînd cu prezentarea descriptivistă. Mai mult încă, capitolul privind *Cultura în orînduirea feudală* se reduce, pe alocuri, la o înregistrare factologică (vezi *Presa, Artele plastice* etc.), judecățile de valoare asupra multiplelor aspecte ale fenomenului cultural fiind, în general, puține și simpliste. Prezentarea, în genere, judicioasă a *Culturii românești în epoca modernă* putea fi totuși mai nuanțată. Unele inadvertențe de felul: Hasdeu „are și lucrări literare cu caracter istoric ca: „Răzvan și Vidra” (1864) sau „Ion vodă cel Cumplit” puteau fi, de asemenea, evitate. Privitor la același capitol ținem să observăm că A. D. Xenopol a fost unul din promotorii dezvoltării științei economice românești, dar activitatea lui în această privință nu s-a desfășurat la București. Credem inutil să mai argumentăm că nici ca istoric el nu este „bucureștean” (vezi p. 406).

Cu excepția celor citorva observații de mai sus, primul volum din monografia orașului București constituie o contribuție de seamă în ansamblul istoriografiei privind Bucureștii. Dacă doza materialului în cadrul capitolelor este susceptibil de îmbunătățiri la o viitoare ediție, cartea rămîne, în general, o lucrare metodic întocmită, bogată în idei și fapte noi, înlesnind cititorului cunoașterea istoriei celui mai mare oraș al țării. Înlăturarea unor stîngăcii stilistice (vezi, spre exemplu, p. 92, 95, 97, 120—122, 159, 204, 404 etc.) și revederea de către autori a unor paragrafe, vor fi de natură să asigure acestei sinteze, la o nouă ediție, și o expunere mai unitară.

I. Caproșu

N. STOICESCU, *Bibliografie privind monumentele feudale din Moldova. Iași*, în „Mitropolia Olteniei”, Anul XVIII, 1966, nr. 5—6, p. 549—607.

Bibliografiile constituie, cum bine se știe, instrumente de lucru indispensabile pentru cercetătorul din orice domeniu de activitate științifică. Necesitatea lor, dezbătută în chiar sînul Academiei la sfîrșitul secolului trecut și unanim recunoscută în trecut și astăzi, nu mai trebuie deci argumentată. Ceea ce se cuvine a fi subliniat e faptul că munca bibliografului, presupunînd competență, timp și tenacitate profesională, ar trebui, totuși, mai mult prețuită la noi într-o perioadă în care problema informării operative și complete a cercetătorului se pune, ca și aiurea, cu o acuitate deosebită. Dacă în domeniile literaturii și lingvisticii, de exemplu, întocmirea bibliografiilor a dobîndit un caracter organizat (s-a publicat o bibliografie a literaturii românești de după 23 August 1944, a fost reluată publicarea bibliografiei periodicele românești, iar revista „Limba română” publică anual bibliografia exhaustivă a lucrărilor de lingvistică), în domeniul științelor istorice, unde lipsa bibliografiilor este resimțită mai mult decît în orice ramură de cercetare datorită imensei cantități de material informativ, s-a făcut extrem de puțin în ulti-

mele decenii. Cele cîteva bibliografii selective sau ocazionale din unele publicații apărute în ultimii ani sînt, desigur, binevenite, dar ele sînt departe de a-l satisface pe cercetătorul dornic de a da investigației sale dimensiunile dorite. În condițiile progresului considerabil înregistrat de noua istoriografie românească, întocmirea unei bibliografii istorice nu mai trebuie amînată. Pe lîngă organizare, se impune cu stringență încurajarea deocamdată a preocupărilor existente în acest domeniu prin înlesnirea valorificării adecvate a acestei munci atît de anevoioase, dar atît de utilă tuturor. Căci judecînd după modul în care se desfășoară, de exemplu, publicarea bibliografiei privind monumentele medievale ale patriei noastre, întocmită cu competență și prețuirea necesară de N. Stoicescu, nu se poate să nu se constate faptul că asemenea lucrări nu se bucură încă de atenția cuvenită din partea instituțiilor noastre editoriale. Deși concepută de autor ca lucrare unitară, ea este publicată fragmentat și extrem de anevoios. Lucrarea nu a fost editată încă pe jumătate, dar de la apariția primei părți pînă la publicarea capitolului privind monumentele Iașului au trecut, trebuie să subliniem, zece ani! În aceste condiții se ridică în mod firesc întrebarea: cît timp va fi necesar pentru publicarea celeilalte părți a lucrării? În sfîrșit, mai e de menționat faptul că publicarea fragmentată, desigur nu din vina autorului, a lucrării amintite în mai multe perioade reduce într-o anumită măsură din chiar atributul esențial al oricărei bibliografii: utilitatea¹. Și aceasta cu atît mai mult cu cît bibliografia privind monumentele Moldovei se publică într-o revistă de foarte restrînsă circulație (vezi nota 1) și care nu se difuzează prin librării. De aceea, cercetătorul monumentelor ieșene, dincolo de mirarea firească de a afla că bibliografia acestor monumente se publică într-o revistă din Craiova, se poate găsi în situația nu numai de a nu putea avea, cum e normal, pe masa de lucru această bibliografie, dar chiar în imposibilitatea de a o putea folosi fie și de la o bibliotecă publică, așa cum s-a întîmplat în cazul de față. În aceste condiții el este, desigur, îndreptățit să se întrebe: *cui prodest?* Ceea ce trebuie a mai fi subliniat e faptul că în această situație bizară (cum s-o numim?) se află cea mai completă bibliografie a monumentelor ieșene întocmită după toate regulile disciplinei bibliografice. Autorul a citit cu atenție și răbdare un material imens, de la lucrările fundamentale privind monumentele Iașului pînă la cel mai mărunț articol din cutare publicație efemeră, ordonînd totul după criterii judicios stabilite. Mai mult încă, autorul nu s-a limitat la înregistrarea sistematică a acestui material, ci, preocupat de a întocmi o bibliografie cît mai completă asupra monumentelor ieșene, a indicat în permanentă, printr-o judecată de valoare competentă, atît problemele principale cuprinse în fiecare lucrare mai importantă cît și valoarea acestora. În acest fel, cititorului i se oferă dintr-o dată o imagine de ansamblu atît asupra cantității cît și a calității materialului cuprins în bibliografia fiecărui monument în parte.

Bibliografia privind monumentele istorice ieșene este, în multe privințe, și o lucrare de cercetare, căci autorul apelează mereu la documente de arhivă pentru corectarea nu puținelor erori din lucrările înregistrate. Cînd înseși izvoarele se contrazic, autorul nu pregetă să-și lărgescă cercetarea pentru elucitarea unei probleme nelămurite de cercetătorii anteriori. Lipsind lucrările bibliografice pentru unele monumente de arhitectură civilă, N. Stoicescu a întreprins cercetări personale asupra acestor monumente aducînd o contribuție valoroasă la cunoașterea lor. Pe lîngă documente de arhivă, autorul a folosit un bogat material inedit aflat la Institutul de istorie din București. Din aceste considerente valoarea informativă a lucrării sporește nebănuit de mult, făcînd-o indispensabilă pentru cercetător nu numai ca instrument de lucru, cît și din punct de vedere al noutății cercetării.

¹ Bibliografia privind monumentele istorice din Țara Românească a fost publicată în „Studii și cercetări de istoria artei”, Anul IV, 1957, nr. 1—2, p. 155—199 și nr. 3—4, p. 287—296, iar cea privind monumentele feudale moldovenesti a început a fi publicată în „Mitropolia Olteniei”, Anul XVIII (1966), nr. 5—6, p. 549—607.

Considerînd Iaşul istoric, așa cum remarcase încă de la începutul secolului nostru N. Iorga, ca o unitate urbanistică, N. Stoicescu a legat prezentarea bibliografică a monumentelor ieșene de însăși evoluția istorică a orașului. Așa se face că prima parte a lucrării e consacrată bibliografiei istorice a fostei capitale a Moldovei. Colecțiile de documente, întregite cu informații documentare inedite, cronicile, memoriile călătorilor străini, rezultatele cercetărilor arheologice ca și numărul mare de lucrări generale sau speciale înregistrate, toate, tematic de autor în această secțiune a lucrării relevă bogăția bibliografiei privind istoria Iașului de la origini pînă în pragul epocii moderne. Bibliografia monumentelor laice, reprezentate prin curtea domnească, case și palate boierești, hanuri, școli, spitale, băi, cișmele etc., ca și cea a monumentelor religioase din ultima parte a lucrării oferă o imagine cuprinzătoare atît asupra varietății acestor monumente și a interesului pe care ele l-au suscitât în trecut cît și asupra a ceea ce trebuie să stea în atenția cercetătorilor pentru sporirea cunoștințelor privind unele dintre aceste monumente.

Înregistrînd tot ce s-a scris pînă în prezent despre Iași și monumentele sale din epoca feudală, aducînd date noi pentru unele monumente puțin sau foarte puțin cunoscute, identificînd sau localizînd pe unele din cele dispărute, N. Stoicescu pune la îndemîna cercetătorilor trecutului Iașului o lucrare indispensabilă. Fiind un îndrumător bibliografic de neînlocuit, lucrarea oferă în același timp un punct de plecare pentru noi cercetări privind trecutul acestui oraș.

Prezentînd această valoroasă parte a bibliografiei monumentelor feudale din țara noastră, recenzentul nu poate să nu-și exprime încă o dată nedumerirea pentru modul în care se publică această bibliografie, concepută, pe bună dreptate, ca o lucrare unitară pentru întreg teritoriul românesc. Desigur, între monumentele celor trei state feudale românești există uneori deosebiri de stil, dar, în multe privințe, unitatea valorilor create de meșterii din Moldova, Țara Românească și Transilvania e mai presus de orice îndoială; ea este expresia continuelor legături politice, economice și culturale dintre cele trei țări românești. Editarea acestei lucrări așa cum a fost concepută de autor este singurul mod de a avea o imagine de ansamblu reală asupra monumentelor durate de poporul român în orînduirea feudală.

I. Caproșu

O PREȚIOASĂ CULEGERE DE DOCUMENTE EXTERNE MOLDOVENEȘTI

În revista „Studii”, sub semnătura cercetătorului Th. Holban, s-a publicat un număr de 7 documente provenind din arhivele polone¹. Documentele fac parte dintr-o culegere mai dezvoltată de acte externe, în legătură cu istoria Moldovei, făcută de autor prin anii 1930—1934, cînd se afla la studii în Polonia. Cîteva din aceste documente, însoțite de scurte comentarii, au fost publicate de cercetător încă de prin anii 1933—1934, în revista „Arhiva” din Iași². După cunoștințele noastre, culegerea era pregătită pentru tipar în 1937, și istoricul N. Iorga, care prin bunăvoința autorului a folosit-o în volumele IV și V din vasta lui sinteză *Istoria Românilor*, o anunță cu indicația că urmează să se publice într-un număr viitor al „Bule-

¹ Th. Holban, *Documente externe*, în „Studii. Revistă de istorie”, nr. 3, 1965, p. 669—674.

² Idem, *Monede curențe în Moldova*, în „Arhiva...”, anul XL, nr. 3—4, p. 146—147.

tinului Comisiei Istorice a României³. Chiar numai din citatele istoricului N. Iorga, se poate deduce importanța deosebită, pentru istoria românească, a acestei culegeri. N. Iorga a completat în mod fericit, pe baza unei părți din materialul adunat de Th. Holban, câteva din capitolele operei sale.

Împrejurări independente de voința autorului au făcut ca această culegere să nu vadă lumina tiparului, așa că, mai recent, ea a putut fi folosită în manuscris și de profesorul P. P. Panaiteșcu, în cartea sa de sinteză asupra scrisului românesc⁴.

În rîndurile care urmează ne-am propus să facem o prezentare mai amplă a materialului tipărit recent în revista „Studii”, scoțînd în evidență contribuția importantă adusă de aceste materiale la cunoașterea istoriei epocii — dar și să încercăm unele completări și corijări acolo unde ni s-a părut că materialele s-au transmis alterate.

Actul datat „august 1552”, care este însă din „5 septembrie” același an⁵, cuprinde informația asupra jurămîntului depus, în fața lui N. Sienieavski „voivodul Rusiei”, la Bacuta⁶, de către Alexandru Lăpușneanu („Petre stolnicul”), împreună cu pribeगी care-l sprijineau. Actul cuprinde numele a 23 de boieri; alții, pînă la 60 de persoane ce-l sprijineau, nu sînt numiți⁷. Avem aici cea mai completă listă a sprijinitorilor din septembrie 1552 ai domniei lăpușnene. Fragmentar, actul fusese tipărit în Doghiel, de unde a trecut apoi și în istoriografia românească mai veche⁸.

Din actul următor, cu data 19 septembrie 1552⁹, se poate vedea că recunoașterea ca domn a lui Alexandru se făcuse la Bacuta, încă de la 2 septembrie același an — cînd avusese loc și jurămîntul — dată la care nu se cunoștea moartea lui Ștefan Rareș, dar căderea acestuia era socotită iminentă¹⁰. Știm din alte informații că, anterior acestei date, pretendentul făcuse o înțelegere cu boierimea pribeगी în Transilvania și chiar cu generalul habsburgic Casteldo¹¹. De o importanță deosebită este și cunoașterea pe nume a celor mai importanți sprijinitori ai acestei domnii, aflați în Polonia, și arătați cu rangurile avute înainte de pribegire. Acest nucleu va forma, în cursul vicisitudinilor prin care a trecut domnia lui Lăpușneanu, rezervorul din care se vor recruta boierii din divanul său, dar, în parte, și al aceluia care vor pune la cale răsturnarea lui, după ce încercaseră fără izbîndă să-l tuteleze, venind în conflict cu dînsul, unii chiar din primul an al domniei.

Trebuie ținut seama că actele din colecția lui Th. Holban, ca multe alte acte de natura aceasta, minute sau copii de protocoale, prezintă greșeli inerente în ce privește ortografierea numelor proprii și parte din ele și în ce privește datarea și chiar unele informații din cuprins. E aceeași situație cu documentele din cunoscuta colecție poloneză „Acta tomiciana”, pare-se de aceeași natură¹². Identificarea numelor proprii trebuie făcută cu toată atenția, pe baza cunoștințelor de istorie româ-

³ N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. IV, București, 1937, p. 397 și urm.

⁴ P. P. Panaiteșcu, *Începuturile și biruința scrisului în limba română*. București, 1965; vezi p. 24, nota 48.

⁵ Th. Holban, *Documente externe*, în „Studii” nr. 3, 1965, p. 668, doc. nr. 1. Actul a fost dat „Luni înaintea nașterii sfintei Maria, anno domini 1552”. Cum „nașterea” sf. Maria cădea în acest an într-o joi (8 sept.), A. Giry, *Manuel de diplomatique*, Paris, 1894, p. 251), „luni” înaintea nașterii, vine 5 septembrie.

⁶ Th. Holban, *op. cit.* Data depunerii jurămîntului, 2 sept., e arătată în actul următor.

⁷ *Ibidem*.

⁸ Hurmuzaki-Densușianu, *Documente*, II, supl. p. 31, după Doghiel.

⁹ Th. Holban, *op. cit.*, doc. nr. 3, p. 669.

¹⁰ *Ibidem*, „Vineri înaintea nașterii Mariei”.

¹¹ C. A. Stoide, *Pretendența lui Gonța Vornicul și încă ceva*, în „Arhiva”, an. XLI (1934), nr. 3—4, p. 193—194.

¹² E regretabil că Th. Holban n-a făcut în articolul publicat în „Studii” o cit de sumară prezentare a fondurilor în care se găsesc aceste acte și o descriere a actelor.

nească, iar datarea, după aceleași cunoștințe, dar și pe baza unor criterii interne ale actelor.

Cu ocazia unor discuții mai vechi, anterioare folosirii acestei culegeri de către N. Iorga, am identificat, pe baza datelor din Hurmuzaki (*Documente*), numele a o parte din pribegii cuprinși în actul de jurământ de la Bacuta¹³. Th. Holban a acceptat această identificare. Ea a fost, de altfel, verificată pentru noi și de anume informații ulterioare.

Autorul culegerii pe care o discutăm a încercat să identifice și pe partizanii lui Lăpușneanu, necunoscuți versiunii anterioare (Doghiel—Hurmuzaki), și în parte a reușit. Dintre aceștia, după părerea noastră, au fost bine identificați: Liciul postelnic, Hrană vornic mare, Toader staroste de Hotin; dar „Mohivala clucnic Soczawski” pare a fi citit greșit. În Doghiel e citat „Mohivala clucnic”, ceea ce ar da „Mohilă Vascan clucnic”. „Nekulass” e „Necula vatah mic”. Todor Bakothka, pîrcălab de Soroca e „Teodor Bocotco”, boier care apare în acte și mai târziu¹⁴. Sînt bine citați de asemenea Vrîncean, pîrcălab de Ciceu, Hira, mare vatah de Suceava, Spancio vatah de ținutul Iași și Cazano staroste de Huși. Nu la fel de bine ni se par „Ohuba” staroste de Suceava și „Harlo vatah wielki Bieligatura” — acesta din urmă pare a fi un Hirlea sau poate Burlă, vatah de Cîrligătura. „Jursza” pare a fi un Giurgea, mare vatah de Dorohoi; Barnovschi e citit bine, de asemenea „Aronașco, vornic de curte” și Feria logofătul mic, care și apare în unele acte de mai târziu. În ce privește pe Aronașcu, desigur el este viitorul Aron vodă Tiranul, fiu natural, foarte tînăr, al lui Lăpușneanu, aflat la curte ca vornic — poate împreună cu mama sa. După cum se observă, domnitorul nu l-a recunoscut ca fiu, probabil pentru a evita anumite complicații în viitor. Dar „Horis Kamanar” pare a fi un „Boris”, iar Eremia Ghindă „moknic Choczynski”, pare a fi nu un „spătar de Hotin” cum citește Holban, ceea ce n-ar avea nici un sens, ci un „mltnic”, adică un vameș de Hotin.

Actul cu data de 19 septembrie 1552 vine să confirme ceea ce se știa din cronicele interne și din textul pietrei tombale despre asasinatul săvîrșit asupra lui Ștefan Rașeu. Moartea sa a avut loc, în adevăr, în ziua de 1 septembrie 1552 sau, după indicația actului, „în joia dinaintea sărbătorii nasterii fecioarei Maria”¹⁵. Din același act culegem informația că după asasinat, boierimea de țară a trimis pe „fostul logofăt al lui Ștefan” să facă închinare regelui polon în numele acestei boierimi¹⁶.

Lucruri noi asupra împrejurărilor din Moldova, de după înscăunarea lui Alexandru Lăpușneanu, aduce actul cu nr. 5, în legătură cu complotul urzit de Negrilă hatmanul¹⁷. O precizare în prealabil: data primului document (1555, august) a fost greșit fixată de Holban; actul, după cit se vede, nu poartă data de an — poate nici pe aceea de lună — și a fost datat cu aproximație după actul din „decembrie 1555” (actul nr. 6; dar și acesta n-a fost bine datat!), care cuprinde povestirea în continuare a evenimentelor.

Pentru datarea acestor acte trebuie să repetăm ceea ce am arătat într-un studiu mai vechi și anume că ruptura dintre Lăpușneanu și Negrilă hatmanul, cu partida lui, a avut loc spre sfîrșitul anului 1553 și înainte de „19 februarie 1554”, dată la care această știre o dădea, din Constantinopol, trimisul ungar către rege¹⁸.

¹³ C. A. Stoide, *loc. cit.*, p. 193—194.

¹⁴ Asupra lui a se vedea și actul din 30 iulie 1581 (7089) de la Iancu Sasu, prin care el lasă moștenitoare a averii sale pe doamna Maria, văduva lui Ioan Vodă cel Viteaz (*Documente privind Istoria României*, sec. XVI, seria A, III, p. 167—168, doc. nr. 222).

¹⁵ Th. Holban, *op. cit.*, doc. nr. 2, p. 668—669.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ Th. Holban, *op. cit.*, doc. nr. 5, p. 670—672.

¹⁸ C. A. Stoide, *Pretendența lui Gonța Vornicul și încă ceva*, în „Arhiva” din Iași, an. XLI, nr. 3—4, p. 197 și nota 4.

Actul editat de Th. Holban cuprinde și știri în legătură cu cererea turcilor, către Alexandru Vodă, de a restaura pe tronul „Ungariei” pe Ioan Sigismund¹⁹. Este cea mai veche informație pe care o avem în legătură cu această intenție a sultanului, care din diferite motive n-a putut să fie realizată de domnul Moldovei, în colaborare cu Patrașcu Vodă al Țării Românești, decît în 1556²⁰. De altfel, pînă la mijlocul lui august 1553, Negrilă hatmanul se afla în țară, în funcția în care l-am cunoscut²¹.

Dar să venim acum la datele pe care le cuprinde actul în legătură cu amintitul complot. După întronare, Alexandru a pus pe fiecare dintre sprijinatorii din pribegie „la locul său”; pe Negrilă l-a făcut hatman și l-a trimis la Suceava, unde era „mama lui Ștefan Vodă”, avînd la ea „toate averile sale și pe fiul său”. Negrilă a luat aceste averi și pe fiul Ruxandei, «Constantin», și, după cît reiese din actele de mai departe, a predat turcilor pe acest fiu și parte din averi — avînd grija să-și rețină și lui cîte ceva — lucru negat de hatman, dar dovedit de domn, care însă l-ar fi iertat pînă la urmă pentru această vină. Natură despotică, Negrilă a intrat în conflict cu boierii ceilalți, care s-au plîns domnului și acesta l-a schimbat din hătmănie, trecîndu-l, se pare, într-o dregătorie inferioară.

S-ar putea ca ruptura dintre Negrilă și parte din boierimea care sprijinea pe Lăpușneanu, și chiar ruptura cu acesta, să aibă o altă cauză și anume să se datoreze faptului că fostul „hatman” avusese anterior o altă orientare politică și se raliase ceva mai tîrziu grupului care sprijinea pe fostul stolnic Petru. În cazul acesta, revolta lui pentru schimbarea din hătmănie a fost numai un pretext ca să-și pună în aplicare planuri mai vechi, fiindcă după indicațiile actului în cauză, Negrilă a urzit un complot, lucru pentru care domnul, ajutat de boierii credincioși, l-a închis în cetatea Suceava. Se vede însă că fostul portar avea legături trănice între oșteni, pentru că a putut scăpa și fugi în Polonia. De acolo trimitea slugi cu vești pentru răsturnarea domnului la un alt fugar din țară, care se găsea la Constantinopol. Fugarul despre care este vorba era un Sava Capotă, cunoscut în domnia lui Ștefan Rareș, cu dregătoria de stolnic²². Acest Capotă, scos din dregătorie de Ștefan Rareș, după cît se pare, rămăsese totuși credincios răseseștilor. Constatarea aceasta e semnificativă pentru explicarea cuprinsului unor documente din colecție. Sava Capotă, după înlocuirea în dregătoria de stolnic, nu a plecat din țară și deci nu se găsește printre boierii care depun jurămîntul de la Racuta și, după cît se vede, nici în divanele lui Lăpușneanu.

E de presupus că acest Sava Capotă, care se va fi găsit în bune raporturi cu doamna Elena Rareș și cu Iliăș turcicul, aflat la Constantinopol, să fi făcut legătura dintre doamnă și Negrilă, și să-l fi convins pe „hatman” să dea drumul lui Constantin Rareș să plece la Constantinopol, unde Sava Capotă l-a și însoțit. Complotul din 1553—1554 l-a aflat pe Capotă la Constantinopol.

La complot aderase, cum s-a arătat și într-un studiu mai vechi²³, pe lângă Negrilă hatmanul, și un „Vlădica”. Acesta, după cum rezultă din actul publicat de Holban, era un mitropolit în funcție, însă numai pînă la o dată anterioară izbucnirii crizei. Se cunoaște din alte acte, după nume, un „Gheorghe mitropolitul”, de postrig de la Bistrița²⁴, care se găsea în funcție la 19 februarie 1552.

Actul publicat de Holban cuprinde informația interesantă că Negrilă și „mitropolitul” fuseseră sprijiniți în Polonia de către „voivodul Rusiei”, care, obligat fiind să-i îndepărteze, „i-a condus cu oamenii săi pînă mai sus de Iaroslav”; în

¹⁹ Th. Holban, *Documente externe, loc. cit.*, doc. nr. 5, p. 670—672.

²⁰ N. C. Bejenaru, *Politica externă a lui Alexandru Lăpușneanu*, Iași, 1935, p. 47—49 și 85—86; C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, II, 1, ed. III, București, 1940, p. 192—193.

²¹ *Catalogul documentelor moldovenești din arhiva istorică a Statului*, volumul I, București, 1957, p. 132, doc. 480.

²² D. I. R., A, sec. XVI, II, p. 24—25, nr. 24, doc. din 8 aprilie 1552 (7060).

²³ C. A. Stoide, *loc. cit.*

²⁴ D.I.R., A., XVI, vol. III, p. 9—10, doc. 5.

fruntea celor ce-i conduceau se găsea însuși „domnul Prokoz, fratele voivodului”. Li-ar fi dat și 200 de zloți pentru hrană. Acum „fugarii se află la Constantinopol”, unde „împreună cu acel voivod” și cu alții „mulți dușmani” intrigă contra domnului²⁵.

Nu se spune în actele discutate, dar noi trebuie să deducem, că fiul domnesc a fost predat turcilor la intervenția lui Iliș-Mahmed, care a căutat astfel a-și salva fratele. Cum va fi intervenit, de altfel, și pentru ridicarea din Moldova a unor mari cantități de bunuri foste domnești, în special herghelii de cai, tamazlicuri de boi, turme de oi și probabil parte din tezaurul țării.

Fără îndoială, cercurile influente constantinopolitane nu puteau fi decât favorabile trimeriei lui Constantin Rareș în capitala imperiului și au văzut în acesta un mijloc de a ține pe Lăpușneanu în friu prin intrigile pe care le-ar fi făcut acolo pretendentul, în înțelegere cu eventualii partizani din țară. De altfel, numai în urma predării lui Constantin Rareș, Lăpușneanu primi investitura sultanului.

Din actul cu data „1555 decembrie” se vede și amestecul lui Iliș-Mahmed în afacerile Moldovei, raportate așa cum îi convenea noii conduceri: că pretendentul de la Constantinopol — izvoarele arată că avea vârsta de 13 ani — împreună cu pribegii, Mitropolitul, Negrilă, Capotă și ceilalți ar fi oferit turcilor „o mare bucată din țară, din munții de la granița ungurească și pînă la Nistru, și ținuturile Orhei și Lăpușna și ținutul Chigeciuului”. Pe lângă aceasta, ar fi făgăduit „să le dea Podolia și de trei ori mai mult tribut”, decît s-ar fi plătit mai înainte²⁶.

Erau informații care, în intenția celor ce le colportau, ar fi avut darul să impresioneze conducerea statului polonez. De amintit că pretinsa ofertă de cedare de teritorii moldovene turcilor era o reeditare a vechiului plan atribuit lui Iliș-Mahmed în 1551 de a-și croi un sangiacat din ținuturile de la sud ale țării, în care ar fi urmat să guverneze²⁷. A existat acest proiect de extindere a vechii raiale turcești asupra unor noi teritorii din Moldova de sud — sau mai bine-zis de împărțire a țării — și în plus acela de a favoriza ruperea Podoliei din trupul regatului de la Nord? Lucru n-ar fi lăsat indiferenți pe poloni. Dar, s-ar fi putut să fie numai o intrigă pusă în circulație de Lăpușneanu pentru a-și determina vecinii să nu accepte eventuala înscăunare pe tronul Moldovii a lui Constantin Rareș, cu sprijin turcesc. Deoarece în alte izvoare nu se vorbește despre atare intenții ale turcilor, am fi înclinați la presupunerea din urmă. De altfel, în această epocă, sultanul Soliman se găsea încurcat în greul război cu Perșii²⁸, așa încît n-ar mai fi riscat complicații la Dunăre. Chiar rezolvarea litigiilor din Transilvania le-a încredințat vasalilor din cele două țări românești.

Înlocuirea lui Lăpușneanu cu Constantin Rareș, prin conlucrarea unor elemente din țară cu partizanii acestuia din Constantinopol, și cu sprijinul lui Iliș-Mahmed, ar fi putut părea mai ușor de realizat. În orice caz, domnul Moldovei s-a temut de o atare eventualitate și a căutat să ia măsurile pe care le-a crezut necesare. După indicațiile pe care le dă actul discutat, se vede că pentru a dejuca intrigile care ar fi putut avea atât de funeste urmări pentru dînsul, Lăpușneanu a trimis la Constantinopol o solie, formată din patru boieri mari și din Macarie, vlădica de Roman, cărturarul țării și, evident, un fin diplomat. Solia ducea cu

²⁵ Th. Holban, *op. cit.*, p. 670—672, doc. 5 din august 1555.

²⁶ Th. Holban, *op. cit.*, doc. nr. 6, p. 672—673. Acest act nu menționează amestecul lui Iliș-Mahmed; deducția că lui i se atribuie acest plan, de împărțire a țării, am făcut-o noi.

²⁷ Dec. din 24 august 1551; la N. Iorga, *Studii istorice asupra Chilieii și Cetății Albe*, București, 1899, p. 320—332.

²⁸ Insuși Lăpușneanu făcea cunoscut că, după știri aduse de solul la Poartă ai răposatului Ștefan, Soliman e bătut de șah și Stambulul e pe cale să se revolte. Ar fi fost rechemat și sangiacul care era la Brăila. N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. V, București, 1937, p. 23.

dinsa și „tot tezaurul pe care l-a avut domnul”²⁹. Consecința pentru țară a acestor intrigi a fost sporirea tributului³⁰.

Fără îndoială, doamna Elena a lui Petru Rareș nu fusese străină de un complot la care elemente din țară, unite cu cei din afară, lucraseră pentru ridicarea la tron al unui membru al vechii dinastii, în speță a lui Constantin Rareș, fiul său. Această e, fără îndoială, explicația actului relatat de cronică moldo-polonă, care vorbește de sugrumarea bătrâniei doamne din ordinul lui Lăpușneanu³¹. Actul în cauză a putut avea loc numai în a doua jumătate a anului 1553 și trebuia pus în legătură cu descoperirea și înăbușirea complotului.

Solia lui Lăpușneanu din „august 1555” cerea polonilor închiderea fostului hatman spre a zădărnici trecerea lui la turci, în legătură cu fostul stolnic Capotă. Pentru a îndispupe pe poloni față de pribeg și a-i decide să ia măsuri contra lui, se recurge și la unele insinuări în legătură cu o pretinsă atitudine dubioasă a acestuia. Din actul pe care l-am analizat anterior, reiese că pribegii, în înțelegere cu pretendentul de la Constantinopol, fuseseră acuzați de intenția de a ceda turcilor teritoriul din țară și chiar „Podolia”³². În act se insinua că Negrilă ar fi având intenția să se unească cu „muscalul în contra polonilor”. Actul se încheie cu propunerea de rezolvare a unor mai vechi litigii de graniță între Moldova și Polonia și cu informația că domnul, din ordinul sultanului turcesc, pleacă în Țara Ungurească „să susțină la tron pe fiul lui Ianuș, «fostul» rege al Ungariei”³³.

După cât se vede, actul e din a doua jumătate a anului 1553, dată la care Negrilă nu părăsise încă Polonia. De la o dată ulterioară — nu însă din „decembrie 1555”, cum datează Holban³⁴ — sînt instrucțiunile din actul de solie al lui Avram Banilovschi, adresat regelui Poloniei din partea lui Lăpușneanu. În acest act se vorbește atît despre Negrilă, cit și despre „Mitropolitul” trecuți recent din Polonia la Constantinopol. De asemenea, se vorbește aici și despre pretendentul pe care îl sprijineau complotiștii și care nu putea fi altcineva decît Constantin Rareș. Dar acesta, după informația pe care o primea Ferdinand, regele romanilor, de la ambasadorii săi din Constantinopol, la data de 30 martie 1554, era mort de curînd, sub bănuiala de otrăvire din partea oamenilor lui Lăpușneanu³⁵. Deci marea solie, trimisă de Lăpușneanu la Constantinopol, folosise destul de variate mijloace spre a dejuca planurile urzite de pribegi; și acel copil nevinovat, unealta lor, căzuse victimă unor lupte politice care nu cunoșteau menajamente. Prin astfel de acte care-l situau, măcar din acest punct de vedere, pe același plan cu marii săi contemporani, domnul își netezise calea! Partida din țară a răreșeștilor a fost nevoită să cadă la un compromis.

Lăpușneanu însuși va fi fost bucuros de împăcare. Încă din mai 1555, el face danie un sat cunoscutei ctitorii răreșești de la Probota³⁶, locul de îngropare a acestei familii domnitoare. Este de presupus că mijlocitorul pentru împăcare să fi fost mitropolitul Grigore Roșca, rudă după mamă a lui Petru Rareș.

²⁹ Th. Holban, *op. cit.*, doc. nr. 6 din „1555 decembrie”, p. 672—673.

³⁰ Th. Holban, *op. cit.*, doc. nr. 3 din „1553, iulie 29”, p. 670. Pentru problema birului în epocă a se vedea M. Berza, *Haraciul Moldovei și Țării Românești în sec. XV—XIX*, în „Studii și materiale de istorie medie”, II, 1957, p. 7—47; de asemenea și *Istoria României*, II, Edit. Academiei, p. 778—780.

³¹ P. P. Panaitescu, *Cronicile slavo-române*, din sec. XV—XVI publicate de Ion Bogdan, Edit. Academiei, București, 1959 (Cronică moldo-polonă), p. 175 și 183.

³² Th. Holban, *op. cit.*, doc. nr. 6, p. 672—673.

³³ Th. Holban, *loc. cit.*, doc. nr. 5, p. 670—672.

³⁴ *Ibidem*, doc. nr. 6, p. 672—673. Cum se va vedea mai departe, actul nu putea fi decît din „decembrie 1553”.

³⁵ Hurmuzaki, *Documente*, II, 5, p. 182—183. „Nuper repentina morte sublatus, ut ajunt, voyvodae per venenum procurata”. A se vedea și N. C. Bejenaru, *Politica externă a lui Alexandru Lăpușneanu*, p. 82—83.

³⁶ D. I. R., A, sec. XVI, vol. II, p. 93—94, doc. nr. 83, din 24 mai 1555.

Spre sfârșitul anului 1555, împăcarea lui Lăpușneanu cu cei care mai supra-viețuiau din vechia familie domnească era perfectată, el căsătorindu-se cu domnița Ruxandra.

Faptul acesta, care era menit să aducă liniște sufletului bintuit de temeri și de remușcări al voievodului — dar și țării — a fost marcat de acte de pietate, cu caracter oarecum public. Între acestea s-a păstrat și un „aier”, danie făcută ctitoriei sale de la Slatina. Inscripția de pe el spune că donația a avut loc în anul cînd Alexandru Vodă „s-a cununat cu doamna sa Ruxanda, în anul 7064 (1556) luna întia”, adică ianuarie³⁷. Iliș-Mahmed, fiul cel mare al lui Rareș, care prin faptul turcii nu mai putea aspira la tron, devine acum sprijinitorul domniei cumnatului său.

Un act datat greșit 2 iunie 1561³⁸, cînd el nu poate fi decît de pe la mijlocul anului 1553, (iunie), aduce, cu ocazia unui jurămint de credință prestat regelui polon, și o listă cu cea mai mare parte din divan și din aparatul administrativ al Moldovei în epocă. Și aici e nevoie, după cît se vede, de unele mici rețușări în ce privește identificările făcute de Th. Holban numelor celor cuprinși în listă.

Trebuie subliniat că numele boierilor din acest act sînt date după moda poloneză. Ele cuprind — pe lângă numele de botez — și numele de familie confecționat de circumstanță din numele tatălui pus la genitiv. În orice caz, sub denumirea din acest act, boierii nu apar, decît cu rare excepții, în diplomația moldovenească. De aici greutatea identificării lor — adausă la cea provocată de incorecția ortografierii a numelor.

Și de aici, ca și din alte acte ale culegerii lui Holban, se pot face numeroase reîntregiri și clarificări la istoria Moldovii. Lista boierilor e deschisă de „Pan Mohilă Hudici, mare cancelar”, adică loğofăt. În studiile mai vechi, identificîndu-se între înaintașii Movileștilor un Hudici, se trăsese concluzia că acesta ar fi strămoșul de pe mamă al familiei³⁹. Se vede din actul publicat de Holban că, în adevăr, la origine, Movileștii au fost Hudici, și că numele de Movilă a prevalat asupra celui vechi numai din secolul al XV-lea înainte. „Simion Uchirilowicz”, pîrcalabul cetății Suceava, trebuie citit „Simion Nehrilowicz”, adică Negrilovici. Apariția lui Negrilă în Divan datează actul ca anterior îndepărtării sale din hatmanie și din țară. După toate probabilitățile, actul e din „2 iunie” 1553 și purta data de „7061” a erei vechi — care a fost transmisă de diacul polonez, necunosător al acestui fel de datare, prin „1561”. Se pare că nici numele lui Sturza „Urechevici” n-a fost bine citit și identificat. În orice caz, nu se cunoaște un „Ureche” printre înaintașii Sturzeștilor, din care ar fi putut deriva acest Urechievici. Staroste de Hotin e Ioan Hîrovici, boier altfel cunoscut și prin înaintașul său Hîra Chelaru, credincios al lui Petru Rareș și din divanurile de mai tirziu ale lui Lăpușneanu. „Vasile Prosanovici” e de asemenea greșit citit. E vorba despre boierul Veisa, pîrcalab de Neamț, care probabil era fiul unui Prodan și de aici „Veisa Prodanovici”. Marele vistier e Dan sau Daniil, menționat în actul publicat, ca „Masovici” — necunoscut altfel; nu ne putem pronunța asupra acestei lecturi a lui Holban. Spatarul e Ioan Șendrescu, un urmaș al „hatmanului” Șendrea din epoca lui Ștefan cel Mare; la fel nu ne putem pronunța asupra numelui de familie atribuit paharnicului Teodor, a cărui lectură de „Vrahoiovici” după Holban, n-o credem fericită. Poate că acest nume derivă dintr-un Vrahu — vrac, adică „medic” în limbile slave, deci Vrahovici — un fiu al Vrahuului; ar fi cea mai probabilă lectură. Stolnicul Medelian, (nu „Mediolan”) are de asemenea o lectură inacceptabilă în acel „Scovorloaia”. Pare a fi vorba în adevăr despre Medelean iz Covurluia — adică din Covurlui. „Vornicul Ivan Maciovici” e Ioan Moțoc, sau „Moțocovici”, vornic de țara de sus, care în acea epocă nu figura în divan; „Drohici Nadoboicovici mare medelnicer” e Drăghici Nădăboico, boier care se întil-

³⁷ *Inscripții medievale ale României. Orașul București*, vol. I, București, 1965, p. 699—700, nr. 1034.

³⁸ Th. Holban, *loc. cit.*, doc. nr. 7, p. 673—674.

³⁹ M. Costăchescu, *Documente moldovenești de la Ștefăniță Voievod*, Iași, 1943, p. 257, nota 6.

nește din a doua jumătate a secolului al XVI-lea; la fel Spancioe e un Drăghici. Ultimii dregători amintiți sînt Ioan și Grigore Petricina⁴⁰.

De o mică rectificare și unele clarificări are nevoie și actul datat 29 iulie 1553. Credem că expresia „Pan Movilă postelnic de la Suceava” e greșit redată — deoarece e vorba despre o solie trimisă din Suceava, în frunte cu marele postelnic⁴¹. Starostele de Hotin nu e „Pan Ogra”, ci „Pan Ungurul”, boier cunoscut și din altă informație. Acest act ne arată că cel de al doilea pîrcălab de Hotin, în 1553, a fost Ungurul. De asemenea, tot de aici cunoaștem și numele postelnicului care nu e menționat în actul din 2 iunie; se vede a fi: Movilă, adică „Vescan Movilă”.

Nu ni se pare clar nici pasajul din act în care este vorba despre pretinsa legătură dintre pretendentul Radu «Iliș», cu pribegii din Transilvania și o solie turcească. Nu prea vedem cum solul ar fi putut inspira și sprijini, din ordinul sultanului, o năvală de pribegi pentru înlocuirea domnului „legitim”, fie el și „Mircea Ciobanul”, cunoscut ca ucigaș de boieri. Dacă turcii ar fi vrut să-l înlocuiască pe Mircea, evident găseau omul potrivit pentru aceasta printre pretendenții aflați la Constantinopol, sau chiar în țară. De altfel, după indicațiile izvoadului intern de cronică, Radu Iliș, năvălind cu pribegii, a înfruntat oștile lui Mircea Ciobanul în lupta de la Mănești — și acesta a fost nevoit să se retragă la Giurgiu. Dar cronica adaugă: „după aceea Mircea vodă iar au venit de al doilea rînd, cu hanul și cu mulți turci de au gonit pe Radul vodă peste munte”⁴². Aceasta fiind situația de fapt, noi sîntem înclinați să credem că în pasajul respectiv din act s-a strecurat o ușoară confuzie la transcrierea textului și că e vorba numai despre un avertisment adresat de turci autorităților transilvane, de a nu ajuta pe Radu pretendentul și pe boierii pribegi în năvălele lor asupra Țării Românești.

Dacă, totuși, actul a fost bine transmis, trebuie să vedem în informația aceasta, comunicată de Lăpușeanu regelui polon, o încercare a domnului moldovean de a produce confuzii în ce privește atitudinea sultanului turcesc față de dușmanul politic Mircea Ciobanul, ginerele lui Rareș, cumnatul lui Iliș-Mahmed și Constantin Rareș⁴³. De altfel, în acest sens pledează și toată informația istorică existentă ca și atitudinea și tradiția politicii turcești în alte situații similare.

Am căutat să scoatem în evidență o parte din informația nouă adusă de actele publicate de Th. Holban în recentul număr al revistei „Studii”. Cercetătorii istoriei patriei pot culege din ea o sumă de alte informații de aceeași valoare. E neîndoios că și în restul materialelor nepublicate din colecția Holban se vor fi găsit destule acte de aceeași însemnătate. Aceasta recomandă neîntirziata editare integrală a culegerii de izvoare despre care ne-am ocupat.

Const. A. Stoide

DIRECȚIA GENERALĂ A ARHIVELOR STATULUI, *Secretariatul de Stat al Moldovei, 1832—1862. Inventar arhivistic*, București, 1966, 491 p.

Între ultimele lucrări publicate de către Arhivele Statului se numără și inventarul Secretariatului de Stat al Moldovei. El face parte din seria instrumentelor de lucru puse la dispoziția cercetătorilor, din care au apărut pînă acum un număr

⁴⁰ Th. Holban, *loc. cit.*, doc. nr. 7. p. 673—674.

⁴¹ *Ibidem*, doc. nr. 4, p. 670.

⁴² Letopisetul cantacuzenesc, în *Croniciile munteni*, I, București, 1961, p. 117; ediție îngrijită de Mihail Gregorian.

⁴³ Despre raporturile încordate dintre Lăpușeanu și Mircea Ciobanul din Țara Românească a se vedea și N. C. Bejenaru, *op. cit.*, p. 81—82.

de cataloage (*Catalogul documentelor moldovenești* dintre anii 1387 și 1650, vol. I și II, București 1957 și 1959, *Catalogul documentelor românești* de la Arhivele Statului din Brașov, dintre anii 1521—1793, București 1955, *Catalogul documentelor grecești*, tot de la arhivele din Brașov, vol. I și II, București 1958 și 1959, *Catalogul documentelor referitoare la viața economică a țărilor române în secolele XVIII—XIX*, de la Arhivele Statului din Sibiu, București 1966), volume de documente și citeva îndrumătoare. Inventarul Secretariatului de Stat al Moldovei, de care ne ocupăm în rândurile de față, este alcătuit de un colectiv de la Arhivele Statului din Iași, unde se păstrează acest fond arhivistic, sub conducerea lui Gheorghe Ungureanu.

Secretariatul de Stat, condus de marele postelnic, a fost, alături de Vistierie și Departamentul de Interne, una din principalele instituții din administrația centrală a Moldovei în perioada Regulamentului Organic și a funcționat între anii 1832 și 1862. Marele postelnic, în afara atribuțiilor sale în materie de politică externă, făcea parte din Sfatul Administrativ, împreună cu ministrul finanțelor și ministrul de interne, constituind consiliul de miniștri al vremii, care sub conducerea domnului dezbătea și rezolva problemele de stat mai importante ale ordinea zilei. El mai era șeful cancelariei domnului, căruia îi prezenta rapoartele înaintate de celelalte instituții și făcea legătura dintre acesta și Adunarea Obștească. Datorită acestor atribuții ale marelui postelnic, pînă la anul 1859, cînd în competența sa au rămas numai problemele de politică externă, Secretariatul de Stat a adunat o arhivă importantă, la care s-au adăugat și actele create de Sfatul Administrativ care nu avea o arhivă proprie.

Din păcate, această arhivă nu se păstrează în întregime. O parte din dosare au fost duse la București în anul 1862, cînd s-au contopit cele două guverne ale Principatelor Unite, altele au fost luate de diferite instituții și nu au mai fost restituite, iar cea mai mare parte, 2866 dosare și condici, a fost distrusă de bombardamente în timpul celui de-al doilea război mondial. Astăzi, din totalul de 5175 dosare și condici, cite fuseseră depuse inițial, Arhivele Statului din Iași mai păstrează doar 2207.

Pentru fondul Secretariatului de Stat, înregistrat la Arhivele Statului din Iași la transportul 1764, opusul 2013, se folosea pînă acum un inventar vechi, alcătuit defectuos, pe ani și litere, necorespunzător nevoilor actuale. El este mai mult o listă în care titlurile dosarelor sînt trecute foarte sumar și cu greșeli, identificarea lor trebuind să fie făcută adeseori prin cercetarea filă cu filă. Cu toate corecturile operate ulterior asupra lui, vechiul inventar nu putea oferi indicații precise asupra conținutului dosarelor și anilor documentelor din cuprinsul lor. De asemenea, el nu prezenta nici situația reală a fondului în urma pierderilor arătate mai sus.

Noul inventar tipărit începe cu o scurtă introducere (p. 3—9), în care Gheorghe Ungureanu prezintă pe scurt istoricul Secretariatului de Stat și conținutul fondului său arhivistic. După aceasta se trece la inventarul propriu-zis al dosarelor existente astăzi (p. 11—383), cărora acum li s-au dat noi numere de ordine, vechea numerotare fiind redată între paranteze. Dosarele sînt înscrise cronologic și se arată pînă la ce an merg documentele din cuprinsul lor. Spre deosebire de vechiul inventar, acesta este alcătuit în urma cercetării amănunțite a fiecărui dosar și de aceea conținutul lor este redat prin rezumate cuprinzătoare care uneori trec peste o jumătate de pagină. Datorită acestui procedeu, cercetătorii iau cunoștință acum de toate chestiunile, de multe ori foarte variate, din cuprinsul dosarelor care în vechiul inventar apăreau uneori sub titlul „Feliurite pricini”, plin de surprize doar pentru cei ce cîștigaseră deja o bună experiență în cercetarea arhivelor. Urmează apoi indicele onomastic (p. 384—400), cel toponimic (p. 401—415) și un bogat indice de lucruri (p. 416—480) pentru numeroasele probleme cuprinse în inventar, făcîndu-se de fiecare dată trimiterea la dosarul respectiv. Volumul se încheie cu un glosar (p. 481—491) pentru cuvintele mai puțin cunoscute sau ieșite din uz.

Astfel alcătuit, inventarul arhivistic al Secretariatului de Stat este o lucrare deosebit de utilă, în care cercetătorii găsesc indicații documentare pentru istoria

socială, economică și politică a Moldovei între anul 1832 și 1862. În afara relațiilor cu țările străine, care constituiau sfera activității Secretariatului de Stat, înțelegim știri cu privire la aplicarea Regulamentului Organic și lupta țărănimii împotriva exploatării mult înăsprite prin noua legiuire ce a constituit un instrument de înșelare în minile clasei stăpînitoare. Sînt date despre crearea și organizarea de noi instituții impuse de transformările în relațiile sociale și economice care aveau loc în țară; cu privire la eforturile orășenești și bugetele lor, finanțele statului, cataografiile fiscale și despre organizarea administrativă și judecătorească a Moldovei în această perioadă. Un loc deosebit îl ocupă știrile despre comerț și industrie: negustori, case comerciale și activitatea lor, meșteri și atelierele lor, înființarea de manufacturi („fabrici”). Se găsesc informații bogate despre dezvoltarea învățămîntului, artelor și culturii în general: înființarea de școli, a Academiei Mihăilene din Iași, organizarea învățămîntului, apariția de gazete și periodice, înființarea și activitatea tipografiilor, despre teatre, biblioteci, cu privire la oamenii de seamă din istoria culturii noastre etc.

Totuși, volumul prezintă și lipsuri.

Fondul Secretariatului de Stat a fost cercetat și pînă acum și pe baza materialului documentar extras s-au publicat lucrări în care dosarele au fost citate cu numerele de ordine din inventarul vechi, reproduse acum între paranteze după numerele noi. Pentru identificarea lor cu mai multă ușurință, era necesar să se tipărească și tabloul de corespondență a cotelor vechi cu cele noi, tablou care a fost întocmit de către colectivul care a lucrat volumul și nu ar fi ocupat decît 10—12 pagini.

Pe lângă aceasta, inventarul vechi păstrează încă titlurile dosarelor pierdute și distruse. Chiar atît de sumar cum sînt înscrise acolo, ele completează imaginea bogatei activități a Secretariatului de Stat. Totodată, este posibil ca anumite chestiuni, pentru care există și alte documente în arhive, să capete o confirmare în plus, iar altele să fi fost cuprinse numai în dosarele acum pierdute definitiv, astfel că singura informație despre ele se mai păstrează doar în vechiul inventar. Menționăm doar cîteva titluri care ni s-au părut mai interesante: anul 1832: nr. 184 — Revoluția urmată între greci și militari la Galați; anul 1833: nr. 495 — Înființarea cenzurii cărților; anul 1834: nr. 562 — Cadru <portretul> lui Ștefan vodă luat de la d. Asachi; nr. 582 — Lipsa de piine ce pămîște norodul; anul 1835: nr. 714 — Plutirea pe apa Siretului și a Prutului; nr. 715 — Privilegiul dat lui d. Asachi și doctor Lichin pentru fabricarea de zahăr; nr. 742 — Hrisovul tipărit pentru lucrările judecătorești; anul 1836; nr. 804 — Privilegiul cerut de Ion Bacomir pentru fabricarea de oale; nr. 823 — Tipărirea cărților pentru școli; anul 1837: nr. 886 — Cumpărarea din Franța a niște unelte de pluguri; anul 1842: nr. 1713 — Înființarea fabricii de luminări la Birlad a lui T. Dobre; nr. 1725 — Doctor Cihac cere încuviințarea fabricii de cînepă și mătăsă; anul 1847: nr. 2429 — Carabinele date miliției Moldovei de împăratul Rusiei; nr. 2430 — Consulații împotriva Teatrului Național, pentru atac; nr. 2449 — Măsuri luate pentru paza și liniștea Iașului; nr. 2460 — Privilegiul dat fraților Zalman și Morîț Calmer pentru fabrica de chibrituri; anul 1848: nr. 3551 — Miler M., supusul elin, pentru facerea unei tipografii la Galați; nr. 2620 — Mai multe persoane cer a se înființa tipografia de cărți naționale; anul 1849: nr. 2653 — Boala holerii și vindecarea ei cu doctori din Anglia; nr. 2660 — Guvernul Austriei cu guvernul Moldovei pentru trecerea armatei Austriei prin Moldova; nr. 2749 — Privilegiul cerut de către d. T. Ghica pentru înființarea unei fabrici de oloi la Focșani; nr. 2768 — Tipărirea unor jurnale de negoț de Carl Cernig; anul 1850: nr. 2891 — Privilegiul dat lui C. Ion pentru a face niște mori la Galați; nr. 2893 — Privilegiul cerut de T. Cosmescu pentru facerea unei mori mecanice; nr. 2915 — Statisticile cerute de corpul 5 de București pentru facerea unei hărți; anul 1851: nr. 2975 — Gazeta Zimbrului și atacul făcut d. G. Asachi de către Gazeta Breslau; nr. 3099 — Privilegiile cerute de niște fețe pentru facerea unor cuptoare de încălzit; nr. 3154 — Tîrimonia făcută de boierii moldoveni peste hotar pentru salutarea împăratului Austriei; anul 1852: nr. 3340 — Fabrica de mătase introdusă de d. Mihail Viclimescu; anul

1853: nr. 3383 — Vitele trecute în Crimeea pentru armata engleză; nr. 3470 — Mormintul ce are a se face în palat pentru Ștefan cel Mare; anul 1858: nr. 4118 — Drăghici Grigore, președintele Eforiei, s-au regulat a asista la Universitate din Londra pentru industrie; anul 1859: nr. 4176 — Statul navigației. De aceea credem că, după ce se proceda la o selecționare a lor, era bine să se tipărească în anexă la noul inventar și o parte din titlurile dosarelor pierdute din fondul Secretariatului de Stat.

Indicii unei lucrări, atît de bogată în date cum este aceasta, sînt de un ajutor prețios pentru cei care o consultă și autorii s-au străduit să-i întocmească în bune condițiuni. Cu toate acestea, aici s-au strecurat unele greșeli.

Indicele onomastic trebuia lucrat cu mai multă grijă, mai ales la identificarea persoanelor care purtau același nume, pentru a nu se face confuzii, ca de exemplu în cazul hatmanului Grigore Ghica și logofătului Grigore Ghica. Mențiunile despre domnitorul Grigore Chica sînt împrăștiate printre trimerile pentru ceilalți Ghiculești (p. 390—391) și aceeași observație este valabilă și în cazul domnitorului Mihail Sturza (p. 397—398), ceea ce arată că indicele onomastic nu a fost suficient de bine sistematizat. Alte persoane au fost trecute în indice de mai multe ori, sub nume diferite, ca de exemplu Alecu Russo și *Russo* (în inventar mai apare și forma *Ruso*). Mitropolitul Veniamin Costachi apare mai întîi la *Costachi*, așa cum este normal, iar apoi la *Veniamin*, după Veniamin episcopul Romanului care era din familia Roșei. În sfîrșit, mai găsim pe comișii *Poliz D.* și *Polizul* Dimitrie care sînt unul și același cu *Polizu* Dimitrie cu rangul de spatar, dar în indice apar ca trei persoane diferite.

La indicele toponimic era necesar ca numeroasele nume de moșii și sate care apar în inventar să fie identificate cu mai multă precizie, cu ajutorul *Marelui Dicționar Geografic al României* și indicatoarele alfabetice de localități și la fiecare să se arate ținutul din care făceau parte în vremea Regulamentului Organic și raionul și regiunea după împărțirea administrativă actuală. Doar la o parte din ele se arată numai ținutul, însă cîteodată inexact. De pildă, localitățile *Chiraftei*, *Firjănești*, *Foltești* și *Pușchioaia* din ținutul Covurului se arată că erau în ținutul Neamț, cu toate că, în alt caz, pentru *Foltești* s-a scris și ținutul „Covului”.

Alcătuitorii indicelui au fost inconsecvenți în ortografierea numelor de sate și moșii, folosind atît ortografia veche, cît și pe cea actuală. Din această cauză, unele din ele au fost trecute la indice în două locuri, ca de exemplu: *Bărzăști* și *Birzești*, *Grozăști* și *Grozești*, unde trebuia să se facă deosebirea între localitățile cu acest nume de la ținuturile Bacău și Fălciu, *Hilișău* și *Hilișeu*, *Ionășani* și *Ionășeni*, *Târnauca* și *Tîrnauca*. Alteori, apariția de două ori a unei localități se datorește unor lecturi greșite: *Cearțova* și *Ciortova*, *Minsăști* și *Minjăști*, a doua formă fiind cea corectă. Lecturi greșite au fost făcute și în cazul satelor *Chiraftei*, *Irești* de sub Măgură și *Rogojeni*, care apar în indice sub denumirile *Chiroleia*, *Grești* și *Pogojeni*, ultimele două fiind trecute, din această cauză, la alte litere decît unde trebuia. De asemenea, trebuia îndreptat numele satului *Căbești*, care în dosar era scris greșit *Găbești*.

În sfîrșit, mențiunile bogate pentru orașe trebuiau ordonate mai precis, pe problemele din viața orașului respectiv.

O clasificare strictă era necesară și la alcătuirea indicelui de lucruri. Unele chestiuni apar prea împrăștiate, ca în cazul „*Albina*”, pentru care o parte din mențiuni au fost trecute la cuvîntul *Albina*, altele la cuvîntul *instituit*, iar la cuvîntul *tipografie* se găsesc alte trimeri pentru „*Albina*”. Toate acestea adunate într-un singur loc ar da o imagine mai unitară celor care s-ar interesa de activitatea „*Albinei Românești*”. Alteori s-au făcut repetări inutile: *modele* de timbru și *timbru* modele, *Europa* hotel și *hotel* Europa, iar la cuvîntul *port*, unde găsim mențiuni despre activitatea porturilor Galați și Brăila, se face trimiterea mai întîi pentru reglementarea portului armelor, care se găsește și mai înainte, la cuvîntul *arme*. În sfîrșit, la cuvîntul *apă* se repetă trimerile pentru riurile din Moldova, care se mai găsesc și la indicele toponimic.

Dacă autorii ar fi dat mai multă atenție identificării persoanelor, dacă ar fi procedat la identificarea, ortografierea și localizarea corectă a topicelor și la

sistematizarea mai riguroasă a materiilor, s-ar fi evitat confuziile și repetările care apar în indici, ceea ce ar fi înlesnit și mai mult consultarea inventarului Secretariatului de Stat.

Unele cuvinte din glosar puteau fi explicate mai bine: *nacealstvã* înseamnă autoritate centrală, nu „autorizație”; *pravãŃ* are înțeles de îndreptar, model de urmat, nu „scop, obiect”; *vexel* înseamnă și poliță, cambie, nu numai chitanță; *edecuri* erau anexe ale unei gospodării în general, nu numai ale unei vii; prin *tabun* se înțelege mai precis izlaz pentru cai, nu orice izlaz.

În sfârșit, în volum au rămas necorectate inadmisibil de multe greșeli de tipar și din cauza lor multe nume apar stîlcite. De exemplu: *Humuelști* în loc de *Humulești*, *Boain* în loc de *Boian*, *Debircești* în loc de *Dobircești*, s-a tipărit *poliție* în loc de *poliție*, termen care a fost explicat corect prin *oraș*.

Cu toate aceste observații, inventarul arhivistic al Secretariatului de Stat al Moldovei rămîne o lucrare valoroasă și utilă, care se adaugă instrumentelor de lucru, din păcate puține la număr pînă acum, absolut necesare pentru desfășurarea în tot mai bune condiții a cercetării istorice din țara noastră. Este știut că, în lipsa unor asemenea instrumente de lucru, este nevoie de multe deplasări lungi și costisitoare în centrele unde se păstrează principalele fonduri arhivistice, numai pentru consultarea unor inventare uneori vechi și prost alcătuite, fără ca în acest timp să se poată redacta o singură fișă analitică. În depozitele arhivelor sînt încă multe fonduri importante, din care menționăm doar acelea create de unele instituții centrale din trecut: Vistieria, Departamentul de Interne, Divanurile judecătorești etc. Lor li se adaugă mii de pachete cu documente păstrate la Arhivele Statului și la Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România și pentru toate acestea nu există decît inventarele de sală, unele din ele întocmite încă din secolul trecut. În locul lor este necesar să existe cataloage tipărite care să stea oricînd și oriunde la îndemîna cercetătorilor, pentru a afla în ele indicații documentare pentru problemele la care lucrează.

De aceea, socotim că trebuie să se continue întocmirea și publicarea de cataloage și inventare pentru fondurile documentare din arhive și biblioteci. Observațiile făcute cu acest prilej sînt pornite numai din dorința ca asemenea instrumente de lucru să apară în cît mai bune condiții.

Corneliu Istrati

VASILE MACIU, *Un proiect din 1857 al lui Mihail Sturdza pentru organizarea Principatelor Române*, în „Studii, Revistă de istorie”, tomul 19, 1966, nr. 1, p. 59—91.

Dintre proiectele de reorganizare a Principatelor dunărene întocmite de marea boierime în perioada de formare a statului național român, cel datorat fostului domn regulamentar Mihail Sturdza este unul dintre cele mai importante. Exprîmînd interesele mării boierimi conservatoare din deceniul al VI-lea al secolului al XIX-lea în problema, deosebit de importantă, a modernizării statului, memoriul constituie „un izvor de prim ordin pentru cunoașterea perioadei de formare a orînduirii capitaliste în țara noastră” (p. 74). De aceea, publicarea integrală a memoriului este de un real folos cercetătorilor istoriei moderne a României. Comentînd acest izvor, V. Maciu aduce prețioase observații cu privire la importanța și locul pe care el îl ocupă între proiectele de reorganizare a statului în această perioadă.

Prezentînd acest izvor însă, V. Maciu invinuieste pe subsemnatul că deși a semnalat acest proiect în una din lucrările sale mai vechi, „nu-i reproduce însă textul și nici nu-l rezumă, fie cît de succint”.

Menționăm că memoriul a fost rezumat și analizat din 1959 într-un articol din „Revista Arhivelor”, anul II, nr. 2, p. 215, articol pe care V. Maciu nu-l cunoaște și care a fost citat în lucrările de specialitate.

N. Corivan

Gîndirea social-politică despre Unire (1859), București, Editura Politică, 1966, 358 p.

Culegerea de texte apărută sub îngrijirea acad. P. Constantinescu-Iași și a cercetătorului Dan Berindei și-a propus să ilustreze afirmarea, devenirea și efortul pentru împlinirea ideii de unitate a poporului român, așa cum s-a reflectat acest proces în gîndirea social-politică a diferitelor personalități culturale și politice începînd din secolul al XVI-lea și pînă la începutul secolului al XX-lea. Lucrarea se adresează, evident, unor cercuri largi de cititori, deși ea nu este lipsită de utilitate și pentru cercetători.

Prima parte a volumului (p. 9—35) înmănunchiază extrase din operele *premergătorilor* perioadei de înfăptuire a Unirii. Se observă cu ușurință trecerea treptată de la simpla constatare a comunității de neam și de limbă din scrierile cronicarilor (Nicolae Olahus, Grigore Ureche, Miron Costin, Constantin Cantacuzino stolnic etc.) la argumentarea științifică a acesteia în operele reprezentanților *Școlii ardelenene* și la afirmarea hotărîită a necesității de înfăptuire politică a ei în perioada premergătoare revoluțiilor de la 1848 (Costache Negruzzi, Mihail Kogălniceanu, George Barițiu, Nicolae Bălcescu etc.).

Partea a doua și cea mai întinsă a culegerii (p. 39—284) documentează an de an gîndurile și acțiunile aceluia care au fost activi *luptători și înfăptuitori* ai marelui ideal național. Proclamată ca o dorință legitimă, de a cărei realizare va depinde viitorul progres al „nației”, în programul revoluționarilor moldoveni (*Prinipiile noastre pentru reformarea patriei*) și în presa anului 1848 din Țara Românească („Pruncul român” și „Poporul suveran”), ideea unirii poporului român în cadrul aceluiași stat a devenit în perioada următoare țelul major și imediat al tuturor militanților progresiști (Nicolae Bălcescu, C. A. Rosetti, I. C. Brătianu, Cezar Boliac, Vasile Alecsandri, Mihail Kogălniceanu ș.a.). Materialul publicat oferă, în continuare, posibilitatea de a se urmări îmbogățirea ideii de unire cu sensuri și semnificații noi: nu o unitate a vechilor stări de lucruri, ci unitate pentru înlesnirea progresului multilateral al țării prin instituții și reforme înnoitoare. Este, de altfel, și ideea centrală care se desprinde din discuțiile purtate în sinul divanurilor *ad-hoc* ale Moldovei și Țării Românești și care a fost atît de limpede exprimată în *Petiția adresată Adunării ad-hoc de deputații țărani*. În sfîrșit, extrase din publicistica vremii reflectă hotărîrea unanimă a partidei unioniste, după semnarea de către cele 7 puteri a Convenției de la Paris (1858), de a continua lupta pentru realizarea unirii depline a celor două țări, luptă încununată de dubla alegere a lui Alexandru Ioan Cuza ca domn al Principatelor Unite.

Ultima parte a culegerii (p. 287—351) cuprinde amintirile unor contemporani cu actul de la 24 Ianuarie (Radu Rosetti, Nicolae Gane, Nicolae T. Orășanu ș.a.), precum și aprecieri asupra semnificației și importanței acestuia în dezvoltarea poporului român aparținînd unor remarcabile personalități ale culturii noastre (P. P. Hasdeu, M. Eminescu, A. D. Xenopol, N. Iorga ș.a.), sau presei democratice și socialiste de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul celui următor.

Propunîndu-și să grupeze „un număr cit mai mare de materiale” referitoare la ideea unirii, culegerea dovedește totuși, mai ales în prima ei parte, lacune, cu atît mai vizibile cu cit, pînă în pragul secolului al XIX-lea, textele de această natură

sînt departe de a fi abundente. A fost remarcat deja faptul că cel dintîi text care atestă existența conștiinței comunității de neam a români nu este *Letopisețul de la Bistrița*, ci scrisoarea adresată de Ștefan cel Mare venețienilor la 2 mai 1478 și că, în mod inexplicabil, culegerea omite unele afirmații deosebit de importante în acest sens aparținînd mitropoliților Varlaam și Dosoftei, traducătorilor *Bibliei de la București* sau cărturarului N. Costin¹.

Semnalăm cu acest prilej și alte cîteva monumente ale literaturii și istoriografiei noastre vechi în care răzbat ecourile aceleiași conștiințe. Astfel, pentru anonimul *Letopisețului cantacuzinesc*, de la sfîrșitul secolului al XVII-lea, românii de la nordul și sudul munților Carpați au o origine etnică comună: „Însă dintîi izvodindu-se de rumâni carii s-au despărțit de la romani și au pribegit spre miazănoapte. Deci trecînd apa Dunării, au descălecat la Turnul Severinului; alții în Țara Ungurească, pre apa Oltului și pre apa Morășului și pre apa Tisei, ajungînd și pînă în Maramurăs”². Amplificată, regăsim aceeași idee în veacul următor la Chesarie Rîmniceanu, în ale sale *Minee de decembrie și pe ianuarie* (1779): „De unde se face, nu fără de cuvînt simbreazna că prințipurile rumânești, ca niște apichii ale rimlenilor urmează de la aducere și ale lor obiceiuri... Însă eu, dintru aceste descoper lucruri minunate, aflu linia neamului rumânesc din vechiu trăgîndu-să din slăvit neam al romanilor...”³. Cu deosebită claritate se exprimă în acest sens și autorul ardelean al *Pîngerii sîntei mîndstiri a Silvasului...*, alcătuită în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, apreciînd urmările dezbinării bisericești a românilor din Transilvania: „Căci nu va fi spre un folos / Unația ce s-a scos / Ci numa ca să ne răsnească / De frații din Țara Românească / Și din Țara Moldovenească”⁴.

Considerăm, de asemenea, că spațiul afectat reprezentanților *Școlii ardelenne* este extrem de redus, deși străduința acestora de a argumenta din punct de vedere filologic și istoric originea romană, latinitatea limbii și continuitatea de locuire pe teritoriul provinciei Dacia a poporului român, nu numai că a îmbogățit conținutul ideii de comunitate a românilor de pretutindeni, dar i-a conferit, pentru prima dată, și un anumit caracter militant, propagandistic. Semnificativ în această privință este cuvîntul lui Samuil Micu-Klein, *Către Români*: „Deci tu, cuvîntătoriuale Române, primește această... istorie a neamului tău și au te nevoiește, au de nu poți tu indeamnă și ajută pre alții, carii pot, ca mai pre lung lucrurile românești să le scrie și la tot neamul (s.n.) cunoscute să le facă... că mult iaste a fi născut Roman...”⁵. Iar vehicularea acestor idei în largi părți ale intelectualității românești din Transilvania o dovedește, cu prisosință, predica popii Sava din Rășinari, datînd din 1792, deci cu mult înainte de apariția operelor lui Ch. Șincai sau Petru Maior: „...Traian împăratul au adus dintru a sa împărăție Rimleni (sau Romani) și i-au așezat întru această țară... (adică: în, n.n.)... Țara Ungurească, Moldova, Țara Românească...”⁶.

Menționăm, în sfîrșit, pentru partea a doua a culegerii, absența extraselor din broșurile atît de numeroase publicate de către unioniști în străinătate, atunci cînd chestiunea orientală a revenit cu mare acuitate la ordinea zilei și care, dacă nu aduc în paginile lor argumente noi, demonstrează totuși o latură importantă a luptei pentru unire: aceea a influențării și atragerii opiniei publice europene și a cabinetelor diplomatice respective în favoarea cauzei poporului român.

¹ Cf. I. Caproșu, *Pe marginea unei antologii*, în „Cronica”, I, nr. 14 din 14 mai 1966, p. 10.

² *Istoria Țării Românești, (1290—1690). Letopisețul cantacuzinesc*, ediție critică întocmită de C. Grecescu și D. Simionescu, Edit. Academiei, București, 1960, p. 1.

³ Apud Al. Piru, *Literatura română veche*, E.P.L., București, 1961, p. 527—528.

⁴ *Cronicarii și istoricii români din Transilvania*, vol. I, ediție comentată de I. Lupaș, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1933, p. 68.

⁵ *Ibidem*, p. 102.

⁶ *Ibidem*, p. 87.

La o nouă ediție a unei antologii tematice de acest fel va trebui, deci, să se examineze cu mai multă atenție operele reprezentanților culturii noastre medievale, pentru ca ilustrarea cit mai bogată și mai variată a conștiinței unității popoului român să ofere imaginea deplină a unei permanente indiscutabile.

L. Șimanschi

PERICLE MARTINESCU, *Costache Negri*, București, Editura Tineretului, 1966, 291 p.

În lucrarea consacrată lui C. Negri este urmărit firul vieții și activității unuia dintre cei mai tenaci luptători pentru izbînda ideilor de progres de la mijlocul secolului al XIX-lea în țările române.

Lucrarea cuprinde 13 capitole, fiecare purtînd un titlu în care se subliniază trăsăturile dominante, caracterul sau laturile esențiale ale activității lui C. Negri, în diferite perioade ale vieții sale.

Analizînd principalele etape ale vieții lui C. Negri, autorul se oprește indeosebi asupra perioadei de după anul 1848. Se insistă asupra colaborării dintre Cuza și Negri, căruia domnul i-a încredințat misiunea de însărcinat al Principatelor Unite pe lingă Poartă. Arătîndu-se dificultățile misiunii ce avea de îndeplinit se subliniază că la Constantinopol diplomatul român „juca rolul unui paratrăsnet în care se loveau și se topeau fulgerele venite din toate direcțiile văzduhului inveninat al diplomației europene” (p. 229). De aici și aprecierea, îndreptățită, a autorului că succesul politic și diplomatic al Principatelor Unite din această perioadă se datorează în mare măsură și lui C. Negri (p. 235). Se evidențiază faptul că după detronarea lui Cuza, „rămînînd consecvent cu el însuși”, marele nostru patriot manifestă aversiune față de noul domn refuzînd orice propunere de a mai participa la viața politică. În *Presimțirile viitorului postum*, Pericle Martinescu face cîteva prețioase considerațiuni asupra locului lui C. Negri în istoria patriei, pe nedrept rămas mult timp în umbra contemporanilor săi. Se reliefează că prin aportul adus la înfăptuirea marilor evenimente de la mijlocul secolului al XIX-lea, C. Negri își merită cu prisosință un loc de seamă în istoria României, alături de cei cu care a luptat pentru împlinirea înalțelor idealuri de dreptate și de progres.

Apreciem că ultima lucrare consacrată lui C. Negri contribuie într-o măsură însemnată la elucidarea unor aspecte interesante privind activitatea marelui nostru patriot de la mijlocul secolului trecut. Autorul s-a străduit să facă o selectare riguroasă a materialelor relative la evenimentele al căror participant a fost Negri. Credem însă că era necesară o mai mare atenție la cercetarea fondului arhivistic existent la Iași. Menționăm de asemenea, că trimiterile referitoare la documentele din Arhivele Statului Iași nu corespund. De exemplu, documentul din 1834, martie 10, folosit de autor cu trimitere la Arhivele Statului Iași — pachetul Negri — nu se află într-o asemenea mapă, inexistentă de altfel la Iași în Arhivele Statului. El este extras dintr-un dosar al Postelniciei (Tr. 748, op. 840, dos. nr. 171), singurul rămas după distrugerea întregului fond în bombardamentele din aprilie 1944 și înregistrat în prezent în pachetul 1006, document 68, fila 1. De asemenea, documentul din 20 aprilie 1832 dispărut în împrejurările menționate (vezi *Îndrumător în Arhivele Statului Iași*—I Documente din Arhivele Statului Iași referitoare la viața și activitatea oamenilor de seamă p. 65), se afla la Tr. 748, op. 840, dosar 17, fila 1205. Din aceleași motive credem că și celelalte trimiteri la Arhivele Statului Iași ar trebui revăzute.

Respectind profilul colecției în care apare, lucrarea, destinată unui cerc larg de cititori, pune în lumină prin date și fapte noi personalitatea lui C. Negri, aducând și o contribuție meritorie la cunoașterea luptei marelui patriot, pentru izbînda idealurilor naționale ale poporului nostru la mijlocul veacului trecut.

D. Agache

HANS-ADOLF IACOBSEN, *Der Zweite Weltkrieg Grundzüge der Politik und Strategie in Dokumenten*, Frischer Bücherei, K. G. Frankfurt am Mein 1965, 498 p.

Director al Institutului de cercetări al „Societății germane pentru politică externă de la Bonn” („Forschungs-instituts der Gesellschaft für Answärtige Politik in Bonn), Hans Adolf Jacobsen, se ocupă îndeosebi cu istoria celui de-al treilea Reich și mai ales cu istoria celui de-al doilea război mondial. Printre lucrările publicate pînă azi se numără: *Fall Gelb* (1957), *Ausgewählte Dokumente zur Geschichte des National sozialismus, 1960—1964*; general Oberst Halder, *Kriegstagebuch*, Bd. I—III (1962—1964); *Die Sowietische geschichte des Grossen Waterlädischen Krieges* (1961); *Kriegstagebuch des O.K.W.* (1964).

Der Zweite Weltkrieg. Grundzüge der Politik und Strategie in Dokumente (Cel de al doilea război mondial. Trăsăturile principale ale politicii și strategiei în documente), este considerată de autor ca o contribuție pentru cunoașterea istoriei celui de-al doilea război mondial. Pentru realizarea lucrării, autorul a colaborat cu seminarul istoric al Universității din Köln, cu Institutul de istoria Europei din Mainz, cu cel de istorie din München, cu cel de cercetări a istoriei militare din Freiburg, precum și cu o serie de Institute de cercetări de istorie contemporană din Statele Unite.

Prefațată de o prezentare generală a desfășurării celui de-al doilea război mondial, lucrarea istoricului vest-german este împărțită în două: prima privește izbucnirea războiului în Europa și extinderea lui în Asia între 1939—1942; iar partea a doua se ocupă cu istoricul coaliției antihitleriste între 1943—1945. Fiecare din cele 21 de capitole, de dimensiuni reduse, sînt însoțite de o serie de documente care provin din arhivele unor ministere de externe, din diferite însemnări zilnice ale unor personalități politice sau militare, discursuri, protocoale și procese verbale ale unor conferințe, cum ar fi cea de la Teheran, corespondențe, tratative, conversații sau scrisori diplomatice. Alese cu multă grijă, o bună parte din documentele folosite, unele inedite, altele editate, prezintă interes pentru toți acei care sînt dornici să învețe din istoria celui de-al doilea război. Publicarea acestor documente prezintă, după părerea noastră, o contribuție de seamă la studierea acestei teme.

Bazată pe o bibliografie variată, care însumează lucrări importante apărute în diferite țări, cartea lui H. A. Jacobsen se deosebește de alte lucrări ale istoriografiei vest-germane prin aceea că sfera preocupărilor cu privire la istoria celui de-al doilea război mondial este mai largă, obiectivele regimului hitlerist și politica sa de expansiune sînt mai mult accentuate, reflectîndu-se asupra lor mai multă lumină. Insuși faptul că autorul critică cu orice ocazie tendința manifestată de a scrie istoria celui de-al doilea război acordîndu-se prioritatea evenimentelor militare și nu celor politice, constituie un pas înainte pentru o parte a școlii vest-germane care se ocupă de studierea celui de-al doilea război mondial. Menționăm de asemenea, și faptul că autorul se ocupă cu mișcările de rezistență din Europa împotriva înrobirii fasciste. În acest sens, Jacobsen cere istoricului nu numai să lupte pentru dreptate, să nu arate numai lucrurile „așa cum au fost”, ci să spună pe nume ceea ce a fost rău și ceea ce a fost bine, să nu treacă sub tăcere lupta pentru mai bine.

De dezlănțuirea războiului — consideră el — se face vinovată politica fascistă a național-socialiștilor, care a fost încurajată de „politica de potolire” dusă de Anglia și Franța, cu scopul de a apăra pacea cu orice preț, de politica de „neglijență” a Italiei, de orgoliul oamenilor de stat din Polonia etc. Fără a elibera Japonia de răspunderea evenimentelor din 7 decembrie 1941, autorul subliniază răspunderea care revine Statelor Unite în extinderea războiului. Oricât de mult s-ar încerca însă — scrie Iacobsen — să se caute vina dezlănțuirii războiului în altă parte, nimic nu poate ascunde faptul că vina principală și răspunderea cea mai mare o poartă regimul lui Hitler și politica sa. Fără nici o îndoială — continuă el — că Germania, Japonia și Italia, în numele unei „misiuni istorice”, au urmărit o nouă împărțire a materiilor prime și a coloniilor, pentru a putea astfel să instaurareze în lume sistemul lor totalitar. Referindu-se la soliditatea axei Roma-Berlin-Tokio, Iacobsen subliniază că între cele trei state au existat obiective diferite. Scopurile urmărite prin război de Mussolini au fost, după părerea sa, mai limitate (lupta în nordul Africii și în Grecia, pentru crearea unui mare imperiu roman); Japonia a urmărit crearea unei puternice zone de influență în Asia, iar Germania hitleristă asigurarea hegemoniei mondiale. Deosebiri de interese, manifestate de timpuriu între cei trei parteneri, au generat mari greutăți pentru axă. Deosebiri au existat și între Germania și statele satelite: între Germania și Finlanda, Germania și „semifeudala Ungarie condusă de Horthy”, între Germania și dictatura militară a lui Antonescu. Deosebirile legate de procesul de dezvoltare istorică a acestor popoare, de atingerea unor obiective imediate sau mai importante urmărite prin participarea lor la război, politica agresivă dusă de regimul hitlerist împotriva lor, au făcut — conchide Iacobsen — ca Germania, încă înainte de a trage un singur glonte, să piardă războiul din punct de vedere politic. Toate speculațiile făcute de unii istorici în legătură cu așa-zisele „șanse ratate” ale Germaniei, autorul le consideră cu totul de prisos. La insuccesul Germaniei în cel de al doilea război mondial trebuie luate în considerație cauzele economice tehnice și psihologice. Armata germană — arată în continuare autorul — s-a găsit în fața unei alianțe puternice, cu resurse economice inepuizabile și cu un scop bine determinat, în timp ce Hitler a fost obligat să adopte planuri de circumstanță, care au dus la acțiuni militare și politice în aparență grandioase cu condițiuni economice din ce în ce mai reduse. Faptul că armata germană a trebuit să lupte pe mai multe fronturi, a grăbit zdrobirea ei. Planurile lui Hitler — scrie Iacobsen — au eșuat, din cauza hotărârii poporului englez de a lupta, din cauza tenacității și vigoarei Uniunii Sovietice, a intervenției americane și a spiritului de sacrificiu al popoarelor oprite.

Este evident că autorul lucrării se străduie să expună istoria celui de al doilea război mondial pe un plan mai larg, atât din punct de vedere politic cât și militar, cu multe din implicațiile sale. În ceea ce privește coaliția antihitleristă, H. A. Iacobsen nu se irosește în multe argumente atunci când este vorba de a sublinia importanța deosebită a alianței anglo-sovieto-americane. În schimb este mai darnic atunci când este vorba de o sublinia neînțelegerile care au existat între cele trei mari state. Singurul obiectiv constructiv al alianței a fost cel legat de dorința de a introduce, după terminarea războiului, principiile Chartei Atlanticului, cu ajutorul cărora să se statornicească în lume un nou sistem de securitate colectivă. Chiar și acest obiectiv — scrie el — a fost înțeles de cele trei guverne în moduri diferite. Prevederile atât de zgircite din Charta Atlanticului cu privire la viitoarea situație a coloniilor la sfârșitul războiului subliniau punctul de vedere al Statelor Unite și al Angliei, care venea în contradicție cu obiectivele luptei de eliberare duse de aceste țări. H. A. Iacobsen este de părere că coaliția anti-hitleristă a realizat mari victorii militare, fără a fi înregistrat prea mari succese politice. Dintre cele trei state ale coaliției, politica dusă de guvernul englez se bucură de aprecierea cea mai elogioasă din partea lui H. A. Iacobsen.

Analizând cauzele care au dus la eșecul Germaniei hitleriste, autorul subliniază că punctul de greutate al celui de al doilea război a fost economia și dezvoltarea tehnicii militare. Din acest punct de vedere, el conchide că situația țărilor din axa Berlin-Roma-Tokio a fost mult inferioară celei a statelor care

au format coaliția anti-hitleristă. Slăbirea economică a Germaniei hitleriste — arată el — a fost unul din obiectivele importante ale alianței antihitleriste. Aceasta explică de ce armatele coaliției au pus un accent mult mai mare pe distrugerea pe orice cale a potențialului economic al Germaniei sau Japoniei decât pe distrugerea forțelor lor umane.

Bazată pe o documentație interesantă, cartea lui H. A. Jacobsen poate folosi într-o anumită măsură la lărgirea cunoștințelor despre istoria celui de al doilea război mondial.

J. Benditer

JOSEPH MATL, *Historische Grundlagen der agrarsozialen Verhältnisse auf dem Balkan*, în „Vierteljahrschrift für Sozial-und Wirtschaftsgeschichte“, 52, Bd., Heft 2. juli 1965, p. 145—167.

Autorul acestui articol se ocupă, de circa patru decenii, de probleme de istorie socială balcanică*). Datele și considerațiile, pe care le prezintă aici, constituie rezultatul unor ample documentări și a unor anchete de teren efectuate în Albania, Bulgaria și Iugoslavia. Cunoașterea problemelor de istorie agrară este mai profundă pentru Serbia medievală și Albania. În aria geografică studiată intră și Țările Române, deși datele sînt prezentate mai schematic.

Studiul lui J. Matl completează pe acelea recente ale lui J. Blum S. Fischer. St. Pascu și colab. etc., de același gen. Metoda comparativă este aplicată în sensul propriu și rezultatele obținute nu apar ca forțate. În acest „Gesamtraum der Balkanvölker“, J. M. distinge un feudalism balcanic, condiționat de menținerea unor elemente ale „organizației gentilice” și cutume juridice și de influențe bizantine și turcești. Este, astfel, cazul în Serbia cu *zadruga* și *pronoia*. Se conduce aici și după considerațiile lui F. Dölger, „der hervorragende Kenner der byzantinischen Kulturepoche am Balkan”.

J. M. prezintă, cu căldură, situația dificilă a țărănimii balcanice sub dominația otomană și-și încheie expunerea cu sublinierea eroismului „țăranului balcanic, care a muncit și și-a apărât vatra, adevăratul erou al Balcanilor timp de un mileniu”.

Dar studiul conține și unele sublinieri, cel puțin aparent, nevalabile sau insuficient acoperite de investigația documentară.

Astfel, fără tendința de a diminua exploatarea otomană, J. M. afirmă că amestecul turcesc în viața popoarelor supuse a fost slab și că chiar cucerirea turcească n-a agravat situația socială a țărănimii, dimpotrivă s-ar fi exagerat asupra „răutății” turcilor. În răutățirea situației sociale a țăranilor a intervenit în secolul XVII, proces care durează pînă în secolul XVIII—XIX (în Bulgaria și Macedonia). Se referă la unele sate de raiele privilegiate din peninsula balcanică, pentru „servicii auxiliare militare” (aprovizionare și transporturi), scutite de haraci și dijme, cu posibilități de dezvoltare economică. Nu este de părere că dominația turcă a contribuit la regresul agriculturii în favoarea păstoritului.

Consideră boerimea românească formată din Cumani sub Alexandru și Mircea, „timp de relativă independență”. Se referă la „vecini”, dar nu discută sensul termenului și nu-l pune în legătură cu „parik”. În Țara Românească, datorită numărului mare de boeri, situația „populației muncitoare” ar fi fost mult mai rea

*) Recent J. Matl a publicat studiul monografic *Die Kultur der Südslaven* (Frkf. a. M., 1966).

deci în Moldova. Sistemul bizantin ar fi fost parțial introdus în secolul XVII prin *nomos georgikos*. În Țările Române țărănimea a decăzut sub regimul „noului sistem fiscal” din sec. XVI, pământurile țărănești ale micilor posesori, în secolul XVII, au fost acaparate de marii boieri, „fenomen de acumulare ce se poate stabili și în istoria agrară a teritoriilor extrabalcanice”. După „încercarea” de reforme a lui Constantin Mavrocordat, situația țăranilor români a rămas dificilă pentru că nu aveau mijloace să se răscumpere.

J. M. se referă, în continuare, la schimbările din „Faza reglementării, umanizării și modernizării relațiilor agrare”.

D. Ciurea

A IX-a ADUNARE A „CONSILIULUI INTERNAȚIONAL DE FILOZOFIE ȘI ȘTIINȚE UMANE” (C.I.P.S.H.)

În zilele de 9—13 septembrie 1967 a avut loc la București, în aula Academiei Republicii Socialiste România, în cadrul adunării generale a C.I.P.S.H.-ului un colocviu internațional cu tema „Tradiție și inovație în cultura țărilor din sud-estul Europei”, la care au participat o serie de oameni de știință din țară și străinătate.

Seria comunicărilor la acest colocviu a fost deschisă de prof. M. Berza, membru corespondent al Academiei. În expunerea sa, primită cu mult interes, *Marile etape ale istoriei sud-estului european*, conferențiarul a sintetizat organic, într-o viziune de ansamblu, trăsăturile generale și aspectele particulare ale dezvoltării popoarelor din această regiune, reliefind că ceea ce a permis schimbările și a constituit baza acestei comunități de viață sud-est europeană a fost, în cadrul unor mari perioade istorice, unitatea de dezvoltare economică, socială și ideologică.

Milutin Garasanin (Iugoslavia) a prezentat comunicarea *Moștenirea neolitică, inovațiile epocii bronzului și contribuția greacă, celtică și romană*. Arătând rolul jucat de tradiția neolitică în formarea culturii țărilor din sud-estul Europei, autorul analizează apoi în ce au constat inovațiile din epoca bronzului, afirmând că contactele și amestecul de populație din această epocă au dus la formarea popoarelor paleobalcanice (iliri, traci, daci). După ce determină care au fost contribuțiile greacă, celtică și romană, concludă că elementul autohton a jucat un rol de mare importanță în instituțiile locale, după cum în civilizație un număr de elemente locale se mențin încă în epoca imperială, mai ales în Iliria și Dacia.

Cu un interes deosebit a fost ascultată comunicarea lui Dimitrie Obolensky (Anglia) având ca titlu *Tradiție și inovație în instituțiile și programele politice ale Imperiului bizantin*. Autorul, contrar părerilor unor bizantiniști moderni, care insistă mai mult asupra numeroaselor și profundelor transformări ale instituțiilor din istoria Bizanțului, susține că rolul esențial al acestui imperiu era de a păstra intactă moștenirea pe care o primise. În continuare se arată care erau elementele fundamentale ale acestei moșteniri. Concluziile sale sînt că raporturile între tradiție și inovație se reliefează mai ales în următoarele patru domenii: natura puterii imperiale, raporturile între biserică și stat, evoluția structurilor administrative și politica externă a imperiului bizantin.

Evoluția ideilor între secolul al XVI-lea și secolul al XIX-lea a constituit subiectul comunicării profesorului C. Th. Dimaras (Grecia), care, referitor la cultura helenică, afirmă că aceste două elemente constitutive a oricărei culturi, tradiție și inovație, nu sînt contradictorii. Există o tradiție neîntreruptă care transmisă dealungul secolelor, de la o generație la alta, n-a încetat să se îmboğățească și să se nuanțeze continuu pînă în zilele noastre, datorită mai ales facultății de asimilare. De aceea pentru civilizația helenică, după părerea sa, se poate susține că tradiție și inovație formează un tot unitar.

Virgil Cîndea (România), în comunicarea sa, *Evoluția ideilor în Europa de sud-est*, a subliniat că pentru culturile din această parte a Europei schimbări

determinate în patrimoniul ideilor încep din secolul al XVII-lea. Autorul afirmă că inovația, în sensul modern al fenomenului — după părerea sa — este legată de conștiința pe care o capătă oamenii despre necesitatea anumitor transformări și de hotărârea lor de a le efectua, atitudinea care atestă un curs nou și diferit al gândirii. În epoca în care această atitudine se constată, tradiția dominantă în sud-estul Europei este aceea bizantină, cu trăsături locale, datorită fie particularităților autohtone, fie contactelor cu alte culturi ale Europei centrale.

În comunicarea sa, *Tradiție și inovație în literaturile din sud-estul european din secolul al XVI-lea pînă în secolul al XIX-lea*, André Mirambel (Franța) a arătat că tradiția a stabilit o legătură între prezent și viitor, iar inovațiile au avut drept rezultat de a statornici legături între lumea balcanică și occident și de a dezvolta și atesta un spirit comun.

Tradiția și inovația în poezia epică a sud-estului european a format titlul comunicării lui Alois Schmaus (R.F.G.), care a arătat în poezia epică din această regiune, tenacitatea cu care o tradiție, în parte foarte veche, a rezistat atît de mult timp, n-ar fi fost posibilă fără un proces de reînnoire constant. Pentru ca o tradiție veche, așa cum se găsește în poezia epică populară, să fie în măsură să supraviețuiască și să mențină intactă capacitatea sa de dezvoltare creatoare, ea a avut nevoie continuu de a se adapta progresiv la noile împrejurări istorice, la noile solicitări ale vieții.

Virgil Vătășianu (România) în comunicarea *Tradiție și inovație în arta bizantină și postbizantină pînă în secolul al XVI-lea* arată că jocul antagonist al acestor două procese este în mod particular accentuat, fie în timpul etapelor de dezvoltare progresistă, fie în schimbările bruște tradiționaliste. Ideologia religioasă dominantă și acțiunea conștientă a bisericii au apărut cu perseverență tradiția bizantină. Conferențiarul analizează apoi etapele de dezvoltare ale artei bizantine, stabilind care sînt trăsăturile caracteristice ale fiecărei etape și cum se manifestă cele două tendințe, tradiția și inovația.

Tradiție și inovație în arhitectura bizantină a format subiectul comunicării lui Djurdje Bosković (Iugoslavia), care a subliniat faptul că în afară de arhitectura pur bizantină, redusă la regiuni de limbă greacă, alte școli, cu caracter mai mult sau mai puțin diferite, s-au grupat într-un ansamblu care a format sfera arhitecturală bizantino-orientală. Se arată care au fost tendințele de integrare și de dezagregare care au acționat pe de o parte prin menținerea tradițiilor generale, regionale sau locale, iar, de altă parte, spre căutarea de noi concepții.

În comunicarea sa, *Tradiții și inovații în arhitectura populară din sud-estul european*, George Megas, (Grecia) a susținut că arhitectura populară a țărilor din această parte a Europei prezintă atîtea trăsături comune, încît s-ar putea vorbi de o arhitectură balcanică, după cum s-a vorbit de o muzică balcanică și chiar de o civilizație balcanică. În continuare, autorul a reliefat care au fost condițiile în care s-a constituit această mare unitate culturală și aportul pe care l-a adus fiecare din aceste popoare ale peninsulei.

În același ciclu tematic s-a situat și comunicarea lui Ion Frunzetti și Dan Hăulică *Tradiții și inovații în arta modernă și contemporană a popoarelor din sud-estul european*, în care autorii au determinat etapele și caracteristicile acestui proces, subliniind rădăcinile adînci, multimilenare, ale realizărilor artistice moderne din țările sud-estului european.

Vladimir Georgiev a relevat în comunicarea sa, *Tradiții și inovații în limbile naționale ale țărilor din sud-estul Europei*, că una din particularitățile caracteristice ale acestei regiuni este numărul limbilor naționale diversitate, precum și legăturile strînsse și interpenetrarea lor, care nu se găsește în nici o altă parte a Europei. În continuare, se afirmă că această caracteristică a uniunii lingvistice balcanice își păstrează baza esențială a originii și evoluției lor autonome, îmbogățindu-se în dezvoltarea lor cu noi trăsături comune.

Temele prezentate de către referenți au atras interesul participanților, provocînd numeroase intervenții din partea istoricilor străini și români. Cei prezenți

au scos în evidență importanța tematicii și au contribuit prin participarea la discuție la lămurirea unora din aspecte.

În încheiere, acad. Emil Condurachi a apreciat că referatele prezentate cit și discuțiile purtate au adus o contribuție meritorie la aprofundarea unor probleme referitoare la istoria sud-estului european, contribuind astfel la îmbogățirea informației și la precizarea unor puncte de vedere. El a pus în lumină, pe de o parte, unele elemente ce stăruie în cultura popoarelor din sud-estul Europei, constituind anumite „permanențe” (unitatea neolitică, unitatea traco-illirică, greco-romană, bizantină și otomană); pe de altă parte, diversitatea ce izvorăște odată cu întemeierea orașelor greco-romane, între zonele urbane și rurale, cu tot ceea ce implică, pe plan economic și social, politic și cultural, o astfel de diferențiere. De pe urma ei apar fenomenele unei culturi bivalente — urbană, pe de o parte, populară, rustică, pe de altă parte. Cele două căi de dezvoltare ale culturii popoarelor sud-est europene se diversifică pe măsură ce mersul istoriei adâncește diferența între ele. Ele nu reprezintă însă mai puțin anumite trăsături comune, care asigură culturii sud-estului european un loc aparte în cultura europeană.

N. Corivan

SĂRBĂTORIREA A 150 DE ANI DE LA NAȘTEREA LUI MIHAIL KOGĂLNICEANU

Împlinirea, la 6 septembrie 1967, a 150 de ani de la nașterea lui Mihail Kogălniceanu a prilejuit, în întreaga țară, organizarea a numeroase manifestări consacrate marelui istoric, literat și om politic român. Iașul, orașul în care distinsul înaintaș al culturii românești a văzut lumina zilei și de care a rămas legat întreaga-i viață, a cinstit, de asemenea, memoria lui M. Kogălniceanu. În acest cadru însemnate manifestări științifice au fost inițiate de către Filiala Iași a Academiei Republicii Socialiste România, Universitatea „Al. I. Cuza” și Filiala Iași a Societății de științe istorice și filologice. Cu această ocazie au fost prezentate interesante comunicări, relevându-se multiple aspecte din viața și opera lui Kogălniceanu.

Seria manifestărilor a fost inaugurată chiar în ziua de 6 septembrie prin ținerea simpozionului „150 de ani de la nașterea lui Mihail Kogălniceanu” organizat de Sfatul Popular al Regiunii Iași în colaborare cu Universitatea „Al. I. Cuza” și Filiala Academiei. În cadrul acestei manifestări, prof. univ. D. Berlescu, prorector al Universității ieșene, vorbind despre *Mihail Kogălniceanu luptător pentru unitatea și independența națională*, a subliniat rolul deosebit jucat de marele patriot în realizarea celor mai de seamă acte istorice ale veacului trecut. Înăptuirea Unirii Principatelor și, apoi, dobândirea independenței naționale, a arătat vorbitorul, sînt doar două din evenimentele ce l-au fixat definitiv pe Kogălniceanu în conștiința poporului, care i-a răspălit statornicia luptei și a devotamentului său înscriindu-i numele în Pantheonul marilor personalități ale istoriei naționale.

Cercetător principal Leonid Boicu, în comunicarea *Concepția lui M. Kogălniceanu privitoare la modernizarea statului român*, a insistat asupra măsurilor preconizate de către înflăcăratul patriot în vederea dezvoltării statului român pe calea progresului și a civilizației. Întregul său program, menit să transforme țara într-un stat modern, avansat, a fost încununat de una din cele mai rivnite dorințe ale românilor: Unirea — singura în măsură să asigure cadrul firesc al propășirii națiunii. Subliniind participarea sa directă la evenimentele cardinale ale veacului trecut, autorul a conchis, cu justete, că Mihail Kogălniceanu poate fi numit unul dintre făuritorii României moderne.

Despre *Mihail Kogălniceanu și problema agrară* a vorbit lector univ. Gh. Platon, care a evidențiat contribuția neînfricatului luptător în procesul de eman-

cupare a 7 țăranilor. În concepția lui Mihail Kogălniceanu, actul improprietării de la 1864 nu avea numai o semnificație umanitară, ci constituia condiția esențială a progresului, de care depindea viitorul neamului românesc. Pentru a înfrânge adversitățile de tot felul din partea proprietarilor funciari, Kogălniceanu a intrat cu pasiune în luptă, slujind cauza celor mulți cu întreaga sa capacitate vreme de câteva decenii.

Oprindu-se asupra *Rolului lui Mihail Kogălniceanu în dezvoltarea culturii naționale* cercetător principal Al. Teodorescu a arătat că totalitatea manifestărilor din această direcție ale lui Mihail Kogălniceanu reprezenta expresia convingerii despre rolul însemnat al suprastructurii chemată să ajute la făurirea unei noi orînduirii, la impunerea unor reforme democratice și afirmarea poporului nostru pe arena internațională. Evidențierea valorilor naționale era făcută, după cum a subliniat autorul, cu conștiința că ea reprezintă argumentul care să determine recunoașterea legitimității revendicărilor pe plan național și social.

Tot în cadrul manifestărilor prilejuite de aniversarea a 150 de ani de la nașterea lui Mihail Kogălniceanu, mai mulți cercetători ieșeni au participat la sesiunea științifică festivă organizată la București de Societatea de științe istorice și filologice în ziua de 8 septembrie 1967. Cele patru comunicări prezentate de cercetătorii ieșeni au evidențiat aspecte mai puțin cunoscute sau controversate din activitatea lui Mihail Kogălniceanu. Astfel, șef de secție N. Corivan a comunicat despre *Mihail Kogălniceanu și organizarea administrativă a Moldovei în prima sa guvernare*, insistînd asupra măsurilor de ordin administrativ preconizate de către marele bărbat de stat, în calitatea sa de prim-ministru, în vederea unei mai bune gospodăririi a țării.

Despre activitatea multilaterală desfășurată de același Kogălniceanu în afara granițelor țării în vederea înlăturării idealurilor pentru care lupta, a vorbit lectorul univ. Al. Husar în a sa comunicare *Patriotul Kogălniceanu și Europa*, subliniind faptul că, prin acțiunile sale și prin spiritul său clarvăzător în cele mai dificile momente istorice, Kogălniceanu a înălțat și a purtat cu mîndrie în fața Europei numele de român.

Cercetător D. Vitcu a prezentat apoi, comunicarea *Mihail Kogălniceanu și evenimentele din martie 1848 de la Iași* (al cărei text se publică în numărul de față al „Anuarului”).

În sfîrșit, cea de a patra comunicare, datorată lui Al. Zub, a avut menirea de a scoate la lumină unele *Scrieri necunoscute ale lui Mihail Kogălniceanu de la 1848*.

În cursul aceleiași luni, la 28 septembrie 1967, Filiala din Iași a Societății de științe istorice și filologice a organizat în aula Bibliotecii Centrale Universitare „M. Eminescu” o sesiune științifică închinată prestigioasei personalități a lui Mihail Kogălniceanu. În acest cadru au fost prezentate, pe lîngă comunicările susținute la sus-amintita sesiune de la București de către N. Corivan, Al. Husar și D. Vitcu, și alte comunicări interesante.

O pătrunzătoare analiză a concepției istorice a lui Kogălniceanu a întreprins lector univ. Gh. Platon în comunicarea *Kogălniceanu-istoric național*. Autorul a abordat, cu abilitate prilej, laturile esențiale ale concepției lui Kogălniceanu în domeniul istoriei patriei, istorie pe care a slujit-o prin scris și faptă ca nimeni altul.

În comunicarea intitulată *Kogălniceanu și problema literaturii naționale*, lector univ. Maria Platon a subliniat rolul lui Kogălniceanu de îndrumător al literaturii române abia trecută de pragul epocii moderne.

Demonstrînd paternitatea lui Kogălniceanu asupra unor scrieri din vremea Unirii, Al. Zub a prezentat în acest sens argumente convingătoare, atît de ordin istoric cît și stilistic, în comunicarea *Scrieri inedite ale lui Kogălniceanu din vremea Unirii*.

O interesantă comunicare au prezentat profesorii D. Ciută și L. Lucian despre *Kogălniceanu și organizarea învățămîntului în vremea lui Alexandru Ion Cuza*. Reforma învățămîntului de toate gradele, concepută și realizată în strînsă colaborare cu domnul Unirii, a avut — după cum au apreciat autorii — însemnate repercursiuni asupra evoluției ulterioare a societății românești.

Citeva din comunicările mai sus menționate au fost prezentate și la sesiunea științifică organizată la Vaslui de către subfiliala din localitate a Societății de științe istorice și filologice, la 29 octombrie 1967 (N. Corivan, Al. Zub și D. Vitcu).

În cadrul sesiunii științifice festive organizată de către Institutul de istorie „N. Iorga” București, la 2 octombrie 1967, cercetător principal C. C. Angelescu a prezentat comunicarea *Mihail Kogălniceanu și Academia Română*, (al cărei text integral s-a publicat în tomul III al „Anuarului”).

În sfârșit, amintim că sesiunea științifică a cadrelor didactice de la Universitatea „Al. I. Cuza”, care a avut loc în zilele de 27 și 28 octombrie a.c., a fost dedicată lui Mihail Kogălniceanu. Cu acest prilej, figura marelui patriot și om de cultură a fost evocată în cuvîntul de deschidere a sesiunii rostit de către prof. univ. Constantin Ciopraga cum și de către lector univ. Maria Platon în comunicarea poiminită mai sus, prezentată în cadrul secției de filologie.

În șirul manifestărilor din acest an consacrate lui Mihail Kogălniceanu se cuvine să menționăm și apariția, în Editura Politică, a unui interesant volum cuprinzînd *Scrieri social-politice alese* ale lui Kogălniceanu. La alcătuirea volumului o contribuție substanțială a adus, pe lângă Dan Berindei (coordonator), Nicolae Ciachir, Matei Ionescu, Dan Simonescu — și Leonid Boicu, cercetător principal la Institutul de istorie și arheologie din Iași.

Manifestările ocazionate de scurgerea unui secol și jumătate de la nașterea lui Mihail Kogălniceanu au evidențiat prețuirea de care se bucură astăzi cel pentru care viața a însemnat înainte de toate o luptă aprigă susținută cu devotament pentru cauza progresului social, cultural și politic al poporului nostru.

D. Vitcu

ACTIVITATEA ȘTIINȚIFICĂ A INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE IAȘI ÎN ANUL 1967

Principalul obiectiv în munca de cercetare științifică desfășurată de cercetătorii acestui Institut în cursul anului 1967 l-a constituit îndeplinirea planurilor de cercetare, atît sub raportul respectării termenelor fixate etapelor de lucru, cît mai ales, a efectuării unei cit mai complete documentări a temelor planificate spre realizare. În afară de acestea, membrii Institutului au redactat și prezentat în cadrul ședințelor de comunicări organizate pe secții și Institut, a unor sesiuni științifice și simpozioane din țară și din străinătate, numeroase comunicări cu teme desprinse din planurile de cercetare, sau cu subiecte din preocupările lor personale, dintre care unele au și văzut lumina tiparului.

I. *Secția de istorie veche și arheologie.* Conform planificării stabilite, colectivul de cercetători a continuat să valorifice temele cercetate, ce reprezintă capitole din monografiile și studii ample din planul de lucru general, prin analiza materialelor arheologice rezultate atît din ultimele săpături, cît și din muzee. Astfel, din tema *Cultura Cucuteni pe teritoriul Moldovei în lumina săpăturilor de la Trușești și Cucuteni*, au fost redactate următoarele lucrări: *Cu privire la derivația unor motive geometrice în ornamentarea ceramicii bandate* (A. Nițu), *Reprezentări zoomorfe pe ceramica neolitică carpato-dunăreană* (A. Nițu), *Decorul plastic al ceramicii Cucuteni A* (A. Nițu), *Die Hauptsichlichen Ergebnisse den neuen archäologischen Ausgrabungen von Cucuteni-Băiceni* (Studiu pregătit pentru volumul omagial prof. Paul Grimm — Berlin, de prof. M. Petrescu-Dîmbovița), *Sistemul de fortificație al așezării de la Trușești* (A. C. Florescu).

În cadrul temei *Cultura materială din epoca bronzului și Halstattului de pe teritoriul Moldovei*, s-au redactat articolele: *Săpăturile de la Bogdănești* (M. Florescu

și C. Buzdugan), *Cetatea traco-gețică de la Moșna* (A. C. Florescu și G. Melinte), *Complexul traco-gețic de la Stințești* (A. C. Florescu și S. Rață), *Așezarea din epoca bronzului de la Girbovăț* (A. C. Florescu și V. Vicoveanu). Pentru studierea procesului formării și răspîndirii culturii geto-dacice și a raporturilor ei cu alte culturi, au fost prelucrate materialele arheologice descoperite la Șorogari — Iași și Cucurani — Botoșani, redactîndu-se studiul *Așezarea din secolele III—II î.e.n. de la Șorogari — Iași*, (Silvia Teodoru), întocmindu-se totodată și raportul definitiv asupra săpăturilor efectuate la cetatea dacică de la Bîlca-Doamnei — Piatra Neamț (N. Gostar și S. Sanie). La tema privind cultura română pe teritoriul Moldovei și relațiile romanilor cu populația autohtonă, în urma prelucrării materialelor arheologice descoperite, au fost întocmite următoarele lucrări: *Garnizoana castrului de la Barboși* (N. Gostar), *Medalioane și plăci de teracotă descoperite la Barboși* (S. Sanie) și *Două depozite de amfore romane descoperite la Barboși* (S. Sanie). Studiul resturilor de cultură materială de proveniență carpică descoperite pe teritoriul Moldovei și cercetarea unor colecții din muzeele din Iași și București în cadrul temei *Cultura daco-carpică în Moldova și relațiile cu popoarele migratoare din sec. II—III î.e.n.* s-au soldat cu redactarea studiilor: *Așezarea de tip Sîntana de Mureș de la Iași — Fabrica de cărămizi* (I. Ioniță), *Un cimitir din sec. al IV-lea de la Negrești—Iași* (I. Ioniță) și *Sondajul din necropola de tip Sîntana de Mureș — Cerneahov de la Leșcani-Iași* (Cătălina Andrei). Rezultate meritorii au fost obținute și la problema formării poporului român, prin prelucrarea materialelor arheologice de tip Dridu descoperite în diverse localități din Moldova, elaborîndu-se lucrările: *Considerations sur le problème des périodes de la culture matérielle en Moldavie du VIe aux Xe siècles* (M. Petrescu-Dîmbovița)* și *Contribuții la cunoașterea culturii Dridu în Moldova* (Dan Gh. Teodor).

Studierea satului și orașului feudal moldovenesc, a necropolelor și sistemelor defensive, s-a concretizat, în urma prelucrării materialelor descoperite în așezarea din sec. XIII—XV de la Lunca-Dorohoi și a materialelor arheologice descoperite pe teritoriul orașului Iași în ultimii cinci ani, cu întocmirea studiilor: *Săpăturile arheologice de la Lunca-Dorohoi* (D. Teodoru, Eug. Neamțu, V. Spinei), *Principalele rezultate ale săpăturilor arheologice de pe teritoriul orașului Iași din anii 1961—1966* (Al. Andronic, Eug. Neamțu, Stela Cheptea), *Ceramica otomană descoperită la Iași* (Al. Andronic), *Contribuția cercetărilor arheologice la cunoașterea epocii lui Ștefan cel Mare* (Al. Andronic), *Contribuții la problema reprezentării stemei dezvoltate a Moldovei* (Eug. Neamțu) și *Recherches archéologiques concernant les cours princiers et les cités de Moldavie* (Al. Andronic)**. Lucrările amintite mai sus au fost prezentate spre publicare la diferite reviste ca: „Arheologia Moldovei” vol. VI, „S.C.I.V.”, „Dacia”, „Danubius” — Galați „Anuarul Muzeului din Suceava”, „Revista Muzeelor”, unele din ele fiind deja tipărite.

II. Secția de istorie a României

Cercetările sectorului de istorie medie au fost consacrate clarificării unor importante probleme de istorie economică, socială, de demografie, de organizare a proprietății feudale și a statului feudal. La temele aflate în studiu: *Orașele din Moldova în sec. XVI—XVIII* (D. Ciurea), *Camăta în Moldova* (I. Caproșu), *Raporturile dintre boierime și puterea centrală de stat din Moldova de la jumătatea secolului al XVI-lea pînă la începutul secolului al XVIII-lea* (L. Simanschi), colaboratorii acestui sector au adunat materialul bibliografic necesar și au făcut cercetări în arhive. Temele *Proprietatea feudală în Moldova* (C. Cihodaru, D. Ciurea, I. Caproșu, și L. Simanschi) și *Organizarea fiscală a Moldovei de la jumătatea secolului al XVIII-lea pînă la Regulamentul Organic* (N. Grigoraș) au fost redactate integral, urmînd a primi ultimele retușări pentru a fi prezentate la tipar. Tot în cadrul acestui sector a mai fost pregătit pentru a fi predat Editurii Academiei

*) Publicat în „Revue Roumaine d'Histoire” nr. 2/1967.

**) Studiu pregătit pentru revista „Journal of Rumanian Studies”, Houston-Texas, U.S.A.

volumul I din *Documenta Romaniae Historica* (1384—1450) (C. Cihodaru, I. Caproșu, L. Simanschi și V. Ciobanu).

Sectorul de istorie modernă a României a continuat cercetări în fondurile arhivistice aflate la arhivele Statului din Iași, București și alte localități din țară, în vederea elucidării unor probleme esențiale din istoria modernă a Moldovei privitoare la: *Organizarea gospodăriei moșierești în Moldova la începutul secolului al XIX-lea* (C. Istrate), *Incerări de reorganizare a statului în Moldova între anii 1821—1828* (I. Ciobotaru), *Banca Națională a Moldovei între 1856—1877* (C. C. Angelescu), *Unificarea vamală între Moldova și Țara Românească* (A. Macovei), *Salinele de la Tg. Ocna* (D. Vitcu), *Austria și Principatele Române* (L. Boicu), *Relațiile româno-italiene între 1848—1866* (N. Corivan și S. Mărieș). În faza de definitivare se află tema *Partidele politice față de problema agrară din România în perioada 1907—1918* (Val. Popovici, C. C. Angelescu, L. Boicu, Ecat. Munteanu, A. Macovei și D. Vitcu).

Cercetătorii sectorului de istorie contemporană a României studiind problema situației social-economice a României în epoca contemporană, din care au fost desprinse următoarele teme: *Situația economică a României între anii 1918—1928* (I. Saizu), *Problema petrolului în România între 1918—1929* (Gh. Buzatu), *Reforma agrară din România din 1921 și consecințele aplicării ei* (D. Șandru), au adunat un bogat material editat și inedit, redactând și articolele: *Aspecte privitoare la politica „prin noi înșine” în anii 1922—1928* (I. Saizu), *Economia silvică și industria forestieră între anii 1922—1928* (I. Saizu), *Contribuții la cunoașterea situației căilor de comunicație din România între 1922—1928* (I. Saizu) și *Problema petrolului românesc și naționalizarea subsolului minier din 1923* (Gh. Buzatu). Cercetarea temei privind *Situația internă a României între 1918—1922* (J. Benditer, G. Ignat și G. Florescu), a fost încheiată, urmînd a se efectua finisarea ei pentru a fi prezentată spre tipărire.

Membrii Secției de istorie a României au desfășurat o bogată activitate cu prilejul sesiunilor științifice și a simpozionelor organizate de Institut, consacrate unor sărbătoriri și comemorări din cursul anului 1967*. Astfel, în sesiunea închinată împlinirii a 60 de ani de la marea răscoală a țăranilor din 1907, au fost prezentate următoarele comunicări: Val. Popovici — *Poziția claselor conducătoare față de răscoala din 1907*; N. Corivan — *Răscoala țăranilor din 1907 în nordul Moldovei*; Gh. Buzatu — *N. Iorga și răscoala țăranilor din 1907*; D. Ciurea — *Răscoala țăranilor din 1907 reflectată în memoria contemporană*; I. Saizu, C. Grama, D. Șandru — *Presa timpului despre unele aspecte ale răscoalei țărești din 1907*.

Cu prilejul aniversării a 120 de ani de la nașterea lui A. D. Xenopol, au fost prezentate următoarele lucrări: J. Benditer — *A. D. Xenopol — reprezentant de seamă al științei și culturii românești peste hotare*; N. Gostar — *Contribuția lui A. D. Xenopol la istoria veche a României*.

La simpozionul consacrat împlinirii a 90 de ani de la războiul pentru dobîndirea independenței României, au fost prezentate comunicările: Val. Popovici — *Însemnătatea istorică a independenței*; L. Boicu, — *Rolul maselor populare în cucerirea independenței*; N. Corivan — *Participarea României la războiul balcanic din 1877—1878*.

În cadrul ședințelor lărgite de comunicări ale Institutului au fost prezentate următoarele lucrări: D. Ciurea — *Precizări în legătură cu evoluția marii proprietăți feudale în Moldova în secolele XVII—XVIII*; Eug. Neamțu — *Contribuții la cunoașterea stemei dezvoltate a Moldovei în vremea lui Ștefan cel Mare*; C. Cihodaru — *Problema contactului între maghiari și populația românească înainte de slîrșitul secolului al IX-lea*; Al. Andronic — *Contribuții la problema fortificațiilor medievale din Moldova*; N. Grigoraș — *Proprietatea funciară și imobiliară a mănăstirilor și boierimii în orașele moldovenești. Regimul și rolul ei în secolele XIV—XVIII*, Ecat. Munteanu — *Unele direcții și probleme de metodologie în istoriografia*

* Pentru sărbătorirea a 150 de ani de la nașterea lui M. Kogălniceanu vezi cronică din volumul de față.

contemporană; L. Simanschi — *Probleme metodologice ale cercetării și expunerii istorice*; Gh. Buzatu — *Unele aspecte privind lupta pentru petrolul românesc după anul 1918*; A. Nițu — *Reprezentări umane pe ceramica Criș din Moldova*; D. Ciurea — *Orașele și Țirgurile din Moldova în catagrafia de la 1820*.

În ce privește relațiile cu străinătatea, pe lângă intensificarea schimburilor de publicații, în cursul anului 1967, prof. M. Petrescu-Dîmbovița și cercetător principal A. C. Florescu au participat la simpozionul privind cultura Lengyel și culturile învecinate, care a avut loc la Malé Vozokany (Nitra — R. S. Cehoslovacă) între 16—20 aprilie, cu acest prilej fiind prezentate două comunicări: M. Petrescu-Dîmbovița — *Einige Probleme der Cucuteni-Kultur im Lichte der neuen archäologischen Grabungen*; A. C. Florescu — *Befestigungsanlagen der spätneolithischen Siedlungen im Donau-Carpathamraum*. Cercetător principal Al. Andronic a efectuat o călătorie de studii în R. S. Cehoslovacă, avînd drept obiect cercetarea fortificațiilor din Europa centrală din secolele X—XIV, iar cercetător principal N. Gostar s-a deplasat în R. P. Bulgaria pentru documentare la tema *Limes-ul roman de pe cursul inferior al Dunării*.

În această perioadă Institutul de istorie și arheologie din Iași a primit vizitele următorilor oameni de știință străini: A. Seviacov, secretar științific al Institutului de istorie din Moscova, prof. D. Obolensky — de la Universitatea din Oxford, prof. H. Trevor Roper — de la Universitatea din Oxford, prof. Freddy Thiriet — Strasbourg, prof. Paolo Grasiozi — Florența, prof. Heinrich Nickel de la Universitatea din Halle, prof. Dr. Lucien Rudrauf — director în Consiliul Național al Cercetării Științifice din Franța și prof. Atanas Milcev — de la Universitatea din Sofia.

Paralel cu activitatea amintită mai sus, colaboratorii Institutului au pregătit pentru tipar volumul VI din „Arheologia Moldovei” și vol. V (1968) al „Anuarului Institutului de istorie și arheologie Iași”.

A. Macovei

C. CIHODARU LA 60 DE ANI

Conf. univ. dr. C. Cihodaru, șeful sectorului de istorie medie al Institutului de istorie și arheologie al Filialei Iași a Academiei Republicii Socialiste România, decanul Facultății de istorie și filozofie a Universității „Al. I. Cuza” din Iași, este bine cunoscut prin activitatea sa științifică, îndeosebi în domeniul istoriei medii a României

Născut la 21 ianuarie 1907 în satul Coșești, comuna Ivănești, raionul Vaslui, C. Cihodaru, după studiile secundare urmate la liceul din Vaslui și cele universitare la Facultatea de litere din Iași, și-a început cariera didactică în 1932 ca profesor secundar la liceul din Vaslui. Profesor și director apoi al Liceului comercial din Tecuci și al Liceului Național din Iași, C. Cihodaru a manifestat în același timp un viu interes pentru cercetarea științifică, publicând interesante lucrări în domeniul arheologiei și al istoriei medii în revistele „Arta și arheologia” și „Analele Moldovei”, ultima publicație apărând sub îngrijirea unor entuziaști profesori secundari, între care și C. Cihodaru. Elev al prof. Ilie Mîhnea, C. Cihodaru s-a bucu-

rat totodată în activitatea sa de cercetare științifică și de sprijinul și încurajarea prof. O. Tafrați, fapt pentru care în această perioadă preocupările sale științifice se împart între arheologie și istorie medie. Optind în cele din urmă pentru medievistică, C. Cihodaru a trecut în 1949 doctoratul în această disciplină cu teza *Primele formațiuni politice feudale românești în regiunea carpato-dunăreană*.

Apreciat pentru munca sa didactică și activitatea științifică desfășurată, C. Cihodaru a fost încadrat în același an la Institutul de istorie din Iași, iar în 1950 i se încredințează conferința de istorie medie de la Facultatea de istorie a Universității din Iași.

Profund cunoscător al medievisticii românești, al paleografiei slavo-române și al istoriei Bizanțului, domenii pe care le ilustrează cu competență și pasiune și în prezent la Universitatea ieșeană, conf. univ. dr. C. Cihodaru a adus contribuții remarcabile la cercetarea unor probleme din aceste domenii.

Începîndu-și activitatea în cadrul Institutului de istorie din Iași prin colaborarea la editarea culegerii de „Documente privind istoria României” seria A, Moldova, conf. univ. dr. C. Cihodaru a adus o contribuție deosebită la publicarea celor 11 volume de acte moldovenești, dintre care unul a fost distins cu Premiul de stat. Participînd efectiv și în prezent la editarea corpusului „Documenta Romaniae Historica”, domnia sa este în același timp membru în colectivul de redacție al colecției. Colectivul ieșean pe care îl conduce a predat Editurii Academiei două volume din această publicație pregătind în prezent pe al treilea. Paralel cu munca depusă la editarea actelor medievale moldovenești, domnia sa a colaborat la volumul al doi-

lea al *Tratatului de istorie a României*, la manualul universitar *Istoria medie a României*, la elaborarea celor trei volume privitoare la istoricul universității din Iași și la întocmirea istoricului regiunii Bicaz din monografia consacrată acestei regiuni.

Conf. univ. dr. C. Cihodaru a publicat pînă în prezent, în revista Institutului de istorie și în cea a Universității din Iași aproape 40 de studii și comunicări științifice, altele fiind în curs de publicare la revistele de specialitate din Iași și București. Excelent cunoscător al izvoarelor istorice medievale și înzestrat cu un remarcabil spirit critic, domnia sa a cercetat, cu valoroase rezultate, feudalismul timpuriu de pe teritoriul patriei noastre. Pasionat cercetător al perioadei celei mai dificile din istoria feudalismului românesc, C. Cihodaru a adus, în același timp, contribuții substanțiale la studierea unora dintre problemele fundamentale ale feudalismului românesc, precum proprietatea feudală sau structura socială a societății feudale moldovenești. Studiile d-sale privind istoria politică a Moldovei, vădind un fin spirit de analiză, corectează deseori rezultatele la care ajunsese vechea istoriografie românească.

Alături de activitatea didactică și științifică, o contribuție deosebit de prețioasă a adus conf. univ. dr. C. Cihodaru la formarea tinerilor medievisti ieșeni.

Conf. univ. dr. C. Cihodaru a desfășurat, totodată, o intensă activitate obștească. În perioada 1949—1952 a fost președinte al Sindicatului lucrătorilor din învățămînt din Iași precum și vicepreședinte și apoi președinte al Sindicatului din învățămîntul unitar al regiunii Iași, lucrînd la reorganizarea acestor sindicate.

Pentru rodnică sa activitate didactică, științifică și obștească, C. Cihodaru a fost distins cu „Medalia Muncii” în anul 1960, cu „Ordinul Muncii” cl. a III-a în anul 1966 și cu ordinul „Meritul științific” cl. a II-a, în 1967.

La împlinirea celor 60 de ani de viață, conducerea și cercetătorii Institutului de istorie și arheologie din Iași urează conf. univ. dr. C. Cihodaru ani mulți și mari succese în bogata d-sale activitate.

*CĂRȚI STRĂINE INTRATE ÎN BIBLIOTECA INSTITUTULUI
DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE DIN IAȘI ÎN ANUL 1967*

- Афтенюк, С. Я., Гросул, Я. С., *ș. а.*, Из историй революционного движения и социалистического строительства в Молдавии, Изд. „Штийнца“ Кишинев, 1960.
- Alain, Politique, PUF, Paris, 1962.
- Атанасов, Щ., Селските встания в България към края на XVIII-в и началото на XIX-в и създаването на Българската Земска войска, изд. про МНО, София, 1959.
- Vareš, G. Bartošek, K. *ș. а.*, *Odboja revoluce 1938—1945, Naše vojsko, Praha, 1965,*
- Baumgartel, E., The cultures of prehistoric Egypt, Univ. Press, Oxford, 1960.
- Белявской, И. М. *ș. а.*, Словянская Историография, Изд. Московского Университета, Москва, 1966.
- Benoist-Méchin, Histoire de l'armée allemand, V, Albin Michel, Paris, 1965.
- Bertelmann, Karel, Vývoj národních výborů do ústavy, xkvětna (1945—1948), Nakladatelství československé Akademie Věd, Praha, 1964.
- Бескровный, Л. Г., Гофман, П., *ș. а.*, Освободительная война 1813 года против наполеонского господства, Изд. Наука, Москва, 1965.
- Bonnard, A., Die Kultur der Griechen Verlag der Kunst, Dresden, 1954.
- Boorstin, Daniel J., The Americans, 1: The Colonial Experience, Middlesex, 1965.
- Черепнин, Л. В., История России с древнейших времени, Изд. „Мысль“, Москва, 1966.
- Clark, Gr. *ș. а.* Prehistoric societies, Hutchinson, London, 1965.
- Coombs, Philip H., The Fourth Dimension of Foreign Policy: Educational and cultural Affairs, Harper et Row, New York, 1964.
- Les criminels de guerre et nazis en Allemagne occidentale, Dresden, 1965. Cultural Affairs, Harper et Row, New York, 1964.
- Engelberg, Dr. Ernst, Deutschland von 1871 bis 1897, 8, VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften, Berlin, 1965.
- Grasshof, Helmut, A. D. Kantemir und Westeuropa, Akademie Verlag Berlin, 1966
- Grau, Conrad, Der Wirtschaftsorganisator Staatsmann und Wissenschaftler. Vasilij N. Tatiščev (1686—1750), Akademie Verlag Berlin, 1963.
- Гросул, В. Я., Реформы в дунайских княжествах и Россия, Изд. Наука Москва, 1966).
- Hassal, W.O., *ș. а.* History through Surnames, Pergamon Press, London, 1967.
- Hemberger, Horst, Maier, Lutz, *ș. а.*, Imperialismus heute, Dietz Verlag Berlin, 1966.
- Hillgruber, Andreas, Hitler, König Carol und Marschal Antonescu, Franz Steiner Verlag GmbH, Wiesbaden, 1965.
- Hook, Sidney, Political Power and personal Freedom, Collier Books, New York 1965.
- Humphrey, Hubert, H., The Cause is Mankind—a liberal program for Modern America, Frederik A. Praeger, New York, 1964.
- Илиннич, Ю. В., Польша, Изд. Мысль, Москва, 1966.
- Jansová, L., Hrazany keltské oppidum na sedlcansku, Nakladatelství Československé Akademie Věd, Praha, 1965.

Kaplan, Karel, *Utváření generální linie výstavby socialismu v československu*, Akademia, Naklad. Česk. Acad. Věd, Praha, 1966.

Kašik, Vladimír, *Dějiny první internacionály*, Vydalo Nakladatelství politické literatury u Praze jako svazek 2184 publikací Praha, 1965.

Katz, H., Museum U.S.A., Doubleday, New York, 1965.

Kieniewicz, Stefan, *Listy Legionistów Adama Mickiewicza z lat 1848—1849*, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Warszawa, 1963.

Кляцкин, С. М., *На защите октября*, Изд. Наука, Москва, 1965.

Klímeš, Miloš, Lesjuk, Petr., *š.a.*, *Cesta ke květnu, I, II* Naklad. Česk. Akad. Věd, Praha, 1965.

Konferenca e farë e studimeve Albanologjike, Tirana, 1965.

Kočan, A., Pletka, V., *š.a.*, *Boj o směr vývoje československého státu, I*, Naklad. Česk. Acad. Věd, Praha, 1965.

Kuczynski, Jürgen, *Die Geschichte der Lage der Arbeiter unter dem Kapitalismus*, 22, 23, 29, 30, Akademie Verlag, Berlin, 1966.

Lewaka, Adams, *Polska Dziatalność dyplomatyczna 1863—1864, II*, Państw. Wydaw. Naukowe, Warszawa, 1963.

Lerat, L., *La ville d'Antre, Les Belles Lettres, Paris, 1965.*

Маяни, З. *Этрусски начинают говорить*, Издательство Наука, Москва, 1966.

Майский, И. М., *Воспоминания Советского Моела, Война (1939—1943)*, Изд. Наука, 1965.

Mijatev, K., *Arhitecturata v srednovekovna Bilgaria*, Izd. na Bulg. Akad. Nauk, Sofia, 1965.

Millotte, J. P., *Carte archéologique de la Lorraine, Les Belles Lettres, Paris, 1965.*

Müller-Karpe, N., *Handbuch der Vorgeschichte*, Beck'sche Verlag, München, 1966.

Нечкиной, М. В., Алексеевой, Т. Д., *š.a.* *Очерки истории исторической науки в С.С.С.Р.*, IV, Изд. Наука, Москва, 1966.

Philip, André, *Histoire des Faits Économique et sociaux de 1800 à nos jour*, Éditions Montaigne, Paris, 1963.

Polay, E., *Differenzierung der Gesellschaftsnormen im antiken Rom*, Akademiai Kiado, Budapest, 1964.

Rathmann, Lothar, *Stossrichtung nahost 1914—1918*, Rütten & Loening, Berlin, 1963.

Ratkos, P., *O počiatkoch slovenských dejin*, Wyd. Slov. Akad. Věd, Bratislava, 1965.

Ruge, Wolfgang, Stresemann, VEB, *Deutscher Verlag der Wissenschaften, Berlin 1965.*

Schlenther, U., *Die Geistige Welt der Maya*, Deutscher Verlag der Wissenschaften, Berlin, 1966.

Skutil, J., *Bibliografie Moravskeho pleistocenu*, Brno, 1965.

Sreniowski, Stanislaw, *Studia nad prawen i stosunkami agrarnymi królestwa polskiego 1831—1864*, Książka i Wiedza, Warszawa, 1963.

Staat-Museum-Berlin, *Römische skulpturen, Antiken Sammlung*, Berlin, 1966.

Steiniger, Prof. Dr. P. A., *Der Nürnberger Prozess*, Band I, II, Rütten & Loening, Berlin, 1962.

Streisand, Joachim, *Die bürgerliche deutsche Geschichtsschreibung von der Reichseinigung von oben bis zur Befreiung Deutschlands vom Faschismus*, Akademie Verlag, Berlin, 1965.

Streisand, Joachim, *Deutschland von 1789 bis 1815*, VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften, Berlin, 1961.

Sudholz, G., *Die ältere Bronzezeit zwischen Niederrhein und Mittelwesens Lax*, Hildesheim, 1964.

Svoboda, B., *Čechy v době stěhování národu*, Naklad. Česk. Akad., Praha, 1965.

Татьяшев, В. Н., *История Российская, VI*, Изд. Наука, Москва, 1966.

- Truman, Harry S., 1946—1952 Years of Trial and Hope—Memoirs. A Signet Book, New York, 1965.
- Turcan, R., *Le trésor de Guelma, Arts et Métiers Graphique, Paris, 1963.*
- Tymieniecki, Kazimierz, *Początki Państwa Polskiego, Poznań, 1962.*
- Улащик, Н. Н., *Предпасылки крестьянской реформы 1861 в литве и западной Белорусии, Изд. Наука, Москва, 1965.*
- Wohlgemuth, Heinz, *Burgkrieg nicht Burgfriede, Dietz Verlag Berlin, 1963.*
- Zsigmond, L., *Zur Deutschen Frage 1918—1923, Akademiai Kiado, Budapest, 1964.*

E R A T Ă
la tomul III (1966)

<i>Pagina</i>	<i>rîndul</i>	<i>in loc de</i>	<i>se va citi</i>
216	17 de sus	πιστένει δούλον	πιστεύει δούλου
219	7 de jos (n. 17)	<i>and</i>	<i>ad</i>
219	24 de sus	fν 12φ la fτ 22φ	f° 12 la 22
220	2--3 de jos (n. 25)	fφ	f°

Pentru corectarea erorilor strecurate în textul grecesc de la pag. 218, rînd 19—38, redăm acest text în forma lui corectă:

(1) "Όσα τις εις φυλακήν του ίδιου σώματος ποιεί, νομίμως ποιεί (Bas. II, 1, 3, Fabrotus, I, p. 28. Florentinus, [καί τὸ ἀπωθεῖσθαι τὴν ἐπιφερομένην βίαν <ἤ> ὕβριν.] "Όσα <γάρ> τις εις φυλακήν etc. = Dig., I, 1, 3).

(2) Δικαιοσύνη ἐστὶ στατερά (Bas.: στατηρά) βούλησις καὶ θηνεκῆς ἐκάστω τὸ ἴδιον ἀπονέμουσα δίκαιον (Bas., II, 1, 10, pr., Fabrotus, I, p. 28, Ulrianus, = Dig. I, 1, 10, pr.).

(3) Παραγγέλματα δὲ τοῦ νόμου, τὸ κοσμίως ζῆν' ἄλλον μὴ βλάπτειν' ἐκάστω τὸ ἴδιον ἀπονέμειν (Bas., II, 1, 10, 1, Fabrotus, p. 28, Ulr. = Dig. 1, 1, 10, 1).

(4) Σοφία δὲ νόμου τὸ εἰδέναι τὰ θεῖα καὶ τὰ ἀν<θρώπ>ινα πράγματα, καὶ τὸ δίκαιον καὶ τὸ ἄδικον (Bas., II, 1, 10, 2, Fabrotus, p. 28, Ulr. = Dig., 1, 1, 10, 2).

(5) Λέγεται δίκαιον καὶ ἡ τοῦ ἄρχοντος ψήφος, κἂν παράνομος εἴη [καὶ ὁ τόπος, ἐν ᾧ δικαιοδοτεῖ, σωζομένης τῆς μεγαλειότητος τῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ ἔθους τῶν πατέρων] (Bas., II, 1, 11 partea 3-a, Fabrotus, p. 29, Paulus = Dig., I, 1, 11).

(6) Ἀρετὴ νόμου καὶ δύναμις τὸ κελεύειν τρέφεσθαι παρὰ τῶν π<ατέ>-ρων τοὺς παῖδας, καὶ τοὺς π<ατέ>ρας παρὰ τῶν παίδων' τὸ κωλύειν γίνεσθαι φόνους, ἀρπαγὰς ἢ ἕτερόν τι πλημμέλημα' τὸ ἐπιτρέπειν τισὶ διατίθεσθαι καὶ συναλλάσσειν' τὸ τιμωρεῖσθαι τοὺς ἡμαρτηκότας (Bas., II, 1, 18, Fabrotus, I, p. 29, Modestinus = Dig., 1, 3, 7).

Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol“ al Filialei Iași a Academiei Republicii Socialiste România publică „Anuarul institutului de istorie și arheologie“, care continuă seria de *Istorie* a revistei „Studii și cercetări științifice“, Iași, apărută între anii 1950 și 1963.

„Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol“ cuprinde *studii, comunicări și note, recenzii, ș. a.*, consacrate istoriei României (veche, medie, modernă și contemporană), istoriei relațiilor internaționale ale României, istoriei universale ș. a.

Publicația noastră se adresează cercetătorilor în domeniul istoriei României și universale, profesorilor, studenților și tututor celor interesați în cunoașterea și studierea științelor istorice.

Publicația apare anual.

Prețul unui abonament este de lei 25.

În țară abonamentele se fac la oficiile poștale, agențiile poștale, factorii poștali și difuzorii voluntari din Instituții.

Comenzile din străinătate se fac prin :

CARTIMEX

Căsuța poștală 134—135

București

Republica Socialistă România

sau prin reprezentanții săi din străinătate

*Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”,
tom. IV, p. 1—259, Iași, 1967*

40559

Lei 25

